

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZÖTVENNYOLCADIK KÖTET

(752., 753., 754. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1940

TARTALOM.

DCCLII.

	Lap
FELELŐSSÉG A VILÁGHÁBORÚÉRT ÉS A BÉKESZERZŐDÉSÉRT. —	
Balogh Jenőtől _ _ _ _ _	1
A FILOLÓGIA FOGALMA. — Förster Auréltól _ _ _ _ _	21
TUDOMÁNY ÉS FILOZÓFIA. — Halasy-Nagy Józseftől _ _ _ _ _	34
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Tavaszi.</i> — Lenau után, németből, — <i>Egy hold-</i> <i>fogyatkozáskor.</i> — Thomas Hardy után, angolból, — <i>Szépség.</i> —	
John Masefield után, angolból, — Szabó Lőrinctől _ _ _ _ _	51
IRODALOM. — 1. <i>Márai Sándor új regénye.</i> — (Márai Sándor: <i>Ven-</i> <i>déjjáték Bolzanóban.</i>) — —n —y-től.	
2. <i>Falu Tamás kis regénye.</i> — (Falu Tamás: <i>Tiszta víz.</i>) — yi-től.	
3. <i>Egy nagymultú tanítóképző intézet története.</i> — (Osváth Ferenc: <i>A nagykörösi református tanítóképzőintézet története.</i>) — Vajthó Lászlótól _ _ _ _ _	53

DCCLIII.

EMLÉKEZÉS BERZEVICZY ALBERTRE. — Szász Károlytól _ _ _ _ _	61
AZ ORGANIKUS ÁLLAMESZME A KÖZÉPKORBAN. — Eckhart Ferenctől _ _ _ _ _	74
VILÁG-ÚTVONALAK. — Ifj. Fellner Frigyesztől _ _ _ _ _	96
A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI. (I.) —	
Szabolesi Bencétől _ _ _ _ _	124
SZEMLE. — 1. <i>Császár Elemér.</i> — Kornis Gyulától.	
2. <i>Képzőművészet.</i> — Spectator-tól _ _ _ _ _	163
IRODALOM. — 1. « <i>Nemes ponyva.</i> » — (<i>Nemzeti Könyvtár.</i> 1—12. szám.) — —os-tól.	
2. <i>Széchenyi gazdaságpolitikája.</i> — (Éber Antal: <i>Széchenyi</i> <i>gazdaságpolitikája.</i>) — Jirkovsky Sándortól.	

	Lap
3. <i>A hadviselés kérdései.</i> — (Suhay Imre: <i>Hadviselés és hadvezetés.</i>) — Gyalóky Jenőtől.	
4. <i>Ex Oriente Lux?</i> — (1. Lin Yutang: <i>Mi kínaiak.</i> — 2. Lin Yutang: <i>A bölcs mosoly.</i>) — Kiss Ernőtől	176

DCCLIV.

MUNKÁSNEVELÉS — MUNKÁSOKTATÁS. — Földes Bélától	189
A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI. (II.) — Szabolcsi Bencétől	195
GEPIDÁK VOLTAK-E A SZÉKELYEK ŐSEI? — Nagy Miklóstól	232
IRODALOM. — 1. <i>A Felvidék borús és derűs képe.</i> — (Jankovics Marcell: <i>Hús esztendő Pozsonyban.</i> — Cseh Béla: <i>Daróctól a talárig.</i> — Szmrecsányi Géza: <i>A skvarka.</i>) — Kékyl Lajostól.	
2. <i>Új magyar regényírónd.</i> — (Köváry Margit: <i>Víz és kenyér.</i>) — —df—től	239

FELELŐSSÉG A VILÁGHÁBORÚÉRT ÉS A BÉKESZERZŐDÉSÉRT.¹

Az 1920. június 4-ről keltezett trianoni békeparancs Magyarország területének több mint kétharmadrészét két szomszédos ország : Szerbia és Románia, valamint a wilsoni elvek ellenére összealakított Csehszlovákia között osztotta szét.

Ez a békeparancs egyúttal Magyarországnak kerekszám-ban 20 millió lakosa közül elszakított 13.271,000 magyar honost és az új határok megvonása következtében 3.319,579 magyar, vagyis a magyarságnak éppen 33%-a idegen állam uralma alá jutott.

Külföldi államférfiak, — időrendben is első sorban az angolok — ezenfelül elfogulatlan külföldi közírók régóta felismerték, hogy Trianon ezzel Európában háborús fészket teremtett. Lord Rothermere a *Daily Mail*ben 1927. június 13-án közzétett cikkében ezt úgy fejezte ki, hogy «a szövetséges hatalmak békedelegátusainak elégtelen tudásából («knowledge») és elsietett döntéséből az a háborús veszedelem, amely az előző nemzedékek életében a Balkánra nézve volt meg, most sokkal szélesebb területre terjeszkedett ki.»

Abban a küzdelemben, amelyet a magyar igazságnak *békés úton* kivívandó diadaláért folytatni kell, legfőbb fegyver az az erkölcsi erő, amelyet minden történelmi igazság magában rejt. Nagyon fontos az a szellemi hadjárat is, amelyet komoly tudással kell a jövőben is vezetni, annál inkább, mert az ellenséges propaganda jelenleg is fokozott erővel munkálkodik. Mindenekelőtt fel kell tárni azokat a valótlan állításokat és meghamisított adatokat, amelyeket

¹ Horváth Jenő : *A magyar kérdés a XX. században*. I. köt. *Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért* (IV. 453 l.), II. köt. *A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja* (568 l.). Budapest, 1939. A M. T. Akadémia kiadása.

a magyar nemzet ellen gyűlölettől vezetett közírók, hírlapírók és izgatók már a világháború előtt évtizedeken át előadások és gyűlések tartása útján különösen a külföldi sajtóban Magyarország ellen szórtak és amelyeket nemcsak a béketárgyalások megkezdése után folytattak, hanem az utolsó évtizedekben is megújítanak. Szomorú, hogy igazsággal ellenkező adatokat tájékozatlan külföldi politikusok egy része minden vizsgálat nélkül egyszerűen elfogadott és részben a világháború alatt, részben a békeértekezlet előkészítése és megtartása alkalmával döntésének alapjául vett. A folyóiratok és röpiratok mellett terjedelmes propaganda-köteteket is adtak ki.

A magyar igazság győzelemre juttatása végett jelentős adatokat és bizonyítékokat tartalmaz Horváth Jenő egyetemi tanárnak a mult nyáron megjelent kétkötetes munkája.

A szerző évtizedes fáradozással behatóan tanulmányozta és történetírói teljes tárgyilagossággal dolgozta fel a nagyterjedelmű anyagot. Gyakran szószerint idézi a fontosabb forrásmunkákat. Ezek : több országban közzétett hivatalos kiadványok az illető államnak a világháború előtti külpolitikájáról ; a Magyarországgal szembenállott több ország kormányférfiainak államiratai, diplomáciai jelentések ; a nagyantant-hatalmak számos politikusának és történetírójának nyilatkozatai ; angol, francia, orosz, román, szerb és cseh közírók dolgozatai, végre egyes jelentékenyebb hírlapi cikkek. Figyelmet fordít a szerző külföldi elfogulatlan történetírók, különösen az amerikai Barnes és Fay munkáira, valamint a *Kriegsschuldfrage* címmel 1921 óta Berlinben közzétett sorozatos kiadványra is.

Horváth Jenő tanulmányainak eredményéről több mint 1000 oldalon három részben és 20 fejezetben számol be. Nem a munka tartalmának sorrendjében, hanem történelmi sorrendben óhajtom vázolni az értékes munka tartalmát.

Időrendben a szerző fejtegetéseinek fő tárgya : az a támadó hadjárat, amelyet különböző kormányok, illetőleg agitátorok már évtizedekkel a világháború előtt, azután a háború alatt a monarchia, illetőleg Magyarország felosztása céljából folytattak. Sok magyar olvasó, akit különféle aka-

dályok gátoltak abban, hogy az utóbbi évtizedek külföldi irodalmát, illetőleg hírlapjait figyelemmel kísérhesse, csak e kötetekből fogja megismerni : milyen veszedelmes és mekkora elfogultságtól irányított ellenséges propaganda készítette elő már hosszabb idővel 1914 előtt s azután a világháború alatt, valamint az ú. n. békeszerződés előkészítésével párhuzamosan hazánk romlását s egyúttal a nemzedékek életére kiható világháborúért mekkora képmutatással iparkodtak a felelősséget a magyar nemzetre hárítani.

Külön fejezetben tárgyalja a szerző az orosz hadizenetet; bebizonyítja, hogy Magyarország és a magyar kormány a háború ellen volt, tárgyalja hazánknak önvédelmi harcát, a magyar kormánynak a béke előkészítésére irányuló törekvéseit és (amivel munkáját kezdi) kimutatja, hogy a békeszerzők milyen valótlan adatok alapján állapították meg Magyarországnak ú. n. «háborús felelősségét».

Szorosan összefügg az I. kötetben tárgyalt anyaggal a II. kötetnek öt (VII—XI.) fejezete. Ezek címei : a fegyverszünet, Magyarország felosztása, a békekonferencia, Magyarország sorsa és a békeszerződés megalkotása.

Ismertetésem rövidítése végett ebben a cikkben csak a «felelősség» kérdésének keretében kívánok maradni. Ezért ezúttal nem terjeszkedhetem ki a jelentős munkának harmadik részére (II. k. 201—370. lap). Ennek a címe : Csonka-Magyarország küzdelmei és a revízió útja.

Az utolsó rész tárgyalja hazánknak revíziós törekvéseit ; a magyar kormánynak orientációs kísérleteit és a legutóbbi éveknek Magyarországgal kapcsolatos világeseményeit egészen az 1938. szeptemberi müncheni, valamint november 2-i bécsi döntések meghozataláig.

A *Függelékben* a szerző 1918. és 1938. között kötött nemzetközi szerződéseket (402—414. lap) közöl.

Források és irodalom megjelöléssel (415—480. lap) terjedelmes bibliográfia, valamint az 1901—1938. évekre vonatkozó időrendi táblázatok (481—544. lap) zárják be a munkát. Csak a fontosabb nevekre és tárgyakra terjed ki a II. kötet végén (545—568. lap) található betűrendes név- és tárgymutató.

I. Magyarország úgynevezett «háborús bűnösségé»-nek meséje.

A hazánk ellen folytatott szívós és — sajnos — sikeres propaganda azzal az állítással tudott ellenszenvet kelteni, hogy nemzetünk (egyes változatok szerint a magyar «oligarchia») idézte fel a világháborút. Először nagyszerb és egyéb pánszláv agitátorok, ezzel összeköttetésben külföldi közírók és hírlapírók, végül, de annál eredményesebben egyes cseh politikusok az igazsággal homlokegyenest ellenkező vádak hangoztatásával és ismétlésével az európai újabbkori történelemben járatlan nyugateurópai közvéleményt hosszú időn át félre tudták vezetni.

Horváth Jenő nagy szolgálatot tett nemcsak a magyar ügynek, hanem a történelmi igazságnak is, amikor ezeket az állításokat éppen az ellenséges országok államirataiból vett hivatalos anyag közlésével megcáfolja.

II. Külföldi törekvések Magyarország megtámadására és felosztására.

Már a múlt században jelentkezett az az óriási veszedelem, amely hazánkat a szlávizmus, különösen az orosz és nagyszerb törekvések által fenyegette. Ehhez járultak a román és az utolsó évtizedben a cseh politikusok törekvései.

A XIX. század magyar államférfiai közül leghatározottabban és legvilágosabban báró Wesselényi Miklós ismerte fel¹ Oroszország céljait. Épp úgy, mint előtte a török veszedelem ellen (*Az török áfium* c. m.) Zrínyi Miklós a költő és hadvezér, Wesselényi is hangos szóval figyelmeztette honfitársait: «Hazám! léted, nemléted kérdése forog fenn; ébredj és tegyél!»

Már ő utalt arra: a cári orosz kormány célja az összes szláv népeket az orosz birodalom hatalma alá rendelni és amennyire lehetséges, Oroszországba be is kebelezni. Ezek az orosz imperialista törekvések évszázadok óta Konstanti-

¹ *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében* c. m. (1843).

nápoly és a tengerszorosok megszerzésére és az európai Törökország felosztására irányultak. E végből az orosz kormány Törökország ellen már a XVIII. században több szövetséget kötött és hegemoniát kívánt megszerezni a Balkánon levő szláv országok felett. Évtizedeken át úgy szerepelt, mint minden szláv nép védője, a Balkánon pedig szláv előőrsöt akart felállítani, amelynek feladata legyen, hogy a Törökország elleni háború esetén támogassa az orosz katonai műveleteket.

Magyarországnak nem hibája volt, hanem végzete, hogy földrajzi fekvésénél fogva ezeknek a hódító törekvéseknek részben útjában állt.

Horváth Jenő munkájának egyik érdeme, hogy a világtörténelmi eseményeket történelmi összefüggésükben, szélesebb történelmi távlatból világítja meg. Ezekre nyomban rá fogok térni.

Bevezetésül ki kell azonban emelnem, hogy a pánszláv törekvések hazánk területén már a XIX. század első felében nyíltan jelentkeztek. Gáj Lajos, az illyr pártvezér, az összes délszláv népek egyesítésével már az 1830-as évektől sürgette hatalmas, önálló szláv birodalom felállítását. Ennek az illyrizmusnak Horvátországban különösen sok híve volt. Akkor egyes hatalmas bécsi kormányférfiak — most már világos, hogy a birodalomra nézve öngyilkos politikával — ezt az áramlatot, szemben az ugyanekkor megnyilvánuló magyar nemzeti törekvésekkel, pártfogásukban is részesítették.¹

A pánszlávizmusként másik úttörője volt Kollár János pesti evangélikus tót lelkész, aki az összes szlávokat egy nagy birodalomban óhajtotta egyesíteni.

A cári orosz kormány először a krími háborúban (1853), azután pedig 1877-ben látta elérkezettnek az időt az európai Törökország megsemmisítésére. Az utóbbi háború után céljai elérésében Oroszországot meggátolta az 1878. évi

¹ Kimutatja ezt Károlyi Árpád *Gróf Batthányi Lajos felségárulási perét* tárgyaló hatalmas munkájában, valamint Thim József *A magyarországi 1848/49-i szerb felkelés története* c. művének két-kötetes okmánytárában.

berlini kongresszus, amely egyúttal a végből, hogy az orosz túlhatalmat a Balkánon ne engedje teljesen kifejlődni, a monarchiának, sajnos, felhatalmazást adott Bosznia-Hercegovina megszállására. Ezt az «okkupációt» különben a magyar nemzet közvéleménye nagy ellenszenvvel fogadta és az akkori magyar államférfiak egy része is helytelenítette.

A nagyszerb tüntetéseket és törekvéseket azonban nem a berlini kongresszusnak ez a határozata idézte fel. Már azt megelőzőleg, Miletics Szvetozár, aki már 1848-ban a magyarországi szerbeket Zágrábban képviselte (Thim id. m. III. 673), később mint magyar országgyűlési képviselő Belgrádban tartott beszédében kijelentette, hogy hazánkban 30,000 szerb önkéntes áll készen Szerbia megsegítésére és hangoztatta: «a szerb nemzeti pártnak már ekkor (1876-ban) végső célja, hogy Magyarországnak déli része Szerbiához csatoltassék.»

Hazánk megtámadtatását azonban szerencsére ekkor még több körülmény megakadályozta. Az első, — amit sajnos, akkor sokan még nem méltányoltak vagy meg nem értettek — hogy a magyar állam Deák Ferencnek és társainak bölcsesége folytán 1867 óta a 40 milliós monarchiának egyik önálló és egyenjogú állama volt. A másik körülmény a német birodalommal kötött védelmi szövetség. A harmadik, hogy nyugati hatalmaknak Kelet-Európa történelmében és földrajzában jártas kiváló államférfiai (így pl. Lord Salisbury és társai) az európai béke megóvása érdekében akkor még szükségesnek találták azt, hogy egy erős Ausztria-Magyarország fennmaradjon. Ezenfelül akkor az angol kormány éléje állt a pánszláv áradatnak.

A magyarelles törekvéseket azonban a béke évtizedeiben is több országban tovább folytatták és többen szóttek terveket Magyarország romlására. Utólag már kiderültek és bizonyíthatók az akkortájban jelentéktelennek látszó, végső következményeikben azonban mégis figyelemreméltó szervezkedések, izgatások és részben nyílt tüntetések is, amelyek orosz, szerb és román részről Magyarország felosztására irányultak.

Két példát. Az egyik : Maniu Gyula magyar állampolgár,

mint ügyvéd, esküt tett a magyar alkotmányra és később országgyűlésünk tagja is volt. A világháború után önmaga leplezte le, hogy 1893-ban a bukaresti hadügyminisztériumban a következő szövegű esküt tette le: «Életemet a román ügy diadalravitelére áldozom és aktív részt veszek az előkészítendő forradalomban.» Azokban az években, egészen 1916-ig Románia állandóan a monarchia szövetségese volt, mégis a román hadügyminisztérium tisztviselői magyar állampolgártól olyan esküt vettek ki, amely őt «a román ügy diadalra vitelére» (értsd: Erdély és más magyar területek elszakítására) kötelezte. Maniu azután nem a magyar alkotmányra tett esküjét tartotta meg, hanem mindjárt az összeomláskor, 1918 október 27-én a legtöbbet tette arra, hogy az általa kiválasztott erdélyi románok azon az értekezleten, amelyet ő hívott össze, Romániához kívántak csatlakozni.

Másik példa: 1896-ban szerb, cseh és román fiatal emberek Párizsban magyarellenes gyűlést tartottak, melynek rendezője Spalaikovics Mirosláv szerb honos, akkor a párizsi egyetem hallgatója volt. Ő már ezen az ülésen Magyarország felosztását követelte és ettől kezdve életét arra szánta, hogy túlzó egyéniségének egész tüzevel izgatás, összeesküvések kezdeményezése útján és minden lehető más módon előkészítse Magyarország és a monarchia felosztását. Az ő élete riasztó példa arra, hogy egyetlen elvakult ember, ha gyűlölet vezet és az eszközökben nem válogat, más nemzet romlására minő szörnyű eredményeket érhet el.

Spalaikovics Párizsban *Bosznia és Hercegovina* címmel francia nyelven nemzetközi jogi doktori értekezést írt, melynek célja volt, hogy a szerb királyság orosz segítséggel szerezze meg ezt a két tartományt. Később Spalaikovics nőül vette a boszniai szerbek vezetőjének, Jeftanovicsnak a leányát, hosszabb ideig álnév alatt Boszniában tartózkodott, ott összeesküvést szőtt és előkészítette a háborút, majd mint a szerb külügyminisztérium tisztviselője, aztán Szerbia követe Szófiában, később pedig Pétervárott mindent elkövetett a végből, hogy a cári kormányt a monarchia ellen lázítsa és elérhesse azt, hogy az orosz birodalom megtámadja Magyarországot. Spalaikovics szerepét a szarajevói merénylet utáni

hetekben az összefüggésnél fogva alább fel fogom még említeni.

Az Obrenovics-házból származó két szerb király: Milán és utána fia, Sándor, nem folytattak monarchiaellenes külpolitikát. Ezért Sándort 1903. június 10-én, Horváth könyvének közlése szerint az akkori belgrádi orosz követ felbujtására, meggyilkolták és utóda, Karagyorgyevics Péter (aki a szerb trónra támasztott igényét már az előző évben bejelentette) trónralépése után nyíltan hirdette a nagyszerb programot. A világháború után szerb írók és Seton Watson, a szerbeket mindig védő londoni tanár is megírták, hogy 1903 után a monarchiaellenes forradalom Szerbiától kapta erkölcsi és anyagi támogatását, és kiemelték azt is, hogy az összes délszlávok egyesítése csak Magyarország és Ausztria szétrombolásával («destruction») volt elérhető.

Oroszország és szövetségeseinek sikerei.

Horváth Jenő történelmi adatokkal bizonyítja, hogy a cári orosz és a szerb kormány, valamint az említett nemzetekhez tartozó diplomaták és politikusok már évekkel a szarajevói merénylet előtt rendszeresen, szívéosan, hosszú, tudatos munkával készítették elő a háborút Ausztria és Magyarország ellen. Később ugyanezek, néhány hozzájuk csatlakozott cseh hírlapíró, majd Masaryk, Benes és több angol közíró támogatásával, valamint a nyugati nagyhatalmaknak tájékoztatlan és a saját országuk veszedelmét is öntudatlanul előkészítő politikusai közreműködésével éveken át tervezték, sőt kidolgozták Magyarország felosztását. Többen már a jelen század elejétől fogva hazánk területéből egész országrészeket ígértek Szerbiának és Romániának.

A Trianonhoz vezetett ellenséges propagandának egyik legfőbb érve az volt, hogy Magyarország idézte fel a háborút. Éppen az ellenkezője igaz. Feladatomból vázolni azokat a törekvéseket, amelyek hazánk felosztására már a XX. század elejétől fogva teljes erővel megindultak.

Az orosz akció kezdetei Bukaresten át ismerhetők fel. 1901-ben a bukaresti orosz követ támogatásával egyik szerb

emigráns lapot indított. Ez már abban az évben közölte azt a térképet, amelyben Magyarországnak déli és keleti országrészei Szerbia és Románia közt meg vannak osztva. Ugyanekkor Sáros megyében orosz ügynökök jelentek meg. Orosz biztatásra a szerb- (Vuics) és az oroszbarát bolgár (Danev) miniszterelnökök találkoztak; a szerb radikálisok vezére, Pasics Nikola, pedig Pétervárra utazott. 1902. januárban Danev, Ferdinánd bolgár király, valamint a bolgár hadügyminiszter és vezérkari főnök Pétervárra kaptak meghívást és itt kötötték meg az orosz-bolgár katonai szövetséget. Ez arra kötelezte Bulgáriát, hogy ha Oroszország a hármas szövetség bármelyik államával háborúba keveredik, az oroszok segítségére fog menni.

Nagy sikert ért el az orosz kormány 1906-ban, mikor az angol külügyi államtitkár, Sir Grey, a német birodalom bekerítése végett az orosz kormányt is felszólította arra, hogy lépjen be a nagyantantba. A londoni orosz nagykövet (Benckendorff) kérdésére Grey (amint azt emlékiratainak X. fejezetében maga is bevallja) kijelentette, hogy Nagybritannia Törökország javára semmire sem kötelezte magát. Ez annyit jelentett, hogy az angol kormány beleegyezett Oroszország hódító terveibe. Az angol külügyeknek akkori vezetője nem tudta, hogy ezzel a saját hazájára is később mekkora veszedelmet hozott.

Horváth helyesen idézi azt a megállapítást, hogy a világháborúra vezető végzetes fordulat 1911-ben következett be.

Amikor a francia kormány Marokkót kívánta megszerezni, Itália nyomban követelte, hogy Tripoliban területet kaphasson. Az afrikai osztozkodás alkalmával rögtön jelentkezett Oroszország is, amely a balkán félszigeten kapott szabad kezet.

Ehhez a nyugati nagyhatalmak, sajnos, hozzájárultak és ezáltal a keleti kérdés, amely 1875 óta állandóan fenyegetett, ismét akuttá vált. Ekkor kezdődött Izvolszkij Sándor orosz külügyminiszternek (később 1910—1917 közt párizsi orosz nagykövet) és az általa Belgrádba áthelyezett Hartwig Miklós orosz követnek a háború felidézésére irányuló mun-

kássága. Az orosz program az volt, hogy a bolgár és a szerb kormány között szövetség jöjjön létre, ezt a monarchia ellen támadó, háborús szövetséggé alakítsák át, aztán valamely ürüggyel a monarchia kormányára hárítva a felelősséget, megindítsák a háborút, amelynek egyik közvetlen célja : Magyarország felosztása volt.

Ezt a programot megvalósították. A háttérben dolgozott az orosz külügyminiszter és a szófiai orosz követ. — Hartwig, valamint az erre a célra szófiai szerb követté kinevezett Spalaikovics vitte a tárgyalásokat, amelyek folyamán erősen követelték orosz védnökség alatt szerb-bolgár támadó szövetség megkötését. A szerződés tervezetét 1911-ben Belgrádban készítették el, azt Spalaikovics vitte Szófiába. Kérték az orosz kormányt, hogy a szerződés aláírása végett gyakoroljon nyomást a bolgár kormányra. Ilyképpen 1912. március 13-án létrejött a szerb-bolgár megegyezés. Ennek III. cikke értelmében arra az esetre, ha a monarchia megtámadná Szerbiát, Bulgária «köteles lesz 200,000 katonát küldeni szerb területre és a szerb hadsereggel együtt támadólag és védőleg felvenni a harcot a monarchia ellen.»

Ez az első balkán szövetség névlegesen a balkáni keresztények felszabadítását tűzte célul, de benne volt Magyarország megtámadásának és felosztásának gondolata is.

Amikor Poincaré, akkor francia miniszterelnök (1913—1920 közt a francia köztársaság elnöke), 1912-ben a követek jelentéséből értesült a szerb-bolgár szövetség megkötéséről, nyomban felismerte,¹ hogy ez támadó és háborús szerződés, és mivel már 1911. aug.-ban megkötötték a francia-orosz katonai egyezményt, az orosz kormány ezen az úton Franciaországot is háborúba sodorhatja. A francia miniszterelnök kérdésére Izvolszkij, akkor már párizsi nagykövet, azt állította, hogy a szerződés az akkori állapot fenntartását célozza ; pedig ennek éppen az ellenkezője volt igaz.

Nyomban a bolgár-szerb szövetség megkötése után Jorga Miklós bukaresti tanár, az orosz pénzzel támogatott román

kultúrliga vezetője, megkezdte izgatásait a végből, hogy Románia, amely a hármasszövetséghez csatlakozott, pártoljon át Oroszországhoz.

Spalajkovic 1912. júniusban már nyíltan beszélt a közelgő háborúról. Ez természetesen nyugtalanította Conradot, az osztrák-magyar vezérkar főnökét, aki, mivel értesült a monarchia ellen kötött támadó szövetség létrejöttéről, attól az aggodalomtól vezettetve, hogy az ellenséges államok fegyverkezése később még jobban előhalad, 1913 őszén a külügyminiszternek megelőző háború megindítását javasolta.

Conradnak ezt az óhaját kettős okból semmikép sem lehet a magyar kormány vagy Magyarország terhére felróni. Azért sem, mert: *a)* báró Hötzendorfi Conrad nem volt magyar ember, hanem osztrák honos, katona; de főleg azért sem, *b)* mert a vezérkarnak ilyen katonai elgondolásait, amelyek különben a monarchia külpolitikájába való illetéktelen beavatkozásnak tekintendők, éppen a magyar kormány teljesen meghiusította. Nevezetesen a közös minisztertanácsban már korábban, 1911. december 6-án gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök határozottan a béke fenntartását követelte, azután hasonlóképpen 1913. október 3-án gróf Tisza István mint miniszterelnök Conrad követeléseit visszautasította és azok nem is valósultak meg.

Amíg a magyar kormány ilyképpen elhárított minden támadó tervet, addig a velünk szemben álló országok részéről már ebben az időben is merényletek és ellenséges izgatások sorozata bizonyítva van. Merényletet követtek el Sarajevóban egy osztrák-magyar tábornok ellen; Zágrábban pedig 1912. júniusban Cuvaj, továbbá 1913. augusztusban, valamint 1914. májusban báró Skerlec horvát bán ellen; 1913-ban Miklóssy hajdudorogi g. kath. magyar püspök ellen (ez utóbbinak a püspök titkára és többen mások áldozatul estek); 1913. márciusban a fiumei kormányzó ellen.

1910-től fogva Felső-Magyarország több megyéjében — részben ezeknek a vármegyéknek elszakítása, részben a világháborút megelőző lázadás előkészítése végett — pánzláv izgatás folyt. Néhány hónap alatt számos községben

3—400 ruszin lakos tért át a pravoszláv orosz vallásra. Az izgatók azzal ámították őket, hogy a cártól pénzt, fényes, aranyos templomokat és különböző támogatást, segítyezést fognak kapni.

Mikor a rendőri hatóságok ennek a népbolondításnak véget vetettek és a főizgatók ellen a máramarosszigeti királyi ügyészség a büntetőtörvény alapján állam elleni bűncselekmény miatt vádat emelt, 1914 február 4-én a magyar törvényesék előtt megjelent gróf Bobrinszky Vladimir, a moszkvai propaganda-központ egyik képviselője. Ezzel megerősítette azt a korábbi gyanút, hogy ezt az izgatást veszedelmes céllal, orosz részről irányították. Az ügyészség jelentéséből értesülve, mint akkori igazságügyminiszter báró Burián István, Ő Felsége személye körüli miniszter útján közöltem gróf Berchtold Lipót külügyminiszterrel, hogy bármennyire megütköztem a főizgatónak vakmerő megjelenésén, külpolitikai okból nem kívánom a máramarosszigeti ügyészt arra utasítani, hogy Bobrinszky letartóztatását indítványozza. Az amúgy is élénk külföldi propagandának ugyanis nem óhajtottam ürügyet adni arra az alaptalan, de külföldön esetleg tetszetős panaszra, hogy a magyar kormány üldözni óhajtaná a hazai ruszinok állítólagos védőit, csupán az állam elleni izgatást kívánja a törvény értelmében büntetni. Gróf Bobrinszky három nap mulva vissza is utazott Oroszországba; a főizgatókat azonban a magyar bíróságok jogerősen elítélték.

A szintén orosz részről tervezett hajdudorogi bombamerénylet elkövetője, az orosz Catarau ellen a magyar hatóságok erélyes nyomozást folytattak le, a tettetést azonban — amint ez gróf Czernin adataiból is bizonyítást nyert — román hatóságok szöktették meg Egyiptomba, ahol nyoma veszett.

Tájékozatlanok a magyar kormány ellen azt a szemrehányást is hangoztatták, hogy miért nem egyeztek meg Szerbiával, illetőleg Romániával. A szerző (I. köt. 89. lap és több más helyen) meggyőzően kimutatja, hogy kormányunk hosszú időn át Ugron István akkori belgrádi követ, tehát magyar diplomata útján kereste Szerbiával a békés megegyezés útját, de Hartwig befolyása alatt Pasics szerb miniszterelnök minden ilyen kísérletet visszautasított. Ezt az ma-

gyarazza, hogy az akkori orosz kormány már kilátásba helyezte Szerbiának nemcsak Bosznia-Hercegovinát, hanem hogy Nagy-Magyarországnak ezeréves területéből is egész nagy országrészt fog megkapni.

A magyarországi román nemzeti párttal való megegyezésre gr. Tisza István már mint fiatal képviselő, aztán 1912. óta, mint a képviselőház elnöke, komolyan és állandóan törekedett. Az erre irányuló tárgyalásokat 1913. június 10. óta Sándor János belügyminiszter, Jankovich Béla közoktatási miniszter és az igazságügyminiszter közreműködésével állandóan folytatta. Habár Tisza a bírósági eljárásban, valamint a közigazgatás és közoktatás terén és a választójogra nézve a románoknak jelentékeny engedményeket ajánlott fel, ezek a törekvések azért nem sikerültek, mert a román nemzeti párt tagjai értesültek arról, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, aki egy nagy osztrák birodalom létesítéséről álmodozott, Erdélyt Romániának óhajtja átengedni, amit természetesen a magyar kormány, amelynek hivatása volt az ország területi épségét védelmezni, meg nem tehetett.

1914. tavaszán Oroszország fegyveres készülődése befejezést nyert, amit március 12-én az orosz hadügyminiszter egyik orosz hírlapban be is jelentett. Ugyanekkor az Aradon megjelenő *Romanul*, nemzetiségi lap nyíltan írt a monarchiának közeli felosztásáról; június 16-án pedig Szaszonov orosz külügyminiszter és Bratianu román miniszterelnök elköveték azt a merészséget, hogy kirándulás ürügye alatt megjelentek Erdélyben és az orosz miniszter kilátásba helyezte, hogy Románia Erdélyt meg fogja kapni, ha Oroszországhoz csatlakozik.

Történelmi bizonyítékok alapján jut Horváth a következő eredményre: A cári orosz, valamint az akkori szerb kormány és egyidejűleg szerb (Spalaikovics stb.), cseh (Maszaryk és Benes) és román (Bratianu, Take Jonsescu) politikusok és diplomaták már évekkel Szarajevo előtt előkészítették a monarchia elleni háborút és egyúttal *Magyarország felosztását*. Tovább menve, egyesek megjelölték azokat az országrészeket is, amelyeket az osztozkodáskor Szerbia, Románia, valamint a felállítandó Csehszlovákia kapni fog.

Ellenben a magyar kormány nemcsak hódítást nem tervezett, hanem az osztrák vezérkari főnöknek esetleges támadási terveit is meghiusította.

Külföldi közírók állításai hazánknak háborús felelősségéről.

Horváth Jenő szószerint idézi azokat az állításokat, amelyekkel egyes külföldi tudósok vagy közírók Magyarország állítólagos háborús felelősségének vádját támogatni megkísérelték. E közírók közül legtekintélyesebb és legnagyobb hatással volt a nyugati közvéleményre Seton Watson (Scotus Viator), aki *German, Slav and Magyar* címmel Londonban 1916-ban megjelent könyvében azt állította: «Nem lehet elégszer ismételni, hogy a világháború éppen olyan nyomatókosan magyar, mint német háború. 1914 augusztusában két áramlat találkozott, az egyik Berlinből, a másik Budapestről indult ki és Budapest nélkül a szükséges körforgást nem lehetett volna biztosítani.»

Austria-Hungary címmel a Contemporary Review 1918. évi márciusi számában hangsúlyozta az angol közíró, hogy «Tisza István volt a világháborúnak egyik legnagyobb élesztője».

Ugyanő Csehország jövőjéről (*The future of Bohemia*, 1919) szóló tanulmányában «a magyar olygarchiának arról az alávaló rendszeréről beszélt, amely a háborúért küzdött».

Benes, aki 1915-ben Párizsban adta ki *Détruisez l'Autriche Hongrie* című könyvét, amelyet Magyarország felosztásának térképével is ellátott, később Csehország függetlenségi küzdelméről *Bohemia's case for independence* (London 1917) című könyvében a 44. lapon azt írta: amikor «1914-ben júliusban a koronatanács elhatározta, hogy Szerbiának hadat üzen, Tisza és a magyar nemesek adták meg a döntést». «it was Tisza and the magyar nobles who gave the decisive».)

Take Jonescu román politikus egyik angolnyelvű munkájában (*Some personal impressions*, London 1919; 167. l.) ismételten azt írja: «Tisza bűnös abban, hogy felidézte az általános vérengzést». Amint elfogulatlan román államférfi, Marghiloman, később Románia miniszterelnöke megállapí-

totta, ezért a munkájáért Take Jonescu az orosz kormánytól pénzt kapott és a bukaresti orosz követségen 1918-ban megtalálták azokat a nyugtákat, amelyekkel Take Jonescu az Oroszországból küldött összegeket felvette.

Az ellenséges propagandának ezekkel az állításaival szemben a történelmi igazság a következő :

Budapestről sem 1914-ben, sem azt megelőzőleg semmiféle háborús áramlat nem indult ki és «Budapest», amely alatt Seton Watson bizonyára a magyar kormányt és a magyar országgyűlést érti, mindent megtett arra, hogy a felmerült ellentétet békésen lehessen elintézni. A háborús megoldást 1914. júniusban és júliusban Bécsben sürgették, még pedig olyan férfiak, mint a külügyminiszter és az osztrák kormány egyes tagjai, akiket egyáltalában nem lehet magyaroknak tekinteni. 1919-ben a párizsi békediktátum átvétele alkalmával Renner Károly csehországi születésű, magyarelles, csehbarát osztrák marxista kancellár azt állította ugyan, hogy Berchtold külügyminiszter magyar volt, ez állítással szemben azonban már gróf Apponyi Albert Párizsban kiemelte a való tényállást. Gróf Berchtoldnak voltak ugyan Magyarországon birtokai, de ő egyáltalában nem volt magyar, hanem cseh arisztokrata, sőt hozzá kell tennem, még magyarul sem tudott. Gróf Tisza István, mint magyar miniszterelnök 1913 óta Berchtolddal, mint külügyminiszterrel, ez állásról lemondása után pedig mint a trónörökös főudvarmesterével kénytelen volt állandóan németül levelezni, mert Berchtold nemcsak az államiratokat, hanem a közönséges társalgási nyelven írt egyszerű leveleket sem értette meg magyarul. Mivel az akkori külügyminiszter tervével szemben gr. Tisza István és az 1914. júl. 9-iki magyar minisztertanács a békét követelte : gr. Berchtold cselekedeteiért és külpolitikájáért sem Magyarországot, sem a Seton Watson által emlegetett «magyar oligarchiát» nem lehet felelőssé tenni. Ami különösen az oligarchiáról, illetőleg a Benes által említett «magyar nemesek» döntéséről elhangzott vádat illeti, ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy a magyar nemesség az őt illető közjogi különleges hatásköréről már az 1848-i demokratikus alkotmány megszavazásakor lemondott, egyszerű mese

az, hogy az oligarchiának döntő súlya lett volna hazánkban. Ha ez alatt Tiszát értenék, idézhetem az ő szavait, amelyeket unokájának nevelésére adott tanácsai gyanánt menyéhez intézett.¹ «Vagyon, rang mellékes, büszkeség nevetséges, minden ember egyforma» stb. Ez nem az oligarchia, hanem a felvilágosult, a magyar népet szerető, bölcs ember hangja.

Benesnek fennebb idézett mondata hemzseg a valótlan-ságoktól. — 1914. júliusban *nem* tartottak koronatanácsot (ez már azért is lehetetlen volt, mert Ő Felsége nem volt ott); a közös miniszteri értekezlet nem üzent Szerbiának hadat, hanem a nem magyar ember (Mussulin követ) által fogalmazott jegyzékben a jó szomszéd kötelességeinek teljesítését kívánta az akkori szerb kormánytól. — Az 1914. július 19-iki közös miniszteri értekezleten csak Tisza volt «magyar nemes»; Bilinski Leo közös pénzügyminiszter lengyel, a többi résztvevők osztrákok vagy cseh honosok voltak.

Tisza nem idézte fel a vérengzést, hanem miniszterelnöki állásának elfoglalása óta, de különösen 1914. jún. végétől fogva is — amint a képviselőházban is kifejezetten mondta — «kereste és akarta a békét».² Ugyanezt akarták korábbi kormányaink.

A magyar kormányok törekvései a béke megóvására.

A magyar nemzet 1849—1867 közt óhajtotta ugyan, hogy hazánkban az abszolutizmus kormányrendszere által szétbontott történelmi egysége ismét helyreálljon, de sem a magyar nemzetnek, sem magyar államférfinak nem volt szándékában hódítani. A magyar volt Európának legbékésebb nemzete és kormányainak, valamint minden komoly államférfiának törekvése abban állt, hogy hazánk az áldott béke boldog évtizedeiben pótolja azokat a kényszerű mulasztásokat, amelyeket művelődési, gazdasági, igazságszolgáltatási és egyéb téren részben az abszolutizmus kora is fokozott, és

¹ *Levelei* VI. kötet 351. l.

² Ezt behatóan bizonyítottam Tisza Istvánról a M. Tud. Akadémiában tartott emlékezésben: *Tisza István emlékezete*, Budapest, 1920. Franklin-Társulat.

elérje a haladásnak azt a mértékét, amelyre minden fejlődő és élni akaró nemzetnek joga van. Igaz azonban az, hogy a magyar kormányoknak és az egész nemzetnek elszánt akarata volt, ha kell, támadások ellen is védelmezni az ezeréves határokat, azt a nagyszerű földrajzi és gazdasági egységet, amely, amint ezt elfogulatlan francia tudós, Reclus, kimutatta, a világ földrajzában is páratlanul állt, amelyet a Gondviselés természetes határokkal egy egységes nemzet számára alkotott s amelynek egysége a rajta élő nemzetnek gazdasági élete szempontjából is felbecsülhetetlen volt. Erre a védelemre minden nemzetnek joga van.

A békének megóvása végett fejtette ki minden magyar miniszterelnök azt a törvényes befolyást, amelyet a külügyek intézésére nézve az 1867. évi XII. törvénycikk a magyar kormány részére biztosított. Főleg az európai béke fenntartására törekedett id. gróf Andrássy Gyula is, aki mint külügyminiszter, 1871—1879. közt a monarchia külügyeit intézte. Erre a célra irányozta külpolitikáját, akképpen, hogy a monarchia védelmi szövetséget kössön a német birodalommal. Ez a békemű éppen 30 éven keresztül megvédte Magyarország ezeréves határait. Ez az 1879. október 7-én nagy nehézségek után létrejött kettős szövetség a béke fenntartására különösen nagy jelentőségű lett akkor, amikor a keleti kérdés ismét háborús veszedelmet zúdított Európára. Ehhez a szövetséghez csatlakozott 1882-ben Olaszország (ettől fogva hármasszövetség), 1883-ban pedig Románia is. A szövetségnek sohasem volt támadó jellege, sőt az Európa békéjének megmentésére döntő befolyást gyakorolt akkor, amikor 1888-ban a pánszláv áramlat és ennek következtében az orosz háborús előkészületek ismét tetőpontjukra jutottak. Ekkor csak ennek a korábban titokban tartott 1879. évi békeszövetségnek közzététele tartotta vissza az orosz kormányt és az orosz katonai köröket a háború megindításától.

A szlávizmusnak hódító törekvései ellenében a kis Magyarország és általa a monarchia nem tehetett mást, mint keresni a szövetséget a hatalmas és erős német birodalommal. Elfogulatlan angol államférfiak is, köztük különösen Lord Bryce (1919. december 16-án az angol felsőházban elmondott

beszédében) elismerik, hogy Magyarország azért volt kénytelen keresni a német szövetséget, mert a pánszláv veszedelem ellen védelmet kellett keresnie. Ez az orosz veszély mindig fenyegette Magyarországot és «az orosz túlerő — mondta Lord Bryce — semmisítette meg 1849-ben Magyarország függetlenségét, amikor szabadságharcuk végén az óriási orosz hadsereg elnyomta a magyaroknak hazafias mozgalmát». (Horváth id. m. I. 13.)

1875. óta is a változó magyar kormányoknak fő törekvése volt a béke fenntartása és Magyarországon senki sem kezdeményezett, sem nem óhajtott «imperialista politikát».

Bosznia-Hercegovina annexióját 1908-ban Izvolszkij orosz külügyminiszter ajánlotta fel gr. Aehrenthal (osztrák honos) külügyminiszternek. Ez ajánlat elfogadását szintén nem lehet a magyar nemzet terhére róni, mert az akkori külügyminiszter csak a *megtörtént tény*t közölte az akkori Wekerle-kormányval. Ennek tagjai közül a magyar minisztertanács jegyzőkönyve szerint (Horváth I. köt. 66—74. l.) különösen ifj. gr. Andrássy Gyula belügyminiszter helytelenítette is azt, de az annexió tényén már nem lehetett változtatni.

Egyébként Bosznia-Hercegovina területét soha sem csatolták Magyarországhoz, az annexio tehát nem volt magyar hódításnak tekinthető.

III. Részletek a munka egyéb fejtegetéseiből.

Íveken át kellene még ismertetnem, mik voltak az eddig előadottakon felül Nagy-Magyarország veszedelmére.

A szerző behatóan kifejti egyes osztrák politikusoknak központosító törekvéseit, amelyek azt célozták, hogy hazánk a magyar alkotmány megsemmisítésével beolvasszassék Ausztriába, mint összbirodalomba, továbbá

Ferenc Ferdinánd trónörökösnek szerencsétlen és képtelen terveit nagy osztrák birodalom létesítésére, (e tervek ellen ment volna el gr. Tisza István — nyilván gr. Batthyány Lajos sorsára gondolva, — «a golyóig és akasztófaig») valamint a szarajevói merénylet előkészítését és következményeit

és Tisza Istvánnak heteken át folytatott erőfeszítéseit a háború elhárítására. Horváth közli Tiszának I. Ferenc József Ő Felségéhez 1914. júl. 1-jéről és 8-áról tett két előterjesztését is.¹ Ez utóbbiban utal Tisza Spalajkovicz Miroszláv akkor pétervári szerb követnek az orosz napilapokban közölt és az orosz kormány előtt tett kijelentéseire is, amelyek az osztrák magyar ügyvivőt, gr. Czernin Ottót (az akkori bukaresti követ fivérét) a legnagyobb mértékben felháborították és Tiszát is arra az elhatározásra bírták, hogy az akkori szerb kormányhoz ámbár nem fenyegető, hanem komoly hangon jegyzéket kell intézni.

Az olvasó szomorúan fog meggyőződni arról, hogy a cseh, osztrák, szerb és román megszállás útján egyes szomszédos kormányok a fegyverszüneti szerződésnek nyílt megsértésével hadműveletek és fegyveres beavatkozás által miként használták fel hazánknak akkori belső zavarait arra, hogy az ezeréves területből egész nagy országrészeket a lakosság ellenére vagy megkérdezése nélkül katonailag megszállottak, (II. kötet 1—78. l.), amin többek közt az itt tartózkodó Bliss amerikai tábornok is felháborodott.

Kimutatja Horváth azt is, hogy a békeértekezleten az ellenséges propaganda a történelmi és földrajzi tényeknek minő meghamisításával, magyarán mondva minő valótlan-ságokkal dolgozott.

Csak két példa. — Benes azt állította, hogy «Szlovákia» 1867-ben a cseh-tót nép egységének megbontásával került Magyarországhoz. Az igazság: a) 1867-ben nem is volt cseh állam, mert «Böhmen» Ausztriának egyik tartománya volt; b) sem 1867 előtt, sem 1867-ben Szlovákia nem is létezett; c) Felső-Magyarország sohasem tartozott Csehországhoz, tehát onnan nem is lehetett elszakítani.

A másik példa: az angol miniszterelnök kérdésére Benes azt állította, hogy a Cseh-Szlovákia részére követelt magyarországi területnek 350,000 magyar lakosa volt. Valójában ezen a területen 1.222,039 magyar lakos élt. — És így tovább.

¹ Megjelentek a *gr. Tisza István munkái, Levelek* című akadémiai kiadványban is, II. köt. 5—6. l. és VI. köt. 2041/b—2041/c szám alatt.

Ezeket a hamisításokat és valótlanságokat a magyar történetíróknak és közíróknak a nyugati államokban is fel kell tárni.

*

A munkának újabb kiadásában kívánatos lesz kihagyni a terjedelmes történelmi anyagból azokat az ismétléseket, amelyek különösen külföldi írók dolgozatainak vagy államiratoknak kétszeri idézése következtében szükség nélkül csúsztak be a két kötetbe, valamint kiigazítani néhány tévedést.¹ Ezek azonban lényegtelen részletek. Egészben véve óhajtott volna, hogy a közélet terén munkálkodók közül minél többen, főleg pedig a fiatalabb nemzedék, amelynek tagjai külföldről esetleg egészen elfogult értesüléseket szereztek, valamint az 1938. évben és a múlt év március havában hazatért magyar testvéreink közül sokan megismerjék ezt a munkát, amelynek kiadásával a M. T. Akadémia a nemzeti ügynek tett szolgálatot.

A két kötetben közölt történelmi anyagnak beható tanulmányozásával az olvasók az *igazság* megismeréséhez fognak eljutni.

BALOGH JENŐ.

¹ Ilyen pl. (I. köt. 91. l.), hogy gr. Tisza István 1912. nov. 18-án Aradon mint miniszterelnök tartott beszédet. Tisza ekkor a magyar képviselőház elnöke volt; csak 1913. jún. 10-én alakította meg másodízben kormányát.

A FILOLÓGIA FOGALMA.

Nemcsak az egyes emberre, hanem a tudományokra is fönnáll az önmegismerés erkölcsi követelménye. Honnan jöttél és ki vagy? mik a céljaid és milyen utakon, milyen eszközökkel akarod azokat megközelíteni? — olyan kérdések, amelyeket minden módszeres és öntudatos ismeretrendszernek, vagyis minden tudománynak, fejlődése különböző szakaszaiban fel kell vetnie önmaga előtt. Kettős haszna lehet az ilyen megfontolásnak : egyfelől elméleti, tudománybölcseleti vonatkozású, másfelől gyakorlati, a kérdéseket felvető kutató szempontjából. A tudomány önmegismerése szükségképpen fogalmának tisztázásában jut kifejezésre, amihez főképpen két út vezet : az egyik az elvont, determinatív módszer, amely a tudomány általános fogalmából kiindulva folytonos megkülönböztetések során jut el a szóbanforgó tudomány meghatározásához, — a másik a történelmi módszer, amely a tudomány különéletének, fejlődésének vizsgálatából szűri le a fogalmat.

Ha a következő fejtegetéseimben általánosságban filológiáról szólok, mindig az ú. n. classica philologia lebeg szemem előtt. Ennek a megszorításnak, mint fejtegetéseimből remélhetőleg kiderül, mélyen fekvő tárgyi okai vannak.

Említenem is fölösleges, hogy a tudományok két nagy birodalma, a természettudományok és az ú. n. szellem-tudományok közül a filológiának melyikben van otthona. Az is kétségtelennek látszik, hogy a filológia a történettudományok csoportjába tartozik s a lényegének meghatározására irányuló kísérletek, legalább az utolsó félszázad alatt, kénytelenek tisztázni vagy legalább is érinteni a

história és a filológia viszonyának kérdését. Nem lehet tehát közömbös előttünk a történettudomány fogalmának meghatározása sem. Döntő fontosságú volt itt a természettudományok rendszerező és törvényalkotó tudományosmennyének kiküszöbölése s a történelem egyénábrázoló (idiographikus) jellegének felismerése. Míg a természeti jelenségek nem mint egyedi folyamatok, nem esetleges mivoltukban tárgyai a tudománynak, hanem csak állandó és tipikus elemekben, addig a történelem eseményei, állapotai, cselekvő személyei éppen egyéni, soha meg nem ismétlődő jellegükkel kötik le első sorban a kutató figyelmét. Míg tehát az előbbi esetben a megismerés annál tökéletesebb lesz, minél inkább sikerül az ismerettárgyat minden egyszeri, esetleges vonásától megtisztítani, addig az utóbbi esetben, a történelmi megismerésnél, minél több jellemző egyéni vonást iparkodunk teljes képpé egyesíteni. A nehézségerő és a szabad esés jelenségeinek egyéni körülményei nem érdeklik a fizikust; a Newton kertjében lehulló alma azonban, mely a hagyomány szerint az ifjú tudós lelkében megindította azt a gondolatsort, amely a gravitáció törvényének megállapítására vezetett, a tipikus fizikai jelenségen felül velejáró körülményeinél fogva történelmi folyamat.

Nem lehet e felfogás ellen azzal érvelni, hogy a természettudomány is olykor egyszeri folyamatok megismerését tűzi ki célul, pl. a geológia földünk kialakulásával kapcsolatban. Mert itt egyfelől csak emberi gyarlóságunk akadályoz meg abban, hogy az idő és tér korlátain felülemelkedve földünk genezisének ne úgy tekintsük, mint a világmindenségben az örökkévalóság során előálló hasonló tünemények egyikét, másrészt — s ez a fontosabb — a történelem jelenségeinek jellemző vonását nem egyszeri, hanem egyéni voltukban keressük, egyéni vonások pedig csak az etikailag vagy esztétikailag értékelhetők, vagyis az ember cselekedeteivel és alkotásaival kapcsolatba hozhatók.

Az egyénit csak a különleges útján lehet megismerni. A történetírásnak az egyéniség kutatására irányuló ez a törekvése a múlt idők történelmi hagyományával szemben azt a feladatot jelenti, hogy mennél részletesebb és mennél

megbízhatóbb ismereteket szerezzen ennek a hagyománynak egész köréről. A források természete szerint különböző alakot ölt a történelmi kutatás is. Minden történettudomány ugyan a mult eseményeinek, állapotainak, alkotásainak rekonstruálását tűzi ki célul, de milyen más a kutató helyzete az újabb és legújabb korok forrásbőségében, amely sokszor valósággal elárasztja a kutatás területét, mint az ókor gyér és töredékes, nem egyszer csak merész kombinációval életrekelthető hagyományával szemben! Ez a különbség egészen más lelki magatartást kíván az ókor kutatójától, mint az újkorral foglalkozó társától és mélyreható szerkezeti és módszertani eltéréseket von maga után. Az ókor-kutató számára a forrás maga is probléma, már anyagi összetételében, nyelvi formájában is; az emlékeket gyakran a szó szoros értelmében hamu és törmelék alól, vagy homoktól eltemetett városok szemétdombjairól kell előkotorni s pusztá kibetűzésük is tudományos teljesítmény lehet. Nemzedékek tapasztalatait kell itt latba vetni, hogy e forrásokat elolvassuk, tartalmukat megállapítsuk és értelmezzük, szóval elvégezzük mindazokat a műveleteket, melyeknek összeségét szoros értelemben *filológiának* nevezzük.

Filológia ezek szerint a történelmi megismerésnek az a formája, amely a mult ismeretének forrásaira, mint olyanokra, vonatkozik. Vagy más fogalmazásban: a filológia a történettudománynak az az ága, amelynek szemében a mult megismerésének forrásai egyszersmind a megismerés tárgyai is. Thukydides munkája a szűkebb értelemben vett történelmi szemlélet számára legfontosabb kincsébányája a peloponnesosi háború eseményeinek, ilyen szempontból történt kiaknázásán túl azonban nem terjed a történetíró érdeklődése; viszont a filológus vizsgálódásának előterében maga a mű áll, szövegének megállapítása, szerkezete, keletkezésének története, alaki és tartalmi interpretációja. Filológia és história az ókori történelem tudományának két különböző szemléletmódja, aspectusa.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a két szemléletmód, história és filológia, szöges ellentétben áll egymással. Ellenkezőleg: sokféleképp egymásba fonódnak és kiegészítik

egymást. Azt sem lehet mondani, hogy az egyik csupán segédtudománya volna a másiknak, mint azt historikusok szokták állítani a filológiáról. «Ti sütitek a beefsteak-et, melyet mi megeszünk», vágta oda Wilamowitznak egy historikus kollégája. A filológusok viszont hajlandók a klasszikus ókortudomány egy disciplinájaként tekinteni a görög és római történelmet. Igen élesen állítja szembe egymással a két tudományt Beloch: «A filológiának első sorban szavakkal van dolga. Innen van a neve is. A történelem a dolgokról tárgyal. Ez alapvető különbséget jelent a módszerben. A filológus azt kérdi: mi áll a forrásokban? a historikus: helytálló-e az, ami a forrásokban áll? A filológus kimerítette feladatát, ha lehetőség szerint tisztán állítja helyre a szöveget s ezt a szöveget interpretálta; a historikus feladata ott kezdődik, ahol a filológusé végződik.» De kénytelen azonnal engedelményeket is tenni. A historikusnak filológiai ismeretekre van szüksége, hogy az előmunkálatokat ellenőrizze s ott, ahol kell, maga végezze el, a filológusnak szakismeretekre, adott alkalommal pl. államtudományi vagy katonai tudásra. Ha pedig a gyakorlatot tekintjük, azt látjuk, hogy maga Beloch is éppen történelmi főművében egész sorát adja a filológiai jellegű részlettanulmányoknak, amilyenek pl. az olympiai győztesek listájának hitelességéről, Alkaios és Sappho koráról, a vasnak a homerosi költeményekben való előfordulásáról szólók stb. Másfelől Wilamowitz, miután Kaibel társaságában kiadta Aristoteles *Athenaion Politeia* című munkáját, az *Aristoteles und Athen* című kétkötetes nagy művében az aristotelesi mű elemzésén kívül fontos történelmi és alkotmányjogi kérdéseknek adja beható tárgyalását. Mindebből láthatjuk, hogy a válaszfal filológiai és történelmi kutatás között éppen nem áthatatlan, s mindegyik terület művelését külön iparendélyhez kötni nem indokolt szűkeblűség.

Eddigi fejtegetéseink látszólag paradox eredményre vezettek: egyfelől azonosítottuk a filológiát a történet-tudománnyal, másfelől különválasztottuk tőle. Előbb adott ideiglenes definícióinkban egyesíteni próbáltuk e két törekvést, amely végigvonul a filológia történetén.

Bár a filológia fogalmát a históriáéra vezettük vissza, a történelmi tényállásnak megfelelően meg kell állapítanunk, hogy a két tudomány külön gyökerekből eredt. Az európai történettudomány a peloponnesosi háború fegyvercsörgése között Thukydiddesszel veszi kezdetét, mint a közelmúlt legnagyobb ókori historikusa, Meyer Ed. is megállapítja. A filológia viszont a Ptolemaiosok tudománykedvelő udvarának közelében az alexandriai museion könyvtárában lát napvilágot. A könyvtár gazdag anyaga számtalan problémát vet felszínre. Százféle Homeros-arc tekintett a papyrustekercsekről az olvasóra ; melyik a legrégebb, az igazi? Nagy számmal akadnak olyan sorok, melyek a kéziratok nagy részéből, esetleg többségéből hiányoznak, tehát gyanúsak ; mások tartalmi vagy nyelvi szempontból adnak okot arra, hogy a szövegből eltávolítsák. Számtalan az olyan szó, kifejezés, fordulat, amelyet magyarázat nélkül már nem ért meg a hellenisztikus kor embere. Mindez a költő nyelvének pontos vizsgálatára készíti a könyvtár tudósait. Ezzel párhuzamosan vizsgálják a homerosi hősök életmódját, a kor művelődési viszonyait, de foglal koznak a költő célkitűzésével, eljárása módjaival, technikájával is. Jogos büszkeséggel tekinthetünk tudományunk úttörőire, akik egyszersmind első virágzásának hordozói is, Zenodotosra, Aristophanesre, Aristarchosra, bár tudományos hagyatékuk, úgyszintén a munkájukat folytató császári kor grammatikusaié, ismételten kivonatolva és összezsugorodva végül is csak középkori kéziratok lapszéli és sorközi jegyzetei alakjában kerülte el a pusztulást.

Ilyenféle filológiát tart szem előtt az ókori technikai, vagyis elméleti irodalom is. Maga a neve is — *γραμματική*, ami nyelvtant és filológiát egyaránt jelent — az írott szóhoz kapcsolja. Dionysios Thrax «Techné»-jének hatos felosztása olyan ténykedésekre is kiterjed, amelyeket a filológia feladatai közé kell sorolnunk, mint pl. a *γλωσσῶν καὶ ἱστοριῶν ἀπόδοσις* és főképp a *κρίσις ποιημάτων*. A pergamoni iskola hagyományait őrző myrleai Asklepiades elképzelésében sem alakul lényegesen más képe a filológiának : a három főrészt *τεχνικόν*, *ἱστορικόν*, *γραμματικόν* az antik filológus három fő tevékenységének felel meg. Egy másik filológiai rendszer, mely

Usener megállapítása szerint amicosi Tyrannionra, Cicero kortársára megy vissza, a filológiát négy főtevékenységének megfelelően négy részre osztja: *ἀναγνωστικόν*, *ἐξηγητικόν*, *διορθωτικόν*, *κριτικόν* (a szövegrész értelmes és művészi felolvasása, szó szerinti pontos értelmezése, a szöveg megállapítás, végül a tárgyi és esztétikai méltatás). E tevékenységekhez négy *ὄργανον*, eszköz, szolgáltatja a szükséges tárgyi tudást: *γλωττηματικόν*, *ἱστορικόν*, *μετρικόν*, *τεχνικόν* (nyelvismeret, történelmi tudás, metrika és nyelvtan). Igazat kell adnunk Usenernek, mikor hangsúlyozza, hogy egy ókori elmélet sem illeszkedik annyira az antik filológia tényleges körvonalaival, mint ez az utóbbi.

A filológiának ilyen elképzelését sem a görög, sem a római tudomány nem lépte túl. Még kevésbé várhatjuk ezt a középkortól, melynek fő érdeme, mind a keleti, mind a nyugati művelődés területén, a régi örökség megőrzése volt. Az olasz *rinascimento* lelkesedése esztétikai és általános emberi vonatkozásban gyökeresen átalakította az ókorhoz való viszonyunkat, de a filológia mint szaktudomány továbbra is a hagyományos módszer keretei közt marad. Tudományunk újjászületése a XVI. sz.-ban francia földön megy végbe, ahol a Stephanusok kiadói és lexikographiai munkálatai után Josephus Justus Scaliger fogalmazza meg először az antik emberi művelődés minden ágára kiterjedő ókor-tudomány gondolatát.

Nem lehet feladatomban itt, ha csak vázlatos formában is, filológia-történetet nyújtani. Csak arra akarok rámutatni, hogy a klasszikus ókor-tudomány egyetemes ideálja és a végső elemzésben alexandriai szövegértelmező és szöveg megállapító *γραμματική* eszménye a két pólusa annak a tengelynek, mely körül az újabbkori filológia képe kialakul. A fejlődés útja határozottan a szövegértelmezésből az öncélú ókortudomány felé vezet, szinte azt lehetne mondani, hogy a filológia asszimilálódott a történelmhez. Ez utóbbi állítás azonban félrevezető volna, mert hiszen a filológia ókortudományi koncepciója megelőzi a modern értelemben vett ókori történelem kialakulását. Az antik életet, mint egységet, minden nyilvánulásában vizsgálni, ez a célkitűzés a filológia talaján termett, bár

a napsugár, amely életrekellette, nem az irodalomból, hanem a képzőművészetek felől érkezett : Winckelmann művészet-története, amely a művészet fejlődését a nemzet életének nyilatkozásaként fogta fel, nemcsak az archaeológiára, hanem a filológiára is korszakalkotó volt.

Míg Winckelmannal az ókori műemlékek közvetlen szemlélete érezte meg az antikvitas élő erejét, addig Boeckh Ágostont, Wolf F. A. legnagyobb tanítványát, a filozófiai gondolkodás abstraháló és rendszeralkotó készsége tette képessé a filológia lényegének újszerű meghatározására és rendszerének sokoldalú kiépítésére. Meghatározásai : «Wiedererkenntnis des Erkannten» és «Reproduction des Producierten» a szellemi alkotásnak gondolatban való újra-alkotásában látják a filológia lényegét. Működésében nagy-szabású módon hajtotta végre a Wolf-féle gondolatot, hogy a filológia nem más, mint «die Kenntnis der altertümlichen Menschheit selbst» s a szervesen fejlődött nemzeti művelődés minden maradványának megismerése és feldolgozása által valósítja meg célját. Pindaros kiadásával s a kardalok metrikájának megvilágításával éppen olyan alapvető működést fejtett ki, mint a görög feliratok Corpusának szerkesztésével, a görög időszámítás, mértékrendszerek felderítésével vagy az athéni államháztartásról írott úttörő munkájával. Tanítványán, Müller K. O.-on, a vallástörténelem jeles művelőjén s Festus-kutatón és kiadón keresztül tovább terjed az iskola hagyománya, Jahn O. szerencsésen egyesíti a filológiát az archaeológiával, s végül a mult század utolsó negyedében Wilamowitz-Moellendorff viszi diadalra a filológiai universalismus gondolatát. A filológiát tárgya határozza meg : a görög-római kultúra a maga lényegében és minden életnyilvánulásában. Ez a kultúra egység ; ezt az elmúlt életet kell a filológiának a tudomány erejével feltámasztania . . . Minthogy az élet, amelynek megismeréséért küzdünk, egység, ezért tudományunk is egység.

A Boeckh-féle ideálnak és gyakorlatnak azonban kezdetől fogva erős ellenzéke akadt a Hermann G. irányzatában, amely a filológia célját első sorban szövegértelmezésben és kritikában látta s melynek legkimagaslóbb képviselői a

XIX. század elején Bekker J. és Lachmann Károly, majd Ritschl Frigyes, a század vége felé pedig Vahlen János voltak. Nyelv- és stílusérzék, a szövegrecensio biztos módszerétőlük tanulhatták a filológusok nemzedékei.

Feltűnőnek találhatjuk, hogy a filológiának Boeckh-féle koncepcióját olyan tudós is elvetette, aki a múlt század 80-as éveiben érdeklődésének sokoldalúságával s munkásságának gazdagságával talán minden kortársánál jobban közelítette meg az egyetemes ókor-tudomány eszményét. Usener H., e kor «princeps philologorum»-a, Comte és Spencer pozitivizmusának s a nyelvészet és ethnológia területén érvényesülő összehasonlító módszernek hatása alatt a történelem terén is az egész emberiségre érvényes törvények megállapításában látta a tudomány feladatát. A Boeckh-féle filológia történelmi disciplinái beolvadtak ebbe az egyetemes történettudományba s ebből az összefüggésből az egy népre vonatkozó filológiai vizsgálódás nem választható ki a tudományos megismerés követelményeinek feladása nélkül. A filológia tehát nem önálló tudomány, hanem tanulmánykör. Tudománynak csak addig tűnhetett fel, míg a történettudomány modern (értsd 1880 körüli) fogalma ki nem fejlődött. A tudomány haladása folytán egyik disciplina a másik után vált le a Boeckh-féle filológiáról s más, tágasabb összefüggésbe kapcsolódott be. Megmaradt a szövegmagyarázat és kritika, ez pedig Usener szerint nem tudomány, hanem művészet. Virtuozitás a nyelv kezelésében, ami a filológiai szövegtértelemezést megkülönbözteti más tudományok (jogtudomány, teológia) hasonló irányú tevékenységétől. Minden történelmi megismerés alapja az írott szó, az a művészet pedig, mely ezt megállapítja és magyarázza, a történettudománynak is létföltétele. A filológia tehát a történetírás egyik alapvető *módszere*, a hagyomány helyes megértésének biztosítója.

Usener mélyen járó fejtegetései már azért sem tekinthetők a kérdés megoldásának, mert a históriáról vallott felfogása ma már nem tekinthető helytállónak. A Boeckh–Wilamowitz elképzelése szerint való ókor-tudomány eszméje azonban, úgy látszik, szintén nem elégíti ki maradéktalanul a tudományok körökét. Abban mindenesetre igaza van az

elhangzott kritikának, hogy az ókortudomány egyetemes-ségének hangsúlyozása nem oldja meg a filológia fogalmának kérdését. Helyesen emeli ki ezt Jaeger W. V., s hozzáteszi, hogy a filológia csak testvértudományaival szemben határolható el, ami nemcsak az anyag és módszer alapján, hanem a szempont szerint is történik, melyből anyagát tekinti. Helyteleníti azt a megkülönböztetést, hogy a filológia tárgya az állapotszerű, míg a történettudományé a fejlődés (Meyer E.), továbbá azt, amelynek értelmében a filológia a szavak és betűk, a história a tények tudománya (Beloch). Egy tárgya a filológiának kétségtelenül nem közös a történelemmel: a a nyelv. Ez az ősz sejtje a mai történelmi ókor-tudománynak. A nyelvhez és írásműhöz való különböző beállításukban tértek el egymástól a közös anyag és módszer ellenére filológus és történész. A filológus ereje a nyelven való uralmában gyökerezik. Egyébként nem mint különböző módszerek és kutatási területek, hanem mint két eltérő életfelfogás fogja majd a két tudomány igazi arcukat megmutatni. A história a megtörténtre, a filológia a megalkotottra vonatkozik. A politikai alakulatok és események a viszonylagosnak és ideiglenesnek világát adják, ebben a környezetben azonban diadalmasan áll egy másik világ, a szépnek, a tudásnak, a szabadságnak a világa, melyet a görögök fedeztek fel és alkottak meg számunkra. Két útja van a kutatásnak: ἀπὸ τῶν ἀρχῶν és ἐπὶ τὰς ἀρχάς, az elvek felől jövő s az elvek felé haladó. Az «elvek» itt a hagyományt jelentik. A historikus az elvektől indul el, melyek számára a megismerés segéd-eszközei. A filológus viszont az elvek felé törekszik és ezek számára a megértés céljai. A megismerés okozati és időrendi összefüggésekre vonatkozik, a történés reális kapcsolataira; a megértés szellemi adottságokra és értékekre, amelyeket ilyenekül elismerünk.

Nem folytatom tovább Jaeger fényes antithesiseit, melyek fontos pontokra árasztanak világosságot. Végül is Jaeger erélyes fordulattal a filológiát a humanizmus medrébe tereli «Nem, hogy egy távoli multról tegyen tanuságot, — úgymond hanem, hogy az emberiség ősi, példászerű alkotásait, melyeket a görögök alakítottak... jelen életükben megerősítse, arra

való a filológus.» Bármennyire elismerjük és értékeljük is a filológiának ezt az erkölcsi és nevelő hatását, fogalmának meghatározásába mégsem vehetjük be, épp oly kevésbé, mint ahogy az orvos emberbaráti és szociális tevékenysége nem foglalható bele pl. a belgyógyászat meghatározásába.

A filológia lényegét fogalmilag megragadni legjobban keletkezése körülményeinek figyelembe vételével lehet. Az írott hagyomány szövegének megállapítása, mint láttuk, már az ókorban is tudományos probléma volt s az azóta elmúlt, viszontagságos századok ezt a feladatot még sokszorosan megnehezítették számunkra. Nem ülhetünk bele Attalos király névtelen örökösiként az ősi vagyona, minden talpalatnyi földért harcolnunk kell. Modern írók művei szerzőik szeme alatt készült kiadásokban látnak napvilágot, ellenőrzésükre igen sokszor a szerzők kéziratái is rendelkezésünkre állnak, szövegük tehát adva van és állandó, statikus természetű: antik szövegekben a szóelválasztástól kezdődőleg minden ingadozó, a hagyomány változatai között sokszor nehéz eligazodni, romlott helyek gyakran akasztják meg az értelmi összefüggést, szóval a hagyomány állandóan cseppfolyós, dinamikus jellegű. A filológusnak a homerosi Menelaos módjára vasmarokkal kell fognia a keze között Proteusként vergődő szöveget, míg az végre értelmesen szólal meg. Jóvá kell tennie, ami kárt a századok folyamán az idő vasfoga s az emberi értelmetlenség a hagyományban tett, mintegy újjá kell azt teremtenie. Újjáteremtő megértés, 'nachschaffendes Verständnis' e két szóval Schwartz E. kötetekre menő fejtegetéseknél találóbban jellemezte a filológiai tevékenység legbensőbb lényegét.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a szövegmentő és újrateremtő tevékenység nemzedékeken át uralkodott minden nemzetek classica philologiai irodalmában, sokszor a mélyebb tartalmi megismerés rovására is, mely pedig nélkülözhetetlen alapja a szövegkritika eredményes gyakorlásának. Az ókortudománynak számtalan területe és problémája fekszik előttünk, ahány oldala csak van az antik életnek: ezeknek kutatása filológiai marad mindaddig, amíg megtartjuk a kapcsolatot forrásainkkal és számot tudunk adni annak a

hagyománynak teherbírásáról, amelyen az emelendő tudományos épület nyugszik. Az ókor-tudomány nem mindig tényleges, aktuális, de mindig lehetőség szerinti, potenciális filológia, vagyis mindig azzá kell tudnia válni. Ha ez a képessége megszűnik, akkor — ha nem is szűnik meg tudomány lenni — nem lesz többé filológia; akkor sajkája más vizeken evez, ahol más csillagok után hajóznak.

A filológiai megértéshez mindenekelőtt a nyelv művészi, virtuóz bírására van szükségünk. Hosszú ideig úgy látszott, hogy a nyelv életének öncélú vizsgálata, a nyelvészet művelése is a filológia feladatai közé tartozik; a tájékozatlan közvélemény ma is filológián valami nyelvészetfélét ért; az angol tudomány szóhasználatában a «philology» egyenesen a nyelvészetet jelenti, míg a «classica philologia» megjelölésére a «classical scholarship» kifejezést próbálták forgalomba hozni. A nyelvtudomány leválása a filológia testéről nem ment végbe minden megrázkódás nélkül; amióta azonban diadal-maskodott a belátás, hogy a nyelv tenyésztését csak összehasonlító alapon lehet tárgyalni, a filológia illetékessége ezen a téren megszűnt, s közreműködése inkább csak az anyaggyűjtésre korlátozódott. Bár a két tudomány a legszorosabb együttműködésre van utalva, lényegét tekintve nagyon különbözik egymástól. A nyelvtudomány talán valamennyi szellemtudomány között legközelebb áll a természettudományoknak megfigyelésen alapuló, rendszerező és törvényalkotó módszeréhez. A filológia viszont a nyelvet, Jaegerrel szólva, nem mint valamely nyelvcsalád huszonötödik tagját tekinti, hanem élő, egyéni szervezetnek, amely kifejezője valamennyi egy nemzet műveltségében ható és kifejlésre jutott erőnek. A filológiának azért kellett az ókor egyetemes tudományává válni, Jaeger szerint, mert a nyelvnek és irodalomnak tudománya. Vagy szerényebb fogalmazásban: a nyelvész a nyelvet önmagáért, a filológus az általa közvetített szellemi tartalom kedvéért vizsgálja, vizsgálatának tárgya, ha szabad így mondanom, az alkalmazott nyelv, az írásmű rendeltetése vagy az író egyénisége által meghatározott beszédmód, *stílus*.

A legoktalanabb megkülönböztetések egyike, melyek

a filológia fogalma körül elhangzottak, a szó-filológia és tárgyi, vagy reál-filológia szembeállítására. Szó-filológiát a tartalomba való elmélyedés nélkül nem lehet űzni; ez tiszta dilettantizmus vagy éppenséggel szemfényvesztés volna. Szövegértelmezés és szövegmegállapítás, vagy hogy a hagyományos műkifejezéseket használjam, hermeneutika és kritika, elválaszthatatlan egységben szolgálja a tartalmi és formai megértést. Ennek a megértésnek más módszerei és célkitűzései vannak, mint a modern irodalmi termékekénél. Egy ókori irodalmi emlék a mi életünkötől erősen különböző világ mikrokozmosza. Az ókori élet egyszerűbb, áttekinthetőbb s főleg szervesen egységesebb volt a mainál s még Alexandria vagy Róma világvárosi túlekedése sem tudta feloldani ezt az egységet, amely főleg a műveltség különböző ágainak szakadatlan egymásra hatásában nyilvánul. Ezért pl. egy horátiusi óda megértése és magyarázata nem intézhető el pusztán esztétikai vagy irodalomtörténeti síkon; benne az élet «totalitása» nyilatkozik meg: költő és társadalom, politika és esztétika, örök érzések és múló szenvedélyek, természet és művészet, história és mythologia, a mindezeket átjáró filozófia, szavak zenéje és gondolatok harmóniája. Mindez és számos más együtthatója a szellemi életnek hozza létre az egyéni, soha nem ismétlődő műveltségi termékeket.

Ebből a megállapításunkból két következmény folyik. Egyfelől a filológiának természetes törekvése egy egyetemes ókor-tudomány felé; másfelől a filológiának, mint a történet-tudomány egyénítő természete legtisztább képviselőjének, létjogosultsága. Ha Aristoteles azt állítja a költészetről, hogy filozófikusabb a históriánál, φιλοσοφώτερον ιστορίας, akkor — legalább ebben az egy vonatkozásban — azt állíthatjuk a filológiáról, hogy történelmibb a történelemnél, ιστορικώτερον ιστορίας, mert hatványozott mértékben van meg benne az idiographikus jelleg.

A történelem körén belül megvan a hajlandóság a művelődés különböző ágai szerint való specializálódásra: beszélünk politikai történeletről, gazdaságtörténeletről, irodalomtörténeletről, művészettörténeletről, bölcsellettörténeletről stb. A filológus mindezeket a szempontokat a magyarázandó emlék természete

szerint szükség esetén egyszerre és egymás mellett is köteles figyelembe venni. Bizonyára nehéz feladat, melyre ráillenek a hippokratesi aforizmusnak az orvostudományra vonatkozó szavai: az élet rövid, a tudomány hosszú, a pillanat gyors, a próba kockázatos, az ítélkezés nehéz. De még ha nem sikerül is neki feladatát eszményi módon megoldani, mégis elérte azt, ami a tudomány mai felaprózódásának korában már maga is érdemnek számít: vallomást tett az emberi szellem egysége mellett.

FÖRSTER AURÉL.

TUDOMÁNY ÉS FILOZÓFIA.

Minden tudásban két tényező synthesise rejlik : valaki tud valamiről. Ez azt jelenti, hogy egy alany megismer benne egy tárgyat, s noha ez a kettő a tudás élményében találkozott, a kettő mégsem lehet soha egy: az alany megmarad alannak és a tárgy tárgynak. Ha általánosabb formában az alanyt Énnek nevezem, mert ez az, aki tud, s a tárgyat, amiről tudok, legáltalánosabb fokon Világnak mondom, akkor az Én és a Világ szembenállásából, találkozásából származottnak fogom a tudást mondhatni. Ez a két tényező semmiféle mesterkedéssel sem redukálható egyre. Találkozhatnak, synthesist alkothatnak, de eggyé nem lesznek.

Jellegüket is megtartják mint tárgyi világ és mint gondolkodó én. Ha konkrétan enmagamat is beletartozónak látom a világba s mint annak egy részét ismerem fel, gondolkodásomat akkor is a világi tárgyaktól különböző, azoktól idegen mozzanatnak tartom. Érzem, hogy lényemmel ugyan a világba tartozom, de nem mindenestől belőle való vagyok. Van bennem valami sajátzerű létforma, éppen az, amelyik bennem gondolkodik, amely más, mint a világban levő valóságok. Hiszen «magát a világot» is enmagamban ismerem föl. Ha egyszer része vagyok, benne élek és mozgok, akkor a világ valósága nem lehet tőlem egészen idegen: anyaga testi valómnak, törvényei testi-lelki szervezetemnek a törvényei, melyeket gondolatainként veszek tudomásul. De e gondolatok ily módon még mindig csak a világot jelentik, s nem azt az Ént, aki gondolja e gondolatokat és megismeri általuk a világot. Ez nem lehet a tárgyi gondolat, csak maga az a tevékenység, mely a gondolatot megalkotja. A gondolat gon-

dolata. S éppen e tevékenység révén lehet örök és állandó alany, melynek műve a gondolat. Ha alany és tárgy, én és világ egymáshoz való viszonyát keresem, nem térhetek ki annak elismerése elől, hogy nem a mű, hanem az alkotó a nyomósabb tényező, melynek léte a mű létét is meghatározza. A világ is ilyen mű: a gondolat valósága, melynek forrása a világot gondoló tevékenység. S ezt a tevékenységet, mely a világ gondolatában és megismerésében is magamagát mutatja meg, szellemnek nevezzük.

A szellem tehát az a lét, amelyet csak mint alanyt, csak mint a tárgyi világ előfeltételét vehetjük tudomásul. Hiába is keresnők a tárgyi világban, ott sehol sem találunk. De a tárgyi világ éppen azért gondolható és megismerhető, mert benső rokonság áll fenn közte és a szellem között. Ahogyan a mű más, mint az alkotó, de a műből alkotója megismerhető, épp úgy felfedezhetők a szellem vonásai a tárgyon, az Én az Én által megismert valóságvilágon.

A szellemnek ez a tárgyi világ felé való fordulása, annak nem a létrehozása, hanem a megismerése kedvéért: a tudomány. Ebben tehát a tevékeny szellem, amelyet bátran Énnek nevezhetünk, átadja magát a világnak. Ismeretté formálja azt és ebben az alakban elgondolja.

Tudomány és tárgyi világ tehát egymástól elválaszthatatlanok. Ebből következik viszont, hogy ez a tudomány nem ér el az Énig: ennek a megismerése más irányú és más természetű gondolkodást tételez föl. Mikor Leibniz a mindent a tárgyi világból magyarázó gőgös tudomány jelmondatát: «Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensibus» — azzal toldotta meg: «nisi intellectus ipse», akkor arra mutatott rá, hogy ahol van tárgyi világ, ott kell lenni egy alanynak, egy én-nek is, és éppen ez az, amely mindig egészen más, mint a világ. Ez az intellectus ipse, ez az örök alany az oka, hogy a világot magyarázó tudományon túl kell lennie az intellectus ipsét, a világot gondoló szellemet megértő filozófiának is.

A filozófiára vár a szellem öneszmélete. Azé a szellemé, amelyet éppen nem a világból-való-sága miatt a tudomány nem akar és nem képes látni, mert a testi szemmel látható

jelenségeken túl nem tekint. A tudósról, s nem a filozófusról mondja Mephistopheles :

Wer will Lebendiges erkennen und beschreiben,
Sucht erst den Geist herauszutreiben,
Dann hat er die Teile in der Hand,
Fehlt, leider! nur das geistige Band.

De hogyan lehet a szellem a filozófiában önmagának egyúttal alanya is, meg tárgya is? Hogyan tárgyiasíthatja az én magamagát? Lehetséges-e ez a reflexió, a szó igaz értelmében a gondolat visszahajlása önmagára, mikor a szellemi tevékenység s így a gondolkodás is az alkotás, a gondolat alkotása? A tárgy teremtése sem az önmaga tárggyá tétele.

De a szellem önmagát is csak tárgyi szimbolumokban képes föltárni. Tárgyiasulnia kell, hogy megismerhető legyen. S ez a tárgy valóban is ott van előttünk az emberben, aki gondolkodik. Minden egyes ember valahogyan önmagában hordozza a világalkotó szellemet. Magában találhatja meg azt az Ént, amely mindig csak alany és sohasem tárgy, s eszmélkedésével közvetlenül átéli ennek a szellemnek létét és tevékenységét.

Így válik a filozófia igazi problémájává maga az ember. Nem az az ember, aki része a természetnek, a világnak, hanem aki túl van a tárgyi világon, mint ennek az előfeltétele : az emberi személy mint szellem. Ezért beszél a filozófus annyit az énről és nem a világban lévő dolgokról. A világ tartalmát átengedi a tudománynak. Róla nem is tudna többet és mást mondani. A filozófiának nem célja sem a tudomány kritikája, sem a kiegészítése. Nem valami tudományfölötti tudomány ez, amely irányítani kívánja a tudós kutatását vagy ellenőrizni megállapításait. Erre nincsenek is eszközei, hiszen ugyanazzal az értelemmel vizsgálódik, mint a tudomány. Nincs is ugyanarról a tárgyról kétféle igazság : egy tudományos és egy filozófiai, melynél fogva mind a ketten ugyanazt a tárgyat tehetnék vizsgálódásuk tárgyává. A tudomány azonban úgy nézi a világot, mintha abban a szellemnek s az énnak nem volna semmi része. A tárgyi világ a tudóst önmagában, tárgy-voltában érdekli, s azt ilyen vonatkozásaiban vizsgálja. A filozófus ellenben még a tárgyi

világban is a szellem nyomait, az Én szerepét keresi. S ha egymás kutatási területére merészkednek, a tudomány az ént is a világ felől, a filozófia pedig a világot is az Én felől próbálja megérteni. A tudós a világot nyomozza az ében, a filozófus az ént a világban.

Ezért a tudomány nem szívesen hagyja el a tapasztalati alapot, a strukturális és az oksági összefüggések kutatását, a filozófia pedig a tapasztalatról legott a transzcendens, a metafizikai alapokra lendül át. Szívesebben beszél arról, amit «a lélek szeme» lát, mint ami a testi szemmel látható. S a metafizikumot, melyből aztán a tapasztalati világot eredezteti, az Énben pillantja meg, ott fedezi föl abban a szellemi emberben, akit a maga gondolkodó énjével azonosít. Olyan valóságot pillant meg ott, melyet az egész mindenség fundamentumának lát, s egy szóval szeret kifejezni, mert ha egyszer megragadta, ez a legrövidebben kifejezhető (*πάντων γὰρ ἐν βραχυτάτοις λέγεται*, Platon VII. levél). Az egyik ideának mondja, a másik transcendentális Énnek, Akaratnak, vagy bármi másnak, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy ez a valami nem a világban van, vagy ha ott tevékeny, akkor sem a világból való, hanem tőle különböző lét. Ezért kezdődik a filozófia mindig valami nagy lelki megrendüléssel, amikor meginog a talaj, párává foszlik a világ élményünkben. A szellemnek el kell veszítenie a világot, hogy ráébredjen önmagára.

Látásait természetesen a filozófus is a világ jeleivel, közérthető, azaz a tárgyi világ kifejezéseire készült fogalmakkal kénytelen elmondani. Tétéleket kénytelen formulázni, de e tétélek mögött egy, a szavak és a tétélek ellen tiltakozó élmény, a szellemnek önmagamban megélt konkrét öneszmélete él, amely túlarad a szavakon és tétéleken. Igaza van tehát Bergsonnak, hogy a filozófus egész életén át talán mindig egy valamit akar elmondani a legkülönfélébb szimbólumokon át, s talán ez a törekvése sem sikerül sohasem. Platon a dialogusok során át fejtegeti, hogy mi az idea, s van-e, aki azt merné állítani, hogy ez valamelyik művében tökéletesen sikerült neki úgy, hogy most már az idea mibenlétére nézve semmi vita sem lehet közöttünk!? S jobban értjük-e Descar-

tes *Cogito sum*-ját, vagy a német idealisták *Ēnjét* — hogy sok más egyebet ne említsünk?

Ezt látva, nem kell-e Kanttal együtt különbséget tennünk a filozófia iskolás (*Schulbegriff*) és világi fogalma (*Weltbegriff*) között — amazon a megfogalmazott tétéleket, emezen a filozófus élményét, a filozófiát mint életet értve? Csakugyan el kell választani a professzorok filozófiáját a filozófusok filozófiájától, akár csak a szentek hitét a teologusok hitétől, s az esztétikusok művészetét a művészekétől. A professzorok a filozófiáról, a teologusok a hitről és az esztétikusok a művészetéről «tanítanak», de a filozófusok élnek a filozófiát, a szentek a hitet és a művészek a művészetet. Ha megkérdezzük őket erről az életükről, talán csak dadogni fognak, mert ugyancsak Platon szerint (VII. levél) a bölcsesség végeredményben szavakba nem foglalható, — de érezzük, hogy nem ez a dadogás az életük. De minden filozófiai mű — Goethe kifejezését használva — valami nagy és egyetlen vallomás töredéke.

A filozófus élete ugyanis találkozás önmagában a szellemmel. Átéltése a szellem tevékenységének, mely a maga testi-lelki-valóját és a világot egyaránt formálja. A filozófiai igazsággal nem lesz tudósabbá az ember, nem vesz hatalmába semmit, hanem lélekben megnő vele, többé lesz általa. Ezért a szó legmélyebb értelmében a filozófiai igazságot nem lehet tanítani, másnak átadni: arra csak rá lehet emlékeztetni azt, aki már csirában magában hordozza. Ez az értelmé Platon azon tételének, hogy a tudás — visszaemlékezés. Nietzsche is azt mondja: «Ich kann nur erinnern, mehr kann ich nicht». Ezért oly nehéz a filozófiát szavakba szedni, s innen származik a nehezen érthetősége miatt unos-untalan fölmerülő vád vele szemben. Igazságai megfelelő lelki visszhang nélkül üresen konganak.

A filozófia tehát eredeti mivoltában sohasem tan, nem is gyakorlat, hanem a kettő *synthesis*e: élet a szó igazi értelmében — törekvés létünknek belülről, a szellem felől történő alakítására. S akkor született meg, amikor valaki először komolyan vette Apollón isten parancsát: «Ismerd meg tenmagadat!», s a lét tükrébe tekintve kereste abban a

maga orcájának vonásait : létének az értelmét. Ezért fontosabb benne a gondolkodó én, mint az egész világ. Hérakleitos — saját bevallása szerint — «önmagát kutatta» s önmagában fedezte föl azt a *logost*, amely egyben *nomos* (törvény), s mint ilyen az egész mindenséget áthatja. Mindenek szerinte lettek (*γυγνωμένων γάρ πάντων κατὰ τὸν λόγον*) s így lehet egy a mindenség és a minden egy (*καὶ ἓν τὸ πᾶν καὶ πάντα ἓν*). Sokrates is azért hanyagolta el mindazt, ami a világhoz kötötte : családot, mesterséget, hogy tisztába jőjjön önmagával. Descartes is önmagában pillantotta meg feltétlen bizonyossággal azt a létet, melyben többé nem kételkedhetett. S Kant is az ember körül tartja elhelyezhetőnek a filozófia örök problémáit : mit tudhatok? mit kell tennem? s mit remélhetek? De mindezeknél alapvetőbbnek véli azt a kérdést : micsoda az ember? — mert az erre adott felelettel már a három előbbi kérdésre is válaszoltunk. Metafizika, ethika és vallás ennél fogva lényegében mind a filozófiai értelemben vett anthropológiához számíthatók, mely ilyenformán a filozófia központi problémája.

A filozófiának eltévelyedése tehát, valahányszor erről a kérdéstről megfeledkezik. Lesiklás a világban található dolgok és tudomány problematikája felé, mikor a filozófia nem magában az emberben keresi azt a létet, melynek vizsgálata saját-szerű hivatása.

A hellén világban eleinte nagyon differenciálatlan alakban elegyedett a két kutatás, de már Sokratesnél és Platonnál határozottan elvált egymástól a természetvizsgáló tudomány és a szellem létét nyomozó filozófia. Náluk már a filozófia nagy lelki felszabadulás, mely nem dogmákból és merev tételekből áll, hanem állandó vizsgálódásra ösztönöz. Mozgatója valami benső vágy, hogy kiki keresse meg a maga életének értelmét, mert — Sokrates kifejezése szerint — «a meg nem vizsgált élet nem érdemes arra, hogy az ember végigélje». Csak így érthetjük meg, hogyan lehet a filozófus örök típusa az a Sokrates, aki semmit sem tanított, mert mindig csak tanulni vágyott. Sohasem felelt, mindig csak kérdezett, s oly nyugtalanságot keltett a vele társalkodó lelkekben, mely nem ült el bennük mindaddig, míg meg nem for-

dult érdeklődésük iránya, és a világ dolgai helyett nem a maguk létének értelmét keresték. Az az *areté*, az a «kiválóság» pedig, amelynek egyedüli szükségességét hirdette, nem valami egyetemes erény, nem is a polgári derékség, hanem a a léleknek az az emelkedettsége, mellyel az ilyen, magamagát vizsgáló és önmaga felett ítéletet tartó lélek felülről tud nézni a világra és benne az emberek világi célok után való lőtás-futására, mert tudja, hogy csak egy szükséges dolog van a világon : tisztába jönni azzal, mi vagyok én. A sokratesi *areté* így válik a magam benső lényege szerint való élet bátorságává.

Platonról pedig csak a közelmúltban is olvashattuk,¹ hogy «az emberből indul ki és nem a világból». Vagyis hű maradt mestere, Sokrates, szelleméhez, s így mintegy igazat kell adnunk a II. platonai levél azon kijelentésének, hogy nincsen platonai filozófia, mert amit ennek nevezhetnénk, az a megifjult és megszépült Sokrates tanítása.² Ma egzisztenciának szeretik nevezni az embernek ezt a benső létét, szellemi szabadságát és alkotó lendületét, melyet szembeszögez a világgal és a maga életének értelmét abban keresi, hogy ezt ne engedje elpusztítani, tárgygyá tenni és lefokozni a világ által.

Ennél a központi kérdésnél fogva tart a filozófus örök rokonságot a vallásos emberrel, úgyannyira, hogy sokszor nehéz eldöntenünk : a vallás lesz-e filozófiává vagy a filozófia vallássá egy-egy ilyszerű élet esetében. A hívő lelket és a filozófust egyaránt az ember sorsa nyugtalanítja, csakhogy a hívő megtalálja kérdéseire a feleletet istennél, s vele élve társaságban nyugalom száll a lelkébe. Belekapaszkodik istenébe, mint a kősziklába, és így biztos a felől, hogy nem zuhanhat a semmibe. A filozófus azonban az értelem tengerén hányódik és keresi a partot, ahonnan menekülés int feléje. Sorsa a szörnyű magányosság és bizonytalanság, ahonnan társaságba és bizonyosságba vágyakozik. Filozófusnak lenni nem öröm

¹ G. Krüger : *Einsicht u. Leidenschaft*. Das Wesen des platonischen Denkens 1939.

² 314 C.

és vigasság, hanem önkínzó elhivatás. Giordano Bruno előbb égett el a maga gondolatainak izzásában, mint a máglya tüzében — s Hegel ajkát számtalanszor hagyta el a «szörnyű szó»: wer von Gott dazu verdammt ist, ein Philosoph zu sein!

Innen van, hogy minden filozófia szubjektív önvallomás, akárcsak a hit. Egy meghatározott valakinek a filozófiája és a hite. Élet az egyik is, meg a másik is. Isten megélése a hit, s az enmagamban rejlő lét értelméé a filozófia. Mindegyiket lehet objektiválni, tantételekké, dogmákká merevíteni s ezek alapján melléjük állni társaságban, de félős, hogy a követők csak az üres formát szorítják keblükhöz, ám az élmény nem lesz a birtokukká: játsszák, mímelik az életet, de nem élik valóságosan.

Ezért a filozófiát minden igazi filozófus szinte előlről kezdi újra. Egy-egy lélek küzdelme a világgal, hogy megmaradhasson benne önmagaként. Ez a küzdelem ezzel az egyéni étellel le is zárul. A tanítványok nem folytatják, csak utánozzák a mester életét. Ez az ok, amiért a filozófia története sem folyamatos, mert csak a kérdések állandóak, a feleletek nagyon is egyéniek. Minden filozófia a szellem hősi kalandja, hadjárata a világ ellen. Teremtő felszárnyalás. A lángész kitörése és nem az előzmények szükségszerű folytatása. Nem is kívülről, logikus következtetések útján, hanem belülről, intuícióval ragadható meg. A misztikus elragadtatással tart rokonságot, s a be nem avatottak értetlenül állanak vele szemben. Szubjektivitása miatt jellemzőbb arra a lélekre, amely általa mutatja meg magát, mint arra a világra, amelyben megjelenik.

Ezeknél a vonásoknál fogva nem minden lelkeség alkalmas a filozofálásra, sőt még annak a befogadására sem. Nietzsche egyenesen dekadens korok jelenségének tartja a filozófust, s ha ezen, a szó eredeti jelentésének megfelelően, valami a világból «kiesett», abban helyét nem találó lelket értünk, akkor alighanem igaza is van. Az ember akkor találja meg és teszi problémává önmagát, ha a valóság világától valamiért elfordul. Istennel és önmagával az ember nem a világ zajában szokott találkozni. Görög földön is akkor kezdődik a filozofálás, mikor azok a lelkek, akik az *Ilias* és az *Odysseia*

hősei közt lettek volna igazán otthon, nem találták helyüket a demokráciák lagymatag világában. A közös vallásból és koruk politikai életéből való kiszakadás nélkül se Hérakleitos, se Pythagoras, se Platon nem a filozófiában kereste volna azokat a fenséges kalandokat, melyek felé lelkük vágya űzte őket. Descartes hollandiai magányában szövi gondolatai szövetét. S van-e nagyobb kivetettség, mint a Spinozáé? Vagy nagyobb magárahagyottság, mint Nietzschéé, aki Engadin hegycsúcaival és a tenger hullámaival társalogva látja felderengeni az eljövendő új ember orcáját!? Életük megtorpanása, létük határszélre jutása tette a létet számukra problematikussá, s filozófiájuk a saját válságuknak megoldása. Érthető tehát a filozófia tragikus hangulata, pesszimizmusa, világmegvetése és az a követelése, hogy az ember erkölcsi újjászületését kívánja. A jelen világtól elfordulva szívesen fordul a transcendens örökkévalóság felé. Semmi jót sem vár a változástól, ezért rendesen ellensége. Pascal az emberek minden bajának forrását abban látja, hogy nem tudnak nyugton maradni. Seneca pedig a jól rendezett elmének első vonását abban jelöli meg, hogy képes változatlanul megállni egy meggyőződés mellett és önmagával megelégedni. Ezzel magyarázható, hogy a vallásos lélek és a filozófus hamar megértik egymást, csak a dogmákból élő egyházak és a dogmatikus tudomány nézik féltékenyen és idegenkedve a filozófus lelki szabadságát. De ennek nem benső, hanem külső, világi, hatalmi motívumai vannak. Augustinus könnyen fordította a maga nyelvére Platont és Aquinói Tamás Aristotelest, mert mindegyikük tekintete az örökkévalón függött és nem a világon. Nem is a hívő misztikusok és az istenittas elmék, hanem a teológusok a filozófia ellenségei. Sem Pál apostol, sem Assisi Szent Ferenc nem égette volna meg Giordano Brunót; de a teológusoknál mindig kész a máglya és a bilincs, mert a hit türelmes, de a tudás, a dogma türelmetlen. Nehéz tehát a filozófia helyzete, mikor egyfelől a teológia, másfelől pedig a tudomány fenekedik ellene. Létét csak úgy mentheti meg, ha igazolja, hogy más, mint akár az egyik, akár a másik és mellettük is joga van az életre. S ez nem lehetetlen, ha meggondoljuk, hogy a teológia a túl-

világi élet,¹ a tudomány az időben változó világ, s a filozófia az emberben öntudatra jutott időtlen értékek irányában tájékozódik, mikor tudásra óhajt szert tenni.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy minden filozófiának kellene lennie olyan jellemvonásainak, amelyekről szinte bizonyossággal felismerhető, hogy az filozófia és nem valami annak álcázott vallás, tudomány vagy akár művészet. Így első sorban is valami mélyen személyes, emberi lélek ömlik el rajta: hit az ember teremtő szabadságában s hogy annak a szellemnek, mely a világot létrehozta, az ember is részese. A filozófia tehát a szellem elsőbbségét hirdeti a világ felett. Ebből származik kiirthatatlan dualizmusa, mely szerint mindig másnak tartja az ideát, mint annak az utánzatát, s elválasztja egymástól az ént és a világot, a szellemet és a természetet, az a priorit és az a posteriorit stb. S mikor Spinoza pantheizmusa egy síkra vetíti mind a kettőt, akkor is Deus sive Naturáról, vagyis kettőről beszél.

Ezzel szemben a tudomány irtózik minden emberi, személyes mozzanattól. Tétélei rendjébe csak olyan mozzanatok enged be, amelyek személytelen jellegűek. A világ dolgai érdeklik és nem az én, a természet és nem a szellem. A filozófia anthropologizmusa helyett a kozmologizmust kedveli, s dualizmusát monizmusával — akár az erő, akár az anyag monizmusával — cseréli föl. Fél az elragadtatástól, bizalmatlan az intuícióval szemben és csak a tapasztalat alapján álló és lépésről lépésre haladó logikus megismerésben bízik. A filozófia vonzódik az irracionálishoz, a tudomány a racionálist kedveli. A filozófia hajlandó elfogadni Nietzsche állítását: «rendszeres, tehát nem igaz» — a tudomány egyetlen oly tételt sem fogad el, amely nem illeszthető be a maga rendszerébe.

Tudomány és filozófia tehát az emberi elmének két különböző kutatási formáját és érdeklődési irányát jelzi.

¹ Pál ap. írja: «Mert ha nincsen halottak föltámadása, akkor Krisztus sem támadott fel. Ha pedig Krisztus fel nem támadott, akkor hiábavaló a mi prédikálásunk, de hiábavaló a ti hitetek is». 1. Kor. 15. 13—14. vv.

Lényegökben egymással szöges ellentétben vannak, de talán éppen ezért vonzódnak egymáshoz. Olyanok, mint az örökségükön civakodó testvérek : harcban állnak egymással, de annál jobban összetartoznak. Mindegyik a maga hasonlatosságára szeretné formálni a másikat, s így jönnek létre a tudományos filozófiák és a filozófikus tudományok.

S ekkor Goethe mondása jut eszembe, mely szerint «aki a szellemről szól, a természetet, s aki a természetről beszél, a szellemet kénytelen eleve föltételezni». Így vagyunk itt is : a filozófia a tudománnyal és a tudomány a filozófiával teljesedik hiánytalan egésszé. Mint ahogyan az én és a világ is, amelyről szólnak, összetartoznak, s csak együtt és egymáson van teljes értelmük. A filozófia végeredményben az a mód, ahogyan az alany, az én, tárgyá teszi önmagát és a világot egyaránt. Ez a tárgyátétel, akár mint megismerés, akár mint alkotás, az énben megmutatkozó szellemiség műve. Tevékenység, alanyi szellem, mely éppen műveiben ragadható meg. Szó a megragadás, ez az öneszmélet erről a tevékeny szellemről a filozófia. A tudomány már csak a művet látja, a világot úgy, ahogy van. Az eredet, a metafizikai alap nem érdekli, de mégsem lehet meg nélküle. Innen van, hogy minden tudománynak vannak készen kapott és vizsgálatlanul elfogadott fogalmai, — anyag, erő, mozgás, ok, cél stb. — melyeket maguktól értetődő alakban használ, holott bennük éppen a tárgyátételnek a lehetőségei, azok a bizonyos filozófiai előfeltevések húzódnak meg.

Amint a filozófia megszólal, kénytelen a tárgyak megjelölésére szolgáló fogalmakkal beszélni e fogalmakat formáló tevékenységről, a mű nyelvén szólni az alkotóról. Ez a körülmény maga tudományos színbe öltözteti. A tudomány pedig csak a szellem által megszabott irányvonalban és a szellem formáiban rendezheti el összefüggő egységbe a tárgyi tapasztalat alapjául szolgáló észrevételeket, s így akarva-nemakarva filozófikussá válik.

Az emberi természet benső hajlamai döntenek a felől, hogy egy kor kultúrájában az én, a szellem filozófikus, vagy a tárgy, a világ tárgyi-tudományos oldala válik-e hangsúlyozottá. A világot művészi, tehát érdektelen szempontból szem-

lélő hellénség a filozófikus mozzanatokot becsülte többre. Így született meg a hellén tudomány, mely mindig az Egésznek, a befejezettségnek, a célnak a fényénél látta az egyszerűt, a töredéket is. Innen érthető, hogy ez a tudomány a fejlődő, alakuló formát, a célul szolgáló ideát látta meg a valóságban még akkor is, ha az igen tökéletlenül nyilvánult benne. Igazi valóságként csak az egyetemest, az egyedi lét tökéletlenségeitől mentes létezőt volt hajlandó elfogadni, és az egyetemestnek szívesen rendelte alája az egyest. Ez a szelleminek, az éneloldalnak uralmát jelentette a valóságon, mert a szellem az egyetemest ; érthető tehát, ha a filozófia mindig a hellénségnek a tudásformájaként szerepel kulturális hagyományunkban, s Pauler Ákos a hellénségnek kései visszfényeként meggyőződéssel vallhatta, hogy a filozófia «a legegységesebb osztályokról szóló tudomány» (*Bevezetés*, III. kiadás 8. §). Ez a meghatározás ugyanis a hellénség lelkét hordozza magán, melynek tudása arra irányult, hogy megpillantsa az egyesben az egyetemest, az anyagi valóságban a szellemi alkotót s a tökéletlenülben a tökéletest, vagy ha jobban tetszik : a relatívban az abszolútot, mert — hogy ismét Paulerrel szóljunk — «a relatívum nem állhat fenn abszolútum nélkül», azaz minden mozzanata feléje mutat, benne teljesedik egészszé.

A középkori skolasztika minden fáradozása azért volt, hogy ennek a hellén filozófikus tudománynak kereteiben elhelyezhesse az evangéliumi hitből élő keresztény világfelfogást. Mint minden skolasztika, ez is elméleti fejtegetések segítségével akart a kritikusan eszmélkedő ész előtt igazolni egy fennálló rendet vagy világnézetet. Amit azonban a skolasztika így igazol, az nem racionális eredetű, hanem hitből. misztikus látásból, prófétálásból, kinyilatkoztatásból vagy valami más tekintélyből származik és áll fenn. Ilyen irracionális hitből élő nagy valóság a középkori keresztény élet- és világfelfogás is, melybe idegen elemként rontott be a hellén filozófikus-tudományos tradíció. Irracionalizmus és racionalizmus, tűz és víz összebékítésére vállalkozott a keresztény papság, főleg a tudós vizsgálódásoknak élő és az egyetemeken tanító szerzetesek, s az ő általuk alkotott *synthesis*, a középkori skolasztika, mely eredetének megfelelően inkább teo-

logia-filozófia, mint racionális tudomány. Bármily sikert aratott, nem vonhatta ki magát azon kritika alól, hogy egy eleve megszabott igazságfogalommal: a keresztény hit igazságának tudatával fordult a tárgyi világ vizsgálata felé. Mint ahogy ennek a kritikának fel kell merülnie mindenféle — marxista, fascista, nemzeti-szocialista és egyéb — skolasztikákkal szemben. Mihelyt egy olyan embertípus, egy olyan lelki entelechia váltotta fel a tudós kutatásban, amely a világban nem a szemlélődést és a művészi gyönyörködést, nem is valami irracionális hit tételeinek racionalizálását, hanem a cselekvést és a valóságnak a saját céljai érdekében történő átalakítását vallotta hivatásának, ez a filozófikus tudáseszmeny legott a múlté lett. A felemelkedő városi polgárság nem a teremtő műveiben való gyönyörködés, hanem a hatalom, a természetben való uralkodás vágyával fordult a világ felé és ennek lelkiségében a metafizikai realizmust a nominalizmus váltotta fel, mert a cselekvő embernek sohasem az egyetemessel, hanem az egyedivel van dolga — ezt kell megragadnia, hogy uralkodhassék rajta és azt a maga tetszése szerint változtathassa. Ezért lett az egyetemes, az universale egyszerre pusztá szó, flatus vocis, és vele szemben félelmetes valósággá nőtt az egyed, az individuum. Ebből a hajlamból fejlődött ki az újkor világnézete, individualizmusa, természet-tudománya. A világban elmerült és abban örömét találó ember szemében minden lett a világ, s ha önmagára fordult a tekintete, önmagát is mint ennek a roppant tárgyi világnak parányi részét és örök mozgásának eredményét fogta fel. Szellemnek, énnak elfeledése lett az eredmény. A tudás természettudománnyá vált és a filozófia szelleme száműzött lett ebből a világból. Jellemző, hogy mikor Descartes ráeszmél benne a maga énjére és vele kapcsolatban Istenre, nem tud egyikkel sem mit kezdeni. Az énből a világ felé siet, Istennel pedig — Pascal rosszmájú megjegyzése szerint — nem tud egyebet tétetni, mint egy fricskát adat vele a világnak s aztán nyugalomba helyezi, mert a világ gépezete nélküle is pompásan eljár tengelyén.

Így nőhetett nagyra az újkorban a tapasztalati tudomány, mely azt hitte, hogy megélhet filozófia nélkül. Nem

csoda, hogy a múlt század derekán a filozófiának még a nevét is törölni szerette volna a tudás fajtái közül. Válasszon magának szakot, azaz : kutassa a világnak valami számára megmaradó szeletét vagy semmisüljön meg! — így szólt a határozat az én és a szellem körül vizsgálódó filozófia részére. S szegény filozófia azzal tengette életét, hogy megpróbált maga is szaktudomány lenni, vagy pedig a régi filozófiák múzeuma, filozófiatörténet lett belőle.

Az újkor racionalista polgára általában vallást és filozófiát egyaránt a tudománnyal akart pótolni. «Örök természet-törvényei» azt a hitet keltették benne, hogy a tudomány előtt nincs többé titka a mindenségnek, s nem vette észre, hogy maga is hány ú. n. természettörvényt döntött meg. Modern fétist csinált a tudományból, holott észre kellett volna vennie, hogy a mai tudósok tudománya sem lehet tabu, ha egyszer a régieké nem volt az.

A modern racionális tudománynak azonban veszélyes kritikája támadt a tudomány szociológiájában, melyet a közelmúlt legjelentősebb tudományos kezdeményezésének kell tartanunk. Mikor Weber Miksa rámutatott az európai tudományban a hatalmi akarát szerepére, olyan lépést tett, mely az előföltevéstől mentes tudomány eszméjének, ennek a modern bálványnak megdöntéséhez vezetett. Csak növelte ezt a mai természettudomány válsága, mely az okság és a természettörvény fogalmának is új formulázására kényszerít. Nem a lét van az ismeretben, hanem megfordítva : az ismeret a létben. A tudás a lét által van meghatározva. Megismerni valamit annyi, mint tudomásul venni azt, ami rám nézve egzisztenciálisan jelentős. A szemlélet nem közömbös látás, hanem válogatás a benyomásokból. Azt veszem benne észre, aminek létemre valami jelentősége van. Ennélfogva minden elmélet mögött egy konkrét egzisztencia szükségessége áll, s ennek akarathívóváulása még a legelméletibb igazságokra is ráüti a maga bélyegét.¹ Amint aztán kiderült, hogy minden tudásnak bizonyos konkrét léthez kötöttsége van, szakíta-

¹ Olv. erre Rothacker cikkét (*Athenaeum*, 1939. 240. skk. lapokon).

nunk kellett azzal a hittel is, hogy a valóságra nézve a teljes és megmásíthatatlan igazságot a mai európai racionális tudomány fogja nekünk kimondani. A különböző léthelyzeteknek megfelelő más és más tudástípusok egyenjogúvá váltak és sem a teológiának, sem a filozófiának nem kell átalakulnia a racionális tudomány igényei szerint, mert mindegyiküknek megvan a maguk külön létjogosultsága. A teológia az ember lelki üdvösségének munkálásával, a filozófia az ember benső mivoltának feltárásával, a racionális tudomány pedig az embernek a természetben való uralma megszerzésével és a technika lehetővé tételével jogot szereztek az életre, s fejlődésük ebben az irányban nem is korlátozható. De tévútra kerül mindegyik, ha olyan célokat követ, amelyek elérésére nem alkalmas: a teológustól ne kérdezősködjünk az égitestek mozgásáról, a filozófustól «Ábrahám, Izsák és Jákob Istenéről» — mint Pascal mondotta — mert ez sohasem fog elvezetni egy konkrét személyes istenséghez, csak annak eszméjéhez és a természettudóستól ne várjunk az erkölcsi világról szóló érvényes tanítást, mert ez túl van az ő «világ»-án.

Ennek a belátásnak nyomán mindinkább jelentőssé válik ismét az ének szerepe a tárgyi világ és a tudományok megalkotásában egyaránt. De nem annak a személytelen, egyetemes Ének, amelyről a német idealizmus szeretett beszélni, s amely nem a világot, ezt a konkrét valóságot tételezte önmagával szemben, hanem az ugyancsak egyetemes Nem-Ént, vagyis a maga tagadását. Ezzel szemben ma a konkrét énré, a valóságos történeti emberre esik tekintetünk, s benne látjuk azt az alanyt, aki a világgal szemben áll és azt tárgyként egyrészt tudomásul veszi, másrészt tevékenységével alakítja. Ennek a konkrét embernek a létét akarjuk kifejezni ma, mikor Kierkegaard nyomán egzisztenciáról, Heidegger nyelvén *Dasein*ről beszélünk. Ezek és a hasonló fogalmak azt bizonyítják, hogy újra fölfedeztük a világ mögött vagy fölött — ahogy tetszik — az ént, a filozófia igazi tárgyát, s a filozófiai öneszmélet újraébredésére számíthatunk.

Az ember az újkor folyamán csak a világban való dolgot látta, tehát a világtól és a tudománytól várt mindent, olyat is, mint pl. a boldogságot, a jobb és derekabb ember-

séget s a halálfélelem megszüntetését — amit pedig tőle sohase kaphat meg. Csalódott tehát a világban. Válságba jutott: magányossá vált. Így fordult tekintete önmagára: hátha megtalálhatná önmagában azt, amit a világban hiába keresett. Ma járn tanul ismét a teológia és a filozófia útjain. Bízunk benne, hogy valóban eljut önmagához és Istenéhez.

Az ember ugyanis, amint elhagyja a tiszta logikum körét, csakhamar ráébred, hogy csak egy emberi, humánnum-természetű igazsággal áll szemben,¹ s a valóságról kénytelen visszafordulni önmagához. Ha pedig már ide eljutott, ráébred arra is, hogy van egy nála magasabb szféra, ahol a tiszta szellem lakik: az igazság, a tökéletes és hasonlók, s ami úgy vonzza őt, mint lepkét a fény. Ilyenkor érzi, hogy önmagában és önmagánál időzve nincs otthon.² A mi életünk t. i. nem kész valami, mint az ösztönök változatlanságában megmerevedett lényeké, hanem e felsőbb szféra hívására magunk készítjük azt. Bennünk van a szabadság és a felelőség vele szemben, s amabban a mintaszerűség. A világ ezzel kibővül számunkra: nemcsak a valóság lesz, hanem az is, amivé a valóságnak lennie kell. Ember és Világa ekkor túlnőnek önmagukon, azzá lesznek, amit Goethe «Synthese von Geist und Welt»-nek nevez, — senki sem látja többé a határukat, mert eleven egy-életté válnak, melynek teológia, filozófia és tudomány csupán kifejező szimbólumai. Isten pedig fogalomból, Gott an sich-ből Gott für uns-szá éltető eleven személyes hatalommá válik ebben az életben.

Minden élet ellentétes tényezőkből alakul, ennek az életnek szelleme is ellentétekben eszmél önmagára. Nemcsak Hegel fogalmi dialektikája, hanem pl. a férfi és nő léte, a történet ritmusa és ezer ilyen ellentétes jelenség ennek a bizonyosságai. Ezért hanyódnak a magányosság és a társaság a hallgatás és közlékenység között. Végső fokon ez a magyarázata a filozófia és a tudomány közt való ingadozásainknak is: egyszer magunkban, másszor a világban keressük a lét

¹ V. ö. Prohászka Lajos *Variáció a kalogathiáról* c. tanulmányával. (*Sziget*, III.)

² Brunner Emil: *Der Mensch im Widerspruch*. 1937. 6. lap.

rejtélyeinek nyitját. A tudomány arra törekszik, hogy a valóságról olyan képet adjon, amely azt az embertől függetlenül tegye érthetővé. A filozófia azonban a valóságot is az ember felől és az emberrel kapcsolatban értelmezi. A tudományos gondolkodás ennél fogva hűvös objektivitással közeledik a tárgyhoz, míg a filozófia sohasem szabadulhat meg valami szubjektív melegségtől. A tudomány adottságokat ért meg és magyaráz, a filozófia ellenben állandóan a szellemi ember sorsát fürkészi a világban, ahol sorson nem kikerülhetetlen végzetet, hanem szabadon vállalt és érte magát felelősnek érző feladatot ért. Csak ennek a fényében tud ugyanis felelni az embert izgató nagy kérdésekre : mit tudhatok ? mit kell tennem ? és mit remélhetek ? S hogyan felelhetnék mindezekre, ha nem tudnám : mi vagyok én ! ? Semmi sem oly magától értetődő a köznap embernek, mint hogy én *én* vagyok, és mégis nincs ennél mélyebb és kimeríthetlenebb titok. A filozófiának örök titok, a tudománynak pedig furcsa és fölösleges önkínzás ez a kérdés.

HALASY-NAGY JÓZSEF.

KÖLTEMÉNYEK.

Tavaszi.

Csordultig tölti szívemet
S a völgyet az arany meleg.
Hogy' zengnek a lépteid, Isten!
Az erdő sóhajt mély gyönyörben,
Virágtól részegen szakad
Alá a megduzzadt patak,
A bimbók kéje szinte pattog,
Madarak nászéneke csattog,
Fent aranyszárnyú fellegek :
Szerelmi diadalmenet!
Mindenütt szeretnék heverni,
Minden madárral énekelni,
Menni szeretnék és maradni,
Lenyűgözötten is rohanni.
Mint édesbús vágy, perzsel az
Izzó és újongó tavasz,
Érzem ellentmondásait :
Megnyugtat és nyugtalanít,
Oly otthonos és békevágó
S oly idegen és messzejáró!
A fény ezer csodás színe
Lelkem tisztán ragyogja be :
Megállt örömvillám e tűz,
Rés, mely Isten szívébe tűz,
Aztán viharzó lendület,
Égbolt, mely vándorútra megy,
Lidérc, mely maradozva száll,
De bús szívünket viszi már.

Lidérc, szállok az ég után,
 Mely záporozva hullt reám!
 Oh tavasz! szívem mámora!
 Tavasz, nem hagylak el soha!

Lenau után, németből

SZABÓ LŐRINC.

Egy holdfogyatkozáskor.

Hová árnyak a nap rajzolta fel,
 A holdon, Föld, egyszínűen mozog
 Északtól délre hajló profilod
 S zavarhatatlan szépségben ivel.

Te vagy e szimmetria? Higyem el?
 Úgy tudtam, gyűrt vagy, ráncos, csorba! Hogy'
 Vesselem össze e nyugodt homlokot
 A kontinensek gyötrelmeivel?

A roppant Emberiség ennyi csak?
 Kis folt? S Isten sok nagy célja vele
 Csak azt a körszeletet tölti be?

Csillagmértékkel csak ennyi a lét,
 Népek csatái, versengő agyak,
 S hősök, és nők, kik szebbek, mint az ég?

Thomas Hardy után, angolból

SZABÓ LŐRINC.

Szépség.

Láttam hajnalt és alkonyatot lép s szellős domb felett,
 Szép volt s ünnepi, mint a halk ó-spanyol énekek,
 Láttam tavirózsáival a tündéri tavaszt,
 Amint meghozza a meleg esőt és friss füvet fakaszt.

Hallottam tengerek énekét s zengő virágokat,
 Nézttem vitorlám íve alól messze világokat,
 De a leggyönyörűbb, amit az Úr mutatott valaha,
 Az a kedvesem szava, haja, szeme és ajka piros vonala.

John Masefield után, angolból

SZABÓ LŐRINC.

IRODALOM.

Márai Sándor új regénye.

Márai Sándor: *Vendégjáték Bolzanóban*. Révai-kiadás.

Negyven éves korában Márai Sándor eljutott írói készségének és költői tehetségének csúcsára. A *Vendégjáték Bolzanóban* érettebb, teljesebb és gazdagabb minden eddigi írásművénel. Főképpen a gazdagságot bámuljuk ebben a regényben. Nem a regényszerű történeteknek, kalandoknak, eseménynek, hanem a gondolatoknak és formáknak gazdagságát. Bőséges áradással omlanak az eszmék, képek, trópusok, hasonlatok a regény szélesre ásott medrében. Szinte attól kellene tartanunk, hogy árjuk átlépi a partokat, amelyeket a művészet törvénye a végből szabott, hogy elejét vegye minden rendetlenségnek, anarchiának, szabályellenességnek. De nincs mitől félnünk: a művész biztos ízlése mindig résen áll; a költő éber és tudatos, éberén és tudatosan őrökdi a legszigorúbb formai követelések lelkiismeretes kielégítésén.

Ami epikum van a regényben, az nem túlzottan sok. Nem is éppen kevés. Elegendő arra, hogy lekösse annak az olvasónak figyelmét is, aki a regénytől regényt követel, vagyis regényes mesét, regénybe illő figurákat, regényes helyzetek regényszerű megoldását. A hős Giacomo Casanova, annyi hirhedt szerelmi kaland problematikus jellemű lovagja. A szoknyavadász, a hamiskártyás, a váltóhamisító éppen most szökött meg Velence tömlöcéből és menekülése közben pihenőt tart Bolzanóban. Itt találkozik Franciskával, akiért egykor Parma agg grófjával éjtél évadján párbajt vívott. A párbajban Giacomo maradt alul. Meg is sebesült és elvesztette szeme elől a gyönyörű gyermeket, aki hamarosan a gróf felesége lett. Most a grófi házaspár Bolzanóban lakik. A hetvenhárom éves autokrata felkeresi szállásán a koldus kalandort, hogy rábírsa egy nagyon furcsa szerződés megkötésére. A gróf tisztában van azzal, hogy Giacomo és Franciska szerették egymást, hogy ő választotta el egymástól az ifjú szerelmeseket és hogy felesége szívében, lelkében, vérében még mindig él ez a szenvedély. A gróf azt követeli, hogy az egykor legyőzött vetélytárs gyógyítsa ki régi szerelmesét ebből a kórságból. Töltsön

vele egy éjszakát és aztán hagyja el örökre. Így az, ami kettejük között függőben maradt, végérvényesen befejezéshez jut. A gróf egész vagyont kínál a kalandornak, ha az a szerződést elfogadja és állja. De Giacomo azt feleli, hogy ezt az éjszakát csak egy áron lehet tőle megvásárolni: ingyen. A gróf ezt az árat túlságosan drágának tartja. Végre mégis megegyeznek. A grófné be sem várja, hogy lovagja a grófi palotában keresse fel. Férfijelmezbe öltözve állít be Giacomo fogadószobájába. Ez viszont nőnek öltözve fogadja vendégét, mert a maskarák éjszakája lesz ez a súlyos és végzetes éjszaka. Ismét szemben állanak tehát egymással Franciska és Giacomo, akik hosszú évekkal ezelőtt elszakadtak egymástól. És Franciska a férfinak arcába vágja, hogy hitvány volt és gyáva; hogy küzdelem nélkül mondott le egyetlen, igaz szerelme jogáról; hogy kedvesét előbb az öreg gróf karjába taszította, azután a bűnbe kergette, mert minden útjába akadt férfiúban elveszett szerelmesét kereste. És kitanítja arról, mit dobott el magától, mi a valódi szerelem, mi az élet valódi értelme. «Az élet, hogy egy férfi és egy nő találkoznak, mert összeillenek, mert olyan közük van egymáshoz, mint az esőnek a tengerhez, egyik mindig visszahull a másikba. Alkotják egymást. Egyik feltétele a másiknak. Ebből a teljességből lesz valami, ami összhang, és ez az élet.» És miután Franciska minderre az igazságra megtanította az ámuló, hüledező kalandort, otthagyja csók nélkül, ölelés nélkül, nesztelenül betéve maga után az ajtót.

Ki ez a Casanova? Mi ez a Casanova? Komédiás, aki örökké szerepet játszik, de nem mindig jól és nem mindig sikeresen. Mikor a fogadóbeli félkegyelmű cselédlányon próbálgatja ezerszer bevált fogásait és semmire sem megy vele, úgy érzi magát, «mint a nagy színész, aki már hosszú ideje nem énekelt a színpadon és első felléptekor jeges nézőtér, néma széksorok fogadják. Nem püsszegték ki, nem bukott meg, de ez a jeges csend, ez a visszhangtalan közöny félelmesebb a bukásnál is.» De Casanova nemcsak színész, hanem író is. Csak egy kissé hirtelenül és meglepetésszerűen fedezi fel önmagában az írókat. Egyszerre úgy beszél az írói művészetről és mesterségről, mint aki megszállott és egyben céhbeli is. De amit Casanova erről a tárgyról elmond, az nem az ő szemétdombján termett. Az magának a költőnek legszubjektívebb vallomása. Csak az igazi, vérbeli és hivatott író nyilatkozhatik hivatásáról ilyen apodiktikusan és meggyőzőn: «Az írás nem olyasféle, mint a hatalom, hanem maga a hatalom, az egyetlen igazi hatalom. Az írás a legnagyobb erő. Az írott szó erősebb, mint a pápa és a király. Az írásban hiszek, mert az írásnak hatalma van a végzet és az idő felett. Elmúlnak a nők és a szerel-

mek, elmúlnak az izgalmak ; az elkövetett cselekedetek nyomát porral futja be az idő. De az írás megmarad.» Nemcsak ezen a fennszárnyaló önérzeten, az írás hatalmának ezen a gőgös tudatán ismerzik meg maga a szerző, hanem azon a mélyből fakadó jajongáson is, amely a küzdő, tépelődő, szavakon rágódó, egyértékű kifejezés után sóvárgó író lelkéből tör elő. Nem hisszük el egy pillanatra sem, hogy a kóbor ebet, a hamiskártyást, az emberiség salakját foglalkoztatják és égetik ezek a gondok és gondolatok : «Vannak írók, akik a betűnek élnek. Nem tehetnek semmi mást, főnevet reggeliznek és egy szép, hangos jelzővel karjaik között alusznak el ; és akik végül mégis rendszeresen ki tudnak fejezni valamit, ami Istennek is csak egyszer sikerült.» Ne mondja nekünk Márai Sándor, hogy az ő kétes hőse mélyedt el ennyire az író psyché-jébe : itt a költő beszél a költőért. Olyan önfelteden, olyan vigyázatlanul, hogy feltevésünk helyességéhez ő maga szolgáltatja a döntő bizonyítékot. Egy kelyen ezt mondja : «Nem tudok írni, amíg nem ismertem meg a világot. Még az elején vagyok — *negyven éves vagyok* —.» Nem néztem utána, hogy Casanova mennyi idős volt, mikor velencei börtönéből kitört. Nem is tartom fontosnak. De azt tudom, hogy Márai Sándor 1900-ban született . . .

Hangsúlyoznunk kellett ezt az adatot, mert belőle kiviláglik, hogy ő maga az, és nem hőse, aki oly babonás tisztelettel tekint fel az irodalom bálványképeire. Lényének ezt az elhatározó vonását már a gyermekifjában felfedeztem, akit 17 esztendőskorában ismertem meg. Természetes, hogy ebben a zsenge korban makacs lázadó volt — mi egyéb is lehetett volna? Tele temperamentummal, de korát messze meghaladó értelemmel is, teljesen kifejlett formaérzékkel és olvasmányait okosan, sőt gőgösen válogató kritikával. A középiskolai tanulmányai befejezése előtt álló diákkal a már férfikora teljében álló tanár hosszú és mégis oly rövidnek tetsző órákon át járta Bártfa gyönyörű fenyeveit. És már akkor és ott egészen világosan és minden kétséget kirekesztő bizonyossággal megérezte benne a nagyra hivatott tehetséget.

Azóta egy percre sem vesztettem el szemem elől. Úgy figyeltem és szerettem, mintha tanítványom lett volna. Sok szép órát szerzett egyre izmosodó talentumával ; gyakran tett büszkévé jóstehetségemre, amely előre látta nagy hivatottságát, néha aggódó fejesóválásra bírt, sőt ellenmondásra ingerelt és aggodalommal töltött el, ha az volt az érzésem, hogy rossz sugallatok kerítették hatalmukba. De mindig rajta volt a szemem, barátsággal és szeretettel. Így lett a tizenhét éves sihederből negyven éves férfiú, erős, öntudatos, biztos járású s

mindenekelőtt és mindenek felett művész. Művész és ember, aki nem alkuszik, nem kacérkodik sem jobbra, sem balra, nem szolgál idegen isteneket és el van tökéelve rá: *«vitam impendere vero»*.

Ennek a művészettiszteletnek és igazságkeresésnek eddig leg-szebb és legértékesebb monumentuma a *Vendégjáték Bolzanóban*.

—n —y.

Falu Tamás kis regénye.

Falu Tamás: *Tiszta víz*. Regény. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T. kiadása. 1938., 220 l.

Három ember történetét mondja el ez a regény. Egy kis eldugott tót faluban élnek hárman csendes tiszta életet: a patikus, a patikusné meg a doktor. Olyan volt ez a falu, mint egy tenyéren tartott szív: tele volt fénnel és melegséggel. S az élet is ilyen volt. Egészséges, csendes, talán kissé szürke. A doktor a patikuspár jóbarátja, de nem a francia vígjáték szellemében. Ha hárman együtt vacsoráznak, gondosan kiöltöznek, mint nagyvárosban szokás a társaságban. A faluban városdit játszanak. A hölgy estélyi ruhában, a férfiak szmokingban jelennek meg. Életüknek ezt a naiv egyszerűségét megzavarja egy gyógyforrás felbugyborékolása. Wagner úr a forráshoz szállót épít, a reklám szárnyaira kapja a kis falut, jönnek a gyógyulni akaró betegek, a pihenni akaró nyaralók s a kis völgy megtelik zajjal, tánccal, mulatással. A tiszta vízbe szénsavat préselt a sors s ezek a kis szénsavas buborékok fel-alá rohangásznak a tiszta vízben és három hősünk életének tiszta vizét megzavarják. A patikusnét a szobrászvendég mintázza és hamarosan meg is csókolja az agyag-száját. (Így kezdené.) A patikus a vöröshajú pesti táncanárnőtől tanul táncolni és izmos karjaiba szédül. Maga a doktor az ötvenes évektől megszurkult fejével a kis 18 éves Násfay Madeleine-be szeret és véletlenül múlik, hogy az alkony végzetes szerelmének útján még idején visszafordul. De szerencsére, egy szép napon a forrás kiapad, Wagner úr fürdőjét igazán leépíti, s kissé megsérült, de gyógyítható és gyógyuló szívekkel ők hárman megint csak a csendes falusi életet élik, megint kiülnek esténként a patika előtt a padra (ha ugyan nincs náluk díszvacsora), lelkük megint a régi, «mert megfürdött valami csodálatosan tiszta vízben». Ez az a «tiszta víz», amely a regény végéről felbuggyant a címlapjára.

Ezt a nem nagyon dús cselekvényt tarkázza ugyan néhány jól megírt epizód is, de Falu Tamás regényében maga a cselekmény

szinte mellékes, mindenesetre szinte háttérbe szorul stílusa mellett. Szellemes fordulatok, kedves megjegyzések üdítik és kábítják az olvasót, miközben mosolyra kelti bár erősen intellektuális jellegű, mégis édes humora. Fordulatai, hasonlatai valójában prózában megírt kedves, apró költemények, egész Falu Tamás-antológia, érzelmes és szellemes kis versek, csillogó drágakövek, melyek fényüket néha könnyecsepektől kapják (két szép verse: *De jó nekem s a Hetes eső* címűek versalakban közölve is vannak a szövegben).

A regény alakjai reális jellemzések. A főalakok között a doktor lelki vergődése a legérdekesebb. Az epizód-alakok tán még élettel teljesebbek. Wagner úr, a mohó üzletember, vagy Róza néni, a doktor-agglaglény háztartásában basáskodó rokonságbeli házvezetőnő, sikerült alakok.

Egészen újszerűen lebilincselő az írónak az az újítása, hogy érdekesebb ismeretlen tudományos és statisztikai adatokat sző be elbeszélésébe. Ez egyben irodalmi tünet világszerte: a közönség egyre erősödő intellektuális érdeklődésének kielégítése. Valóságos fejtegetéseket találunk itt a geológia köréből (38—39. l.), a karbidról, statisztikát arról, hogy a föld hátán élő két milliárd ember egy óra alatt mennyi bort, sört, kávéfogyaszt, vagy arról, hogy egy hatvan éves ember hány évet aludt, hányat szórakozott eltöltött életéből. Egy költő, egy szellemes csevegő s egy művelt ember nyilatkozik e regény érdekes lapjain.

yi.

Egy nagymultú tanítóképző intézet története.

A nagykőrösi református tanítóképzőintézet története. Első rész: Az intézet megalapításától a világháborúig (1839—1914). A tanítóképző századik évfordulójára írta Osváth Ferenc ny. tanár, c. igazgató. 1939.

Ez a könyv első részletes összefoglalása a magyar tanítóképzés egyik hatalmas fejezetének. Szerzője, Osváth Ferenc, régi, hivatalos pályáját betöltött, lélekben, tetterőben ma is fiatal, nagytudományú tanár.

Aki lapozgatni kezdi a húsz nagy ívnyi kötetet, néhány pillanatra talán a szokványos iskola-krónikákra gondol, de egy kicsit bele-mélyedve, hamar otthon érzi magát s együtt éli át a szerzővel száz meghatóan küzdelmes, munkás esztendő történetét. Csakhogy amíg a szerzőnek tenger fáradság is jutott, az olvasó mindvégig a kiforrott munka gyümölcsét élvezzi. Már a könyv beosztása is sikerült. Osváth Ferenc értesítő formájában írta meg, az iskolai «évkönyvek»

beosztását, rovatait választotta keretül s gyakran átvette a megszokott fejezetcímeket is. Ezzel az ötletes, látszatra szerény tagolással előre adva van a biztos foglalat, az anyag így könnyebben, természetesebben oszlik szét. Amitől Osváth Ferenc egy kicsit aggódott, t. i. hogy ezáltal mozaikszerűvé válik könyve, nem következett be, sőt, mintát kaptunk hasonló természetű monográfiák elevenebb berendezésére.

Bevezetésül a reformáció iskolafejlesztő hatását fejtegeti a szerző s érdekesen mutat rá a protestáns iskolák sajátos alapvonásaira. Az úttörők közül Fáy András reform-munkásságát emeli ki, akinek termékeny gondolatai — a Salzmannok, Pestalozziak stb. szellemét ajánlva «a frantzia jött-ment Monsieurok és Madámok helyett a nevelő Institutumok mustrájául» — nyilvánvalóan befolyásolták a nagykőrösi képző kialakulását is.

Osváth Ferenc szerint 1829-ben, tehát az alapításnál tíz évvel hamarabb kezdődik a képző története (az alapítólevél ugyan 1836-ból való, a szerző azonban a tanítás megkezdését számítja elindulásnak). Ekkor fordul Bakos Ambrus, nagykőrösi főbíró, emlékirattal a «Dunamélyéki Superintendentiához»; más, immár virágzó intézetek példájára hivatkozik, Collegium (Anyaiskola) felállítását sürgeti. De hol legyen az? Ez a kérdés újra felszítja Nagykovács és Kecskemét versengését évtizedekre. E versengés mozzanatai, a döntő tényezőknek s az érdekelteknek magartása tölti be az emlékezés jó részét. A végső benyomás mindazonáltal mint p henni nem tudó jóakaratot tükrözi ezt a harcot, az igaz ügy, a nevelés szolgálatáért, melyre mindenik fél egyénien magát tartotta erősebbnek, jogosultabbnak.

Az első kor (1839—1855) legválságosabb időszaka az intézetnek. Mennyi felől érhet támadás, gyanú egy nemes intézményt már csírájában, van alkalmunk tapasztalni e száz év folyamán. De olyan vezetők kezében, mint «Nagykovács mestere», «az intézet atyja», az önállóult iskola első igazgatója, Szigeti Wurga János, majd tanítványa, bokszege Nagy László, hegymegi Kiss Kálmán, s rajtuk kívül igazgatók és tanárok egész lelkes csoportja, mégis felvirágzik a képző. Érdekes, hogy az «iskolatanítókat formáló intézet» mellett (egyik nagy esemény ez) gazdasági intézet (Georgikon) is létesült, ideig-óráig, de, sajnos, nem tudott gyökeret verni.

A második korszakban a fejlődés egyenletesebb. Az abszolutizmus bele avatkozik az egyház önkormányzatába; volt idő, hogy egyházmegyei, egyházkerületi gyűléseket sem tartottak, hősiesség ellenállás védi az autonómiát, 1860-ban sikerrel, a pátenst végre visszavonják. Most már berendezkedik az intézet, anyagilag, szellemileg

erőre kapva. Később az állami segély kérdése okoz gondot, aztán a világháború ezer új gonddal, s a preparandia szellemi élete is bele-sodródik a nagy közös válságba. Az intézet küzd, tehát él és nem hagyja magát a jövőben sem : ez a kötet hangulata, s ilyen tekintélyes mult után ez nem is lehet másként.

E szellemi küzdelem, egyfelől egy vetélytárs várossal, melyhez csakhamar harmadikul Pest is csatlakozik, másfelől az államhoz való vonatkozás, melynek ellenőrző ténykedéseit a képző természet-szerűen érzi nem egyszer irányító szándékúnak is, érdekesítően tükrözi egy kiváló magyar művelődési központnak befelé s az egész magyar nevelésügyben szétsugárzó kettős tevékenységét. Nagykőrösben mindig megvolt a jellegzetesen határozott partikuláris jellemvonás, egyúttal az európai tekintet is, mindig voltak egyetemes szellemű vezető egyéniségei. Hiszen egyik leghíresebb tanári karunk működött egykor ebben a városban, köztük Arany János, Szász Károly, Mentovich Ferenc (érdekes adat a képző történetében : egyszer szó esik róla, 1852-ben, hogy e nagyszerű pedagógusok tanítsanak a képzőben ; Aranynak az olvasást, fogalmazást stb. szánták volna). De ha az egyszerűbb munkásokat nézzük is a gondosan egybehordott élet-rajzok nyomán, egész könyvtárnyi teljesítmény az, melyet tanár-nemzedékek itten száz év alatt a magyar művelődésnek áldoztak. Van köztök akadémikus, országosan ismert és elismert író, tudós.

Osváth Ferenc a lelkiismeretes, hangyaszorgalmú forráskutatáson és pártatlanságon kívül a lélekrajzot tartja fő feladatának ; az embert, a református embert, a magyar embert keresi az események mögött, hogy magunkra ismerjünk benne. Minden tényt számbavesz, mérlegel, post festa is kiengesztelő, egyeztető szellemben, az egész munkán a kegyelet, a forró ragaszkodás szelleme vonul végig. Meglátszik, hogy aki írta, maga is hűséges, több évtizedes munkása a százas intézménynek.

A függelékben, a mű fejezeteinek illusztrálásául, Tóth Sándor ny. jászkiséri el. isk. igazgató-tanító pontos összeállításában egész fejezetnyi terjedelemben kapjuk a száz év tanárainak, tanítóinak, az ifjúsági felügyelőknek, végzett vagy képesített tanítóknak, tanító-nőknek, lelkészeknek, az intézet hősi halottainak névsorát. Kimutató van az előadó-tanárokról tárgy szerint is, valamint a használt tankönyvekről, a tanárok irodalmi munkásságáról, ösztöndíjakról, segélyalapítványokról. Színes grafikon tájékoztat a növendékek létszámváltozásairól, oklevelekről stb. A könyvet szép mellékletek díszítik, vezető emberek arcképei, élükön szigeti Warga Jánosé. Megvan a főiskolai épület homlokzatának egyik része, az iskola épületé-

nek tervrajza (1870—71, 1924—25), a tanári kar s a végzett növendékek arcképe a századik év végén stb. A könyv borítékján s a címlapon Nagykőrös város címere (kőrísa), ez van 1859 óta az intézet pecsétjén is.

A könyv kedvesen idézi emlékünke az Arany-látta város szerény és rátarti jellemét. Mennyi buzgalom eredménye, arról az intézet gazdag, de fáradságos rendezést igényelt irattára, a helybeli fenntartó egyházak szinte megközelíthetetlenül zsúfolt levéltára, az egyháztanács néhol hézagos jegyzőkönyvei tanúskodhatnának. Még a hasonló természetű munkák, testvérintézetek áttanulmányozott monografiái, hírlapi közlemények sokszor nehezen felkutatott garmadája . . .

De végre együtt van minden, Osváth Ferenc eléggülten lapozhat művében. A magyar nevelésügynek használt vele.

Vajthó László.

EMLÉKEZÉS BERZEVICZY ALBERTRE.

Kezdhethetném-e mással, mint annak hangoztatásával, hogy engem az igaz szeretetnek és őszinte hálának érzése fűzött hozzá. Mint a közélet kimagasló emberét, végtelenül nagyrabecsültem én is őt, aki nem a szokásos értelemben vett népszerűségnek örvendett, — mert a nagy népszerűséghez nagyon gyakran csak nagy igyekezet útján jut el valaki, az ő egyénisége pedig sokkal finomabb, gondolkozása sokkal előkelőbb volt, hogysen akart vagy tudott volna a tömeg tapsaira pályázni. De országos tekintély volt — ezt nem vonhatta kétségbe senki. Nagy tudása, végtelen kötelességérzete, a megkarcolhatatlan gyémánthoz hasonló jelleme vitte őt — tülekedés nélkül — a politikai s tudományos és irodalmi közélet legmagasabb polcaira.

De én most nem az ő fényes pályáját akarom a maga egészében rajzolni, — inkább csak az emberről szeretnék képet vetíteni, úgy, ahogy én láttam őt, vele való érintkezésem során — s talán olyan vonásokat is meg tudok képéről rögzíteni, amelyeket azok, kik tőle távolabb álltak, nem tudtak jól észrevenni s kellőleg méltányolni.

Majdnem félszázadon át tartott ismeretségem vele. Én közpályámat a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban kezdtem, hová még boldogemlékű Trefort Ágoston — legkiválóbb kultúrpolitikuskaink egyike — nevezett ki, azon kijelentése nyomán, amelyet még tanuló koromban tett édesapámnak, mondván, hogy számít a minisztériumba való belépésemre, hadd legyek én ott — 48-as államtitkár nagyapám és miniszteri tanácsos apám után a harmadik ezen a néven. Trefort életének utolsó esztendejében — 1888 tavaszán — történt ez az én oda jutásom, mikor Trefort már sokat gyen-

gélkedett, úgy hogy a hivatali esküt már nem a hivatali helyiségben, hanem lakásán tettem le az ő kezébe, Szüry Dénesnek, a széplelkű írónak, mint Trefort kedves elnöki titkárnak, az én atyai hűséges barátomnak segédkezése mellett, ki később tagja lett a Kisfaludy-Társaságnak is.

Berzeviczy akkor már államtitkár volt Trefort mellett. Ő 1884-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választott édesapám helyére ment a minisztériumba, miniszteri tanácsosnak — vagyis 31 éves fővel abba a rangba jutva, amelyben mások ősz fürtökkel vagy haj nélkül végezni szokták a tisztviselői pályát. Pár évvel később, 1887-ben foglalta el — címmel már előbb felruháztatván — az államtitkári széket, mikor az öreg Tanárky Gedeon, családunk régi barátja, hűszesztendei államtitkárság után — ami nagy ritkaság számba ment — otthagyta azt.

Berzeviczyt én a minisztériumba fizetéstelen fogalmazógyakornokként történt belépésem előtt személyesen nem ismertem, de képviselői szereplése nyomán már mindenki a jövő egyik emberének mondta őt. Felfigyeltem reá én is, aki már akkor nagy újságolvasó voltam s édesapám is dicsérőleg emlegette mindig a fiatal Berzeviczyt, kinek apjával, Tivadarral, a hatvanas évek második felében együtt képviselősködött s akit, mint nagyon kedves, nyájas embert igen szeretett.

Én miniszteri szolgálatomat az elnökségben kezdtem, de helyemet ténylegesen csak kineveztetésem után öt hónappal foglaltam el, mert Trefort, alig nevezett ki, már mint jogtudományi doktori oklevéllel bíró ifjat utazási ösztöndíjjal külföldre küldött, s a nyári szemesztert — egyenesen miniszterem óhajára — a strassburgi egyetemen töltöttem. Együtt laktam Béla öcsémmel és egy jogászkori jó barátommal, Zergényi Jenővel, a későbbi jeles soproni ügyvéddel.

Mikor ősszel hazakerültünk, Trefort már nem élt s helyét csakhamar a nagyon komoly, de nagyon kedves gróf Csáky Albin — ez a magatartásban és gondolkodásban ízig-vérig előkelő úr — foglalta el.

Az elnökségben sok alkalmam nyílt Berzeviczyvel, az államtitkárral, találkozni, mert ő mindennap jött referálni a miniszternek, aki a közoktatásügy terén új ember lévén,

nagyon rá volt utalva Berzeviczynek már e téren akkor is széleskörű ismeretére és gyakorlatára. Hiszen Berzeviczy egészen fiatalon már az oktatásügy terén mozgott, politikai és nemzetgazdaságtani előadásokat tartván az eperjesi ágostai hitvallású evangélikus jogakadémián. Akkor még boldogabb világ járta, abban a nemes hagyományoktól megszentelt régi-módi magyar szabadelvűség korában. A protestáns felekezeti intézet szívesen hívta meg tanárai sorába a katolikus férfit, annak csakis alkalmas voltát nézve, — s a jó katolikus Berzeviczy örömmel fogadta a megtisztelő meghívást az evangélikusok közé. Sokkal később — a harmincas évek elején, egy Tisza-köri vacsorán, mikor éppen a felekezeti türelmetlenségről esett szó — mondotta nekem Berzeviczy :

— Milyen más világ volt régen! Gimnazista koromban a derék hazafias piaristának, Somhegyi Ferencnek *Világ-történetét* tanultuk, melyben a reformációról olyan lelkes tárgyilagossággal emlékezett meg a kegyesrendi író, hogy Tetzl János domokosrendi szerzetesnek Luther elleni támadását egyenesen «orcátlan»-nak mondotta.

Berzeviczy már mint fiatal képviselő is nagy szeretettel és hozzáértéssel foglalkozott közművelődési kérdésekkel. Mikor a középiskolai törvényjavaslat — mely később mint az 1883-ik évi korszakalkotó XXX. törvénycikk került bele Corpus Juris-unkba — egy évtizedet meghaladó előzmények és sok küzdelem után a Ház elé jutott, Berzeviczy hatalmas beszédet mondott, melynek befejeztével, mint a Képviselőház Naplója följegyezte, a szónokot «minden oldalról» üdvözölték. Nem csoda, hogy az élesszemű Trefort bizonyára már akkor kiszemelte Berzeviczyben az ő leendő munkatársát.

Mikor én a minisztériumba léptem, hivatalos helyiségeink még Budavárában voltak, a csöndes Űri-utcának a helyőrségi templom felé eső részén. Csáky alatt azonban megtörtént a leköltözés a pesti oldalra, a volt Nyugati Vasút Hold-utcai házába. Már itt történt meg, hogy Berzeviczy egy napon felszólított engem, nem vállalnék-e mellette magán-titkári állást. Hogyne vállaltam volna! Sőt roppant büszke voltam a bizalomra, mert így közvetlen közelébe jutottam államtitkáromnak s bejáratos lettem otthonába, amely —

mondhatom — szinte szentélyszerű kedves családi kör volt. Berzeviczy nagy magánlevelezést vitt, kiterjedt családjá sok tagjával s számos barátjával állott levelezésben, s így én, ha csak távolból és hírből is, de nagyon érdekes egyoldalú ismeretségeket kötöttem, sohasem látott emberekkel. Én az íróasztalnál ültem, principálisom pedig a kis dolgozó szobában, — melynek egyik falát forrón szeretett feleségének gyönyörű, életnagyságú pasztell-képe díszítette — fel s le járván, elmondta az írandó levelek tartalmát. Ez az elmondás valóságos tollbamondás volt, mert Berzeviczy — az élősónak valódi mestere — mind olyan folyamatosan, olyan szabatosan fogalmazott és szépen gördülő mondatokban beszélt, — e tekintetben Beöthy Zsoltra emlékeztetvén engem — hogy nekem, aki a Stolze-Fenyvesi-féle gyorsírásból érettségim után a tanári oklevelet is megszereztem, könnyű volt szó szerint leírnom a leveleket s otthon aztán a stenogrammot minden nehézség nélkül áttettem rendes írásba, még pedig mindjárt tisztázatba.

Ezek a titkári órák mindig reggel voltak, hivatalba menés előtt. Ilyenkor gyakran benézett a széplelkű kedves Elischer Gyula doktor, Berzeviczy sárosi földije, aki házi orvosuk volt, s minduntalan érdeklődött jóbarátja és páciense egészségi állapota iránt. De sokszor volt alkalmam találkozni a ház úrnőjével, s néha a két süldő leánykával is, akiket nézve, csak nehezen hitte el az ember, hogy ikrek, annyira különbözőknek látszottak. Egyik barna volt, a másik szőke, — a szőke, aki anyjához hasonlított, komolyabb, a barna apja képmása, elevenebb. Néhány évig tartott ez az én titkárkodásom, s volt alkalmam észrevenni, hogy milyen boldog családi fészek volt az az Oktogon-téri Berzeviczy-otthon, s gyakran elgondoltam, hogy a Berzeviczy küzdelmes élete, melynek során ő nemcsak óriási munkásságot fejtett ki, hanem támadásokban is sokszor volt része, — az integer férfiaknak ez közsorsa — azért volt mégis olyan lelki nyugalommal teljes, mert ha kapott is sebeket a politikai küzdőtéren, az otthon, a családi élet gyönyörű összhangja mindjárt szolgált is enyhítő balzsammal. Nagyon tévednek azok, akik Berzeviczyt ridegszívűnek mondták. Hitet tehetek a mellett, hogy az ő nyugodtsága

és komolysága mögött meleg érzések árja lüktetett. Nem volt pajtáskodó ember, minden léhaságtól tartózkodott, a dolgokat és ígéretek komolyan vette; de hosszú ismeretségünk alatt gyakran láttam őt vidám társaságban fölmelegedni, tréfás beszédet is nem egyszer hallottam tőle — például a mi budai Auróránkban is, ahogyan a Horánszky Lajos Városmajor-utcai kedves otthonában szerda délutánonként összegyűlő baráti kört nevezzük, amely írókból és művészekből, tudósokból meg politikusokból és katonákból, a társadalmi élet sok kedves alakjából verődik egybe.

Az 1904. év húsvétján miniszteri minőségben első ízben tett látogatást Berzeviczy szülőmegyéjében, Eperjesen, s erre a felejthetetlenül kedves útra engem is, aki akkor már elnöki titkára voltam a minisztériumban, magával vitt. Ő családi körben szállt meg — Lakner Árpád sógoránál, ennél a magyarosan kedves doktornál, kinek felesége, Kuzmik Margit, testvére volt Berzeviczynének, — engem pedig nagyon előkelő helyen, Vályi János görög-katolikus püspök palotájában szállásoltak el. Este ünnepélyes közvacsora volt s azon Berzeviczy gyönyörű pohárköszöntőt mondott, mint amilyeneket különben sok alkalommal hallottam tőle. Ebben a beszédében teljes joggal utalt arra, hogy mennyire érzi az igaz barátságnak melegét, mely az óriási számban összegyűlt társaság tagjainak tekintetéből és szívéből sugárzott, akik előtt — mondotta — tudja, hogy sohasem tűnt föl «annak a zárkózó, rideg és kimért embernek színében», aminek rosszakarói és a tőle távolállók festeni szokták. Hangsúlyozta azt is, — s ez megint jellemző vonása az ő lelki alkatának — hogy pályájának ezen a nevezetes fordulóján, amelyet rá nézve felelős miniszterré kineveztetése jelentett, szülővármegyéjének meglátogatása olyan lelki szükséglet volt rá nézve, amelynek nem tudott ellenállni. Megerősíthetem, hogy ez nem frázis volt Berzeviczy ajakán, hiszen a frázisoknak ő sohasem volt embere. Mindig szépen, lendületesen és rendkívül választékosan beszélt, — még ha csak pár szónyi megnyilatkozás volt is ez a beszéd — de csinált szóvirágokat nem szórt, üres bombasztokat nem puffogatott soha. Szülőföldjéhez, a sárosi hegyek-völgyek szépséges tájaihoz egész életében a szeretet

ritka melegségével és erejével ragaszkodott. A kissé rossz-májú anekdótázó kedv «sárosi svihák»-okat szokott emlegetni, — de ez igaztalan beállítás. Ismertem én is azt a sáros-megyei gentryt, igen kedves, finom emberek azok, s nagyon komoly hazafias érzés fűti őket. Hogy az úgynevezett lokál-patriotizmus nagy bennük, az nem tehető kifogás tárgyává, mert hiszen a lokál-patriotizmus tüze lobog az országban lévő minden tájék szülöttjeinek szívében és lobogjon is, mert az voltaképpen a hazaszeretetnek mutatója és függvénye. Szépen utalt Berzeviczy — most említett pohárköszöntőjében — nemzetsége egyik XVI. századbeli jeles tagjának, Báthory István erdélyi, majd lengyelországi kancellárjának, Berzeviczy Mártonnak arra a szép latin mondására, amellyel a magyar határokon túl messzire került férfiú «a haza utáni olthatlan vágyódás érzelmétől áthevített», zamatos magyarságú levelei egyikét végezte: *«Omnes caritates patriae caritas superat»*. Minden szeretetet felülmúl a haza szeretete.

Valóban, szeretni azt a földet, amelyen születünk, ahol gyermekjátékainkat játszottuk, ahol fiatalkori ábrándjainkat szőttük, ahová életünk minden szakában visszavágyunk s amelynek röge alatt a halál után is nyugodni akarunk ; ez a szeretet, ha lokál-patriotizmus is, nem kigúnyolást, hanem megbecsülést érdemel — s ez a szeretet kiolthatatlanul élt és munkált Berzeviczy Albertben. Sokszor utazott ő külföldön, Itália bájos földje, mely Carlyle találó mondása szerint minden művelt ember hazája, különösen ellenállhatatlan erővel vonzotta az ő minden szépre szomjas lelkét, tanuhányainak és könyveinek jelentékeny részét Olaszország természeti szépségei és művészeti remekei ihlették ; de a nyarakat rendszeren berzeviczei kedves kúriájában töltötte, melynek a maga egyszerűségében is érdekes képét sok levelezőlapján őrzöm, melyeket tőle nyaranta kaptam, és sokszor hangoztatta előttem, hogy ő igazi kedvvel és sikerrel ebben az ő csöndes tuskulánumban tud dolgozni. Az abszolutizmusról írt hatalmas munkájához gyűjtendő adatokért gyakran kellett Bécsbe utaznia, de a levéltári anyagot — «mint a méh a virágról a mézet» — összeszedvén, sietett vele Berzeviczére,

hogy a száraz adatokat ott dolgozza föl a maga színes, szép stílusában nagyon érdekes és hasznos tanulmányokkal teljes kötetekké.

Hadd említsem föl érdekes adalékul, hogy a fentebb említett 1904. évi eperjesi fehérasztali beszédét az eljövendő nagy *nemzeti munka* emlegetésével végezte, s mikor hat esztendővel később az 1910. év tavaszán alakult nagy kormányzópárt valami jó elnevezést keresett, végül éppen Berzeviczy ajánlatára állapodtak meg a *nemzeti munkapárt* névben.

Magántitkárságom ideje alatt tudtam csak meg, hogy Berzeviczy hajdanában elbeszéléseket is írt, amelyek az ismert nevű irodalmi testvér-pár: Wohl Janka és Stefánia által szerkesztett *Magyar Bazár* című félhavi közlönyben jelentek meg, s Berzeviczy kérésére én aztán ezeket a novellákat — melyeknek kézíratait ő nem őrizte volt meg, elő is kerestem. Finom tollal, tetszetősen, de különösebb egyéni szín nélkül írt elbeszélések voltak ezek, írójuknak abból a korából, mikor, mint annyi fiatal kezdő, érzi már az ember, hogy lelke mélyén szunnyad ugyan írói tehetség, de még nem tudja, hogy melyik úton kell indulnia.

Fontosabb együttműködésem volt Berzeviczyvel az, hogy a Singer és Wolfner kiadó cég felkérésére elvállaltam Berzeviczy *Beszédek és Tanulmányok* című könyvének szerkesztését, sajtó alá rendezését s jegyzetekkel kísérését. Nagy becsúggal végeztem ezt a megtisztelő feladatot, mert így jó alkalmam nyílt Berzeviczy lelkivilágába, gondolatainak s tanulmányainak körébe bepillantanom. Mondhatom, sok élvezetet és tanulságot szerzett nekem az ebbe a két kötetbe foglalt anyagnak összeszedése és végigolvasása. Teméntelen beszédeinek s dolgozatainak csupán egy részét foglalhattuk bele a könyvbe, gondosan válogatva ki az egy vagy más szempontból jellegzetes és nevezetes darabokat. Könyvtáram legbecsesebb értékei közé tartozik ez a két kötet, amelyeket szép díszkötésben, igen meleg hangú dedikációval ellátva adott át nekem az illusztris szerző az 1905. év tavaszán. A kedves dedikációkat különben többi könyveim is megkaptam.

A műtörténész és esztétikus Berzeviczy azonban a *Beszédek és Tanulmányok* köteteiben nem szerepel. E tárgykörben mozgó könyvei külön jelentek meg — ki ne ismerné *Itáliáról* szóló, gazdag képanyaggal is szolgáló művét? *Délen* címmel összegyűjtött olasz és görög útirajzai és tanulmányai a világháború vérzivatarai közben jelentek meg, s a kötetben ezekkel a szavakkal búcsúzott Itáliától: «Talán ez a hely az, — írta — ahol a természet és az ember legjobban megértették egymást, s ahol jobban, mint bárhol, tudjuk az egész emberiség lelkét átölelni s átérezni mindazt, amit elődeink e földön évezredek óta élveztek és megálmodtak! . . .» Oh milyen fenséges élvezet volt nekem, mikor 1917 őszén ezt a remekbe készült tanulságos könyvet olvasva, az egész világot elöntött véres óceánból néhány napra elmenekülhettem gondolatban arra a kedves, virágos szigetre, amelyet ez a könyv képvisel . . .

Ezt a könyvet gyermekkorában elhunyt unokája, báró Szalay Albert emlékének szentelte az író, mert — mint az előszóban mondotta — ez a kötet «éppen annak a tíz és fél évnek irodalmi termését öleli fel, mely alatt az ő mosolygó gyermekarca világította meg» élete útját. «Nem akartam magamtól megtagadni azt, — folytatta — hogy . . . annak az elröppent gyermekéletnek a nyilvánosság előtt ezt a szerény emléket állítsam; mint ahogy egy síremlék, amely kifejez valamit, nemcsak azokhoz szól, akik ismerték és szerették azt, akinek hamvait földi . . .» Íme, mennyire a szív embere szól és gyászol ezekben a megindító szavakban, amelyek előttem most is, mikor már az író maga is évek óta sírban pihen, meleg fénybe vonják szellemalakját.

Ha közművelődésünk kérdéseit kevés író tudta is olyan mélyrehatóan értelmezni és magyarázni, mint Berzeviczy; ha a renaissance érdekes világában talán nincs is nálánál kitűnőbb kalauzunk; s ha mint történész is jelentékenyeket alkotott Beatrix királynéről s a magyarországi abszolutizmusról írt nagyszabású műveiben — az én szívemhez mindig legközelebb férközött, s bizonyára neki is leginkább szívből fakadt irodalmi műve az a kötet, amely több mint három évtizeddel ezelőtt került ki tolla alól, *Régi emlékek* címmel, s

amelyben gyermek- és ifjúkorát, érettségi vizsgálata letevéséig, elevenítette meg.

Ebben a munkájában lép elé a maga valóságában és teljességében Berzeviczy, kinek végtelenül gazdag érzelemlilága, felfogásának nemessége, szíve kincsháza itt tárul igazán az olvasó elé. A kis remekmű számba menő *Bevezetés*-ben így körvonalazta a maga elé tűzött feladatot az író: «Célom főképp az, hogy amidőn életem legtisztább s nekem legbecsebb emlékeinek oltárán áldozom, visszaemlékezéseim meleg színeivel fessek képet a mult század ötvenes-hatvanas éveinek érzelemlilágáról, úgy amint az egy, a forradalom viszontagságaiban több tagja által belé vont, a nemzeti ügy mellett mindenkor kitartott, magyar szellemű felvidéki gentry-család körében megnyilatkozott . . .»

Ezt a célt ritka tökéletességgel érte el az író — egészen a könnyfakasztásig. Én ezt a művet — mémoire-irodalmunk egyik legszebb darabját — azok közé a könyveim közé soroztam, amelyeket időnként elő-előveszek, hogy minduntalan lapozzak bennük, ismételten elmerülve egy-egy különösen megkapó részletbe. Hangsúlyozni akarom, hogy aki ezt a könyvet nem ismeri s aki nem olvasta el nagy figyelemmel elejétől-végig, az nemcsak hogy igen nagy élvezettől van megfosztva, hanem nem is ismeri az igazi Berzeviczyt — a szívnek, a szeretetnek valóban választott emberét.

«Megpróbálom leírni, — így végezte az író a bevezető sorokat, az 1905. évi szeptember elején, a berzeviczei családi házban — amit ennek a régi helynek régi nyelve beszél, mielőtt elmegyek magam is a többiek után, és nem lesz többé senki, aki ezt a nyelvet megérti . . .» Meggyőződésem, hogy ezt a nyelvet meg kell értenie minden fogékony lelkű embernek — s ezt a könyvet a kultúrpolitika iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják, mert sok, ebbe a körbe tartozó adat van benne, melyek kitűnően jellemzik az akkori, azóta oly roppantul megváltozott társadalmi és művelődési viszonyokat. Az iskolai tananyagról szólva ebben a könyvben, kiemeli Berzeviczy, a kultúrpolitikus, hogy az ő diákkorában egyáltalában nem volt iskolai túlterhelés, hetenként csak 25 órájuk volt a kötelező tárgyakból, a vasárnapon kívül a

csütörtök is szűnnap volt, és — mint teljes joggal mondja — «még sem tudtunk kevesebbet a mostani diákoknál». Bizony nem, tegyük hozzá, s ezért abból a régi nemzedékből legalább is nem volt annyi az ideges roncs, mint a mai kornak az iskolai túlterhelés és talán a sportolás túlhajtása miatt is letört tagjai közt.

A *Régi emlékek* korszakát két sírkő zárta le, két Máriássyné-é. Az idősb Máriássyné az író nagynénje volt, született Szinyei Emma, kinek első férje az aradi vértanú Dessewffy Arisztid tábornok volt, s ki azután Máriássy János tábornok hitvese lett. A másik sírkő alatt pedig az író Rózsi nővére, Máriássy Ferencné nyugszik, aki életének 20-ik éve előtt hagyta itt a földi siralomvölgyet, mint már két gyermek anyja. Emlékiratai során — mondja Berzeviczy — többször meg akarta kísérelni, leírni elhalt nővére bájos lényét és alakját — és mégsem tudta ezt megtenni, érezvén, hogy «minden szó, amelyet alakja festésére» akart fordítani, csak «megbántása, megcsönkítése» lett volna a lelkében élő képnek. «Mert vannak emlékek — ezekkel a szavakkal végződik a könyv — amelyeket nem lehet egy szívből a másikba átültetni; mélyen gyökereznek minden szálukkal szívünkben, benne nőttek föl, csak benne élnek és virulnak, és vele fognak meghalni».

Az 1905. év őszén választotta meg az Akadémia elnökké Berzeviczyt, ki ezt a tisztelet több mint harminc évig viselte, s azalatt lett aztán elnökévé a Képviselőháznak s a Kisfaludy-Társaságnak is. Politikában is, irodalomban is az volt irányelve, hogy «egyedül a tudományos műveltség az, amely egy nemzetnek valódi értékét» megadja. Ennek a meggyőződésének hangoztatásával végezte azt az egész könyvvé szélesedett tanulmányát, amelyet a Nagymagyarországon állítandó harmadik egyetem kérdéséről írt, amely kérdésről a régi határok közt élt országunk utolsó Képviselőházának ülésein sokan olyan szeretettel foglalkoztunk.

Ma már négy egyetemünk is van, de a régi Magyarország ugyancsak megkisebbedett, ennek folytán megfogyatkozott a száma a képviselőknak is abban a Ház-ban, mely egykor, az 1910. évi nagy politikai fordulat után óriási többséggel

Berzeviczyt választotta elnökének, őt, akiről sokszor elmondottuk, hogy igazán elnöknek született, a méltóságnak és tekintélynek, az erélynek és tapintatnak ritka szerencsés összetevőiből alakulván egyénisége. A népképviselő legfőbb őrhelyén: a képviselőházi elnöki emelvényen milyen szépen tudott — s ne lássék ez ellenmondásnak : demokrata grand-seigneur lenni, mikor egyik képviselőre, aki beszéde során őt mély hódolattal mint «kegyelmes urat» aposztrofálta, rá csöngetett, mondván, hogy itt nincsenek «kegyelmes urak», itt az ilyen címzéseket el kell hagyni.

Érdekes, hogy efféle utalás van a *Régi emlékek* című könyvben is, ahol Berzeviczy, édesatyja képviselősködése idejéről szólva, főlemlíti, hogy akkor a képviselői collegialitás még tartalmasabb volt, mint a későbbi időkben, s az a szokás, — írja — «hogy egymást tegező emberek megadják egymásnak teljes titulusukat, még akkor nem volt feltalálva, a miniszterek is csak ‚tisztelt barátom‘ voltak».

Ha a «másszor voltak»-kal időzésem csöndes, elmélázó óráiban végigtekintek Berzeviczy egész pályáján, s lelki szemem előtt megjelenik az ő immár «éltető eszmévé finomult» alakja : igazat kell adnom Herczeg Ferencnek, aki Berzeviczy ravatala mellett olyan találóan mondotta az örökkévalóság tengerére szálló sajka utasáról, hogy «az európai magyar típusát senki nála tökéletesebben és meggyőzőbben nem képviselte». Valóban, Berzeviczy — Arany János szavaival élve — áldhatta a bölcsőt, mely magyarnak ringatta, de áldhatta a viszonyokat is, melyek közt igazán európaivá lett, a szónak legnemesebb értelmében. Végtelenül finom, lendületes és fordulatós magyarsággal írt és szónokolt, de pompásan beszélt az idegen nyelveket is és kitűnően ismerte a külföldi irodalmakat. Shakespeare-tanulmányai is nagyon figyelemreméltók.

Berzeviczyre gondolva és róla szólva, nem tehetem, hogy legalább néhány szóval ne idézzem barátságát Tisza Istvánal, kinek első kabinetjében ő vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Beöthy Zsolt után Berzeviczy lett a Tisza-Emlékbizottságnak elnöke, mely tisztét is nemes méltósággal viselte, gyakran szólva a megdicsőült vezérről, aki —

mint egy ízben magát kifejezte — még halála után is «harcol, győz és hódít . . .»

Itt a Kisfaludy-Társaságban — ahol Berzeviczy Albert annyi fényes sikerének voltunk tanúi — mindig csak mély-séges megilletődéssel tudok rá visszagondolni. Micsoda fényes sora az elnököknek, milyen kiváló szellemeknek serege előzte őt meg. Három nagy regényíró : Jósika, Eötvös, Kemény — irodalomtörténetünk atyja, Toldy — a finomlelkű literary gentleman Lukács Móric — azután két izig-vérig irodalmi vezér : Gyulai és Beöthy Zsolt — kiknek nyomában a Társaság Berzeviczyt választván meg, a magasra szárnyalt ív nem szenvedett hanyatlást. Hamar bebizonyosodott, mennyire őszintén beszélt ő, midőn, még taggá választásakor, azt hangoztatta, éppen boldogult édesapámnak, az akkori másodelnöknek üdvözlő szavaira feelve, hogy őt az irodalomhoz mindig mély lelki szükség érzése vonzotta, mindig fokozódó erővel, mert a lélek összhangjának egy nemét találta föl az irodalommal való foglalkozásban. S fülembe csengenek most is azok a szavak, melyeket ő 17 esztendővel ezelőtt, a Társaság elnökévé történt választásakor mondott, hogy az ugyanakkor az ő helyébe másodelnökké választott Vargha Gyulával, gyermekkori hűséges barátjával együtt úgy fognak haladni a Társaság élén, mint «akik nemcsak hírmondói régi, jobb időknek, hanem hívó prófétái is egy jövő szebb kornak».

Berzeviczy, régi idők élesszemű megfigyelője és zengzetes szavú hírmondója, a maga ritka tökéletességgel egyensúlyozott egyéniségével és rendíthetetlen hitével csakugyan szinte próféta lett, aki csüggedő lelkekbe is hitet tudott csepegtetni és bizalmat tudott kelteni egy szebb, ragyogóbb jövődő iránt. A hajnal első pirkadását meg is érthette, de a beteljesedés kezdete előtt az ő szép életének szövétneke kialudt. Most már négy éve annak, hogy ott gyászolt koporsója mellett Magyarország ; ott sírtunk szívből jövő könnyeket mi, barátai, akik őt annyira szerettük. Mert ha a politikai pályán — mint maga mondotta egyszer — sokszor tapasztalhatja is az ember, hogy «barátainknak rossz, ellenben ellenségeinknek jó emlékezetük szokott lenni», — itt közöt-

tünk bizonyára tudta és érezte, hogy voltak igazi hű barátai is, akikben nem csalatkozhatott soha. Tudta és hirdette, hogy «múló és kétes értékű tapsoknak mindig fölébe kell helyeznünk lelkiismeretünknek megnyugtató szavát». A léleknek eme legfőbb ítélőszéke — a saját lelkiismerete — előtt ő mindig emelt fővel, tiszta szívvel állhatott, s rendkívüli munkabírásiának és ezzel kapcsolatos sikereinek egyik titka, a családi boldogság mellett, éppen ez a lelki nyugalom volt.

Iránta való szeretetünket nem hagyhatjuk kialudni szívünkben, s emlékezésünk lobogó fáklyáját át kell adnunk az utánunk következőknek, hogy aztán nemzedékről nemzedékre szálljon át, s még a késő korokban is fényt vessen annak a férfinak alakjára, aki nagy tudós, ékesszavú szónok, kitűnő író, ragyogó jellemű és alapjában véve melegszívű ember volt.

SZÁSZ KÁROLY.

ÁZ ORGANIKUS ÁLLAMESZME A KÖZÉPKORBAN.¹

Az egyházi eredetű korona-eszmén kívül a középkorban még egy általánosan elterjedt, ugyancsak az egyházi gondolatkörből származó államelmélettel találkozunk: az államnak, az emberek e legfontosabb társulásának emberi szervezetenként való elképzelésével. E tan kifejlődéséről és lényegéről legbehatóbban Otto Gierke értekezett *Das deutsche Genossenschaftsrecht* című klasszikus munkájában,² amelyet a nagy állambölcslőről, Althusiusról írott fejtegetései egészítenek ki.³ Gierke eredményeihez későbbi írók nem sokkal járultak hozzá. Hogy a magyar organikus államfelfogás gyökereit tisztán láthassuk, vázlatosan ismertetjük itt Gierke felfogását.

Az állam organikus szemléletét már a görög bölcslők gondolatkörében megtalálhatjuk. Plato, de valószínűleg már Sokrates is úgy képzelte el az államot, mint nagy, élő emberi szervezetet. Így gondolkozott Aristoteles is. A sztoikusok alkották meg a rómaiaknál gyakran alkalmazott *corpus reipublicae* fogalmat, amennyiben az egyedek egyesülésének önálló testi egységet és saját életelvet követeltek. Cicero is organismusnak fogja fel az államot (*totum corpus reipublicae*) és ebben megkülönbözteti az egész test egységét a tagok sokaságától.⁴

Az antik bölcelet felfogását az államról, mint élő szervezetről, a keresztény teológia az egyházra vitte át és ezt mint önálló, szerves egészet fogta fel. Az organikus elképze-

¹ Fejezet szerzőnek *A szent korona eszméjének története* című készülő munkájából.

² Berlin, 1868—1881.

³ *Johannes Althusius*, 3. kiadás. Breslau, 1913.

⁴ Gierke III. 14—22.

léshez azonban vallási, misztikus elemek is járultak, amelyeket legjellemzőbben ez a formula fejez ki: az egyház Krisztus misztikus teste, *corpus mysticum Christi*. A keresztény kultusz-köztség mindenkinek vallási egyenlőséget és egymással való benső kapcsolódást, közösséget ígért. De mivel az egyház a dogma, a papság és a szentségek útján erős különbségeket fejlesztett ki önmagában, az egészet csak olyan organizmus gondolatában tudta összefoglalni, amelyen belül minden tagnak megvan a maga célja, melyben minden tag elvégzi a ráháruló működést az egész érdekében.¹ Ez a felfogás Szent Pál tanításán alapszik. Ő tekinti a hívők közösségét Krisztus egységes testének és Krisztust a test fejének. A közösség egész, amelyet Isten szelleme hat át. «Mert valamint egy testben sok tagjaink vannak, minden tagnak pedig nem ugyanazon egy a működése, úgy sokan egy test vagyunk Krisztusban, de egyenkint mindnyájan egymásnak tagjai».² Ezek a gondolatok, amelyek először csak a köztség életének belső, szellemi oldalára irányultak, alkalmazást nyertek a külső, jogi szervezetre is. A teológiai gondolatkörben az egyházat szervezeti kialakulásában Krisztus testéhez hasonlították. De Pál apostol ezeket is mondja: «Az áldás kelyhe, melyet megáldunk, nem a Krisztus vérében való részesülés-e? és a kenyér, amelyet megszegünk, nem az Úr testében való részesülés-e? Mert egy kenyér, egy test vagyunk sokan, mindnyájan, kik az egy kenyérben részesülünk».³ E sorokat összeköttetésbe hozták az előbbiekekkel oly értelemben, hogy a tagok és a fő közötti összefüggést az egyház a kenyér és a bor misztériumával közvetíti. Így jelent meg az egyház mint *corpus mysticum*, amelyet egyfelől Isten misztikus módon élő egységgé kötött össze, másfelől azonban, mint test, külső összetett lényként is szerepel. Az egyház misztikus testének a feje Krisztus. A pápa,

¹ E magyarázat Troeltsché: *Die Soziallehren der christlichen Kirchen*. Tübingen, 1923. 296.

² Róm. 12, 4—5. (Kath.) Ezt és a többi idevonatkozó helyet felsorolja Gierke III. 108.

³ L. Kor. 10, 16—17. Ezt és a következőket l. Gierke III. 109—110.

mint Isten helytartója viszi át Isten akaratát az egyház tagjaiba. Az egész egyház szükségszerű, egységes szervezet, amely a kánonisták szerint az emberi test mintájára nagyszámú, egymással összefüggő tagra oszlik. Ezek a tagok az egyes egyházak, *ecclesiae singulares*, fejük az *ecclesia Romana*. Mindezek a tagok külön hivatásukat és életüket a test központjából kiinduló felhatalmazásból kapják és az egész testtel való összefüggés nélkül nem állhatnak fenn.

De nemcsak az egész egyház, hanem a kollégiális berendezésű egyes egyházak is korporációk. A kánonisták szerint fejből és tagokból állanak ezek is: a püspök, az apát és minden más prelátus a fő, az egyházi testületben egyesült klerikusok vagy szerzetesek a tagok s mindketten együtt alkotják az egyháznak egységes testét.¹ E felfogás legszebben a pápai dekretálisokban nyilatkozott s ezek révén is válhatott elterjedté és ismeretessé az egész egyházban, hiszen a XII—XIII. században e dekretálisokkal irányította a pápa minden keresztény országban az egyház ügyeit. Így olvassuk III. Sándor pápa egyik dekretálisában, melyet egy püspökhöz intézett a káptalanával fennforgó viszály ügyében: «Úgy hisszük, okosságod tudja, hogy Te és testvéreid egy test vagytok, úgy tudniillik, hogy helyesen Te a fej vagy és azok a tagok. Azért nem illik, hogy Te a tagok mellőzésével egyházad ügyeiben mások tanácsával élj, mivel ez kétségtelenül szembenáll mind a Te tisztségeddel, mind a szentatyák megállapításaival».²

Az egyetemes egyháznak azonban nemcsak minden egyes *ecclesia*, hanem minden hívő, klerikus és laikus egyaránt tagja, s ha az egyik rangjánál, hivatásánál fogva előkelőbb is a másiknál, egyenlővé teszi őket a pápától, Krisztus helytartójától és az egymástól való kölcsönös függés. Ez a kettős kapcsolat idézi elő azt, hogy mint egy test tagjai, tulajdonképpen Krisztusban mindnyájan egyformán szabadok. Az organikus szemléletnek ezt a mozzanatát Gierke nem tárgyalja, pedig világosan kifejezi III. Ince pápa dekretálisai: «Mivel mindannyian egy test vagyunk Krisztusban, az egye-

¹ Gierke III. 249—252.

² c. 4. X. 3, 10.

sek pedig egymásnak tagjai, nem szabad a nagyobbaknak a kisebbeket, vagy az öregebbeknek a fiatalabbakat gyűlölni, hanem mindnyájan, akik egy egyházban egy Úrnak szolgálnak, *egyforma szabadságnak* örvendjenek, mivel súly és súly, mérték és mérték egyformán gyűlöletesek Istennél . . . »¹

Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy az egyháznak ez a korporatív szemlélete Magyarországon az egyházban és a királyi udvarban egyaránt ismeretes volt. Az az élénk összeköttetés, amelyben a királyi udvar a szentszékkal állott, ezt éppen olyan természetessé teszi, mint a koronagondolat meghonosodását. Csak néhány kiragadott példával akarom bizonyítani, hogy *egyházi* vonatkozásban az organikus szemlélet nálunk is elterjedhetett. IX. Gergely pápa IV. Bélához intézett levelében siratja, hogy a király, «az egyháznak előkelő tagja» híveinek pusztulásával oly kegyetlen sebet nyert.² IV. Béla viszont a francia királyt nevezi «az egyház oly előkelő tagjá»-nak a pápától segítséget kérő levelében.³ IV. Sándor pápa figyelmezteti ugyancsak IV. Bélát, ne gyalázza meg királyságának felségét azzal, hogy «a hívők testétől elszakadva» a hitetlen tatárokkal szövetkezik.⁴ VI. Kelemen, mikor trónralépését közli Károly királlyal, őt az «egyház szellemi karjá»-nak mondja.⁵

Természetesen nemcsak a királlyal szemben ad kifejezést a szentszék az egész egyházzal, valamint annak részeiről alkotott nézetének. IV. Ince Vancsai István volt esztergomi érseket, kit legátusként Magyarországra küld, «az egyház nagy és tiszteletreméltó tagjá»-nak nevezi.⁶ IX. Gergely IV. Béla kérésére elrendeli az esztergomi érseknek a tartományában levő bencés kolostorok meglátogatását és meg-

¹ c. 6. X. 1. 2. (Comp. III. c. 1. de const.)

² 1241. júl. 1: Theiner, Mon. Hung. I. 185.

³ 1248: regem Francie, tam nobile membrum ecclesie. Theiner Mon. Hung. I. 231. Fraknoi Vilmos: *Magyarország összeköttetései a szentszékkal* I. 69.

⁴ 1259. Theiner I. 240.

⁵ 1342. Theiner I. 648.

⁶ 1253. Theiner I. 219.

reformálását «mind fejükben, mind tagjaikban».¹ VI. Kelemen a nyitrai püspök védelmébe ajánlja a kalocsai egyházmegyében fekvő Szt. Demeter monostort, «minden tagjával, egyházával és a neki alávetett helyekkel».² XI. Gergely megsegélypénzek gyűjtése végett nunciust küld Magyarországra, mivel az egyháznak nagy terhei vannak, «amelyeket fiai, a főpapok és más egyházi személyek segítségével nélkül nem viselhet, mert illő és észszerű, hogy a tagok a fejnek és a gyermekek a szükségét szenvedő anyának segítségére jöjjenek . . .»³

Az egyháznak organikus szemlélete így bizonyára nálunk is uralkodóvá vált. Mikor IV. László a pápai legátusnak esküt tesz a kunok megtérítése ügyében, elismeri, hogy királyságának kormányát és a koronát az egyháztól kapta, mint ahogy Szent István is a római egyháztól nyerte el a királyi koronát, «hogy attól mintegy fejtől az egész testbe elöntse ajándékait az isteni világosság . . .»⁴ Az organikus felfogást bizonyára ugyanúgy alkalmazták a kisebb egyházakra, mint az egyház egyetemére. Az esztergomi székesegyház és a Szent István születési helyén épült kápolna vizitációja alkalmából 1397-ben a káptalan a visitator kérdésére egyhangúan azt felelte, hogy tudomása szerint az esztergomi egyházat Szent István alapította, Magyarország többi egyházainak fejévé, anyjává és mesterévé rendelte, s az érseket főpappá és fejjé, a káptalant pedig tagokká tette.⁵ A káptalan tagjainak a kijelentésében egyrészt benne foglaltatik az a felfogás, hogy az egész magyarországi egyház test, amelynek feje az esztergomi egyház és tagjai a többiek, másrészt azonban megvan benne magának az esztergomi egyháznak organikus szemlélete is; mint a pápák már a XII. században hirdették, ez az egyház is test, feje az esztergomi érsek, tagjai pedig a káptalan. Test a magyarországi egyház az 1460-i szepesi zsinat szerint is.

¹ 1241: tam in capite, quam in membris... Theiner I. 179. Gyakran használt kifejezési mód.

² 1344. Theiner I. 668.

³ 1377: *Dipl. Eml. az Anj. kor.* III. 145.

⁴ 1279. Theiner I. 339.

⁵ Fejér X/2. 519.

«Mivel a tagoknak nem szabad a fejtől eltávolozniok», elrendelik, hogy a zsinati hatóságuknak alávetett összes papok bizonyos imák érthető olvasásában az esztergomi egyháznak engedelmeskedjenek.¹

*

Az organikus szemléletet a középkor gondolkozása nemcsak az egyházi, hanem az állami közösségre is alkalmazta. Hiszen ez a gondolkozás nagyjában egységes, messzemenően közös elemekkel dolgozó, újításokra kevésbé hajlamos jellegű volt. Minden uralmat úgy fogtak fel, mint Isten uralmának kicsinyített képmását. Amint Isten a világot, a makrokozmoszt öröktől fogva mint egyeduralkodó kormányozza, amint az emberi testet, a mikrokozmoszt a szellem vezeti és irányítja, úgy uralkodik a monarcha a corpus politicum felett is, amelynek ő a feje. *A fej pedig a tagok felett áll*, nem belőlük származik, nem tőlük nyeri uralmát.² Az egész emberiség közösségét a makrokozmosz mintájára külön rendeltetéssel Isten teremtette és a monarchikusan uralt egységes állam (corpus mysticum, universitas, respublica), amelynek minden egyházi vagy világi alkotó része, a maga egységét ebből a legmagasabb alapítású egységből vezeti le.³ Minden ország, minden királyság, de minden más világi közület is a publicisták szerint test, amelynek tagjai vannak.

Ezt a szemléletet juttatja kifejezésre többek között Aquinói Szent Tamás is, akinek nagy hatását felesleges itt jellemeznem: «Az összes emberek, akik egy közülethez tartoznak, testnek tekintetnek és az egész közület embernek».⁴ Az államélet alapja az organizmus erőinek összhangja. Ez hozza létre az élet egységét, amelyet a szervezet összeműködése folytán minden egészséges testben megfigyelhetünk. Aegidius Colonna (1247—1315), aki Szent Tamás félben-

¹ Kaprinai: *Hung. Dipl.* II. 469.

² Fritz Kern: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht.* Leipzig, 1914. 7.

³ Gierke: *Althusius* 60—62.

⁴ *Summa Theol.* II. 1. q. 81. a. Idézi Gierke: *Genossenschaftsrecht* III. 548, itt még számos korábbi és későbbi hasonló megnyilatkozást sorol fel.

maradt *De regimine principum* című munkájának mintájára és befejezésére ugyanilyen című művet írt, így fejezi ki ezt : «Amint látjuk, hogy az állat teste különböző egymáshoz kapcsolt és rendelt tagokból áll, úgy áll minden ország és minden gyülekezet különböző összekapcsolt és egy célra rendelt személyekből».¹

A császárpárti padovai Marsilius a XIV. század elején Aristotelest követve, államtanát szintén az organikus elméletre építi fel. Amint az élőlényt a természet jól elrendezett részekből állítja össze, amelyek munkájukban kölcsönös összeköttetésben állnak egymással és az egészszel, úgy van a jól megalkotott és berendezett állam is észszerűen ilyenekből összetéve. Amint az élőlény és szerveinek összeműködése megteremti az egészséget, úgy biztosítja az államnak vagy országnak és részeinek egybehangzó tevékenysége a békét.² Amint a test részekből áll és az egyensúly megőrzése végett e részeknek arányosan kell nőniök, úgy van ez az államban is ; az arányosság megszűnése itt politikai változásokat hoz létre. Az államban az uralkodó (principans) sohasem szünetelhet cselekvésében, amint az élőlény szívének működése sem állhat meg. Az állam más részeinek működése időnként megszűnhetnek a nélkül, hogy az egyesek vagy a közösség kárt szenvednének miatta. De minden időben fenn kell maradnia a parancsolásnak és a közös őrködésnek a fölött, hogy a törvény szerint mi szabad és mi tilos. Valahányszor valami meg nem engedett és igazságtalan történik, az uralkodónak kell e kérdéseket tökéletesen szabályozni, vagy megtenni azt, ami ezek szabályozását megelőzi.³

Nincs értelme annak, hogy Gierke annyira alapos fejtegetései után még részletesebben foglalkozzam e kérdéssel. Csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy az államnak ez az organikus szemlélete nemcsak az állambölcseleknél, hanem az államok vezetőinél is általános volt, mint a középkori

¹ Aegidius Colonna I. 2. c. 12. Idézi Gierke III. 551.

² Previté-Orton : *The Defensor pacis of Marsilius of Padua*. Cambridge, 1928. Dictio I. cap. II.

³ U. o. Dictio I. cap. XV. 10. 13.

műveltségnek az uralkodói kancelláriákban jól ismert és gyakran alkalmazott járuléka.

A curia és a legisták e tanításának hatásával Európaszerte találkozunk. Angliában már a XIII. század végén feltűnik az a gondolat, hogy az ország test, területének részei pedig tagjai a testnek. Így Wales «Anglia testének része».¹ Egy bíró 1365-ben tett kijelentése szerint a parlament az egész ország testét képviseli.² Mikor 1399-ben, II. Richard letétele után a későbbi IV. Henrik bejelentette a Lancasterház trónigényét, angol nyelven e szavakkal fordult a parlament megtartása végett egybegyűltekhez: «Az Atya, Fiú és a Szentlélek nevében én, Lancasteri Henrik követelem Anglia királyságát és koronáját összes tagjaival és tartozékai-
val».³ Itt tehát már a korona tagjairól van szó. IV. Henrik kancellárja, Beaufort püspök, pedig egy parlamenti beszédében minden országot emberi testhez hasonlított, amelynek jobboldala az egyház, baloldala a világiak, többi tagjai az ország rendjei, akiknek tanácsát a király a parlamentben hallgatja meg.⁴ A XV. század elején már a parlament szerepét is belevonják az organikus elméletbe.

E század folyamán Angliában egyre sűrűbben nyilatkozik meg az állam antropomorfikus szemlélete. Thomas Chaundler oxfordi egyetemi kancellár Plutarchos államtest-képét alkalmazva, testnek látja Angliát, amelyben a király és főpapok a lélek, de helyet találnak a hercegek, grófok, lovagok és a szántóvető nép is, mint tagok.⁵ Fortescue, VI. Henrik főbírája, Mátyás király korában híres és később többször kiadott munkájában (*De laudibus legum Angliae*) az országok eredetét magyarázva szintén a korporációs szemléletből

¹ ...pars corporis eiusdem (Anglie). 1284, Statutum Walliae. Idézi Maitland: *The constitutional history of England*. Cambridge, 1926 (reprinted), 330.

² Maitland: *Selected Essays*. Cambridge, 1936. 107.

³ E. C. Lodge—G. A. Thornton: *English constitutional documents 1307—1485*. Cambridge, 1935. 30—31.

⁴ 1404: S. B. Chrimes: *English constitutional ideas in the fifteenth century*. Cambridge, 1936. 116.

⁵ U. o. 332.

indul ki : Szent Ágoston szerint, mint mondja, a nép emberek gyülekezete, amelyet megegyezés és érdekközösség kapcsol össze. De az ilyen nép, mint test, nem lehet fej nélkül ; különben nem is nevezhetnék testnek, hanem csak csonknak. Ezért a nép, amikor magát «országga, szóval politikai testté» akarta alakítani, mindig irányítót állított az egész test élére, akit e miatt királynak neveznek. Amint a természetes testben a szív az először élő, benne van a vér, amelyet minden tagba elküld, s amelyből ezek táplálkoznak és élnek : úgy a politikai testben a népnek a szándéka az először élő, tudniillik annak a népnek politikai hasznáról való gondoskodás, amelyet annak a testnek fejébe és minden tagjába elküld, és ezzel táplálja és élteti azt a testet. A törvény pedig, amely szerint az emberek gyülekezete néppé lesz, a természetes test idegeinek a szerepét tölti be, mert, miként a test szerkezete az idegek útján szilárdul meg, úgy a törvény köti meg az ilyen misztikus testet és tartja fenn a tagok és a csontok egységét, a törvény igazsága szilárdítja meg a közösséget, amint a természetes test az idegek által kapja meg jogait. És amint a fej nem változtathatja meg a test idegeit és nem tagadhatja meg a tagoktól erejüket vagy a vér táplálékát, úgy a király sem változtathatja meg a törvényt és nem vonhatja meg a néptől éltető lényegét annak akarata ellenére.¹

Még tovább megy az antropomorfikus szemléletben Fortescue kortársa, kora legműveltebb embereinek egyike, Russel püspök, aki mint kancellár így beszél a király nevében a parlamentben : «Mi a gyomra és hol van a méhe ennek a nagy közttestületnek (publick body), Angliának, ha nem az és ott, ahol a király van udvarával és tanácsával? Mert ott emésztődik meg mindenféle étel, nemcsak a köz, hanem a fogak táplálására szolgálók is . . . és néha az orvosságul szolgálók, t. i. azok, amelyek alkalmasak a szabadon elkövetett kihágások orvoslására».² A gyomor bizonyára Menenius Agrippa meséjével kapcsolatban kap ilyen előkelő helyet. A késő középkor organikus államszemléletében keresztény és klasszikus gondolatok fonódnak össze. Máskor meg így szól

¹ Lodge—Thornton i. m. 39.

² Chrimes i. m. 333.

a tudós kancellár: «A keresztény birodalmak politikája mutatja, hogy különösen a mi napjainkban az ő köztestük három nevezetes részből tevődik össze: az uralkodóból, a nemességből és a népből». ¹ Máskor, a királyról szólva: «Milyen elrohadt, érzéketlen és elhalt tagja ennek a nagy angol testnek az, aki nem érez együtt a fej fájdalmával!» ² Egy alkalommal meg arról beszél, hogy háromfajta test van: természetes, mesterséges és asszociált, majd több ízben hivatkozva Szent Pálra, így folytatja: «A harmadik, amely politikai test, olyan, hogy nem maradhat gondozás és jó gondozók nélkül. Ebben az angol politikai testben három rend van, mint főbb tagok egy fej alatt: az egyházi urak, a világi urak és a *commones* rendje. A fej a mi *souverain*, itt jelenlevő urunk királyunk. Úgy van ez a misztikus vagy politikai testben, a nép közösségében, hogy minden rendnek támogatnia kell a másikat... Adná Isten, hogy ez a mi angol népünk gondolna a saját testére, ez országnak a közös testére, ahol természetesen a nagy személyiség gyakran csak kicsiny tag. És bizony senki sem lehet soha olyan nagy, hogy ha az ő tettével ez a test romlásba jut... akkor bármi is legyen ő, mégis csak a test megromlott tagjává ne váljék, amely nem képes megmenteni azt a pusztulástól...» ³

Maitland, a kiváló angol alkotmánytörténész, közli azt a «felejthetetlen képet», amelyet VIII. Henrik egyik törvénye fest az angol államról: «Különböző hitelt érdemlő régi történetek és krónikák nyíltan kijelentik és kifejezésre juttatják, hogy ez az angol királyság birodalom (*empire*) s annak tartják a világon, s hogy *egy* legfőbb fő és király kormányozza, akié az angol birodalmi korona méltósága és királyi státusa, akinek mindenféle rendű és rangú népből, egyháziaknak és világiaknak nevezettekől összetett politikai test van kötelezve Isten után természetes és alázatos engedelmességre». ⁴ 1559-ben pedig így érvelnek: «A királynak kettős minősége van, amint két teste: az egyik természetes test,

¹ U. o. 168.

² U. o. 176.

³ U. o. 180.

⁴ 1332: 24 Hen. VIII. c. 12. Idézi Maitland: *Selected essays* 107.

a másik politikai. Tagjai az ő alattvalói, ők együtt testületet alkotnak... a király testületet alkot velük, ők meg a királlyal, ő a fej, azok a tagok és egyedül ő kormányozza azokat». ¹ Nem sokkal utóbb meg úgy nyilatkoznak, hogy az öngyilkosság bűn a király ellen, «ő ugyanis a fej, amely elveszti misztikus tagját». ²

A szemlélet tehát eljutott Krisztus misztikus testétől a király misztikus testéhez, amelynek minden egyes alattvaló tagja. Az egyszerű kép, amelyet Szent Pál használt, teljesen bonyolulttá lett. Nem is tudott kifejlődni belőle az állam személyisége. Legyőzte ezt a képet a királyi *corporatio sola*, amelyet Coke fogalmazott meg és amely az ő nyomán lett uralkodóvá az angol jogrendszerben. ³ Érdemes még megemlíteni, hogy miként a kánonisták szerint az egyetemes egyházon belül az egyes egyházak is testületek, úgy hasonlították Angliában az államnál alacsonyabb rendű közületeket is a szerves testhez, így a countyt, vagy a várost, amely polgármesterével együtt politikai test (*corps politik*). ⁴

Az organikus gondolat Franciaországban is megvan, bár sokkal szerényebb mértékben: a XV. század elején a korona olyan test, amelynek a királyi birtokok a részei. ⁵

A német birodalmi kancellária is ismerte és alkalmazta az organikus felfogást. Habsburgi Rudolf 1274-ben meghívja Lübeck városát nagyobb tanácskozásban való részvételre, melyet a «birodalom megromlott állapotának megjavítására» és a közbéke helyreállítása végett hívott össze, «mivel a dolgok természete szerint lehetetlen, hogy az egész testet a fej kormányozza a tagok támogatása nélkül», vagyis az

¹ Edmund Plowden: *The commentaries or reports of London* 1779. 234.

² 1561, Hales v. Petit ügyben. Plowden i. m. 261.

³ Erről Pollock—Maitland i. m. I. 489. és köv., és F. W. Maitland: *Collected Papers* III. kötetében, *The crown as corporation* c. cikkben.

⁴ Pollock—Maitland i. m. I. 491—492. *Year Books* 21 Ed. IV. 7, 12, stb.

⁵ J. Karpát: *K dějinám pojmu corona regni vo Francuzsku a Anglicku*. Praha, 1940. 21.

uralkodó az alattvalók közreműködése nélkül, és kívánatos, — a császár szerint — hogy «ami tudvalevőleg az egyeseket érinti, azt az egyesek helyeseljék».¹ A választófejedelmek is testnek tekintik a birodalmat és a birodalom koronáját, tagoknak az egyes országokat. Így 1353-ban, mikor a választófejedelmek hozzájárulnak ahhoz, hogy Eger városát a birodalom a cseh királyságnak és koronának elzálogosítsa, ezt azért teszik, «mert az említett cseh királyság a császári koronának méltó és nemes tagja».² A német választófejedelmek már a XIV. század közepén, mint a birodalmi hatalom részesei, a maguk országait és Csehországot is a birodalmi korona tagjainak tekintik. Az egyházi eredetű koronaeszme és a klasszikus állambölcselektől eredő, az egyház útján közvetített misztikus államtest-gondolat egyesülése tehát a német-római birodalomban már ekkor megtörtént.

Ezek után nem csoda, hogy ugyanabban az időben, amikor IV. Károly császársága alatt az uralkodó Csehországot tekinti a német-római szent birodalom központjának, s a cseh birodalom kiépül, ugyanazt a szemléletet a cseh birodalomra és a cseh koronára is alkalmazták. Itt is találkozunk a koronafogalomnak és a királyság szerves szemléletének összekapcsolásával. 1350-ben már nem az ország, hanem az ország és a korona testéről beszél János, Morvaország őrgrófja, amikor «azoknak a jogoknak, hasznoknak és tartozékoknak visszaszerzésére, amelyeket Csehország királyságának és koronájának testéből idegenítettek és vontak el, bármely okból és bármely alkalommal, az említett ország és korona hercegei, bárói, hűbéresei és többi emberei, annak hívei és alattvalói ellen» a cseh királynak segítséget ígér.³

Ha az organikus államszemlélet nyomaival Európaszerte találkozunk, eleve feltehetjük, hogy ennek a gondolatnak nálunk is gyökeret kellett vernie, hiszen a műveltség hordozói nálunk is hosszú időn át kizárólag egyháziak vol-

¹ MGH Const. III. 56. sz. 50. Idézi Carlyle: *A history of the medieval political theory in the West*. V. k. London, 1928. 137.

² Robert Flieder: *Corona regni Bohemiae*. Sbornik věd právních a státních. IX. 131.

³ Sbornik IX. 137.

tak. A magyar organikus szemlélet egyházi gyökereit az elmondottak után fölösleges ugyan külön kimutatni, egy-két közvetlen bizonyíték mégis megerősítheti állításunkat. III. Honorius pápa 1219-ben eltiltja az esztergomi érseket attól, hogy a kalocsai érsek tartományában a palliumot viselje és a keresztet maga előtt vitesse, egyben inti a két érseket, hogy hagyjanak fel a viszálykodással, «mert ebből egész Magyarországon botrány keletkezhetik általatok, kik annak fő tagjai vagytok.»¹ Gentilis pápai legátus pedig mint zsinati határozatot mondja ki Károly Róbert megválasztása után, hogy «mivel a tagoknak nem szabad a fejtől elszakadni», a főpapok, a bárók és a nemesek engedelmeskedni tartoznak neki.²

Mind a két kép arra a regnumra, országra vonatkozik, amely a király mellett résztvesz a kormányzásban: az előkelőkre, az egyházi és világi nagybirtokosokra, akik már a XII. században az egész országot képviselik. Ők szerepelnek Zsigmond idejében, mint a közhatalomnak a királlyal egyenrangú tényezői s ilyen értelemben néha a király is hivatkozik rájuk. Így ad Zsigmond parancsot a leleszi konventnek «a főpapok és bárók elhatározásából és akaratából és az ő személyükbe».³ Vagy máskor, midőn Zsigmond gabonakiviteli tilalmat hirdet, ezt maga, főpapjai és bárói tilalmának mondja.⁴ Ha nincs király, ők képviselik az országot: I. Ulászló választási feltételeiben azt mondja követeikről, hogy «az egész ország megbízására és tekintélyére támaszkodnak.»⁵

Az ő kifejezett beleegyezésükkel szokott a király az ország nevében szerződéseket kötni, amit különösen Velence tartott szem előtt, a szerződések kötelező erejének biztosítása végett. Az ily szerződések megkötésére küldött magyar követeeknek a király meghatalmazása mellett az övékre is szük-

¹ Theiner I. 22.

² Bartoniek E. adata, *Századok* 1936. 398. 1.

³ 1403. május... ex deliberatione eorumdem prelatorum et baronum voluntate ipsorumque in personis... Kállay-család lt. Nemz. Muz.

⁴ 1433: Fejér X/7. 487.

⁵ Kovachich: *Supplementa* I. 477.

ségük volt. Ilyet kaptak I. Ulászlónak Erzsébethez, Albert király özvegyéhez küldött követei. A király megbízó levele szerint a követek az ő és összes alattvalói és hívei nevében tárgyalhatnak,¹ a rendek pedig arra adnak teljes hatalmat, hogy — mint mondják — «király urunk és a mi követeink király urunkon kívül mi helyettünk, mi és ennek az egész országnak és alattvalóinak nevében» egyezzenek meg a királynéval és tanácsosaival.² Még Mátyás idejében is előfordul, hogy az ország nagyjai a királynak nemzetközi jellegű ígéretét szavatolják. Mikor 1475-ben Mátyás kegyelmébe fogadja István moldvai vajdát és védelmet biztosít neki, ezt az oklevelet az egyházi és világi előkelők pecsétjükkel külön megerősítik s hitükre és becsületükre ígérik, «hogy a király az előbbi cikkeket minden pontjukban és tartalmukban sértetlenül meg fogja tartani.»³

Ezekből az előkelő urakból áll a király tanácsa. A tanács testnek tartja magát: akik a tanácsban résztvehetnek, a tagjai, és ha van király, ő a feje. 1445-ben az országos tanács birtok visszaadására ad parancsot Szentgyörgyi György grófnak; felszólítja őt, hogy engedelmeskedjék a tanácsnak, «amelynek, amint hisszük, különleges tagja vagytok».⁴ Frangepán Márton, mikor Hunyadi Jánosnak hűséget fogad, megígéri, hogy az országnak és szent koronájának híven fog szolgálni, «mint az országnak hű tagja».⁵ V. László pedig Brankovics György rác despotát mondja ez ország hű tagjának.⁶

E mellett azonban már a XIV. században találkozunk azzal a felfogással, hogy az ország tagja mindenki, aki az országgyűlésen való megjelenésre jogosult, illetőleg mindenki megjelenhetik az országgyűlésen, akit az ország tagjának tekintenek. Kiket értenek az ország tagjain a Károly Róbert

¹ 1441: Teleki: *Hunyadiak kora* X. 104.

² 1441: Teleki X. 107.

³ Teleki XI. 539.

⁴ 1445. máj. 14: Knauz: *Az országos tanács*... 29.

⁵ 1447: ideo nos huic regno et sacre ipsius corone fideliter servire iuxta fidele membrum pretacti regni volentes... A Frangepán-család oklevéltára I. 349.

⁶ 1453. Kaprinai: *Hung. Dipl.* 372.

uralkodása elejéről való országgyűlési meghívó szavai? «Mindenkinek egyenként, akik magukat országunk tagjainak vélik . . . királyi tekintélyünkkel elrendeljük, hogy a mondott helyre és napon gyűljenek össze.»¹ A Csák Máték idejében alig tekinthette magát minden kisbirtokos nemes az ország tagjának. Ha meggondoljuk, hogy országgyűlés és tanács közt hatáskörben nincs különbség a XV. század közepéig az előbbi javára, akkor helytálló az a meghatározás, hogy az ország tagjainak tekinthetők mindazok, akik az ország ügyei- nek az intézésében résztvehetnek. Mind a királyi tanács (vagy országtanács), mind az országgyűlés «az ország egész testét képviseli». Így 1441-ben kiemelik ezt a tényt az országnak Budán összegyűlt előkelői, mikor az Erzsébethez küldendő követeknek meghatalmazást adnak.² 1450-ben pedig, mikor Giskra Hunyadival, a főméltóságokkal és «néhány» más báróval és nemessel békét köt, ez utóbbiak «a dicső Magyarország egész összességének nevében és személyében» szerződnek.³

A XV. század közepétől kezdve intézményessé vált országgyűléseken megjelent rendek is használják a törvények bevezetésében azt a képet, hogy ők az ország testét alkotják, az egész testnek, vagyis az ország összes tagjainak a képviselőjében jelennek meg, megbízóik és ők maguk tehát az országnak a tagjai. Ez a kép mind a képviselői, mind a tömeges országgyűlések végzeményeiben megjelenik. Így állapítja meg az 1435. évi II. decretum, hogy a megjelent főpapok, bárók és nemesek az ország egész testét a távollevők teljes felhatalmazásával képviselik, vagyis a gyűlést úgy kell tekinteni, mintha az ország minden tagja megjelent volna rajta. Az országtest képét megtaláljuk e kor néhány más törvényében is,⁴ egyebeket pedig e kép használata nélkül egyszerűen az egész ország nevében hoznak.⁵

¹ 1318 : Kovachich : *Supplementa* I. 266.

² Prelati, barones, comites, milites, proceres et nobiles regni Hungarie Bude congregati totum corpus regni Hungarie representantes . . . Teleki X. 107.

³ Teleki X. 257.

⁴ 1439 (rendi példány), 1447, 1458.

⁵ 1468, 1470, 1474, 1481, 1486.

Ha az organikus elmélet egyházi eredetét ismerjük, természetesen kell tartanunk, hogy a gyűlésnek egy testként, egy test képviselteként való felfogása ugyancsak megjelenik az egyházi irodalomban, a zsinatokkal kapcsolatban. A tartományi és az egyetemes zsinatokon megjelenő főpapok egyházukat képviselik, az egész világról összegyűlt egyházfejedelmek pedig, mint egy test, az egész egyházat.¹

A XV. század közepén minden nemest az ország tagjának tekintenek. Legjobb bizonyítékokat találunk erre Hunyadi János nemesítő leveleiben, amelyekkel valakit az *ország tagjainak* sorába emel. Így 1450-ben egy firenzei olaszt és családját a főpapok és bárók tudtával és különös kegyelemből «a nemtelenség és parasztság egész igájából teljesen és tökéletesen kivéve és felmentve, őket és összes örökösüket Magyarország igazi nemeseinek gyülekezetébe és különös tagja gyanánt vélte» felveendőnek.² Egy másik esetben csaknem szószerint megegyezően történik a nemesítés azzal a különbséggel, hogy a tanács legelőkelőbb tagjai, az esztergomi érsek, a nádor, az erdélyi vajda, a macsói bán és az országbíró is nagyobb biztonság kedvéért az oklevélre függesztik pecsétjüket.³

Az ország testéről formált képet azonban még más tagok is kiegészítik, hiszen az ország nemcsak a nemességből áll és a XV. században már a városoknak és más önkormányzati testületeknek is vannak politikai jogaik. Az országtestnek tagjai mindazok a városok és közületek is, amelyekből az ország területe áll a nemesség birtokain kívül. Erre kell következtetnünk Mátyás királynak 1462-ben a szebeni hét székhez intézett rendeletéből. Ebben elmondja a király, hogy közte és Frigyes császár közt a szent korona kiszolgáltatása ügyében szerződés jött létre, Az itt megállapított váltságösszeghez a király összes alattvalói, nagyobbak és kisebbek, de különösen az összes városok hozzájárultak. «Mivel pedig

¹ Gierke : *Althusius* 213.

² 1450. febr. 26 : Hajnik regesta-gyűjteménye 8. 118. Nemz. Múz. Kézirattár.

³ 1451. okt. 27 : Hajnik 8. 145. — C: 11. Justh-család ltára.

a szent korona visszaváltásának ügye titeket, akik ennek a mi országunknak tagja vagytok, a ti hasznokat és rendi állásotok közös javát is igen közletről érinti, ezért ti is tartoztok ehhez a megváltáshoz hozzájárulni.»¹ Beatrix 1490-ben Kassa városát ezzel az indokolással hívja meg a királyválasztó országgyűlésre: «Mivel Ti ennek az országnak része és tagja vagytok, nagy érdek fűződik ahhoz, hogy ti is jelen legyetek a választáson közületek való útján és ahhoz a ti szavazataitok is hozzájáruljanak.»² II. Ulászló hasonló indokolással hívja meg Sopront 1505-ben az országgyűlésre: «Az összes főpapok és báró urak és ennek az országnak többi előkelői és nemesei, de a szent koronának alávetett minden tagból és minden részből is teljes hatalmú küldöttek és követek tartoznak összejönni . . . Mivel ti is az ország tagja vagytok . . . ti is tartoztok magatok közül néhány előkelő embert egyetértő szavazással megválasztani és . . . elküldeni.»³

De nemcsak a szűkebb értelemben vett országot tekintik testnek, hanem az egész birodalmat, a magyar szent korona alá vetett összes területet is. Különösen a kis Ragusa, amely mindig a végsőkig kitartott a magyar állam mellett, emlegeti a török részéről érkező fenyegetések idején azt, hogy az országnak a tagja és mint ilyet ugyanaz a védelem illeti meg, mint az ország többi részeit. 1450-ben írja a köztársaság Hunyadi János kormányzónak, hogy hallomásuk szerint békét akar kötni a törökkel. Kérik ezért, hogy őket és városukat tartozékaival együtt «mint Magyarországnak kiváló tagját» vétesse be a békekötésbe. Ők azon a vidéken egyedüli tagjai az országnak.⁴ 1451-ben a köztársaság megbízta követét, fejtse ki Hunyadinak, miért nem vehet részt a város a bosnyák vajda ellen indított hadjáratban. Ekkor a következő utasítást adja neki: «Járulj a kormányzó személye elé és mondd meg neki a mi nevünkben, hogy mivel Magyarország koronája alatt vagyunk és ellenségünkötől sok kárt

¹ 1462. aug. 5 : Hajnik 8. 443. — C. 9. Orsz. Ltár NRA 1530. 26.

² 1490. ápr. 7 : Teleki XII. 487.

³ Kovachich : *Vestigia* 331.

Rag. okl. 474. l.

és jogtalanságot szenvedtünk, nem tudjuk, hogy kihez fordulhatnánk inkább segítségért, mint a kormányzóhoz, aki annak az országnak királya helyett feje és legfőbbje, amelynek mi alá vagyunk rendelve. Reméljük, hogy a kormányzó és a többi urak és bárók fogják annyira becsülni ezt a várost, mint Magyarországnak bármelyik falvát, mert mikor Magyarország még oly kis falvát vagy földjét valamely hatalom megtámadja és meg akarja hódítani, az egész ország felkel, hogy megvédje. Úgy mi is meggondolván, hogy ez a mi városunk Magyarországnak tagja és mindig nagyon hű volt az országhoz és a multban végtelen sok kárt és bajt szenvedett azon ország miatt, benne van egyedül reményünk. És megfontolva, hogy ezeken a részekén nincs kívülünk más Magyarország uralma alatt és velünk egészen kipusztulna Magyarország neve, kérjük a kormányzót és ennek az országnak többi urait és báróit, hogy adjon nekünk segítséget, *mint az ország tagjainak.*¹ Más alkalommal hasonlóan jelenti ki Raguza követe útján, hogy «ez a város összes tartozékaival a békés meg egyezés jótéteményét igyekszik elérni és élvezni, mint Magyarország többi tagjai, városai, földjei és helyei fogják tenni.»² A köztársaság a külfölddel szemben is hangoztatja, hogy Magyarország tagja. Így a pápához küldött követe ezt állítja,³ de maga Hunyadi is úgy ajánlja Velence figyelmébe Raguzát, mint «Magyarország hű és kiváló tagját.»⁴ Mint illet V. László és az előkelők a tanácsba is meghívják, mikor a török elleni intézkedésekről tárgyalnak, a köztársaság pedig «szokás szerint» el is küldi követét.⁵

A magyar birodalom testének feje az anyaország. Legalább is így egészíti ki a képet a raguzai köztársaság egy irata, amelyben örömének ad kifejezést, hogy közte és a rác despota között helyreállt a béke, valamint hogy a törökökkel és a csehekkel is békét kötöttek. «Magyarország dicső királysága nem szenvedhet semmi csapást és nem érheti semmi baj, hogy abban, mint az ő hívei és különleges tagja részt ne ve-

¹ Rag. okl. 509.⁴ 1452. Rag. okl. 522.² 1454 : Rag. okl. 560.⁵ 1455. Rag. okl. 572.³ 1452. Rag. okl. 524.

gyünk. Midőn ugyanis a fej fáj, szükségképpen szenvednek a tagok is és viszont jól érzik magukat a tagok, amikor a fej egészséges.»¹ Maguk a rendek az anyaországot a test belsejének tekintik, amely körül a melléktartományok és városok a tagok. Így beszélnek az 1518-i tolnai gyűlés végzésében arról, hogy a végeken sok vár török kézre került s már csak Jajca maradt meg; «nemsokára Szlavónia, Pozsega és Valkó sorsa is betelik s ezek elvesztével az országtest belseje hasonló szerencsétlenségbe és nyomorúságba fog jutni.»² E képnek felel meg az a fordulat is, amelyben Magyarországról és alávetett *részeiről* van szó, ami annyit jelent, hogy az ország azokkal együtt tesz egy egészet.³

Máskor a területi kép összefolyik a személyi képpel és az ország testének feje ugyanaz lesz, aki a rendeknek, mint tagoknak a feje: a király, illetőleg interregnum idején a kormányzó. Ő, mint fej, kormányozza a tagokat. Raguza 1451-ben utasítja magyarországi követét, hogy állítsa helyre az egyetértést a kormányzó és Thallóczy Péter klisszai gróf közt. «Meghagyjuk Neked, hogy alkalomadtán jőjj össze a kormányzóval és mondd meg neki a mi kormányunk részéről, hogy a legfőbb dolgok egyike, ami a magyar koronával szemben tanúsított odaadásunk és hűségünk fejében nekünk megnyugvást és megalégedést szerez, az, hogy annak az országnak összes tagjai jó egyetértésben legyenek és egyességben a fejükkel, azaz a kormányzóval, aki mint legfőbb fej uralja és kormányozza a mondott ország összes tagjait.»⁴ Ebből az egyetértésből dicsőség származik az országra és különösen a köztársaságra. «És nekünk nagy hasznunkra és javunkra válik, hogy ennek az országnak azok a tagjai, amelyek hozánk nagyon közel vannak és szomszédosak, jó egyetértésben legyenek a fejjel. E velünk szomszédos tagok közé tartozik Péter bán.» Kéri tehát, hogy rájuk való tekintettel fogadja őt a kormányzó kegyelmébe és szeretetébe.

¹ 1450. Rag. okl. 471.

² Kovachich: *Vestigia* 466.

³ II. Lajos 1526. aug. 5-i vánumentességi rendeletében: per totum regnum nostrum et partes eidem subiectas... Hajnik 11. 551. — C. 5.

⁴ Rag. okl. 504.

Bár úgy látszik, hogy amikor törvényeink a megjelent rendekről, mint az ország egész testéről emlékeznek meg, megfélemeznek a fejről, a királyról, a középkor általánosan használt képe megkívánja, hogy az országtest képéhez a királyt mint fejet is odaértsük. Mikor az 1435. évi II. törvény kiállításakor azt mondják, hogy a megjelentek az ország egész testét képviselik, aligha gondolhattak arra, hogy Zsigmondot, a nagyhatalmú császárt és királyt kizárják a testből. Fenn kell ezt a nézetet tartanunk akkor is, ha meggondoljuk, hogy az 1439-i törvény, amelyben a rendek szintén az ország egész testét képviselik, kölcsönös egyezkedés, szerződés módjára jött létre, amint erre már régen rámutattak,¹ s egy-egy példányát a király és rendek kicserélték egymás közt. Az organikus elmélet nem jelenti sem a fej, sem a tagok uralmát, hanem mindannyiok közös egyetértésével kormányzott szervezetet képzel el.

A magyar királyi kancelláriában az organikus elmélet annyira közkeletű volt, hogy még külföldi országgal való levelezésben is használták. Albert 1438-ban János norfolki hercegnek a sárkányrendet adja s ezzel feléleszti és ápolja azt a barátságot, amely apósa és elődje, Zsigmond császár és király, valamint «Anglia királya és országa és annak tagjai között» fennállott.² Itt a tagokon kétségtelenül angol bárókat kell értenünk, hiszen a kitüntetett is az volt.

Mátyás leveleiben is találkozunk olyan fordulatokkal, amelyek mutatják, hogy az organikus szemlélet nem esett távol gondolkozásától. Udvarának humanista szelleme eléggé megmagyarázza ezt. A király egy ízben panaszkodik II. Pius pápának, hogy mekkora nehézségekkel kellett megküzdenie, mióta átvette az uralmat, s hogy milyen sebzett, zavart és «majd minden tagjában felbomlott országot» vett át.³ Mátyás azonban levonta az organikus tanból az ő felfogásának megfelelő következtetést is : a tagok kötelessége a fej parancsainak engedelmeskedni. 1463-ban az erdélyi rendeknek így ír

¹ Kovachich : *Vestigia* 233.

² Teleki X. 60.

³ 1464 : *Epistolae Mathie Corvini* (ed. Kelcz, Kassa, 1764). 82.

a király: Megértettétek, mit végeztek az országgyűlésen. «Ezek a dolgok pedig nem a közszabadságnak valami megkisebbitésére, hanem inkább megtartására irányulnak, az ország helyzetének javulása és védelme érdekében gondolták ki azokat előrelátóan és üdvösen . . . Megparancsoljuk tehát e rendelettel, hogy Ti is szívesen vegyétek e rendelkezést és annak semmiképpen se vonakodjatok mindenben engedelmeskedni. Mivel ugyanis ennek az országnak tagja vagytok és annak törvényei szerint éltek, illő dolog, hogy fejetek bármilyen rendeleteinek engedelmeskedjete, és különösen az oly jó célra tett intézkedéseket engedelmesen fogadjátok el, és ne egyedül Ti tartsátok súlyosnak azt, amit a többiek mind nem resteltek elvállalni. Leginkább azért, mivel a védelem, amelyre mindezek az intézkedések irányulnak, Nektek talán még sokkal inkább szükséges, mint országunk bármely más részeinek. Amennyiben a mi irántatok való jóakaratomkat és védelmünket kedvelitek és amennyiben a mi országunkkal egy test akartok lenni, soha se merjeteztek másképp tenni.»¹

Mátyás apósának, Podjebrád György cseh királynak az udvara is ragaszkodott ehhez a régi elmélethez, sőt a monarchia organikus szemléletét e kornak egy oklevele sem fejti ki olyan szépen, mint az a levél, amelyet a csehek utolsó nemzeti királya Mátyásnak írt. Podjebrád azt panaszolja e levélben, 1467-ben, hogy Magyarországon azt híresztelik: Mátyás győzelmet aratott fölötté és pártja fölött, ez pedig az ő tekintélyének árt és a vele szemben álló pártot erősíti. Kéri Mátyást, vessen véget ennek a rágalomnak. «Mivel miként az ország királya fej az országban, úgy az ország mintegy misztikus test viszont a királyban van, mert az országlakók egyesülése és magának az országnak az integritása a fej egysége révén marad fenn, és ami a fejtől ered, azt helyesen pártfogolják a tagok s azok, akik az országban élnek, hogy a király neve nekik szent és nagy legyen.»² A Szentírás, Szent Pál

¹ *Epist. Math. Corv.* 70.

² Teleki XI. 249. Palacky közléséből. — Flieder, sajnos, a koronaeszmével kapcsolatban nem kutatta az organikus államtan csehországi adatait s ez is ismeretlen volt előtte.

leveleinek közvetlen hatása látszik a huszita király e sorain. A monarchia misztikus testének gondolata mintha újból frissen fakadna Szent Pál tanításából, az egyház Krisztus misztikus testeként való szemléletéből. Megtaláljuk azonban ezen kívül Podjebrád e soraiban az ország integritásának, a koronaeszme e lényeges alkotórészének gondolatát is.

Arra is van bizonyítékunk, hogy Csehországban a királyi udvaron kívül sem volt ismeretlen az organikus gondolat. Heinburg Gergely, Podjebrád híve, Mátyás királyhoz intézett levelében, 1469-ben hibáztatja, hogy Mátyás több cseh és sziléziai urat hódolásra szólított fel. Ez «nagy sérelme Csehországnak, amely nemcsak a mi királyunké, mint fejé, hanem miénk mindnyájunké és társainké, mint tagoké.»¹

Az organikus szemlélet tehát a XV. század második felében a magyar műveltségnek, a magyar politikai gondolkodásnak alkotórésze volt, mégpedig annyira, hogy innen még az oláh fejedelemségekbe is eljutott. Dán havasalföldi vajda egyik oklevelében olyan fordulattal találkozunk, amely az organikus szemléletnek a Balkán felé való elterjedését, a keresztény magyar politikai műveltségnek kisugárzását mutatja. A vajda intézkedést határoz el «báróinkkal és hatalmasabb nemeseinkkel, — úgymond — akik a mi részeink testét képviselik», és fel is sorolja a tanács jelenlevő tagjait.² Azt, hogy itt csak a magyar műveltség hatásáról lehet szó, ugyancsak e vajda idejéből származó másik adatunk bizonyítja: Dán országa szent koronájának vámjáról beszél (vectigal sacre corone regni nostri), amit nem tekinthetünk másnak, mint a magyar jogi nyelvből átvett szolgálai utánzásnak.³

ECKHART FERENC.

¹ Teleki XI. 405.

² 1460. márc. 2. ...una cum baronibus nostris et nobilibus potioribus corpus dictarum partium nostrarum representantibus... Hurmuzaki: *Documente* XV. 53.

³ U. o. 63.

VILÁG-ÚTVONALAK.

A világ-útvonalokról, mint a szállítás tárgyául szolgáló javaknak, személyeknek, postai szállítás fogalma alatt fuvarozható híreknek legfontosabb áramlási útvonalairól egyre többet hallunk és olvasunk nemcsak a szaklapokban, hanem a világsajtó minden számottevő közlönyében is. Ezeknek a világ-útvonalaknak szerepét és jelentőségét igen sokszor a politikai célból folytatott propaganda túlozza vagy kicsinyli, esetleg a saját érdekeinek megfelelő módon igyekszik szerepüket a szerves világgazdaság keretébe beállítani. Jelen tanulmányban a közlekedéspolitika és közlekedési földrajz szempontjából kívánjuk szerkezetüket és szerepüket tárgyalni, a nélkül, hogy következtetéseket vonnánk le a jelenleg folyó háború kimenetelét illetőleg.

Köztudomású, hogy az emberi gazdálkodást a földgolyó felületén nem utolsó sorban az éghajlati viszonyok és a földrajzi adottságok szabják meg. Nem minden termelvény termelhető minden klíma-területen, nem termelhetünk mindenhol kávé, nem minden hegylanc rejt magában szenet, vasat vagy aranyat, a petróleum előfordulása sem általános és bár földgolyónkat különböző politikai nézetek ellenálló táborokra oszthatják, az önellátó gazdálkodás csak olyan nagy világhatalmak számára lehetséges, melyeknek a fennhatósága alatt álló területek minden klíma-vidéken elterülnek. Az emberiség túlnyomó többsége azonban, hogy csak elemi szükségleteit is fedezhesse, kénytelen e szükségletek kielégítésére szolgáló cikkekét messze földrészekről egymással kicserélni. A kultúra előhaladásával az átlagos életszínvonal is emelkedett és ma már a még oly szerény viszonyok között élő egyén sem mondhat le a gyapotból vagy gyapjából készült ruházatról,

mint ahogy egyetlen állam sem nélkülözheti a motorizált közlekedés folytatásához szükséges nyersolajat. A különböző klíma-területek egymásrautaltsága a világgazdaság eredményes folytatása szempontjából tagadhatatlan. Ahhoz azonban, hogy ezeknek a klíma-területeknek termelvényei folytonosan, tömegszerűen, rendszeresen és biztonságosan kicserélhetőek legyenek, szükség volt a gépesített közlekedési berendezéseknek olyan magas fokra való fejlesztésére, a közlekedés olyan tökéletes megszervezésére, amilyen módon ez a jelenlegi helyzetben fennáll és az emberiség egyik elsőrendű közkincsévé lett. Hogy ezeknek a különböző klíma-területeknek (szűkebb értelemben véve kontinenseknek) egymásközi forgalma gazdaságosan, rendszeresen és célszerűen lebonyolítható legyen, szükségszerűen kialakultak olyan szállítási útvonalak, melyek mentén a gyűjtő és elosztó pontok sorakoznak és amely gyűjtő és elosztó pontok között a forgalom különleges élénksége és rendszeressége a jellemző. Az már másodlagos jelenség, hogy ilyen magas értékű gazdasági területeket összekötő útvonalak végpontjai rendszerint egybeesnek magas értékű termelő és fogyasztó területekkel, hol ipar, kereskedelem, nemkülönbén emberi művelődési központok a külterjes, mezőgazdasági termelést folytató vidékekre támaszkodva, nagy számban szerepelnek. Valamely terület gazdasági értékelése természetszerűleg változik és e tekintetben a világ-útvonalak is eltolódásoknak vannak kitéve.

Míg a XV—XVI. században az Európa és Dél-Amerika közötti útvonalak közlekedésgazdasági szempontból igen magas értékűek voltak, addig ma az Európa—Északamerika közti északtranszatlanti útvonalak erősen felülműlják a Dél-Amerika felé vezető útvonalak jelentőségét. Világ-útvonalakat azonban nemcsak gazdasági körülmények okozta ingadozások képesek formálni, hanem kirobbanó módon főleg a technikai fejlődés következtében az emberi elme és emberi munka is. Így pl. a Szezi- és Panama-csatorna építése egyszeriben új világ-útvonalakat teremtett és olyan messzeső tág területeket nyitott meg a világgazdaságba való bekapcsolás számára, melyekről azelőtt álmodni sem lehetett.

Így tehát a kölcsönhatás nyilvánvaló. A természetadta gazdasági lehetőségek kiaknázása (aminő pl. gazdag nyersanyag-termelő területek feltárása) éppen úgy szolgálhat világ-útvonalak kialakulására, mint ahogy az ember munkás keze lehetővé teheti világ-útvonalak megváltoztatását (megrövidítését) és mindazon berendezések (pl. kikötők) létesítését, melyek segítségével a világ-útvonalak egyáltalán kialakíthatók.

A világ-útvonalak — ismételjük — a nagy közvetítő forgalom szerepét játsszák. Hozzájuk csatlakoznak hajszálerökként a számos alárendelt és még alárendeltebb helyi jellegű útvonalak, melyek a gyűjtő és elosztó forgalmat bonyolítják le. Egy példa fogja legjobban megvilágítani az itt elmondottakat, amennyiben pl. Európa kávébehozatala túlnyomó részben a Dél-Amerika—Nyugat-Európa útvonalon történik, viszont a szétosztás (mivel a kávé a legkisebb háztartásban is fogyasztás tárgya) az egyes országok vasútjai, helyi érdekű vasútjai, és a városi közlekedés eszközeinek igénybevételével történik. E pontnál szeretnénk kitérni a kontinentális és interkontinentális közlekedés jellemzésére. A kontinensek a föld kétharmad felületét borító vízrétegben szigetszerűen helyezkednek el. Ratzel, a nagy német geográfus szerint iga zivilág-útvonalak túlnyomólag tengereken át vezethetnek.¹ A kontinensek közötti forgalom lebonyolítása tehát jelenleg túlnyomórészben egyfajta közlekedési eszköz — a tengerjáró hajó — segítségével történik, noha a vasúthálózat terjedésével (szibériai vasút) és a légiforgalom fejlődésével ez a körülmény sem marad fenn örökké. A kontinensek termelvényei már csak klimatikus különbözőségük folytán is egymást kiegészítik. Minél kisebb terjedelmű a tér, annál kevésbé lehet gazdaságilag önellátó terület. Így a különböző kontinensek egymás jellegzetes termelvényeit mindig kicserélik, ezek rendszeres és tömegszerű útja jelenleg még

¹ Ratzel : *Politische Geographie*. Oldenbourg, München és Berlin 1923. 354. l. — Sapper szerint pedig (*Allgemeine Wirtschafts- und Verkehrsgeographie*. Teubner : Berlin és Leipzig, 1925. 33. old.) a világ-kereskedelem $\frac{3}{4}$ — $\frac{4}{5}$ -e tengereken át bonyolódik le.

túlnyomó részben a tengereken át vezet és innen magyarázható, hogy igazi világ-útvonalak csak tengereken át vezethetnek.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy az interkontinentális közlekedés szerepe jórészt a föld által termelt elsőrendű szükségleti cikkeknek és javaknak kicserélésében rejlik, míg a kontinentális közlekedés szerepe — az illető kontinens termékeinek szétosztásán kívül — inkább az idegen kontinensről érkezett áruk szétosztásában, illetőleg az odairányuló áruforgalom összegyűjtésében van. Egyes előnyös fekvésű pontokban — rendszerint kikötőkben — összpontosul egy kontinens másik kontinens felé vezető vagy onnan eredő forgalma, mely pont azután egy vagy több interkontinentális viszonylat kiindulási pontja és min tilyen tulajdonképpen világforgalmi gócpont. Míg az interkontinentális forgalom kevés számú, de forgalmi szempontból nagy teljesítőképességű gócpontok között bonyolódik le, addig a kontinentális forgalom irányai csillagalakúan ágaznak szét sokkal nagyobb számú gócpontokból. A kontinentális és interkontinentális közlekedés között továbbá számos és jellegzetes eltérést látunk a személy-, hír- és áruforgalom intenzitását és természetét tekintve is. Az interkontinentális közlekedés jellegzetessége a térre vonatkoztatva abban vonható le, hogy a nagy kiterjedésű termelő és fogyasztó területekről hasonlóan nagy kiterjedésű termelő és fogyasztó területekre irányuló vagy onnan jövő forgalmat leggyakrabban egy vagy csak igen csekély számú útvonalon bonyolítja le, majdnem mindenütt állandóan és tömegszerűen, de az áruszállítást tekintve, nem mindig rendszeresen, hanem gyakran hullámszerűen. E hullámok emelkedését számos körülmény (pl. gyapotszüret, kopraszüret, hirtelen fellépő keresletek háború esetén, stb.) adja. A fentemlített egy, vagy csak csekély számú útvonal mindig a fennálló gazdasági és forgalmi viszonyokhoz idomul és más útvonal alkalmazását rendszerint már csak gazdaságossági okokból is lehetetlenné teszi. Ezzel szemben a kontinentális forgalomban mind a rendelkezésre álló útvonalak, mind a rendelkezésre álló szállítóeszközök kiválogatása tekintetében nagyfokú tarkaság uralkodik, mely a szóbanforgó terü-

leten állandó és nagymértékű versenyt idéz elő. Ebből viszont az következik, hogy a kontinentális közlekedés útvonalai gyakrabbi változásoknak vannak kitéve, mint a szilárdabb szerkezetű interkontinentális útvonalak és minél kisebb a tekintetbe jövő tér, az azon belül lebonyolódó közlekedés módja és útvonala annál jobban változhatik. Gondoljunk csak egy város területére, hol a sűrű úthálózat mellett, illetőleg azon ott tolong a gyalogoson kívül a bérkocsi, a magán- és közhasználatra szolgáló gépkocsi, a villamos, társas gépkocsi és a földfölötti, alatti és térszíni gyorsvasútak fajtái, néhol helyi hajójáratok is. Nem érdektelen e helyütt annak a megemlézése, hogy jóllehet az interkontinentális forgalom leggyakrabbi pályájának, a víznek, egyik leglényegesebb tulajdonsága a rajta úszó közlekedési eszközzel szemben tanúsított viszonylagos csekély fizikai ellenállása (lévén a víz — itt a pálya — leggyakrabban minden technikai változás nélkül használható), mégis az interkontinentális forgalom az, mely az útvonal-kizárólagosságot — vagyis az alternatívák mellőzését — leginkább követi. Ennek oka abban keresendő, hogy a tengereken át vezető interkontinentális útvonalak nem kénytelenek gazdasági vagy műszaki okokból a követett és lehetőség szerinti egyenestől útközben eltérni.

Merőben ellentétes képet kapunk, ha a kontinentális forgalmat tekintjük e szempontból. A kontinentális forgalom kisebb területen belül és a szállítás időtartama alatt sokkal inkább és sokkal gyakrabban van a feladó, szállító és címzett igényei változatosságainak kitéve, azonfelül a települési viszonyok és a természeti adottságok variánsai könnyebben érvényesülhetnek és fejthetik ki hatásukat mind a személyeket, híreket és javakat szállító berendezésekre, mind magára a mozgó személyre, tárgyra vagy hírre. Ha a kontinentális és interkontinentális forgalomban lebonyolódó személy-, hír- és jószágforgalmat vizsgáljuk, bizonyos jellegzetes eltéréseket látunk ezeknek a forgalom-fajtáknak a felosztásban elfoglalt szerepét illetőleg. Ezek a különbségek részint a régiékből adódnak, részint azonban a közlekedési eszközök fejlődésének folyamányai és így újabb keletűek. Mindenek előtt feltűnő az interkontinentális forgalomban a kontinentális

forgalommal szembeállítva a személyforgalom viszonylagos csekélyisége. Ennek oka korántsem kizárólag a viszonylagosan hosszabb utazásnak költségesebb és körülményesebb voltában található, hanem nagy szerep jut a korszerűvé vált hírszolgálatnak is, mely ilyen esetben a személy utazását esetleg jobban pótolhatja, mint kisebb távolság esetén. Ezzel szemben a kontinentális személyforgalom nagyobb intenzitását a turistaforgalom adta hozzájáruláson kívül még annak a törvényszerűségnek is köszönheti, mely szerint az intenzívebb termelő területek és fogyasztópiacok közvetlen közelében forgalomsűrűsödés áll elő. Így minél kisebb térre szorul a termelés és fogyasztás folyamata, annál fokozottabb azon a területen belül a forgalom sűrűsége. Így adódik első sorban a város, majd a városokban gazdag vidékek (Anglia, Belgium, Nyugat-Németország) nagyfokú és állandó jellegű személyforgalma. Az interkontinentális forgalomban vándorló javak tulajdonságait tekintve, számos esetben különbözőek a kontinentális forgalomban mozgóktól. A kontinentális forgalomban általában megtaláljuk — kisebb részekre elosztva — mindazokat az árukat nyers, majd feldolgozott formájukban, melyek az interkontinentális forgalom tárgyául szolgálnak, azon oknál fogva, mert ezeket az árukat a kontinentális forgalomban gyűjtik össze, illetőleg osztják szét. De már fordítva találunk kivételeket is. A téгла és bazaltkő jóformán sohasem szolgál interkontinentális forgalom tárgyául, mivel mindenhol kellő mennyiségben gazdaságosan termelhető. A kontinensek iparának fejlődése előreláthatólag még fokozni fogja a hasonló cikkek számát. Már ma is megállapítható, hogy a kész- és félgyártmányok viszonylag nagyobb hányadban szerepelnek a kontinentális forgalomban, mint az interkontinentálisban, melyeknek zöme a különböző kontinensek állati, növényi és ásványi nyersterményeiből származik. Ennek oka, hogy az ipar általában sokkal függetlenebb a klíma és a geológiai viszonyok behatásaitól, mint a mezőgazdaság, állattenyésztés vagy a bányászat és így — kedvező körülmények közepett — bárhol berendezkedhetik. Így egyre inkább képes helyileg előállítani az idegen nyersanyagokból előállítandó készárut.

A gyarmatok iparának fejlődése az interkontinentális forgalomban vándorló készgyártmányok sorvasztója. Ha a fejlődést tovább követjük, elképzelhetővé lesz olyan állapot, hogy mindegyik kontinens a honi nyersanyagaiból előállítható készárut gyártja és viszi át a «partner kontinens»-re, mely esetben a jelenlegi világforgalmi szerkezet felbomlása következne be. Az interkontinentális hírforgalom, viszonyítva az elektromos úton továbbított híradásokhoz, nélküli általában a kézzel írott hírküldemények nagy tömegét. A levél és kártya e helyütt a kontinentális forgalomban mozgó levél és kártya továbbítási sebességét nem éri el. Így nyomul előtérbe a villamosáram segítségével dróttal vagy a nélkül továbbított hírforgalom, mely képes a nagy távolságok és a hajó lassúbb mozgása által okozott viszonylagos lassúbb menetteljesítményt kiküszöbölni. A kézzel írott hírküldemények olcsóbb szállítási díjaival szemben viszonylagosan mutatkozó költségtöbbletet ellensúlyozza éppen az a sebesség, melynek segítségével lehet csupán a korszerű kereskedelmi életben az interkontinentális viszonylatokban is üzleti kapcsolatokat korszerűen fenntartani s a kereskedelem és hitelélet korszerűségét kontinensek közti forgalomban is biztosítani. Nem véletlen tehát, ha az interkontinentális hírforgalomban az interkontinentális személyforgalomhoz hasonlóan az üzleti és gazdasági célból lebonyolított hír- (személy) forgalom aránya a kontinentális forgalommal szembeállítva viszonylag nagyobb lesz. A kontinentális forgalomban — kézenfekvő okokból — a kézzel írott hírküldemények arányszáma javul, viszont egészen kis területen belül (a városokban) a távbeszélő fejlettsége és olcsósága révén már ismét az elektromos hírforgalom nyomul ugrásszerűen előtérbe.

Mint fentebb említettük, igazi világ-útvonalak tengereken keresztül vezetnek és ekképpen megkülönböztethetünk forgalmilag magasabb, illetőleg alacsonyabb értékű tengereket (tenger-részeket). A tengereken átvezető világ-útvonalak forgalmát a szembenfekvő partok gazdasági vonzereje adja meg, vagyis az a körülmény, hogy mennyiben magasértékű termelő-, illetve fogyasztó-területet képviselnek a kikötők mögötti országrészek. A zárt tengerek, aminő pl. a Földközi-

tenger, a Fekete-tenger, az Adria- vagy a Keleti-tenger, a világ-útvonalak szempontjából annyiban nem magas értékűek, hogy a nagy szabad óceánokkal való összeköttetésük csak tengerszorosokon keresztül biztosítható, mely tengerszorosok túlságosan a parti államok ellenőrzése alatt állanak és mint ilyenek, elsőrendű stratégiai fontosságúak, ahonnan a tengereken átvezető kereskedelmi útvonalak hathatósan ellenőrizhetők. A Dardanellák, Suez, Gibraltár, Málta, Singapore stb. erősítései mind ezt a célt szolgálják. Mégis tapasztalható, hogy csak béke idején vezetnek a világ-útvonalak zavartalanul a tengerszorosokon keresztül (lásd: a suezai csatornán keresztül irányuló forgalom), viszont világháború idején a nyílt nagy tengereken átvezető útvonalak csak olyan hatalmak számára lesznek tartósan biztonságosak, melyeknek akkora tengeri és légi hadereje van, hogy ez az útvonalak biztonságát ellátni képes.

A tengerszorosok társai, a földszorosok, emberi munka következtében, csatornák építése révén a tengerhajózás számára alkalmassá tehetők és így mesterséges világ-útvonalak létesíthetők. A világgazdaság és világkereskedelmi forgalom szempontjából a legfontosabb emberi alkotások a Szezi- és Panama-csatorna létesítése voltak. Ezeknek mérhetetlen előnye első sorban az útvonalnak sokszor 50%-os megrövidítését eredményezi, miáltal nagy mérvben emelkedett nemcsak a hajótér-kihasználás lehetősége, hanem az üzemanyag-fogyasztás csökkentése következtében a szállítás költségessége is. Ennek folytán az egymástól távoleső fogyasztópiacokon megjelenő különböző árucikkek ára lényegesen csökkent. Amíg a Szezi-csatorna megnyitása előtt Marseilletől Távols-Keletre egy hajótonna áru szállítása 1385 francba került, addig 1872-ben már csak 336 aranyfrancba. Csak természetes, hogy ilyen földszorosokat átvágó csatornák elsőrendű gazdasági és hadászati jelentőségük következtében szintén érzékeny pontjai a világpolitikának és a nagyhatalmak egymásközti versengésének.

Egészen más megítélés alá esnek olyan hosszabb csatornák, melyeket államok főleg stratégiai okokból saját fennhatóságuk alatt álló területeken keresztül vágnak, aminő

pl. a Keleti- és Északi-tengert összekötő Vilmos császár-csatorna, avagy az Északi Jeges-tengert és Szentpétervárt összekötő Sztalin-csatorna. Ez utóbbinak a jelentősége főleg abban nyilvánul, hogy a Keleti-tenger zárt tenger jellegét Oroszország számára a tőle nyugatra eső hatalmak ellenőrzésétől függetleníti és a jégmentes Murmansk-kikötő forgalmi értékét nagyban növeli.

Az itt kifejtettekből következik, hogy a világ-útvonalak biztosítása, illetőleg ellenőrzése elsősorban olyan nagyhatalmak számára létérdek, melyeknek, kiterjedt gyarmatbirodalmakkal rendelkezvén, az anyaország és gyarmataik közti állandó, rendszeres és tömegszerű összeköttetést fenn kell tartaniok, még pedig nemcsak béke, hanem még fokozottabban háború idején. A konzervatív ellenőrzési mód bizonyos érzékenyebb pontok katonai megszállása és megerősítése, aminők pl. földszorosok s csatorna-bejáratok mentén létesített katonai pontok, szemben levő tengerpartok megszállása, megerősítése, a hadiflotta számára szolgáló megfelelő szétosztottságú szenelő- és olajtároló-kikötők létesítése, melyek lehetnek nyíltak, vagy titkosak, mint aminők pl. az 1914-es háborúban az Abrolhos-szirtek voltak a brit flotta számára.¹ Ezeket az elgondolásokat a legtökéletesebben Anglia valósította meg, első sorban az ú. n. «All Red Route» létesítésével, vagyis a földgolyót körülölelő angol támaszpont-láncolat kiépítésével, melynek láncszemei, nyugatról keletre haladva, az angol kikötők, Gibraltár, Malta, Ciprus, Haifa, a Szezi-csatorna vidéke, Aden, Colombo, Singapore, Hong-kong, a kanadai Csendes-óceáni Victoria, majd Kanadán keresztül haladva, a kanadai Atlanti-óceáni Halifax kikötője. E mellett az angol világbirodalom, amely ez útvonal biztosítása érdekében a Szezi-csatorna részvényeinek 44%-át is megszerezte, nem hagyta figyelmen kívül a Szezi-csatorna megnyitása előtt Indiába és Ausztráliába vezető útvonalat sem, melynek ma csak a Földközi-tenger forgalmának lezárása esetén van döntő jelentősége és mint ilyen, elsőrendű kisegítő út-

¹ Lásd Winston Churchill: *The world crisis* (rövidített kiadás). London. Thornton Butterworth Ltd. 1937. 236. l.

vonat, amennyiben Szent Ilona szigete és a délafrikai Simons-town megerősítésével biztosítja a forgalmat Anglia és ázsiai, illetőleg ausztráliai birtokai között. A Panama-csatornának az Egyesült Államok által való várható ellenőrzése Angliát 1901-ben a Hay—Pauncefote-szerződés megkötésére készítette, melynek értelmében a majdan megnyitandó Panama-csatornán keresztül irányuló forgalomban az angol és az Egyesült Államok lobogói alatt járó hajók egyenlő feltételek mellett vesznek részt. Ennek a szerződésnek volt a következménye, hogy 1914-ben a Panama-csatorna megnyitásakor Wilson elnök egy rendelkezésével hatályon kívül helyezte azt a jogszabályt, mely az Atlanti- és Csendes-óceáni kikötők között közlekedő északamerikai hajóknak a csatornailleték fizetését elengedte.

De ezenkívül itt is rendelkezik az angol világbirodalom egy kiegészítő útvonallal, amennyiben a Falkland-szigetek birtoklása a Tűzföld körüli útvonal biztosítását teszi lehetővé és e szigetcsoport birtoklása ellen csupán Argentína él fenntartással. (Az argentinok Malvin-szigeteknek nevezik.)

A másik nagy gyarmatos birodalom, Franciaország, legfontosabb útvonala aránylag igen rövid, amennyiben az anyaországot a Földközi tengeren keresztül köti össze az északafrikai legfontosabb francia birtokokkal és így komolyan csak a Balearok vagy Olaszország felől támadható meg. Az útvonal viszonylagos rövidege miatt igen könnyen biztosítható, különösen teljesítőképes légi haderő alkalmazásával, mely az előbb említett konzervatív útvonal-biztosítási mód mellett a korszerűbb elgondolást jelenti.

Olaszország afrikai gyarmatbirodalmának kiépítésével különleges probléma elé jutott. Legfontosabb gyarmatbirodalmát a Szezi csatorna (mely angol ellenőrzés alatt áll) választja el az anyaországtól, mellyel való közlekedésért nagyon megdrágítja a Szezi-csatorna-illeték fizetése.

Igazi világ-útvonali ellenőrző szerep jut az Egyesült Államoknak a Panama-csatornának ellenőrzésével, a nélkül, hogy e hatalmas birodalomnak számottevő tengerentúli gyarmatbirodalma volna. A Panama-csatorna jelentősége inkább abban nyilvánul, hogy Dél-Amerika Csendes-óceáni

partvidéke mentén elterülő államoknak Európával gazdaságos módon lebonyolítható forgalmát feltétlenül ellenőrzi. Hasonlóképpen jelentős mértékben befolyásolni képes az Európa—Ausztrália közötti forgalmat is, jóllehet e téren a Szezi-csatornán keresztül vezető forgalom változata is fennáll.

A világ-útvonalak biztosítására ma már igen jól felhasználhatók a repülőgép-anyahajók, melyek valóságos mozgó támaszpontok. Míg a csatahajók működése nagyban függ a szenelő és olajtankoló állomások elhelyezésétől, addig a mozgékonyabb repülőgép felszállva anyahajójáról, melyhez csatahajóktól kísért tankhajók szállítják az üzemanyagot, különösen az őrjárat és ellenőrző szolgálat kifejlesztése révén hatékonyan biztosíthatja a világ-útvonalak biztonságát. A világ-útvonalakon háború esetén lebonyolódó forgalmat ma általában ú. n. «convoy»-rendszerrel látják el, melyet már az 1914-es világháborúban is alkalmaztak. Ennek lényege az, hogy bizonyos kikötőkben számos teherhajó gyülekezik és hadihajók védelme alatt ez a hajókaraván együttesen teszi meg az utat a rendeltetési kikötőbe. Hátránya e rendszernek a rendkívüli lassúság, mivel az összes hajóknak a karaván leglassabban járó hajójához kell alkalmazkodni. Aknazarak létesítése szintén szerepet játszik.

A tengereken átvezető világ-útvonalak biztonságát célozzák továbbá az utolsó évtized folyamán kifejlődött, a tengerhajózás biztonságát nagyban előmozdító berendezések, ú. m. elsősorban a tengerek pontos térképezése, a világítótorony, jelzőbója stb. hálózat kiépítése, nemkülönben a gazdasági természetű megállapodások a nemzetközi hajózási iparban, aminők pl. a különböző kartell-megállapodások, poolok (pl. a mostani háborúban felbomlott tanker-pool) és a konferenciák, melyek mind a forgalom megosztását, a verseny lehető kiküszöbölését és a nemzetközi összműködést mozdították elő a világgazdaságnak ez annyira fontos területén.

A kereskedelmi tengerhajózásnak, mint a világ-útvonalakon lebonyolódó forgalom legfontosabb tényezőjének, a szállítás gazdaságossága szempontjából bizonyos jellegzetes

tulajdonságai vannak. Így mindenekelőtt a járműnek — a hajónak — hátránya a szárazföldi szállítás legfontosabb közlekedési eszközével, a vasúttal szemben az, hogy a hajótest befogadóképessége nem szabható az elfuvarozásra rendelkezésre álló árutömeghez, vagyis a hajótest mint árubefogadó hely nem osztható, amivel szemben a vonat egyes kocsik hozzákapcsolásával, illetőleg lekapcsolásával az elszállításra váró árumennyiséghez rugalmasan képes alkalmazkodni. Különösen szembeötlő ez a vonalhajózásnál, ahol a menetrendszerűen induló hajók, jóllehet rakterületük még nincsen kihasználva, kényszerülnek a kikötőt elhagyni. A szabadhajózás e tekintetben előnyösebb helyzetben van, jóllehet itt is igen gyakran előfordul, hogy a hajótest egy részét ballasztal kell megtölteni, amit többek között a forgalom-biztonsági okok is megkívánnak.

Az interkontinentális világ-útvonalak legnagyobb része — mint ezt már kifejtettük — kikötőkből kikötőkbe irányul. A kikötők a szárazföldi és a tengeri kereskedelmi forgalom érintkező, tehát átrakodó pontjai és a partvonulatnak egy-egy olyan pontjául foghatók fel, hol a tengeri forgalomra gyakorolt vonzásérő a partnak e helyütt technikai rendszabályokkal, vagy ritkább esetben a nélkül, alkalmasabbá tétele folytán jobban érvényesül. Minél több kikötő sorakozik egy partvonulaton egymás mellé, annál nagyobb a part vonzereje és fokozódik a versenylehetőségek száma mind a szárazföld, mind a tenger felé irányuló forgalomban. Ekképpen az interkontinentális forgalom különösen ellenőrizhető kikötőknek blokád alá vétele esetén, esetleg kikötő-berendezések (kikötőmedencék, rakpartok, rakodó-berendezések, kikötői pályaudvarok stb.) bombázása útján. A kikötőket számos szerző (pl. Hassert, Philippson, Wiedefeld) különböző csoportokba foglalja össze. Szerintünk vannak :

1. valamely vagy több rendszeres hajózási vonal kiindulási pontjául szolgáló «kiinduló kikötők», melyek gyakran mélyen a földre benyúló öböl vagy tengerrész végpontjában fekszenek. Ilyenek pl. Trieszt, Marseille. Ezeknek a kikötőknek nagy teljesítőképességű háttérülettel kell rendelkezniök, különösen az árufelvétel és áruleadás szempontjából, mivel

a kikötőbe befutott hajónak rögtön újabb árutömeg berakását kell biztosítani, lévén rendszeres vonalhajózási forgalom csak ekkor fenntartható. A háttérület felé fejlett szárazföldi közlekedési berendezésének is kell lennie, hogy a vonalhajózás egyik éltető elemét, az utasforgalmat a kikötőbe vonzhassák. Ilyen kikötők közé sorolhatók többek között: Hamburg, Bréma, Gdynia, Oslo, Göteborg, Le Havre, Bordeaux, továbbá London, Southampton, Liverpool, Genova, a már említett Marseille és Trieszt, New-York, Vancouver, San Francisco, Seattle, részben pedig Rotterdam és Antwerpen, melyek már átmentek az

2. «átmenő kikötők» csoportjába. Ezek több vonal szétágazásánál fekszenek és igen nagy forgalmúak szoktak lenni. Ilyen jellege van elsősorban Hong-kongnak, Kobenak, Sanghainak, Singapore-nak és Colombónak. Belvízi hajózásnál a tengeri hajózásra való átrakodást szolgálják a nagy folyamtorkolati kikötők, pl. Hamburg, Rotterdam, New-Orleans, Braila, Danzig, a Jang-ce-kiangnál pedig a mélyen a kontinens belsejében fekvő Ichang és Hankow.

3. Az «útvonalmenti kikötők». Forgalmuk rendszerint csekély. Ilyen pl. Aden, Victoria B. C., Gibraltar, Montevideo, Bahía, Callao, Honolulu, Suva. A vonalhajózásban járó hajók itt rendszeresen kikötnek.

4. Ebbe a csoportba azok a kikötők sorozhatók, melyeket a hajók csak személy- vagy posta-forgalom lebonyolítása céljából érintenek. Ezek az ú. n. «Port de Vitesse» kikötők a tengerbe mélyen benyúló földnyelv végén, melynek a szárazföld belsejébe jól szervezett és gyors összeköttetése van. Ilyen kikötők a transatlanti forgalomban Cherbourg, India felé sokáig Brindisi volt. Szerepük az interkontinentális légi-forgalom kiépítésével egyidejűleg enyészik el.

5. Ide sorozhatók azok a kikötők, melyek csak bizonyos körülmények folytán válnak fontossá, ú. m. vagy jellegzetes cikkek kiviteli kikötői; pl. Dairen a szőjababé, Cardiff az angliai széné, Narvik az észak-svéd ércé, Iquique és Taltal a salétromé stb., vagy pedig a hajók üzemanyag felvétele céljából érintik őket (Colon, Portsaid).

Természetes, hogy e kikötők közül számos egyszerre két

vagy több jellegű is lehet. A tengeri világ-útvonalak biztonságát nagyban előmozdítják az egyes hatalmaknak ez útvonalak mentén elhelyezett hadi kikötői, flotta- és légi támaszpontjai, amelyekről még alább szó lesz.

A világ-útvonalak kialakulásánál különösen háborús időkben inkább csak jogi szempontból szerepet játszhatik a szabad tenger (*Mare liberum*) elve, melyet Hugo Grotius állított fel 1609-ben. E szerint a parttól bizonyos távolságra eső parti vizekre a parti állam joga terjed ki és háborúban ezek sokszor semleges vizeknek tekintendők. E parti vizek szélességét, mely a legutóbbi időkig három tengeri mérföld volt, az 1939-ben tartott panamai pánamerikai értekezés az amerikai kontinenst illetőleg tetemesen (300 tengeri mérföldre) kiterjesztette. Némileg hasonló jellege volna a Szuezi-csatornának is, melynek az átmenő világ-útvonalak szempontjából való elsőrendű jelentősége következtében háborúban és békében a Szuezi-csatorna-konvenció értelmében minden nemzet hajózása számára nyitva kell állnia.

A tengereken átvezető elsőrendű fontosságú világ-útvonalakon kívül az igazi szárazföldi világ-útvonalak már kevesebb számúak és alárendeltebb jelentőségűek. Első sorban a víziút olcsóbbsága, másrészt ez értekezés elején kifejtett körülmények azok, melyek a kontinensek közötti szárazföldi összeköttetést, amennyiben ez egyáltalán lehetséges, nagyon szűk térre szorítják. Szárazföldi világ-útvonal jellegű volna, amennyiben technikailag teljesítőképes volna a gazdasági és politikai körülmények nem tennék rajta a forgalmat lehetetlenné, a transzszibériai orosz útvonal, mely, különösen mióta Kína vasúthálózata rohamosan kiépülőben van, a Távol-Kelet és Európa közti szárazföldi világ-útvonalat jelenthetné. Szerepe (békés időben) csupán utas- és posta-szállítás terén domborodik ki, a rajta való tömegszerű áruforgalom a szállítás költségessége és a vasútvonal teljesítőképességének alacsony volta következtében a tengeri összeköttetést jelentő szuezi világ-útvonallal szemben erősen háttérbe szorúl.

Az Afrikát átszelő és első sorban az angol afrikai birtokokat összekötő Kairó-Fokföldi vasútvonal még ki nem építettén, ilyen jellegű nem lehet. A különféle északamerikai

Pacific-vasutaknak, jóllehet tetemes hosszúságúak és gazdaságilag eléggé különböző jellegű vidékeket kötnek össze, még sincs szárazföldi világ-útvonal jellegük. Általában igazi szárazföldi világ-útvonalakat csupán az ókorban és a középkor elején találtunk, amikor is Európából az alsó Duna-völgyén át a Közel- és Közép-Keletre vezető karaván- és kereskedő-útvonalak voltak ilyeneknek tekinthetők.

Váratlanul előtérbe nyomultak azonban a légitörekedés tökéletesedése folytán, különösen ami az utasforgalmat és a postai hírforgalmat illeti, a repülőgépekkel járt interkontinentális légi útvonalak. Ezek nemcsak gazdaságilag és kulturálisan magasértékű kontinensek között sűrű utas- és hírforgalom ellátására hivatottak, aminők pl. az Európa és Észak-Amerika közötti Clipper-járatok, vagy az ugyancsak Európa és Dél-Amerika közötti francia és olasz légi útvonalak, hanem nagyhatalmak gazdasági expanziós irányának biztosítói is, sőt ezen túlmenőleg a gyarmatokat az anyaországhoz fűző és a gyors közigazgatást lehetővé tevő hatalmi eszközökként is felfoghatók. Az előbbire az Észak-Amerika és Dél-Amerika közötti járatok, míg az utóbbiakra Angliának, Franciaországnak, Hollandiának és Belgiumnak tengerentúli birodalmaikkal való gyors összeköttetését biztosító légiforgalmi világ-útvonalai szolgálhatnak például.

A hajózási útvonalakra vonatkozóan fentebb elmondottakat van hivatva kiegészíteni a mellékelt táblázat, mely természetesen az 1939. augusztusi forgalmi rendszert tünteti fel. (L. a 111. oldalon levő táblázatot.).

Megemlítjük még, hogy a szikratávíró-állomások elszaporodása és a rádió-távíratkozás, nemkülönben rádió-telefonálás tökéletesedése és elterjedése a kábeleknél, mint a villamos úton továbbítható hírek világforgalmi útvonalának jelentőségét egyre inkább csökkenti és megszüntette azt a monopóliumot, melyet az angol birodalom még a jelen század elején e téren élvezett. Az elméleti közlekedéspolitikus e helyen még egy érdekes jelenségnek is tanúja lehet, amennyiben a szikratávíró és szikratelefon nélkülözi az útvonal jellegét, amely pedig a kábeleknél és távíró vezetékeknél kifejezetten megvan.

A legfontosabb vonalhajózási társaságok táblázata.

Hajóstársaság neve	Hajóstársaság nemzetisége	Útvonal, melyen az egységek járnak
Cunard S. S. Co.	angol	Transzat.
Canadian Pacific.....	angol	Transzat.
Blue Star Line	angol	Transzat.
The Royal Mail S. N. Co. .	angol	Transzat.
Compagnie Générale Transatlantique	francia	Transzat.
Hamburg Amerika Linie ...	német	Transzat.
Norddeutscher Lloyd.....	német	Transzat.
Hamburg Südamerikanische D. G.	német	Transzat.
Flotte Riunite «Italia»	olasz	Transzat.
United States Lines.....	U. S. A.	Transzat.
Transatlantica Espagnola ..	spanyol	Transzat.
Holland Amerika Linie.....	hollandi	Transzat.
Svéd Amerikai vonal.....	svéd	Transzat.
Red Star Line	belga	Transzat.
Chargeurs Réunis	francia	Transzat.
Peninsular and Oriental S. N. Co.	angol	Suez
Alfred Holt	angol	Suez
Det Ostasiatiske Kompagni .	dán	Suez
Wilhelm Wilhelmsen	norvég	Suez
Glen Line and Shire Line ..	angol	Suez
Orient Line	angol	Suez és Ausztrália
Norddeutscher Lloyd.....	német	Suez és Ausztrália
Messageries Maritimes	francia	Suez és Ausztrália
Nippon Yushen Kaisha ...	japáni	Suez
Lloyd Triestino.....	olasz	Suez és Ausztrália
The Union Castle Line	angol	Afrika körül
Rotterdamsche Lloyd	hollandi	Suez
Woerman Linie, Deutsche Ostafrika L.	német	Afrika körül
Nippon Yushen Kaisha ...	japáni	Transpacifik.
Osaka Shosen Kaisha	japáni	Transpacifik.
Dollar Line	U. S. A.	Transpacifik.
Canadian Pacific.....	angol	Transpacifik (Ausztrália felé is).
American Mail Line	U. S. A.	Transpacifik.
Grace Line.....	U. S. A.	Észak- és Dél-Amerika között.

A fenti, nagy általánosságban elmondottakat a földgolyó jelenlegi forgalmi szerkezetére vonatkoztatva, részleteiben az alábbiakat ismertetjük :¹

1. A transatlanti útvonalak különösen kedvező földrajzi és gazdasági adottságoknak köszönhetik keletkezésüket és fejlődésüket. Az Atlanti-Óceánon keresztülvezető viszonylatok kialakulása Amerika felfedezésével vette kezdetét. Fontosság tekintetében előbb a déltransatlanti viszonylatok és útvonalak voltak a számottevők, de idővel a világ gazdasági

¹ A Budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán több éven át tartott előadásainkon kialakult felosztást alapul véve, a világútvonalakat a következőképpen csoportosítjuk : 1. Az Atlanti-Óceánon átvezető ú. n. «Transatlanti útvonalak», melyeknek négy alcsoportja van : *a*) az Északnyugat-Európából Észak-Amerika atlantióceáni kikötőibe vezetőik ; *b*) a földközítengeri európai kikötőkből a Gibraltári-szoroson át az északamerikai kikötőkbe vivők ; *c*) az Északnyugat- és Méditerran-Európából a brazíliai kikötők érintésével a La Plata torkolatához vivő forgalmi útvonalak ; *d*) az ugyancsak Északnyugat- és Méditerran-Európából a Panama-csatornán át Dél-Amerika csendes-óceáni kikötőibe vivő útvonalak. 2. Az ú. n. «All Red Route», vagyis a Szezi-csatornán áthaladó, Távolkeletet érintő angol világbirodalmi fővonal három szárnyvonalával, ú. m. *a*) a Gibraltár magasságában elágazó, a Fokföldet megkerülő kisegítő útvonal ; *b*) az Adennél elágazó Észak-Afrika keleti partjainál a Fokföldig vezető vonal és *c*) a Colombónál elágazó, Ausztrália és Új-Zéland felé vezető szárnyvonal. 3. A Transzpacifikus vonalak csoportja, melyek közül az első *a*) a Puget—Sundi kikötőkből vezet Távolkeletre, jelesen a japán kikötők érintésével a Jangcekiang torkolatához, illetőleg Hongkonghoz ; *b*) San Franciscóból ugyanoda ; *c*) a Panama-csatornából kiinduló Észak- és Dél-Amerika atlantióceáni kikötőiből jövő útvonalak meghosszabbítása Hawai-sziget érintésével a távolkeleti kikötőkbe és *d*) az Észak-Amerika csendes-óceáni kikötői és Ausztrália közötti útvonal. 4. Az Európát és Ázsiát összekötő szárazföldi utak három alternatívája : *a*) a Kis-Ázsián és Indián átvezető Bagdad-vonal és *b*) a transzszibériai vasútvonal, mely kettő némely helyen egybevágnak a Marco Polo-féle középkori útvonallal ; *c*) a Jegestenger, mint speciálisan orosz világforgalmi útvonal. 5. A transafrikai szárazföldi útvonalak, ú. m. az angol közelkelet—egyiptom—fokföldi útvonal és a francia transz-szaharai vonal. 6. A nagy légi útvonalak, mint az interkontinentális utas- és hírszállítási forgalom legjelentősebb és egyre fejlődő útvonalai.

tevékenység súlypontjának Angliába és a La Manche-csatorna távolabbi mögöttes vidékeire való eltolódása, majd Észak-Amerika atlanti partvidékeinek betelepítése és a mögöttes területek gyarmatosítása folytán az észak-atlanti útvonalak a dél-atlantiak rovására forgalmi intenzitás és forgalmi érték szempontjából erősen megnövekedtek, úgy hogy ma a világ legfejlettebb és legjelentősebb útvonalainak tekinthetők. Észak-Amerikának keletről nyugatra történő gyarmatosítása az észak-atlanti útvonalak háttérületének hatalmas kiterjedését vonta maga után az amerikai oldalon. Mind Amerikában, mind Európában a földrajzi tényezők közreműködése is nagyban hozzájárult, hogy a háttérület forgalma nagymértékben az Atlanti-Óceán partjai felé terelődhetett. Főleg Európában kedvezőek e szempontból a körülmények. Hatalmas, mélyen az európai kontinens testébe benyúló folyamok, — mint a Rajna, Elba, Schelde, Szajna — melyek egymással teljesítőképes csatornahálózattal is összefüggnek és a téli időszakban csak nagyon rövid időre (kb. egy hónapra) fagynak be, a világrész iparilag és kereskedelmileg, de fogyasztópiac szempontjából is magasértékű területeit szelik keresztül. Ezek a folyamok mind az Északi-tenger és a La Manche-csatorna környékén ömlenek a tengerbe. Ezekben a pontokon fekszenek Európa legforgalmasabb kikötői, melyekbe a kontinens belsejéből nemcsak vasúton, hanem víziúton is özönlik az áru. Rotterdam, Antwerpen, Hamburg, Bréma, Rouen, Le Havre nemcsak tengeri, hanem igen nagy teljesítményű folyami kikötők is. Hasonló — ha nem is ilyen mértékben fejlett — viszonyok mutatkoznak a szemben levő északamerikai oldal partvidékénél, ahol azonban a téli időszakban a befagyás már erősebben érezteti hatását. A Szent Lőrinc-folyam, a Hudson és az Atlanti-Óceánt a nagy tavakkal összekötő csatornarendszer, mint pl. a Welland-csatorna, vagy a Sault St. Marie-csatornarendszer, ugyancsak magasértékű ipari vidékek forgalmát terelik a tengerparthoz. A kanadai és északamerikai búza, ócskavas és ércek egy része ugyancsak erre veszi útját. Ekképpen a két part egymásra gyakorolt vonzásereje szerfelett nagy, s ez mind az áru, mind az utasforgalom terén mutatkozik. Az utóbbit táplálja a partok

hátterületének nagyszámú, magas kultúrfokon és életszínvonalon élő népessége. Dél-Amerikának folyamóriásai, az Orinoco, az Amazonas és a La Plata folyamrendszer az elsőrendű nyersanyagszolgáltató kontinens forró égövi termékeit szállítja le az Atlanti-óceáni torkolati kikötőkbe, az innen Észak-Amerika és Európa felé irányuló forgalom az ottani ipart tápláló nyersanyagoknak elsőrendű vándorlási útvonala. Nagytömegű, állandó keresletű szolgáló mezőgazdasági árucikkek (ú. m. búza, kávé, cukor, gyapot, quebracho), nemkülönben egyéb mezőgazdasági termények (fagyasztott hús, bőrök) csakúgy vándorolnak észak felé, mint ahogy az Egyesült Államokból és Kanadából Keletre szelik át az Atlanti-Óceánt ércek, faipari termékek és az amerikai megkanadai ipar termelvényei.

Az Atlanti-Óceán hatalmas víztakarója az útvonal ellenőrzését aránylag megnehezíti. Az Azori- és Cap Verde-szigetek nagy jelentősége e helyütt domborodik ki, míg a Dél-Atlanti-Óceánban Szent Ilona- és a Falkland-szigetek, melyek mindketten Anglia kezében vannak, már más célt szolgálnak. A Falkland-szigetek távol esnek a transatlanti útvonalaktól, Szent Ilona-szigete pedig a Fokföldet megkerülő, Európából Távol-Keletre vezető kisegítő útvonalakat őrzi. Már fontosabbak Anglia részére útvonalunk szempontjából a Mexicói-öbölben fekvő támpontok: Bahama, Bermuda, Jamaica-szigetek, míg Keywest foka, Cuba-szigete az Egyesült Államok egyik fő üterét, a Panama csatorna-zónát védi, a nicaraguai támpontokkal együtt. Ez utóbbiak a Panama-csatorna forgalmát ellenőrzik, vagyis Dél-Amerika Csendes-óceáni partvidékéről a salétrommal, ércekkel, cukorral, gyapottal megrakott hajók útját biztosítják Észak-Amerika és Európa felé.

A transatlanti útvonalak a vonalhajózás jellegzetes útvonalai. Még a tisztára teherszállító hajók is gyakran vonalhajózást folytatnak, főleg a Dél-Amerika Atlanti- és Csendes-óceáni kikötői mentén Európa felé haladók, míg szabadhajózás inkább csak a Mexicói-öbölben és a Karaib-tengeren fejlődhetett ki.

Az európai és északamerikai iparnak (főleg ez utóbbinak)

dél-amerikai nyersanyagokra való utaltságán alapszik első sorban ez a vonalhajózási jelleg, amelynek gazdaságilag való megalapozottságát a tengerhajózási cargotonna-index hanyatlásai a világgazdasági válság alatt ezen az útvonalon tükrözték vissza leginkább. A Panama-csatorna forgalmi adatai szerint százalékosan nagyobb volt a hanyatlás a világgazdasági válság évei alatt, mint ez a Szezei-csatornánál tapasztalható volt. E helyütt az *Economist* után számított cargo-index ad érdekes képet :

	1913	1925	1929	1931	1933	1937
Európai vonalak	110	113	124	86	86	187
Transatlanti vonalak	113	123	109	90	79	121
Délamerikai vonalak	123	113	114	90	79	151
Távolkeleti vonalak	117	110	107	92	87	159

A transatlanti útvonalakon éppen a már említett nagyigényű és magas kultúrfokon álló utazóközönség kellő kiszolgálásával összefüggően találjuk az egymással versenyző hajóstársaságok legnagyobb, leggyorsabb és legkorszerűbb kényelemmel berendezett luxushajóit is, melyekre a világgazdasági válság idején és a mai háborús időkben jóformán teljesen megszűnt utasforgalom következtében a társaságok erősen ráfizetnek.¹ Ez útvonalon a néhány évtizeddel ezelőtt tomboló verseny a most folyó háborút megelőző időszakokban nagyjából szabályozást nyert, főleg az észak-transatlanti utasforgalomban megkötött különféle kartellek és pool-szerződések következtében. A La platai konferencia-megállapodás igen sokáig a La Plata-búza elszállítását szabályozta, a Tanker-pool pedig önműködőleg szabályozta a délamerikai nyersolaj tengerentúli elfuvarozását. A jelenlegi háborús helyzetben a rendszeres forgalom, amennyiben az a szövetségesek céljaira szolgál, az e viszonylatokban különösen fejlett convoy-rendszer alapján történik és a német hadiflottának mindezeideig csupán ezeket a transatlanti útvonalakat

¹ Sajnos, nem állanak rendelkezésre adatok, hogy a világ legnagyobb és legkorszerűbb hajóiért, az angol 85,000 tonnás *Queen Mary*-ért és a francia 83,000 tonnás *Normandie*-ért, melyek üresen (de biztosan) fekszenek New York kikötőjében, naponta mennyi rakpartbért stb. fizet a Cunard- és a Transatlantique-társaság.

sikerült bűvárhajótámadásokkal és zsebcsatahajók cirkál-tásával zavarni. A semlegesek forgalmát elsősorban a Földközi-tengeren keresztül a zavartalanul hajózó olasz kereskedelmi tengerhajózás látta el, mely számos egységet állított be és a hírek szerint igen kedvező üzleteredményekkel dolgozott. A háborús helyzet a kikötők forgalmában okozott lényeges eltolódásokat ez útvonalon, amennyiben számos kikötő, ú. m. Bréma, Hamburg, Rotterdam, Antwerpen forgalma jóformán teljesen megbénult, számos angol és francia kikötő (melyek forgalmi adatairól azonban adatok kézenfekvő okokból hiányoznak) minden valószínűség szerint eltolódásokat szenvedett. Igen megnőtt az olasz kikötők forgalma a transatlanti útirányokat illetően, hihetőleg Marseille kedvező fekvésénél fogva szintén kiveszi részét, jobban mint a háború előtt, amikor szerepe nem annyira az észak-atlanti és dél-atlanti útvonalak ellátásában, mint inkább az Észak-Afrika s a Közel- és Távol-Kelet felé irányuló forgalomban domborodott ki, mely szerepét különben változatlanul fenntartotta.

2. A suezi útvonal a Szezi-csatornának 1869-ben történt megnyitásával alakult ki. Ez volt az első világ-útvonal, melyet emberi kéz formált. A megnyitás közvetlen hatásaként az Európa és Ázsia, nemkülönbén Európa, Ausztrália és Keletafrika közötti forgalom, mely addig a Fokföld megkerülésével bonyolódott le, most már a Földközi-tengeren át vezetődött, mely tengernek zsákutca-jellege ezzel megszűnt és elsőrendű átmenő jellegű tengerre változott, akár az Atlanti-Óceán és az Északi-tenger közötti tengerész, melyet általában La Manche-csatorna néven neveznek. A Földközi-tenger kereskedelmi és forgalmi értéke tehát a Szezi-csatorna megnyitásával erősen megnövekedett a déli Atlanti-Óceán rovására. Ennek már egyenes következménye lett, hogy a Földközi-tengermenti nagy kikötőkhöz Európa belső részéből egymásután építették ki a nagy hozzájáró utakat, ú. m. a Simplon-, Gotthard-, Lötschberg-, Brenner- és Tauern-vasutakat, melyek segítségével a Földközi-tengeri kikötők vonáserejüket sokszor az Alpokon túlra is kiterjeszteni képesek. A Szezi-csatorna az Európa és a Kelet közötti forgalmat jelentékenyen emelte, első sorban azért, hogy az utazási idő-

tartamot sok viszonylatban a felére csökkentette. A suezai útvonal gazdasági jelentősége az iparos és nyersanyag-feldolgozó Európa s nyersanyagtermelő Ázsia és Afrika gazdasági kiegészítődésén alapszik. Míg az északról délre irányuló forgalomban gépek és vasúti alkatrészek, petróleum, só, cement, cukor, textiláru kerül szállításra, addig délről északra búza és rizs, szójabab, ásványi termékek, gyapot, nádcukor, gumi, kopra, petróleum a leggyakrabban átszállított áru. Különösen szembeötlő, hogy míg az észak-déli, tehát az Európa felől a gyarmatok felé irányuló forgalomban nagyrészt ipari késztermékek szállítottak, addig az ellenkező irányban gyarmati nyersanyagok tették meg az utat,¹ sőt ezek némelyike a háború alatt fokozott mértékben került elfuvarozásra, mivel a háborús anyag-utánpótlás ezt megkövetelte. Az útvonalra jellemző annak nagyfokú, a szárazföldről történhető ellenőrizhetősége, mivel ez útvonal számos helyen tengerszorosokon halad át vagy partok mentén vezet el. Az útvonal mentén több gyarmatos állam birtokai terülvén el, az útvonal ellenőrző-pontok egymással versenyben is állanak és nincs még egy olyan világ-útvonal, mely ennek következtében annyira sebezhető, mint a suezai. Ázsiai és Csendes-óceáni végpontját az ázsiai nagyhatalom, Japán, majdnem teljesen ellenőrzése alatt tarthatja, egészen Singapore-ig, a Vörös- és Földközi-tengeri részt azonban Anglia, Franciaország és Olaszország többé-kevésbé számos és többé-kevésbé megerősített támaszpontjai egymással farkasszemet nézve, ellenőrzik. Csak fokozódnék az útvonal ellenőrizhetősége az esetben, ha bármely más európai nagyhatalom (mint ahogy a multban erre többszörösen kísérlet is történt) akár a Fekete-tenger irányából, akár az Adria felől a Földközi-tenger e mellékutca-jellegű kikötőinek partjainál megjelenve, vagy a Perzsa öblön át előtörve, részt kérne az ellenőrzésből.

Az útvonal a transatlanti viszonylatok mellett a másik jellegzetes vonalhajózással ellátott viszonylat, melyet a láncszerűen egymás mellé sorakozó partmenti kikötők alakítottak ki. Különösen nagyszámúak az útvonalmenti kikötők

¹ A suezai csatornatársaság évi jelentései.

A legsebezhetőbb pont kétségkívül a Szezi-csatorna, mely légi úton, de szárazföld felől is több irányból könnyen megközelíthető. A Földközi-tenger több medencéjének átmenő pontja, nemkülönbén a Bab el Mandeb-szoros Adennél ugyancsak kényes pontok, míg a singapore-i, angol szempontból biztosítottnak látszó ellenőrző pontot a Malakka-földszoroson Kra-nál sziámi területen történő esetleges japán csatorna-építés jelentőségétől megfoszthatja és az angol védelmi vonalat a Bengali-öbölbe szorítaná vissza. A világ-útvonal forgalmi szerkezetét a messze jövőben Kína iparosítása, vagy a japáni iparnak még fokozottabb kiépítése változtathatja meg, amikor is az európai ipari termékek az ázsiai piacon már nem lesznek versenyképesek, aminthogy erre a Gandhi-féle mozgalommal kapcsolatosan az indiai angol textilárubojkott kapcsán bizonyos előjelek már mutatkoztak.¹

3. A Csendes-Óceánt átszelő transzpacifikus útvonalak gazdasági jelentőségét főleg a fejlett iparú Észak-Amerika és a nagy fogyasztóterületet képviselő túlnépesedett távolkeleti vidék egymásra gyakorolt gazdasági vonzásereje alapozza meg. A transzpacifikus viszonylatok kialakulása az utolsó hét évtized alatt történt, mikor is Japán és Kína gazdasági feltárása rohamos ütemben indult meg, egyidejűleg az Egyesült Államok Csendes-óceáni partvidékének gazdasági feltárásával. (Pacifik-vasutak befejezése, petróleummezők feltárása, belterjes gyümölcsstermelés stb.) Ezen útvonalak segítségével versenyez Észak-Amerika a távolkeleti piacok meghódításáért a suezai útvonalon lebonyolódó európai iparcikk-kivitellel, de halványan kibontakozik a transzpacifikus útvonalaknak egy másik jelentősége is, nevezetesen az olcsó munkaerővel dolgozó japáni iparnak betörése a dél-amerikai piacokra, különösen az andes-i köztársaságok területére, melyeknek összeköttetése Európával és keleti Észak-Amerikával a Panama-csatornán keresztül nem sokkal rövidebb. A Hamburg és Callao közötti távolság kb. 6456 tengeri mérföld, míg Callao és Yokohama között 8550 tengeri mérföld. Ha a panamai csatornailetéket figyelembe vesszük,

¹ Az angol 1930. évi *Economic Mission to the Far East* jelentései.

a szállítás költségessége sem fog a két viszonylat között lényeges különbséget mutatni.

A Csendes-Óceán víz-sivatagában elterülő szigetcsoportok, melyek közül számosnak (Hawai, Guam, Fiji) katonai jelentősége is van, a szabad hajózás kifejlődésének kedveznek, a mikronéziai és malenéziai szigetvilágban számos csatagoló tramphajót találunk, míg a rendszeres vonalhajózás kiinduló pontjául a Puget Sund kikötők (az Egyesült Államokbeli Seattle és a kanadai Vancouver, melyek közül az első az északi pacifik-vasút, a második a kanadai pacifik-vasút végpontja), továbbá San Francisco szolgál, mely a központi pacifik-vasút végállomása, míg az ázsiai oldalon a nagy japáni kikötők és Sanghai, mint a legmagasabb értékű kínai fogyasztóterületnek, a Jang-ce-kiang völgyének bejáró kapuja jelzi a vonalhajózás végpontját, mely itt talál csatlakozást a suezai útvonalhoz. A transzpacifikus viszonylatok jelentősége azon mértékben fog emelkedni, amilyen mértékben a két Amerika és Távol-Kelet kereskedelmi forgalma növekszik. A Panama-csatorna megnyitása érdekes közlekedésföldrajzi jelenséget teremtett. Mint két kéz egymásba kulcsolódó ujjai fonódnak össze a transzatlanti és transzpacifikus viszonylatok, amennyiben azok a Panama-csatornán áthaladva, a Csendes-óceáni amerikai kikötőkbe haladnak, vagy fordítva, az Atlanti-óceáni amerikai kikötőket kulcsolják össze a távolkeleti kikötőkkel. Az utasforgalomban is adódik versenyhelyzet, amennyiben pl. (természetesen békeidőt feltételezve) Angliából Kanadán keresztül rövidebb idő alatt és kellemesebb klimatikus viszonyok közepett juthat el az utas Ausztráliába, mint a suezai útvonalon keresztül.

A transzpacifikus viszonylatok aránylag újkeletű világútvonalak, amennyiben mintegy hét évtizedre tehető kialakulásuk megindulása, vagyis arra az időre, mikor az észak-amerikai pacifik-vasutak elérték a Csendes-óceáni partokat és így a rohamosan fejlődő Únió gazdasági vonzásereje e partvidékre is kiterjedt, mely időszak nagyjából egybeesik Kínának és Japánnak a világgazdaságba történő fokozódó bekapcsolódásával. A hatalmas víz-sivatag közepén elterülő korall-szigetek közül számosat a két farkasszemet néző Csen-

des-óceáni nagyhatalom, az Egyesült Államok és Japán, flotta- és repülőgép-támaszponttá épített ki. A vulkanikus Hawaii-szigeteken létesült Pearl Harbour nemcsak a Panamacsatorna Csendes-óceáni bejáratát védi, hanem San Diego hadikikötőjének is előretolt vára, míg a Fülöp-szigeteket az Egyesült Államok nem tekintik elsődrendű stratégiai támaszpontnak. Kevésbé feltűnően, de annál alaposabban épültek ki messze a jeges Északon az Aleuti-szigetek amerikai légi támaszpontjai, ahonnan a korszerű bombázók elérhetik a japáni kikötő- és iparvárosokat. A japáni erődművek, melyek ez útvonalakat ellenőrzik, egyrészt védekező jellegűek, amennyiben a tulajdonképpeni japáni szigetek között fekvő tengerszorosokat, ú. m. a Kwanmon, Tsushima, Tsugaru szorosokat, nemkülönbén a tokiói és osakai öblöt, továbbá az ú. n. japáni beltengert védik és ezeket a vizeket hadiövezetnek nyilvánítják, másrészt a Csendes-óceáni volt német és 1919-ben Japánnak jutott szigetekeken létesítettek erődműveket. Anglia támaszpontjai Hong-kong, az igen alaposan megerősített Singapore és az észak ausztráliai Port Darwin. A hatalmas vízterület, melyet a Csendes-Óceán jelképez, azonban szerfelett megnehezíti az anyaországokból történő utánpótlást, úgyhogy a transzpacifikus útvonalak ellenőrzésénél e helyütt repülőgép-anyahajókról felszálló repülőgépek juthatnak nagyobb szerephez.

A szárazföldön átvezető igazi világ-útvonalak száma eléggé csekély. Az Európát Távols-Kelettel, illetőleg az ugyancsak nagy fogyasztópiacot jelentő Indiával összekötő szárazföldi utak számára csak két alternatíva áll fenn, amennyiben a Himalája és a Tibeti Fennsík kényszerítőleg tereli tőle északra vagy délre az útvonalakat.¹ Az északi útvonal, mely

¹ Az oroszok kevés eredménnyel kísérleteztek egy Murmansk és Vladivostok közötti jegestengeri hajóútvonal létesítésével. (Lásd Tverskoi: *The unified transport system of the Soviet Union*. Gollanz, London, 1936.) Az itt folytatható kereskedelmi hajózást igen körülményessé és az állam számára költségessé teszi, hogy a Jeges-tenger szabadontartása hónapokon át csak külön jégtörőflotta beállításával biztosítható, azonfelül költséges időjárást jelentő szolgálat szervezése is szükséges.

valamikor a tatár előretörés útvonala és a mult században az orosz Csendes-Óceán felé irányuló előretörés útvonala is volt, az 1903-ban befejezett transzszibíriai vasút által vált teljessé. Jóllehet ma már kettős vágányúvá építették át, ez az útvonal költségessége és a nehézkes szállítási viszonyok következtében az áruszállítás szempontjából nem jön tekintetbe, inkább csak az utas- és postaforgalom az, amellyel versenyezhet a suezi útvonallal. A másik, Kisázsian és Perzsian át Indiába vezető útvonal valamikor igen nagy jelentőségre tehet szert, mert rendkívül sűrűn lakott, magas gazdasági értékű területeket fűz össze, aminők az anatóliai szén- és rézbányák s a mészli, iraki és perzsa petróleummezők. Az 1914-es háború előtt sokat emlegetett Bagdad-vasút ma már jóformán kiépült és a legutóbbi évtizedekben is nagy vasútépítkezések (a transziráni vasút) lehetőséget nyújtanak arra, hogy e hálózattöredékeket a nem nagyon messze jövőben szervesen kapcsolják össze a már eléggé kiépített angol-indiai hálózattal, majd innen tovább a délkínai Yunan-vasút felhasználásával megteremtik az összeköttetést az észak-déli kínai Kanton—Hankow-vasút felhasználásával a kínai és mandzsuri vasúthálózattal. Bár e vasutak sem fognak áruszállítás tekintetében a suezi tengeri útvonalnak versenyt jelenteni (nemcsak a vasúti szállítás költségesebb volta miatt, hanem a nem egységes nyomtáv okából sem), utas- és csomagposta-szállítás szempontjából, nemkülönben mint a suezi útvonal hozzájáró útvonalai nagy jelentőségre tehetnek szert. Míg a transzszibíriai vasút orosz ellenőrzés alatt áll, addig a déli szárazföldi útvonalat Anglia a mohamedán világ támogatásával kezében tarthatja, sőt segítségével a Közel-Kelet mohamedán népeit és törzseit, melyek a szaúdabadi¹ szerződés óta úgylis közeledést mutatnak egymáshoz, szervesen kapcsolhatja a maga érdekköréhez.

Másik fontos szárazföldi és kizárólag angol ellenőrzés alatt álló, de még ki nem épített útvonal:

5. a Cairo—Fokföldi vasút, mely a Földközi-tenger felől

¹ Az 1937. július 8-án kötött szaúdabadi szerződés Törökországot, Iránt, Irakot és Afganistant kapcsolja össze.

1937-ben Sennar-ig, Fokföld felől pedig Broken Hill-ig van kiépítve, közöttük részint csonka vasúti, gépkocsi-, részint hajó-összeköttetés áll fenn, ez utóbbi a Tanganyika és Victoria tavakon.

A franciák transz-szaharai útvonala nem annyira világ-útvonal jelentőségű, mint különösképpen a francia gyarmatbirodalom főútvonalának fogható fel, amennyiben a Párizs—Rhône-völgyből Marseille-be vezető főútvonalnak, melynek természetes meghosszabbodása a Marseille—Algiri hajóútvonal afrikai folytatását jelzi s az anyaország számára egyre inkább szerves kiegészítő részt jelentő és gyarmati jellegét lassan elvesztő északafrikai birtokok szorosabb egybekapcsolását van hivatva szolgálni. Szinte egyedülálló eset ugyanis, hogy valamely gyarmatos államnak legfontosabb gyarmatbirodalma a vele szemben levő tengerpart hátterülete legyen. A csökkenő népességű Franciaország ugyanis arra szorul (és a francia gyarmatpolitika ezt az elvet igyekszik is érvényre juttatni a színes népesség lehető egyenjogúsításával), hogy az anyaország utánpótlásait mind emberanyag, mind gazdasági termények tekintetében a tartalékból merítse. (A francia hadseregben egyre nagyobb számban szolgálnak színes gyarmati csapatok, Franciaország agrártermékeinek nagyrészét Algirből és Marokkóból szerzi be.)

6. Az utasforgalom és a levélposta-forgalom szempontjából új világ-útvonalakat teremtett a repülőgép feltalálása, illetőleg tökéletesítése. Áruforgalom céljaira nemcsak a fuvarozás e módjának költségessége miatt nem használható, hanem már azért sem, mivel technikailag meg nem oldott probléma a repülőgépek hasznos súly befogadására szolgáló terének növelése, úgy, hogy egyben a hasznos súly az összsúlyhoz viszonyítva ne romoljék, miért is a repülőgép tömegszerű szállítás céljára ezidőszerint egyáltalán nem alkalmas. A légi világ-útvonalak rendszerint politikai gócpontokat kötnek össze, vagy legalább is olyan nagyforgalmú pontokat, melyek gazdasági központ-jellegűek. Majdnem minden gyarmatos hatalom anyaországa és gyarmatai között a gyarmati adminisztráció meggyorsítása és megkönnyítése céljából járat légiposta- és utasjáratokat. E csoportba tartoznak a nagy

angol, francia és hollandi légi útvonalak, melyek a Közel-Kelet és India érintésével vezetnek az ázsiai és ausztráliai gyarmatok felé, míg Angliának középafrikai és délafrikai birtokaival is van világ-útvonal jellegű légi összeköttetése. Az Európa és a két Amerika közötti gazdasági kapcsolatok fejlettsége tette szükségessé a francia, olasz és német (ez utóbbi jelenleg nem működik) délamerikai járatokat, illetőleg az amerikai ú. n. Clipper-járatokat, melyek jelenleg Lissabon és New-York között közlekednek. Az Észak-Amerika és Dél-Amerika közötti viszonylatokat a «Panagra»-vállalat látja el. Az alanti táblázat vázolja a legfontosabb légi világ-útvonalakat. (1939 szeptemberi állapot szerint.)

Angol (Imperial Airways):

- a) London—Pireus—Haifa—Bagdad—Karachi—Kalkutta—Rangoon—Bangkok—Singapore (csatlakozás Ausztrália felé).
- b) London—Pireus—Kairo—Iuba—Nairobi—Johannesburg—Capetown.

Francia (Air France):

Paris—Marseille—Beyrouth—Angol—India—Indokina (Saigon).

Hollandi (K. L. M.):

Amsterdam—Budapest—Alexandria—Brit-India—Holland-India.

Német—Francia (Lufthansa—Air France):

Frankfurt v. Paris—Dakar—Pernambuco—Bahia—Rio de Janeiro (csatlakozás a braziliai Condor Szindikátus vonalaihoz)—Buenos Ayres—Santiago.

Egyesült Államok (Panamarican Airways és Grace):

- a) New York—Chicago—San Francisco—Hawai—Manilla (Fülöp-szigetek).
- b) New York—St. Louis—Mexico City—Panama—Bogota—Lima—Valparaiso (csatlakozás Buenos Ayres és Európa felé).
- c) Lissabon—New York (ú. n. Clipper-járatok).

A jelen tanulmányban vázoltak a világ-útvonalak jelenlegi szerkezetét adják, melyek azonban állandó változásoknak vannak kitéve, ezek a világgazdasági helyzet és a politikai súlyeltolódások, nemkülönben a közlekedési berendezések tökéletesedésének függvényei. Sem a gazdaságpolitikus, sem a geográfus, a katonai tudományok művelője vagy a közlekedéspolitikus nem végez haszontalan munkát, ha változásaikat figyelemmel kíséri, szerkezetüket vizsgálja, mert a világ-útvonalak a földgolyóhoz kötött ember gazdasági tevékenysége irányának jelzői.

A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI.

— Első közlemény. —

Egyik dolgozatomban¹ azokról a korhangulatokról igyekeztem vázlatos képet adni, melyek a magyar zenei romantika mozgalmát létrehozták és körülvették; a jelen tanulmány azokat a pozitív művészi elveket és törekvéseket vizsgálja, melyekben e zenei korhangulat 1840 és 90 között ki-kristályosodott.

Az a magyar zenész-nemzedék, mely a XIX. század közepe táján lép férfikorába, illetőleg élete delelőjére, egyetlen ige megszállottja, egyetlen nagy álmodozó s ezt az álmodozást minden igyekezetével valóra váltani: meg akarja teremteni a *magyar műzenét*. Lépésről lépésre vagy máról holnapra: ez vérmérséklet kérdése, a tervek ezen a ponton eltérhetnek egymástól; verbunkosból, népies dalzenéből, vagy magyarossá stilizált idegen kifejezésformákból: ez jórészt orientáció, milieu, kultúrkör kérdése, melyre a válasz más és más lehet. A lényeg azonban *egy*; s ez a lényeg szinte példátlanul merész erőfeszítés felvállalását jelenti. A népi és népies zene hullámverése, örök természetvilága felett most egyszerre felködlik a láthatáron egy európai formákba simuló magyar zeneművészet. Mire épüljön? mire épülhet? sokáig nem látják határozottan. Mindnyájan tapogatóznak, Erkel is, a legspontánabb, a legnaivabbul ösztönös zenész-tehetség közöttük; «legfeljebb csak alchimisták s astrologok vagyunk» — írja egy helyütt Mosonyi Mihály.²

¹ *A magyar zenei romantika eszmevilága*. Budapesti Szemle, 1933. dec. További idevágó fejezet: *Vidék, nép és népiesség a magyar zenei romantika programjában*, Magyarságtudomány 1935—36.

² *Zenészeti Lapok*, I. (1861), 292.

Dehát magát a nyelvet, a formák anyagát ekkor már mégsem ez alkímistáknak kell a maga egészében kitalálniok; hiszen ott van előttük az egyetlen élő műzenei, nem-népi hagyomány, a verbunkos, mely a század második harmadában már reprezentáns nemzeti művészetet jelent, már országos, egyetemesen nemzeti érvényű magyar muzsikának számít; hova fordulnának, ha nem ehhez a zenéhez? A mellett meg kell gondolnunk, hogy maga a verbunkos-táncmuzsika kezdettől fogva magában hordja a bővülési, formaalakítási törekvést s egyfelől a század kezdete, sőt a XVIII. század vége óta sugallja a műzenei formatörekvéseket, másfelől a maga «parlagi» (azt mondhatnók: természeti) keretei között is kisebb-nagyobb többrészes, differenciált formák csiráit bontogatja. A táncnak s vele együtt a tánc-zenének ez a többszakaszossága, mely építkezési elvéül, úgy látszik, kezdettől fogva a tempó- és hangulatbeli fokozatosságot vallotta (akár a nyugati középkor tánc-párjai), nyilván oly korán s oly határozott nemzeti jelleg jegyében vert gyökeret, hogy már a XIX. század elején ősi hagyománynak érezték.

«Atyáink idejében — írja Kulcsár István — a' lejtőt, vagy is lassú Nemzeti Nemes tánczot, még széltében lehetett látni, mellyet a' szaporább, és a' következő friss táncz szokott berekeszteni, és ugyan innen köz mondássá vált: Három a' táncz.»¹ A negyvenes évek írói, ha táncra kerül a szó, nem mulasztják el, hogy nyomatékosan rá ne mutassanak ennek a fokozatosságnak, mint művészi, formális követelménynek, nemzeti színezetére s ugyanakkor szóvá tesznek egy újabb bővülést is: a kezdőtánc, az alapmotívum visszatérését, sőt ismételt visszatérését. Vahot Imre például megjegyzi, hogy «a' jó magyar hangmú' (nóta) lassú és friss szakonya (tempója), igen sok egymásba olvadó változat- és fokozaton megy által, míg elvégre is eredete' alappontjára, az igen lassú búskomor melodiára tér vissza.»² Czuczor Gergely szerint a toborzó lassúból, cifrából és frissből, pontosabban egy méltóságos, lassú sétáló-részből, lassú figurák-

¹ *Hasznos Mulatságok* 1823. I., 91.

² *Athenaeum*, 1841. II., 861.

ból, cifrából, majd a lassú tánc visszatéréséből áll s így foly ez változva kétszer, háromszor . . .»¹ A színpadi tánc egyik főhibája, hogy «a' kísérő zene tíz-tizenkétszer is ugyanazon verset ismételvén a' táncz is folyvást ugyanazon mértéken foly; és ez némelly legújabb zeneszerzőink' vétke, melly már cigányainkra is, midőn úrias körökben játszanak, el kezd ragadni, holott ezelőtt soha nem húztak *lassút*, mellynek *czifrája* nem lett volna, 's e' kettőt váltogatták; most pedig a' lassút ásítózásig húzzák, 's rá tüstént a' legfrissebbet kezdik, és így a' régi szokás 's közmondás ellenére csak kettő, nem három a' táncz, mert ez csak akkor van meg, ha *eleje lassú, közepe czifra, utólja fris . . .*»² «Mind régi, mind újabb tánczenéink úgy vannak szerkesztve, — folytatja Czuczor — hogy a toborzónak *frise* is legyen, azon különbséggel, hogy a' régiek, például Bihari, a' nemzeti jellemhez alkalmazkodván a' fokozatot, 's egyszerűséget jobban megtartották, midőn a' mostaniak össze-vissza keverik árnyéklat nélkül a' leglassúbbat a' legesebesebb frissel . . .»³ A negyvenes évek derekán tehát már arról van szó, hogy a tánc-zenének egy hagyományos nemzeti formaelvét, a fokozatosan kiterülő többrészséget, melyet a «Három a tánc» régi (nota bene: már a XVII. században jólismert) jelmondata fejez ki legpregnansabban s mely különböző visszatérések, ismétlések, repricek, variációk révén lassanként s önmagától egész ciklikus formatípusoknak, egy sajátosan szövevényes, de szinte természet-adta zenei alakításmódnak válik kiindulópontjává, meg kell védenünk egyes divatos újítások formabontó, nyers kontraszthatásokat kereső törekvésétől. Az ötvenes években jóformán ugyanezt a hangot halljuk, csak-hogy most inkább a csárdással kapcsolatban. A csárdás, Czeke Sándor leírása szerint, egy lassúból s egy, de néha három frissből áll. «Némelykor a lassúból a szilajba való átmenetel friseded által eszközöltetik, vagy pedig a friss hirtelen visszaesik a lassú tempójába.»⁴ Matolay Viktor azon-

¹ U. a. 1843. I., 114. L.
még u. o. 111.

³ U. o. 115—16.

⁴ *Hölgyfutár*, 1858., 615.

² U. o. 114.

ban már a hagyományellenes «városias modor»-ra panasz-kodik, «midőn egy lassút, két frisset hallunk, azután egy negyedóráig semmit, megint öt perczig valamit, s megint hosszabb ideig semmit», holott «azért van vonó és nem fúvó hangszer zenészeink kezében, hogy el ne hagyják addig, míg szívünk meg nem telt». A csárdásnak legfőbb baja, hogy friss formájában 1853 óta túlgyorsan játsszák, valóságos kánkán lett belőle; helyette épp ezért a «lakodalmás»-t kellene felkarolnunk; ez «áll egy vagy néhány táncz-taktusban eljátszott lassúból, ezekre elkezdődik a táncz, és azután vagy 10 percz vagy egy óranegyed után az első hegedűk mindennemű, az ősz magyar zenéből merített és cigányaink által olly remekül és kifogyhatlan változatossággal játszani tudott cifrázatokat játszanak, míg a többi zene egyhangú monoton módon kontráz két taktusban a fő-, és a másik két taktusban a septim accordon.» Következik újból a lassú, majd megint a friss (illetve cifra) és így tovább, akár egy órahosszat.¹ Ilyen keretben a hallgatónak valóban nem kell félnie attól, hogy a muzsika, ideje előtt — «míg szíve meg nem telt» — megszakad. Hajdu László kevéssel utóbb úgy írja le az 1830 táján divatozott nagykúnsági magyar táncot, hogy ahhoz a lassú verbunkost, triójával s esetleg «figurá»-jával egyetemben, egymás után háromszor végigjátszották, utána következett a mérsékelt gyorsaságú friss, «figurá»-val vagy codával, végül — de talán még nem befejezésül — egy második s esetleg egy harmadik friss; — amivel szemben manapság, azaz 1860 táján, «alig kezdődik a lassú, a fiatalság mindjárt csárdást (értsd: forgószél sebességű frisset) kiabál . . .»² A főhiba tehát itt is a hagyományos fokozatosság elejtése; ezt az elvet ismerik fel legjellemzőbbnek, leglényegesebben magyar formagondolatnak s épp ezért nem lephet meg, ha később Ábrányi Kornél, az ő «magyar mű-

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1859., 56—57.

² *Zenészetlő Lapok*, I. (1861), 169—70. A «figura» szerepéről v. ö. Ábrányi Kornél, *A magyar dal és zene saájátságai*, 1877., 123.: «Vannak hallgató nóták, melyekben az egyes különböző mozamú részcek ily figura-tételek közbeékelése által vannak egybekötve; ismét meg mások, hol ez csak a végén fordul elő.»

zenét» tanító kézikönyvében, épp az érzelmi fokozatosságot hirdeti a magyar zenéből kialakítandó «világ-műformák» elhatároló sajátosságának, a nyugati zene reпрizes (az alapgondolathoz visszatérő) formavilágával szemben.¹

Mellőzzük itt azt a problémát, hogy ama bizonyos, sokszor megrótt értelmetlen sietség és szakadozottság talán minden *újfajta* tánc-zenének sajátossága, a régi (immár nem élő) felé visszasóhajtó idősebb nemzedék szemében s hogy a gyorsulás egyébként valóban kimutatható jelensége minden újabb európai nyelvnek és zenének; mindenképpen tény, hogy a 40-es, 50-es évek nyilatkozataiból ama «réginek», visszavonulónak, tehát a verbunkosnak, meglepő formalehetőségei bontakoznak ki előttünk. Kiderül itt, hogy ez a romantikus táncmuzsika, jóformán még mielőtt tudatos műzenei, feldolgozási, kibővítési programmal közeledtek volna hozzá, már a maga «természeti» állapotában is eléggé sokrétű műzenei formák indáit sarjasztotta magából; az a forma például, melyről Hajdu László ad leírást, ha egykorú zenei dokumentummal nem tudjuk is igazolni, valósággal a klasszikus nyugati irodalom bonyolult szvit-formáira emlékeztet. A formateremtő komponistának itt jóformán csak a kezét kellett kinyújtania anyagért és lehetőségekért. S ilyen kinyúló kézben nem is volt hiány. A verbunkosból készült program-szvitokról, Lavotta János és Csermák Antal műveiről tudjuk, hogy 1797 és 1820 között készültek; de ezek a művek még nem tiszta zenei formálás eredményei, hiszen külső tárgyukhoz, «cselekményük»-höz kell igazodniok, azt illusztrálják jellemképek sorozatában, több-kevesebb sikerrel. Viszont már a legrégebbről, 1780—90 körül írt verbunkosok között vannak középrészes, triós táncdarabok; ezek a középrészek és zárószakaszok — mint részletes vizsgálódásaink során látni fogjuk — 1800 és 1830 között (főként Biharinál) mind szélesebb, önállóbb, formai és tartalmi szempontból mind fejlettebb arányokban jelentkeznek. A harmincas évek vége felé s főként a negyvenes évek derekán Rózsavölgyi Márk (ki már 1833-ban «Magyar stílusú rondó»-

¹ Ábrányi i. m., 124.

val mutatkozik be Pesten), jórészt divatos tánc-kreációk megkomponálása révén, eljut a tisztán zenei formálású, tervszerű ciklus-műig; 1840 táján indul meg a «magyar ábránd»-ok irodalma s ugyancsak a negyvenes években készülnek el Liszt Ferenc «magyar dall»-ai és (1846 óta) első rapszódiai, melyek (noha az első tizenöt rapszódia csak az ötvenes évek elején jelenik meg) útmutatóivá lesznek minden további, magyar anyagot romantikus fantáziaformába foglaló kísérletnek. A harmincas évek végén néhány kamara-zeneművel, alkalmi kompozícióval tűnik fel Erkel Ferenc s 1840-ben már első operájával is nyilvánosság elé lép a Nemzeti Színház ifjú színpadán.

Ezen a ponton rá kell mutatnunk, hogy a verbunkos-stílus további, sőt már eddigi érvényesülésében, a formalakító célatatokon kívül, nagy szerepet játszik e romantikus magyar tánc-zene két másik, szintén kezdettől fogva magában az anyagban, annak stilizálatlan «természeti állapotában» bennerejlő sajátossága: könnyű és sima vegyülése idegen elemekkel s szinte szuggesztív kínálkozása színpadi zene céljaira. Ha végigfutjuk az első (fennmaradt) magyar daljátékok partitúráit, lépten-nyomon szemünkbe ötlük ez a kettős vonás; Ruzitska József *Bélájától* és *Kemény Simonjától* (1822) Erkel *Báthori Máriájáig* (1840) és Thern Károly *Tihany ostromáig* (1845) mindenütt a stílus-keverésnek ugyanaz az elve — s mindenütt meglephet, mily theatrális, mily dekoratív zeneforma a színpadra emelt verbunkos, milyen táncosan könnyed vagy búsongóan érzelmes meg-elevenítője idillikus és hősi jeleneteknek, — s egyúttal mily könnyen kelti magyarosság illuzióját ott is, ahol csak egy-két sallangját kölcsönözte oda valamely merőben idegen, olasz, német vagy francia zeneanyagnak, — ezzel mintegy felmentve a külföldi kultúrájú komponistát további magyarosságok további erőfeszítése alól; a verbunkos-zene, mint mindenütt, itt is illúziók melegágya. Ez magyarázza meg, hogy a színpadi verbunkos-zene tulajdonképp mindvégig nem tudja egészen megmagyarosítani a színpadot, melyen megszólal, mindvégig nem teremti meg a magyar operát, hanem simán és előkelően megfér heterogén, külföldről tanult s nyersen át-

plántált zenei kifejezésformákkal (ezt talán félig külföldi, félig «nyugatos» eredete teszi érthetővé); viszont ez magyarázza azt is, miért tud széles ívű színpadi formákká kifejlenni, miért lesz nagy finálék hatásos anyagává s lobbanó ritmusú éltetőjévé — *Hunyadi Lászlótól Álmosig, Saroltáig és Dózsa Györgyig*. A feloldatlan idegen formaelemek azonban mindvégig nem tágítanak mellőle, sőt életének vége felé meghamisítják és elnyomják őt magát is.

Igaz, ezek az idegen hatások tulajdonképpen a romantikus magyar zenekultúra nagyeurópai nevelőiskoláját szimbolizálják; egyúttal pedig, mint az óramutatók, jelzik, hogyan és mennyiben tart lépést Magyarország, helyesebben Pestbuda zeneélete az egykorú külföld zeneáramlataival. Beethoven zenéje például 1830 táján kezd szélesebb tömegekhez eljutni; ¹ első jelentékenyebb követője (Volkmanról itt nem szólhatunk, az ő német kultúrájában nem a magyar romantika reagál külföldi ösztönzésekre, hanem fordítva) csak Mosonyi Mihályban jelentkezik (vonósnégyesek, D-dur szimfónia 1844, és A-moll szimfónia 1856). A negyvenes évek magyar közönsége — annak ellenére, hogy Mozartért a század kezdete óta változatlan a lelkesedés — általában még sokkal közelebb áll az olasz és francia operakultúrához, melyen felnevelkedett, mint a német klasszikus mesterekhez, főként a szimfonikusokhoz; jellemző, hogy Erkel első operáit, nevezetesen *Báthori Máriáját* az egykorú kritika németesen klasszicizálónak érzi, Thern operamuzsikájának (*Gizul*) olaszos-franciás atmoszférájával szemben. ² Doppler Ferenc sikereit is jórészt Boieldieu, Auber, Meyerbeer, Bellini és Donizetti irányának kedveltsége magyarázza. De már a

¹ L. Isoz Kálmán: *A Beethoven-kultusz Pest-Budán*, Prot. Szemle, 1927. — A huszas-harmincas évek idősebb nemzedékének kiforrotlan, minden újat egy kalap alá foglaló nézeteire jellemző Kisfaludy Sándor (Kotzebue nyomán készült) *Elméis özvegyének* egy passzusa, mely szerint «elnémulhat Beethoven, Spontini, Méhul, Rossini és valamennyi az ő újabb ízlésű, mesterségesebb és annyival értetlenebb hangjátékával». (Minden Munkái, VI., 21.)

² *Athenaeum*, 1842, I., 29. L. még *Életképek*, 1844, 197. (*Hunyadi Lászlóról*.)

század dereka táján éles visszahatást vált ki az olasz operamuzsika, ha nem is a nagyközönség, de egyes kritikus-csoportok köréből; a «napi érdekű Donizetti-féle fülsiklandozások»-at¹ épp úgy ki szeretnék szorítani, mint már előbb a Rossini-zene «édeskés cukorkáit» és «nyaktörő koloraturnutatóványait»,² vagy mint később Verdi «szemfényvesztő, fülámító» dallamait,³ s 1864-ben Mosonyiék Erkel régime-jét és a Verdi-kultuszt együtt támadják Wagner műveinek mellőzése miatt, a wagneri gondolat szóhozjuttatása érdekében. Tulajdonképpen ők verekszik ki Wagner magyarországi elismertetését és győzelmét a hatvanas évek derekán (Berlioz-nak pesti szereplése, *Rákóczi-indulója* s a magyar filharmonikusok propagandája együttvéve sem szerez ily gyors és döntő győzelmet), — csak később, 1870 táján eszmélnek rá megdöbbenve, hogy az új német zenének túlságosan széles és könnyű utat nyitottak Magyarországra. Általában a század zenedivatjának nagy fordulását Rossini-tól Wagner felé semmi sem mutatja oly tisztán, mint hetven év magyar operairodalma, *Béla futásától Toldi szerelméig*; Erkel fejlődése egymagában is ezt a fordulatot szimbolizálja. Wagnerrel párhuzamosan, bár jóval halványabban, Schumann, majd Brahms is megkezdik bevonulásukat a magyar zeneéletbe. Végül ugyanez időben (60-as, 70-es évek) feltűnnek a német Bach-renaissance első, halvány hazai reflexei is (átiratok, szólóhangversenyek, kamarazene-esték egyes «óklasszikus» programmszámjai); a mozgalom két legérdekesebb magyar romantikus tanítványa Bertha Sándor (szvittek, fugák) és Székely Imre (invenciók, preludiumok és fugák).

Ezek természetesen csak a főbb állomások; esemény, felismerés, fordulat közben is bőven akad. A három magyar romantikus vezér «magával hozott» zenekultúrája mindenestre legszerencsésebben oszlott meg a modern Európa iránymutató áramlatai között: Erkel az újabb olasz opera-

¹ *Életképek*, 1844. 335.

² *Pannonia*, 1820, 25, ill. 1821, 628.

³ *Vasárnapi Ujság*, 1859, 20.

kultúra (pontosabban az olasz-francia nagyopera), Liszt a romantikus francia zenevilág, Mosonyi a klasszikus német mesterek neveltje volt; a magyar zene ideálja is három különböző megvilágításban ragyogott fel szemük előtt. S ámbár a magyar romantika gondolatkörén kívül közös volt bennük az a hatalmas ösztönzés is, melyet életük bizonyos szakában Wagner zenéjétől nyertek: a vérmérséklet s a tehetség irányának különbözősége mellett épp a nevelőkultúrák mély különbsége hatott legtermékenyebben Erkel, Liszt és Mosonyi magyar oeuvre-jére. Mert ezek a nevelőkultúrák szabták meg s alakították ki számukra (helyesebben: az egész világ számára) a háromféle formavilágot, melyben tehetségük legszabadabban bontakozhatott ki: Erkel számára a zárt melódiakon nyugvó heroikus-lírikus operát, Liszt számára a színkeverés és formateremtés új eszközeit, a romantika kísérletező lázát s merészségét, Mosonyi számára a nagy «idealista» formák szilárd építkezésterveit. S épp ez mutatja, hogy a történelmi pillanat mennyire érett: ennek a háromirányú európai ösztönzésnek kell találkoznia egyetlen körben, egyetlen nemzedékben, egyetlen nemzet törekvései között, hogy elkövetkezhessék a «magyar műzene» nagy álmának vagy talán délibábjának igazi órája, a döntő óra, mely egyúttal tetőpont és sorsforduló; mert az az alig két évtized, mely alatt mindez megéri s lejátszódik: valóban nem jelent többet a magyar XIX. század nagy napjának egyetlen órájánál, — még ha ez az óra a delelés órája is.

Hozzá kell tennünk, hogy a század derekán a népies dalzene is bővülési törekvéseket mutat. 1845 és 51 között komponálja Egressy Béni többszakaszos dalait és Székely Imre, a Liszt-rapszódia nyomdokaiba lépve, az 50-es és 60-as évek folyamán írja s teszi közzé a népies dalokból készült s nevét általánosan ismertté tevő «idillák»-at megábrándokat. Azt mondhatnók, 1850—60 táján már ez a zenei anyag is megérett a szélesebbkörű összefoglalásra. S ez az összefoglalás — tánc-zene és népies dal terén egyaránt — valóban szinte elkerülhetetlenül aktuálissá vált, mihelyt a magyar vagy magyarországi muzsikus ráeszmélt a nyugati

formák megközelíthető «földi valóság»-ára, egyúttal pedig a magyar zenei anyag s a nyugati formák párosításának beláthatatlan lehetőségeire. Az összefoglalás, nagyobb formák szövése-kibontása sokáig ösztönösen, jóformán véletlenül történt, mint azoknak a *Magyar egyvelegek*nek esetében, melyekről azt olvassuk, hogy kereteik között az 1833-i fáji hangversenyeken «tizenkét rendbeli lassú és sebes nemzeti darabok . . . adattak elő» felváltva, különböző szólóhangszereken (kétséggkívül zenekari kísérettel), «Contzertes alakba».¹ De az efféle «koncertes alak», úgy látszik, megnyerte a hallgatóságot, csakhamar mind tudatosabb követelménnyé válhatott s mikor szélesebb rétegek is megismerkednek a nyugati szimfónikus zenével, elérkezik ez új követelmények programmszerű megfogalmazásának ideje is. A negyvenes évek közepe táján már eléggé sűrűn kerülnek előadásra a fővárosban Beethoven-szimfóniák s egy ilyen alkalommal — a Hangászegyesület épp az ötödik szimfóniát játssza — egyik neves pesti folyóirat kritikusa módot talál annak az ötletnek megvitatására, hogy valamint e hatalmas mű «egyes gondolatában figyelmes taglalás után megannyi egyszerű, becsületos német népjellemű danatöredékekre, sőt, néhol valóságos tenyerestalpas falusi, mezei, népünnepélyi zeneforgácsokra ismerünk, csakhogy ő azokat végtelenül nemesítve, magasztosítva fogja fel, osztja el a' legillőbb hangszerek közt, szövi szerzeményébe, sőt mintegy belőlök szövi ki 's teremti elő halhatatlan művének lelketigező bámulatos költészetét: szintúgy lehetne sajátságos és eredeti, erőteljes, férfiasan méla és búskomolyan hősies, nyíltszívűleg érzékeny, 's egyszerűn kedélyes nemzeti magyar danáink hangvirágiból, 's bensőleg jellemzetes, magyar szellemű újabb zenegondolatokból akármi nagyszerű, magasztos, dicső szerzeményt alkotni . . .»² Ez az év a *Hunyadi László* bemutatójának éve; nem csoda, ha ugyanezek a hasábokon valamivel később (Vas Andor *Hangászati leveleiben*) már világosabb fogalmazásban olvashatjuk ugyanezt a gondolatot:

¹ *Hasznos Mulatságok*, 1834, I., 82.

² *Életképek*, 1844, 105.

«Magyar zene-styl még nincs, vagy a' derék Erkel által csak most van a' megteremtés kezdetében. És pedig sok műértő szólt már buzgalommal azok felől, miket a mi nemzeti zenénk dús csirájából nevelni, alkotni lehetne. Liszt, a' rövid lelkesülésű, szép kecsegtetéseket monda egykor e' tárgyról *szóban*; Erkel pedig, lángeszű magyar mesterünk, tettel valósítja ez iránti reményeinket. Ha egyszer megalapítva 's a' művészek által ismerve lesz e' zene-styl, lehetend akkor rajta minden műveket szintúgy írni, mint most a' franczián, olaszon, németen.»¹ Tehát a lényeg, az óhaj egyelőre ez: szükségünk volna olyan nemzeti zene-nyelvre, melyen gondolatainkat épp úgy ki tudjuk fejezni, mint a nyugati népek a magukéit a nyugati zenékben.

De a *Hunyadi László* bemutatója (1844. január 27.) ellentéteket is robbant ki, konfliktusokra is világít rá. A verbunkos a maga győzelmes első félszázadában annyira gyökeret vert a köztudatban, mint reprezentáns, büszke-szép nemzeti tánc-zene, hogy mikor most egy újabb nemzedék nagy formákat akar belőle felépíteni, már szemben találja magával az előző korszak kikristályosult eredményeit, már le kell győznie egy sor konzervatív elfogultságot, le kell győznie azt a hitet, hogy csak táncmuzsika és «népdal» lehet igazi nemzeti zene; át kell törnie a kis-formák hagyományosan lezárt, kész keretein (nemcsak stiláris értelemben, a zenei anyag területén, hanem a nemzeti közvéleményben is), — egy magasabb ideál, a magyar műzene, a szabadon lélegző nagy magyar zeneformák érdekében. Az új nemzedék most már kénytelen-kelletlen szembefordul a «tánc-szerűség» kizárólagos elvével s többek közt Petrichevich-Horváth Lázárnak ki kell fejtenie *Honderúje* hasábjain, a *Hunyadi* bemutatója alkalmából, mennyire «ferde az a nézet, hogy csak olyan dalmű lehet nemzeti, amelyre egy verbunkosat avagy frisset amúgy melegében elhevenyézhetni.» (Mint látni fogjuk, ugyanez a probléma fogja felszítani tizennyolc évvel később a *Szép művészeti Csarnok* és *Zenészeti Lapok* polémiáját; viszont a *Pesti Napló* kritikusa 1868-ban már azzal fogja

¹ U. o. 339.

támadni Mosonyi Mihályt, hogy Széchenyi-gyászzenéjét elnyújtott csárdásnak bélyegzi, tehát szemére hányja, hogy a népszerű nemzeti táncformák hangjától még nem bírt egészen elszakadni . . . A probléma végeredményben ugyanaz marad, csak más és más megvilágítást nyer a különböző «beállításokban».) Ha magát a zenei termést nézzük, az e korban annyira az új művészet pártját igazolja, hogy két-ségünk sem maradna a bizalmatlanok és konzervatívak teljes veresége felől. Alig tért napirendre sajtó és közvélemény a *Hunyadi László* sikerén, a következő év meghozza az Erkel-opera elkésett nyitányát, mely sokáig mintája marad az új magyar stílus szimfonikus kísérleteinek: romantikus magyar zene, mely íme, be tudja tölteni az olaszos operanyitány Európa-szerte ünnepeelt, briliáns formakereteit, tehát világdívatához simul, egyetemes áramlatba kapcsolódik! A most következő tíz esztendő évköre pedig — melyet két természetes periódusra bont a szabadságharc s a nyomában berendezkedő abszolutizmus tragikus határvonala — néhány újabb művet érlel meg, melyek a magyar műzene jogosultságának és művészi lehetőségeinek kérdését nyilván egyetlen irányban s egyetlen értelemben döntenek el. 1847 tavaszán bemutatják Pesten Bartay András *Árpád népe* című magyar stílusú kantatétjét; ¹ 1852-ben (legkésőbb azonban az ötvenes évek közepén) fejezi be Erkel a *Bánk bánt*, mely csak kilenc év múltán kerül előadásra; 1854 körül írja meg Volkmann Róbert a *Visegrádot*, két magyaros tételével; 1854—55-ben komponálja Liszt a *Hungáriát*, ezt az első magyar stílusú (verbunkos-gyökerekből sarjadt) szimfonikus költeményt, mellyel — mint maga írja — Vörösmarty hozzáintézett ódájára «válaszolt»² s melyet 1856-ban maga mutat be Pesten;

¹ Az e hangversenyen (1847. márc. 3.) bemutatott műveiről írja Bartay Pokorny Józsefnek ugyanez év március 8-án: «Das Programm meiner Compositionen ist durchaus in Ungarischem Style gehalten, dürffte daher auf Beyfall Anspruch machen, da es von gewöhnlichen Compositionen gänzlich abweicht» (I. Isoz: *Zenei levelek*, 1924, 487. sz.).

² Levele Mosonyihoz Rómából 1862. nov. 10. (L. *Zenészeti Lapok*, III., 70.)

végül említsük meg a zongora-karakterdarabok csírázó irodalmát is, melynek korszerű termését 1857-ben az *Erzsébet-Emlény*, mint reprezentáns gyűjtemény foglalja össze: itt tűnik fel első magyar stílusú zongoradarabjával, a *Pusztai élettel* Mosonyi-Brand Mihály is, ki már egy évvel azelőtt bemutatott 2. szimfóniája zárótételében kísérletet tett magyaros téma szimfonikus feldolgozására. A következő évtized harcoss műzene-mozgalma azután túlnyomórészt az ő és fegyvertársai nevéhez fűződik.

*

Közben azonban, mintegy közvetítőként műzene-ellenes (azaz maradi) és műzene-valló nyugatos (azaz haladó) pártok között, kialakul egy félig-vidéki, félig-városi, kompromisszumokon épült, sajátos művészi irányzat, melyet talán úgy jelölhetnénk meg legáltalában, hogy a «keleti kör» (azaz a népies-naturalista zenészcsoport) magyar műzene-programja. A «keletiek» ideálja, mint nyilatkozataikból kiderül, a *magyar szalonzene*; köztük a legműveltebb, Szélfy Gusztáv is legfeljebb énekes színműre és kezdetleges szonátára gondol. Minthogy állandóan a fokozatos fejlődés elve lebeg szemük előtt, merészebb álmaik nem is lehetnek. Gróf Fáy István, ez a kurucosan lelkes zenebarát és rajongó műkedvelő, a «régi világ» egyik utolsó őrszeme, ki — mint nekrológja elismeréssel emlegeti — «minden nem magyar zene iránt nagy ellenszenvvel volt»,¹ viszont Csermákban a magyar Beethovent, Simonffyban a magyar Schubertet és Frank Ignácban a magyar Chopint ünnepelte: elsőnek válik elégedetlenné a régi nóták s a régi verbunkos-zene kizárólagos kultuszával és magyar «saloni gondolatokat», «salon-eredetiséget» kezd sürgetni az ötvenes évek vége felé. Figyeljük meg itt a «keleti párt»-nak azt az, egyebként állandó taktikáját, hogy a «nyugatosok» eredményeit egyszerűen nem veszi tudomásul; ezek a muzsikuskok és fél-muzsikuskok másfél évtizeddel a *Hunyadi László* bemutatója után vagy — mint

¹ *Zenészeti Lapok*, II. (1862), 262.

már láttuk¹ — több évvel a *Bánk bán* első előadását, sőt megjelenését követőleg, olyan hangon írnak és perorálnak, mintha a magyar zene érdekében még soha semmi sem történt volna s ők (zártkörű, elszigetelt társaság) lennének a legelsőek, akik komolyan gondolnak vele. Fáy szerint Frank Ignác, a csárdáskomponista, helyesen érezte meg, hogy «örökké holmi „Sárga cserebogár“-féle melódiákkal nem lakhatunk jól, és azért ő új iskolát kezd, és a saloni gondolatokat önti át nemzeti alakba»,² — amit annál helyesebben cselekszik, mert Simonffy, Farkas Miska és mások már ismételtelen megállapították, hogy «új eredeti magyar gondolatot találni már majd csaknem lehetetlen».³ Hiába, ezen a téren csak rezignálnia lehet a magyar muzsikuskak: «Bihary, Csermák, Lavotta, Liszt (János), Ruzsicska, Lechki (?), Kossovics, Czinka Panna szelleme már ki van merítve»; a régi zenét tehát tartsuk tiszteletben, tartsuk mintául, mint «egyik szent örökségünket, és édes eleink elmúlt fellengős szellemének megfelelő emlékeit», de legyünk vele tisztában, hogy a régi magyar zene nem szól többé a mai szellemhez, a most élő muzsikus nem tehet mást, mint hogy új zenét alkot. (Meg kell gondolnunk, hogy ezeket az érdekes sorokat a *Régi magyar zene gyöngyei* című népszerű sorozat szerkesztője írja: kiadványa, mely 1857-től 61-ig öt füzetben jelent meg, Bartay Ede *30 eredeti magyar zenedarabja* (1853) nyomában. de Káldy Gyulát mintegy negyedfél évtizeddel megelőzve, jóformán elsőnek hívta fel szélesebb körök figyelmét a verbunkos «első hőskorára», épp a «második hőskor» küszöbén.) Az elmondottak szerint — folytatja Fáy — «nem mindig üthetjük össze sarkantyúinkat, nem mindig tehetjük kezünket fejünkre, egyet rikkantván, olyan Szilaj Pista módjára, hanem sokszor a külföld előtt is vagy nagyobb körökben kell a magyar zenét bemutatni, akkor finomabb gondolatokra, új világra van szükség. . . » Tehát «hiában, előre kell

¹ L. e dolgozat előző fejezetét a *Budapesti Szemle* 1933. decemberi számában.

² *Vasárnapi Ujság*, 1858. 586. (Fáy itt egy Frank-ellenes támadással [*Vasárnapi Ujság*, 1858. 514.] polemizál.)

³ *Vasárnapi Ujság*, 1859, 44.

mennünk! . . . a régi, ‚betyáros‘ szellemet kissé finomabbá kell tenni . . .»¹ Azzal azonban le kell számolnunk, hogy ez a finomabb magyar zene nem lesz, nem lehet tisztán magyar; a tiszta, tősgyökeres «eredetiséget» ugyanis csak a népdalok, nemzeti táncnóták s legfeljebb még egyes régi lassú palotások ismerik,² de a «palotás nóták» általában «magasb elevációkba mennek; és ott kell azután nagyon vigyázni, hogy az új zene-gondolatok nemzeti alakban tűnjenek fel»,³ épp mert «itt már más szellem van! Saloni darabokban, magyar quartettekben, fantáziákban, magyar operákban, már ott a magyar gondolatok csak mint kiegészítő részek tűnnek fel, avvagy mint alapgondolat, melly azután a képzelet és érzelm hullámozása szerint millióképen variáltatik. Jelesen: magyar operát írni lehetetlen úgy, hogy minden betű magyaros legyen; ezt próbálta a geniális Ruzsitska is, *Béla futása* nevű szép operájában, de nem boldogult!»⁴

Ezekből a sorokból világosan kitűnik, hogy az ötvenes évek végén — talán a műzene-mozgalom eredményeinek be nem vallott hatása alatt — a vidéki konzervativizmus is beleúnt már a maga dédelgetett formáiba. Miből alakuljon tehát s miből ne alakuljon az a bizonyos «magasb elevációkba menő», reprezentábilis magyar zene? ez már újabb probléma, mely körül megoszolhatnak a vélemények. Bors Károly kissé támadó élű nyilatkozata szerint «minél közelebb áll egy magyar zenemű a művészethez, annál távolabb esik a *Csárdás zenéhez*»;⁵ Kubinyi Lajos úgy vélekedik, hogy «számtalan új alakot kell életbe léptetnünk, hogy zenénk alapját minél tágasb térre fektethessük. Új alakokat, melyek az ‚eredeti magyarok‘-tól származtak; melyeknek tehát, bár újak, hasonlítniok kell a régiekhez, mint hasonlítanak a gyermekek szüleikhez. Új alakokat: a versköltészet mintái szerint, melyekben reáismerjünk azon érzelmekre, melyek nemzeti jellemünk alkatrészei»⁶ Vegyük tehát tisztán a régi ver-

¹ U. o. 45., ill. 1858, 586.

² U. o. 1859, 175.

³ U. o. 45.

⁴ U. o. 175.

⁵ *Zenészeti Lapok*, II. (1862)⁷
164.

⁶ U. a. III. (1863), 415.

bunkos-zenét alapul? Mint láttuk, már Fáy szkeptikus volt e tekintetben; még szkeptikusabb természetesen a «nyugatos» Bartalus István, mikor felveti a kérdést: «Milyen hát a magasabb körök életét, szokásait vissza tükröző magyar zene? A régibb idők óta léteznek erre példányok», — felhossa Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Bihari, Svastics műveit — «de a melyeket nem kell szoros értelemben utánozni».¹ Hátravolna a népies dalzene, mint a «szalon-eredetiség» másik lehetséges anyaga és forrása; talán erre az anyagra gondol Simonffy, mikor egyik levelében merészen bejelenti, hogy hivatalos ügyeitől fennmaradó kevés idejét «a magyar sonáta, romance, ballada műfajok megteremtésére használja fel»² — s bizonyosan reá gondol a verbunkos-zene harcos ellenfele, Szénfy Gusztáv, mikor a hallgató-nóták műzene-formáját elégtelennek, következetességnélkülinek jelenti ki s rámutat, hogy a magyar műzene-stílust daljátékokban (operetta) kellene kezdeményezni, mert «így talán hamarabb nyerhetnénk végtől-végig valódi magyar operát».³ A fokozatosságot természetesen itt is gondosan meg kell őrizni: így ha szonátáról van szó, annak régibb, Tartini-féle típusa közelebb áll a magyar ízléshez, mint a fejlett, klasszikus szonáta (Szénfynek, a radikális «keleti» pártvezérnek programja ezen a ponton csodálatosképpen találkozik Berthának, a radikális «nyugatos»-nak későbbi programjával); ha pedig operáról van szó, «először teremjenek népszínművek, aztán daljátékok s végre dalmű...» A végső következtetés mindenestre csak ez lehet: «Sokat fog az idő megérlelni zenénkben, s legtöbbet fog tenni egy lángész».⁴

Valóban, ezt az alkotó lángelmét várta a korszak magyar zenéje, «keleti» és «nyugatos» oldalon egyaránt; ő az, akinek munkáját előkészítik a viták, tervezetések és kísérletek, ő az, aki évtizedek vetését learathatja, nemzedékek fáradságos életművét betetőzheti, a nemzet zenei eszményére felteheti,

¹ U. a. I. (1861), 279.

² L. Fabó B.: *A magyar népdal zenei fejlődése*, 1903, 351.

³ *Természet- s műzene*, 1860. (N. Múz. Ms. Mus. 193, 22.)

⁴ *Zenészeti Lapok*, V. (1865), 201.

felteszi majd a koronát . . . S ha ezt a géniuszt hiába várnök is, lehetséges-e, szabad-e, hogy addig, míg eljön, tétlenül ábrándozzunk? Elébe kell mennünk az időnek, meg kell hallanunk a kor parancsszavát, valóra kell váltanunk egy álmot, melyet a nemzet félig öntudatlanul magában hordoz. Ezzel a tervvel, ezzel a merészséggel felfegyverzetten lép a porondra a *hatvanas évek* magyar zenész-nemzedéke, maga mögött hagyva minden suta tervezgetést, a «keletiek» kicsinyes távlatait, sőt az eddigi számottevő eredményeket is, hogy elszántságával mindent előlről kezdjen.

*

A pillanat mindenképpen kedvező: a nemzeti lelkesedés, hazafias tüntetések a tetőpontjukon, termékeny politikai feszültség, nagy várakozások mindenütt; társadalmi, művészi téren fokozott igények, kezdődő erjedés; mindenütt nyugtalanság, felkészülés, nekiindulás és ígéret. A tulajdonképpeni hangadó generáció nem az ifjúság, hanem az érett férfikor nemzedéke; nem tavaszi vihar készül, mint 1848-ban, hanem gazdag aratás, összefoglalás és tetőpont, nem hajnali mámor, hanem déli erőpróba, nagy számadás és felemelkedés — s utána talán rögtön az alkonyat és hervadás órája . . . A magyar zene területén egy sor prófécia után a döntő beteljesedést várják, tervektől és lehetőségektől terhes az idő. A mozgalom krónikása szerint 1860 táján Erkel operazenejének magyar műzene-törekvéseit kevesen értették, Egressy népszerű dalai, szerzőjük képzetlensége folytán nem elégítették ki a nagyobb igényeket, végeredményben tehát «magyar műzene, mely a zeneművészet eddig ismert és gyakorlatba vett minden műformájában előállítható legyen: erről akkor még a legműveltebb magyar ember sem mert álmodni is»; épp ezért «valami újat, eddig még nem létezőt, s a műzene fogalmának mindenben megfelelő műveket kellett felmutatni». ¹ Így és ezért indulnak meg 1860-ban a *Zenészeti Lapok*,

¹ *Zenészeti Lapok*, XI., 548—49. has., ill. Ábrányi K.: *Mosonyi Mihály*, 1872, 48—49.

melyeknek célja «a magyar műzene jogosultsági eszméjének érvényesítése»,¹ így alakul meg Mosonyi harcoss gárdája, Ábrányi, Bartalus, Bertha, majd Reményi (egyidőre az ellenkező oldalról Szénfy) és mások agitációjával s lelkes célkitűzésekkel: ők egymaguk és egyesülten fogják elvégezni nemzedékek munkáját, megteremtik a magyar művészi zenét, megteremtik a kapcsolatot Európával, a modern külföld rokon törekvéseivel, ők majd győzelemre segítik Lisztet, Wagnert és Berlioz-t, ők új levegőt hoznak, új tanokat és elveket, új nevelést és esztétikát, a művészet s az élet új felfogását, «mely a vén földet ifjúvá teszi» s Magyarországot a világ zenéjének egyik legnemesebb s legragyogóbb gyújtópontjává fogja avatni. A küzdelem kemény lesz, de a győzelem bizonyos, s ők nem rettennek vissza semmiféle nehézségtől: hiszen később is, mikor mozgalmuk már régen elapadt s homokba fúlt, mikor vezéreik már halottak, fel-felhangzik még táboruk hűlt helyén egy-egy, régi harcokra emlékeztető, rajongó vagy erővel teljes hang.

Az új zene-ideálnak többféle neve van, többféle úton próbálják elérni és többféle szövetségest keresnek hozzá. Mosonyi «eszményített, eszményesített magyar zené»-nek,² «szellemies magyar zené»-nek³ nevezi, Bertha «magyar műveltebb zené»-nek,⁴ Ábrányi «mívelt, klasszikus magyar zené»-nek.⁵

Miből támad ez a zene? Ábrányi egyhelyütt azt tanítja, hogy a nemzeti műzenei formáknak «a magyar népzene válfajaiból» kell kisarjadniok,⁶ amivel látszólag Mosonyinak egyes — másutt idézett — nyilatkozataihoz közeledik; ez azonban csak félreértés lehet, mint a továbbiak meg is mutatják. Helyesen ugyanis nem népzeneről, hanem tánc-zeneformákról kell beszélniök s népzeneről csak annyiban van szó, amennyiben a népszerű tánc típusokat sokszor népi formáknak szeretik tekinteni. Ebben az értelemben beszél

¹ Ábrányi i. m., 37.

² *Zenészeti Lapok*, I. (1861), 190, 406.

³ U. o. 190.

⁴ U. o. 422.

⁵ U. o. 28. (1860).

⁶ Ábrányi K.: *A magyar dal és zene sajtóságai*, 1877, 121.

Bertha Sándor is «a népdal- s tánc-zene fokkonkénti mérvének nagyításá»-ról,¹ mint a műzene-fejlesztés kulcsáról, ebben az értelemben találja felhasználhatóknak Ábrányi tankönyve a hallgatót, a palotást, az andalgót, toborzót, indulót, körmagyart, sőt még a csárdást is, mert bár ez utóbbi «nem gyökeredik a valódi magyar népkedélyben» s «a legtöbb idegen elem becsempészésére nyújt alkalmat»,² Mosonyi szerint idővel mégis «sok szépet» lehet belőle teremteni: «megvan benne a tüzes szenvedélyesség, változatosság, mely ha egykor mindenben a gazdag tulajdonokkal bíró népdalok szelleme s jelleme szerint fog idomulni, kifejlődni: lényeges ágát képezendi az egykor okvetlen megalakulandó magyar zenészeti új iskolának».³ Mindezek a formák kiszélesíthetők, tágíthatók s ügyes kidolgozással bármelyikből «könnyen eredményezhetünk egy 120—150 méretből (= ütem) álló zeneművet, mely már a szélesebb és a magasabb világzeneirodalmi műformák színvonalát tünteti fel, s melynél nagyobb keretben sem az úgynevezett „Nocturne”-ök, sem a „Scherzók”, „Impromptúk”, vagy másféle címelnevezésű műformák sem mozognak».⁴ Tankönyv szerint tehát így készülne a magyar műzene; szerencsére csak tankönyv szerint s legfeljebb talán tankönyvírók művei. A doktrína, mint látjuk, mindenesetre igyekszik módszereit és célját világosan meghatározni. De mindez nem elég: egyfelől a zenészek ezenfelül «össze kell egyeztetni tudni idővel zenénkkel mind azt, mi nem szorosan véve magyar, a nélkül, hogy megölje annak eredetiségét»,⁵ — másfelől «el kell távoznia» a «szoros népies formáktól, modoroktól»,⁶ beleértve «a cigány ízléstelen, művészietlen arabeszkjeit» is,⁷ mert hiszen «ha egy nemzeti zenét magas művészi színvonalra akarunk emelni, a népdal s hallgató nóta vagy tánc-zene nem lehet czél, csupán csak

¹ *Zenészeti Lapok*, II. (1861), 59.

² Ábrányi i. m., 129.

³ *Zenészeti Lapok*, I. (1861), 187.

⁴ Ábrányi i. m., 124.

⁵ *Zenészeti Lapok*, I. (1860), 5. (Mosonyi.)

⁶ U. a. III. (1862), 21. (Bartalus.)

⁷ U. o. 19. (Bartalus.)

eszköz arra, hogy általa s vele a nagyobb s eszményibb formákat megteremtsük. De e processusnál szükségképen szakítani kell a népdal formáival, különben nincsen értelme a tágításnak, a fejlesztésnek». ¹ A magyar zene ily módon «lassanként levetkezne . . . a táncformák s népies modor korlátait, s mintegy átszellemülne egy magasabb művészeti világ számára». ² Ennek a kifejlésnek tehát mindenképpen meg kell történnie; általa mérföldes lépéssel jutunk előbbre, általa megtettük az utat az igazi művészet birodalmába; nélküle a «magasabb» magyar zene ügye veszve van. S ezen az elven fordul meg minden; ennek az elvnek megtagadása magyarázza, hogy «honi zenénk . . . kiváló anyaga . . . még csak zenészeti szűrők gyártására fordíttatik», s hogy «csak kevesen foglalkoztak még annak finomabb szövetű feldolgozásával» ³ — holott minő anyag ez! hiszen ilyen zene, «mely jellemi eredetiségét a néptől kölcsönzi, s mely mindazon kevés lendület s előrehajtás mellett is, melyben a nemzettől magától részesíttetik, mégis annyi hajlékonyságot tud már kifejteni, hogy a művészet aromatikusan elemeire is támaszkodhatik a nélkül, hogy ez a nemzetes típusnak hátrányára váljék: tudtommal sehol sem létezik a világon». ⁴

De most az új, felszabadító elv, a népies formák nyűgéből való kibontakozás elve, igazságot szolgáltat e felmérhetetlen becű anyagnak, meghozza a fordulatot: eljön a nap, melyen a magyar zene «kibontakozván az eddig őt fogvatartó helyi hüvelyből, a művészet közös napvilága s melege alatt szabadon fog kifejlődni s saját erejéből folyó önállóságra jutand», ⁵ eljön a nap, melyen «a magyar műzenét mindenhol megértik», ⁶ s melyen «világjelentőségét nem lehet többé le-

¹ *Zenelap*, 1889, 68. (Ságh József; Mosonyiék tanításából elvont megállapításai a 80-as évek végén már sajtószerűságot mutatnak.)

² *Zenészeti Lapok*, I. (1861), 211. (Mosonyi.)

³ U. a. V. (1865), 114. (Mosonyi.)

⁴ U. o. 107. (Mosonyi.) U. o. 180. Székely Imre Idylláiban ezt a szép feladatot ünnepli: «a magyar népdallamokat a művészeti költészet aromatikusan légtörővel körülfonni . . .»

⁵ U. a. V. (1864), 19. (Mosonyi.)

⁶ U. a. VI. (1866), 156. (Reményi.)

szorítani a zeneművészet mezejéről!»¹ Hallgassuk Mosonyi egyik polémiáját, melynek forró lelkesége és nemes eszménysége egyaránt elárulják, mennyire személyes, emberi ügy az ő számára az elvek mérkőzése. «Nem ritkán hallani ily nyilatkozatot: „a magyar zene elveszti eredetiségét, ha azt magasabb s nemesebb modorban kezeljük“. De ez állítás hasonló ahhoz, midőn valaki azt vitatja: „hogy a könyvnyomtatás terjesztése ártalmas az emberiségre nézve«. «Míg nemzetünk a szellemi s anyagi kifejlődés minden ágában hatalmas lépésekkel halad előre, addig vannak sokan, kik zenénkre nézve semmi előhaladást sem engedve meg, untalan a régi keretbe kívánnák azt visszaerőszakolni, s bizonyos átléphetlen szűk határok közzé octroyirozni. Lehet-e ennél nevetségesebb s ferdébb erőlködés! — Miért nem maradt meg hát a magyar ősi sátraínál s nomádszerű életénél?»² Majd így folytatja: «A magyar zene még eddig csak a népdalok s tánczene körül forgott kizárólagosan. De vajjon egyedül ezen téren maradjunk-e örökké? Mi lett volna a magyar költészet s irodalomból, ha az illetők folytonosan csak a legcsekélyebb keretű versek s elbeszélések terén működnek, s nem kísértik vala meg erejüket a magasabb formák s tárgyak eszményesítésével is? A zene mindenekfelett azon legideálisb s légiesb művészet, mely a képzelet s költészetnek legfínomabb s mérhetlenebb világát tárja fel előttünk. S miért lenne egyedül a magyar zene kizárva e kiváltságos világból? — Nagyon csalatkozik az, ki a magyar zeneköltészet pegazusát egy örökösen csak körben forgó kimerült lovacskáknak képzele. Merészen száguldó szárnyas mén az, melynek pályatere az aether világa, végcélja pedig maga a fényesen ragyogó nap».³

Mosonyiék programja e szerint távolról sem az, amivel utóbb Seprődi János megvádolja őket, hogy t. i. pártjuk «a magyar zenét idegen minták szerint akarja fejleszteni»,⁴

¹ U. a. V. (1864.), 27. (Ábrányi.)

² U. a. I. (1861.), 147—48.

³ U. o. 158.

⁴ *Budapesti Szemle*, 1906. máj. (CXXVI.), 237.

— hanem egészen más : egységbe akarják foglalni a magyarságot s a világkultúrát, európai horderejűvé akarják fokozni a magyar zenei gondolatot idegen formaminták segítségével — programjuk egyszóval a *magyar világzene*; s hogy ezenközben mennyire lényeges vagy nem-lényeges számukra «a népdalt symphoniává kinyújtani»,¹ azt legvilágosabban az a polemia mutatja, melynek során 1862 novemberében és 1863 januárjában a *Szép művészeti Csarnok*, illetőleg Czeke Sándor elvi támadásaira válaszolnak a *Zenészet Lapok*, első sorban Bartalus István. Czeke egy névtelen cikkében (*Zenészet titkos büntörvényszék*)² szemükre hányja Mosonyiéknak egész — szerinte merőben chimaerikus — műzene-konceptiójukat : «Hányszor kell ismételni, hogy tisztán nemzeti zene, mihelyest a kezdetleges népdalok körén túl emelkedik, és nagyobb alakban jelentkezik, nincs is, és nem is lehet, és hogy minden ily irányban történő terjeszkedés hosszadalmas és egyhangú monstrummá növi ki magát? Nagyobb művekben is meg lehet ugyan őrizni a nemzeti elemet, mint vörös fonalat elő-előtüntetni és végighúzni az egészen, mint ezt Erkel *Hunyadi Lászlójában* és Joachim ‚magyaros hegedűconcertjében‘ cselekedte, hanem az egység változatosságára számító nagyobb műveknél, nevezetesen operáknál nem lehet okszerűleg olyatén alakulatokat létrehozni, melyek ellen a legtermészetesebb életelvek és a zenészet munkállódás elméletének első szabályai már tiltakoznak». — «A zene az egész világ nyelve, különböző tájszólásokkal és kiejtésekkel, — a franciák, olasz és német legnagyobb zeneszerzők e ‚világra szóló‘ nyelvet igyekeztek megérteni és a kiejtést csak jellemző mellékletnek tartották. Miért követelnénk tehát egyedül mi magyarok más irányt és más eljárást?» Későbbi (szintén anonym) cikkében (1863. jan.) még néhány megjegyzéssel egészíti ki álláspontját : «A magyar nemzeti zene is csak egy oly folyam, mely az általános ‚hangbeszéd‘ oceanjába ömlik ; mely célnak természeténél fogva kell, hogy elébe siessen, ha csak nem akar elhalva mocsárvízként bűzhödni». A magyar

¹ U. o.

² *Szép művészeti Csarnok*, 1862. nov. 6.

zene tanításáról ugyanitt megjegyzi : «mindenesetre igen ferde eljárás marad az, specialitások által hatni ott, hol még az általános s rendes képzettség . . . és az ízlésre nézve, még mi sem tétetett». Czeke Sándor, a *Pester Lloyd* munkatársa s néhány év múlva a bécsi *Aesthetische Rundschau* szerkesztője, ez a nyugati műveltségű író és kritikus, cikkében két világnézet támadásait foglalja össze a romantikus magyar műzene ellen. Egyik mintha a régi «vidéki párt» álláspontja volna (emlékezzünk Fáy István rezignált megállapításaira a magyaros operát illetően!), másik s mindenesetre elhatározóbb : a főváros «kozmpolitá párt»-jának, vagyis idegen műveltségű zenészeinek állásfoglalása, azoké a zenészeké, kik származásuknál, helyzetüknél, műveltségüknél fogva értetlenül állottak a magyar műzene-törekvésekkel szemben, s kik ellen a *Zenészeti Lapok* gárdája legelkeseredettebb harcait vívta. Idegenség és parlag : tudjuk, ez volt az a két véglet, melyeket a «műzene-párt» és lapja (mint minden magyar kultúrmozgalom) egyesíteni akart egy harmadik cél : az európai magyarság szolgálatában, a két véglet, melyek között a mozgalom felőrlődött és elmorzsolódott — s minthogy az előbbinek közönyét megtörnie mindvégig nem sikerült s eredményei sohasem voltak eléggé döntőek és elhatározók : végül is az utóbbinak karjai közé vetette magát s lett maga is parlaggá, lett belőle dalárdapárt és dalárközlöny, vidéki színvonalon, kisvárosi távlattal.

Mondottuk, hogy Czeke támadásában a fővárosi «idegen» párt, a «kozmpoliták» szempontjait ismerhetjük fel legvilágosabban : ők azok, kik a nemzetiség túlzásától félnek, a «lokális színezet», a «tájszólás» hangsúlyozását gyanakvó szemmel nézik s a zenének mint egyetemes világnyelvnek szerepét szeretik hangsúlyozni. Velük szemben Bartalus (a Czekének adott válaszában) s egy-két, jóval későbbi cikkében maga Ábrányi is, rátalál a leghelyesebb történeti érvekre : «Vajjon egyhangú monstrummá növi-e ki magát zenénk, ha kilép a népies formák közül? — Ha ez igaz, úgy minden művelt zene monstrum lenne, mert kilépett a népies formák közül. — Vagy . . . nem a népzene szülte Európa abszolút

zenéjét?»¹ «Előttük trivialis és absurd fogalom, a magyar népzene elemeiből világ műzenét akarni alkotni. Hanem az nem volt, midőn a német, népdalai és tánczenéjéből, az olasz canzonettejeiből s a francia couplettjeiből megteremtette azt a három zenészeti világstylt, melyet most oly annyira bálványoz az egész világ! Pedig újjal lehet kimutatni a műtörténelemből mind ama népies szálakat, melyekből az úgynevezett klasszikus zene trónusának bíborszövege készült. Készült, de nem egy pár évtized, hanem századok alatt».² Kinek juthat eszébe a klasszikus mestereket «kárhoztatni azért, hogy eme népies zenei elemeket felhasználták s azok rhytmusait vagy dallam-meneteit művészi alakokba öntötték?» Egyedül csak az a «trivialis» tehát, «ha egy magyar zeneköltő vagy dalműíró a magyar nép- és táncdal gazdag bányájából kölcsönzi a nemes ércet, hogy ama nemzetek és ama nagy mesterekhez hasonlóan, nemesebb műtermékeket eredményezzen, mint a pusztá népies irányon alapulók?»³ A klasszicizmus tehát, melyre a «kozmpolita» párt elveinkkel szemben hivatkozik, alapjaiban, törekvéseiben, szellemében *mivelünk* rokon s nem övele, bennünket igazol, nem őket; termékenyebb gondolatot s megragadóbb érvet valóban nem adhatott volna a magyar műzene-párt a maga híveinek. Híveinek, mondjuk, mert ellenfeleit csak tényekkel, eredményekkel győzhette volna meg, s amennyire sikerült meggyőznie, azt mindig csak reális eredményeinek köszönhette.

¹ *Zenészeti Lapok*, III. (1862), 77. (Bartalus.) — Czeke «egyhangú monstrum»-ával v. ö. a később (különös módon) épp Ábrányinál emlegetett «végtelen melódiákban úszkáló magyar operai és szimfóniai stílus»-t (Ábrányi Kornél, *Képek a múlt és jelenből*, 1899., 67.). Czeke érveit szinte szószerint megismétli húsz évvel utóbb Schütz Miksa, Erkel *Névtelen hősei*-vel kapcsolatban (A. Neményi, *Das moderne Ungarn*, Berlin 1883. 223.: «Man kann sich für ungarische Musik begeistern und wird deshalb doch zugeben, dass die Ausdrucksmitel in derselben für grössere Kunstformen, wie für die Oper, nicht ausreichen» stb.). Hasonló volt 1900 táján Koessler János pedagógiai állásfoglalása is a Zeneakadémián (Kodály Zoltán szíves közlése).

² *Zenészeti Lapok*, X. (1870), 795. has. (Ábrányi.)

³ U. a. XII. (1871), 119. has. (Ábrányi.)

Innen például Erkel bölcs felismerése, hogy tollat : cikkíró és vitázó tollat, lényegében felesleges a kezébe vennie (gondoljunk Mihalovich Erkel-ellenes állásfoglalására a 70-es években!¹), innen a szóval és tettel egyaránt hadakozó Mosonyi lassú elkedvetlenedése a 60-as évek második felében. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a vitázók közül Bartalus néhány évvel előbb, sőt részben bizonyára e korban is, épp a nagy műformák nyelvét illetően közelebb állott Czeke, sőt Fáy István álláspontjához, mint Mosonyiékéhoz. «Vannak puritánok, — írja az ötvenes évek végén (*Budapesti Hirlap* 1859. júl. 12.) — kik azt akarják, hogy a magyar opera elejétől végig magyar népdalokból, csárdásokból, verbunkosokból, palotásokból álljon. Lehet-e unalmasabb, mint az ilyen Edvard- és Kunigunda-féle jeremiád? . . . A magyar a dalmalaiból fejlődő stíl által (a nyugati nemzetekhez) hasonlóan önálló lehet a nélkül, hogy az idegen elemet kizárná. Erre annyiival több szüksége van, mert szép fantáziája daczára igen keskeny korlátok közt mozog. De a dalmű egy oly nagy egészet képez, melyben szükség, hogy a főbb vonásokat többféle mellékes színvegyület élénkítse . . . A magyar operában emeljük ki a főbb alkatrészeket, mint tiszta nemzetiést, az idegen elem pedig, mint nélkülözhetlen, annak emelésére szolgáljon». Bartalus e sorok írásakor, Erkel korábbi elveit képviselve, kétségkívül nem sejtette, hogy néhány éven belül olyan művek kényszerítik álláspontja megmásítására, mint Mosonyi *Szép Ilonja* és Erkel *Saroltája*, — igaz, hogy a romantikus nemzedék útján mindkettő csak fejlődési fokozat, de nem végső eredmény.

Czeke egyik burkolt támadása (abszurd operai kísérletek stb.) épp Mosonyi *Szép Ilonjára* céloz. Valóban meglepő, hogy ez a zeneköltő, aki 1856/57-ben még Weber, Spohr, Marschner s az ifjú Wagner szellemében ír zenét Pasque *Kaiser Max auf der Martinswand* című romantikus librettójára, aki a negyvenes években klasszicizáló kamaramuzsikát és kontrapunktikus egyházi zenét komponálgat, negyvenöt

¹ L. *Franz Liszt und die Beethoven-Feier in Pest*, Pester Lloyd, 1870. dec. 14. (299. sz.)

esztendő korában arra a merész kísérletre szánja el magát, hogy egy nagyarányú színpadi művet tisztán magyar zenéből építsen fel, úgy, hogy abban «a magyaron kívül egy nemzetbeli zeneelem se legyen képviselve».¹ Mosonyi nem volt igazi színpadi temperamentum — későbbi ensemble- és kórusdrámájában, a sokhelyütt monumentális *Álmosban* sem az — s a *Szép Ilon* zenéjén, egy-két megkapó részletet nem számítva, mindvégig érezhető a kiterveltség, a mesterségesen megszerkesztett kísérleti mű erőfeszítése. De a *Szép Ilon* merész purizmusa valóban csak kísérlet volt Mosonyi számára és — amit Czeke nem tudhatott — csak egyik tagja az agyában megfogant romantikus erőpróbák meg nagytávlatú tervek egész sorozatának. Egy évvel később (1862) az *Álmosban* már ugyanazzal a problémával vívódik, mint majd nemsokára Erkel a *Dózsában* és *Brankovicsban*: «A Wagner által felállított s dalműveiben követett drámai zene elveit»² igyekszik egyesíteni a romantikus magyar zenei nyelvvel; e korban tehát semmi sem áll már tőle távolabb, mint az az erőszakos zenei kizárólagosság és kitervelt magyarokodás, mellyel Czeke bírálata vádolja.

De Czeke támadásának még egy pontjára vissza kell térnünk. A zenetanításról ugyanis azt írja, hogy a magyar műzene-párt elsőségben részesíti a «specialitások»-at, azaz magyar zeneművek tanítását, az általános zenei neveléssel szemben. Ez nyilvánvaló tévedés; a *Zenészeti Lapok* számos pedagógiai programcikkét idézhetnők annak bizonyítására, hogy az általános zenei alapvetést nemzeti programjuk mellett sem tévesztik soha szem elől. «Csak elemi ismeretek után kezdhetjük nemzeti zenénket emlegetni» — hirdeti Bartalus István;³ «nagy tévedés volna . . . nemzeti zenénket más kifejtettebb nemzeti zenének gyakorlata nélkül, kizárólagosan művelni akarni;» — hangoztatja Kubinyi Lajos — «haladásunk . . . csak akkor lehet eléggé gyors, biztos és öntudatos: ha a világ zeneirodalmát szem előtt tartva igyekszünk művelni s gyarapítani nemzeti zenénket»;⁴ és

¹ *Zenészeti Lapok*, II. (1862), 110.

³ U. a. I. (1860), 68.

² U. a. III. (1863), 273.

⁴ U. o. 420. (1861.)

így tovább. Épp csak az egy Mosonyi Mihály, a legszélesebb műveltségű, legkomolyabb nevelő közöttük az, aki egyhelyütt mintha túloldaláról is meg akarná világítani a kérdést: «Ha a magyar zenét komolyabban művelnék s művészi formákban fejlesztenék: a nemzet is mindinkább fogékonyabbá válnék a magasabb zenei műformák iránt» . . .¹ Tehát: világműveltséggel felszerkezteni a nemzeti kultúrát — és viszont! Tehát a magyar szonáta, szimfónia és oratórium majd magától elvezet Beethovenhez és Bachhoz . . . A terv — minden irrealitása mellett — így a legnagyobb szerű. És ilyen ellentétek egyesítése nem is ritkaság romantikus program keretei között. A romantikus szellem, mely anynyira szélső ellentétek között fogamzott, munkaterveiben is megszokta a kontrasztokban való gondolkozást. Az is igaz, hogy mikor Mosonyi e töprengő mondatot leírja, Czeke már megkezdte volt polémiaját a *Zenészeti Lapok* gárdája s egyoldalúan nemzeti politikájuk ellen.

Hogy a magyar romantikus műzene-mozgalom lényegében milyen végleteket egyesített, milyen válságokat simított el egy pillanatra s milyen szakadékokat igyekezett áthidalni, azt — s ez talán nem véletlen — épp a korszak konvulzióinak, végleteinek és szakadékeinak mélyéből előtörő nagy német géniusz: Wagner Richárd ismerte fel legvilágosabban. Első pesti tartózkodását követőleg, 1863 nyarán, levelet ír magyar barátainak, a *Zenészeti Lapok* szerkesztőjének és szerkesztőségeinek s ebben a sokat idézett levélben — részben pesti benyomásai, részben egy sor hozzá eljuttatott magyar zenemű alapján — szerető érdeklődéssel foglalkozik a magyar műzene-törekvések legfőbb problémáival.² Észreveszi a romantikus csoport lázas erőfeszítését s egyúttal a végzetes meghasonlást, mely e törekvéseket «hátuk mögött» fenyegeti. Nemzet és kultúra összefoglalása — mily könnyűnek és természetesnek tűnhetik föl minden kívülálló szemében, annál is inkább, mert hiszen a kettő

¹ U. a. III. (1862), 82.

² Megjelent a *Zenészeti Lapok* 1863. aug. 20. és 1871. nov. 26-i, a *Niederrheinische Musikalische Zeitung* 1863. aug. 29-i számában. Keltezése Penzingből, 1863. aug. 8-ról szól.

lényegében egymás felé törekszik, egymást akarja ; csak aki viszonyainkat közelebbről ismeri, tudja, mily végtelenül nehéz ennek az alapvető igazságnak érvényt szerezni egy alig eszmélő s máris eltompult társadalomban, közöny, tájékozatlanság és rosszindulat közepett. «Mir scheinen diese Bestrebungen, — írja Wagner egyebek között — das ungarische National-Lied in der Weise künstlerisch auszubilden, dass es in unmittelbare Beziehung zu unserer entwickelten Kunstmusik tritt, zu dem günstigsten Erfolg für die Entwicklung und Hebung der Musik überhaupt in Ungarn bestimmt ; so lange ein solcher Erfolg nicht eintritt, wird bei Ihnen immer ein bedenklicher, ja verderblicher Abstand zwischen dem nationalen Elemente und der, nur die Oberfläche desselben berührenden Kunstmusik bestehen, und zwar in der Weise, dass die nationale Musik, d. h. die volkstümliche Tanz- und Liedweise, einem umso degradirenden Naturalismus preisgegeben wird, als die Kunstmusik, eben bloss nach ihren oberflächlicheren Producten begriffen, fast nur verwildernd wiederum auf jene einwirken kann.» Wagner e szerint felismeri azt is, hogy mihelyt a műzene-mozgalom görcsösen összetartó szoritása, ez a szakadatlan s szinte valószínűtlen erőfeszítés ellanyhul vagy megszűnik, a magyar zeneélet s benne a *nemzeti kultúra* álma menthetetlenül szét fog hullani a maga nyers végleteire : a *nemzeti* parlagra s az idegen *kultúrára*. Vagyis előre látta a magyar zenei romantika elkerülhetetlen végétét.

Levele végén Wagner arra is célzást tesz, hogy a magyar zene, ha komolyan fejlesztik, idővel a tespedő nyugati műzenére is felfrissítő hatással lehet. Ezen a ponton mintha csak azokat a várakozásokat ismételné, melyeket a magyar «nyugatosok» a maguk kibontakozó eredményeihez, a jövő nagy magyar zeneművészetéhez fűztek. Mert programmjuktól, annak összefoglaló nemzeti jelentőségén kívül, három irányban várnak döntő eredményt. Egyik szorosabban stiláris természetű : formai bővülés és kifejezésbeli tisztulás ; «a magyar zene gazdag elemei, alkotórészei ne csak csárdások, egyszerű népdalok s stereotypszerű palotások keretébe szorittassanak örökké ..., de ... magasabb műformákat is

öltsenek s megtisztúljanak mind azon galimathiasoktól, melyekkel zenénket a hivatlan . . . naturalisták elárasztották»¹; akkor «a tudomány és technikai készletek segítségével az ügyes zeneszerző leginkább a harmonizálás, a rythmika és moduláció találékonyságában fogja kifejteni a magyaros jelleget, s a művészetre alapított hangszövedék indokolt előállítására által kifejteni a magyar zenét. De akkor bizonyára nem fogja érni ama vád, hogy csárdást vagy toborzót írt»,² — mint ez tudvalevőleg Mosonyival, s épp egyik legszebb művével kapcsolatban, megtörtént.³ De ez a belső átalakulás csak egyik követelménye a programnak. A másik cél: ennek a megtisztult magyar zenének egyenrangú félként való recipiálása a külföldön. Mert «rendületlen hitünk», hogy ez az ifjú muzsika «egykoron nem utolsó szerepet fog játszani az európai nagy hangversenyekben»;⁴ «hogy és mikor? ez más kérdés, melyre egyedül az idő képes felelni».⁵ A magyar zenének már hangsúly- és ritmusrendszere is sajátos és újszerű; «s éppen ez az, melynek szélesbítése s magasabb kiművelésére támaszkodva, mint egy új eredeti zeneiskolának jövendője van a világon».⁶ A kérdés tehát az, «vajjon a magyar zene . . . páratlan eredetisége mellett oda idomítható s eszményesíthető-e, hogy aztán az ne csak a magyart, de az egész zeneművész világot is — nem mint különváló, eredeties nemzeti zene, de mint általános becsű művészeti mű — megragadja, s maga részére meghódítsa?»⁷ Ha idáig eljutottunk, a következő, harmadik lépés szinte önként adódik: ez az újszerű, széles-skálájú, forróságában és lendületében egyaránt merész és lenyűgöző zene, mely eléggé új arra, hogy elhasználatlannak hasson s eléggé régi, hogy minden formát magára ölthessen: előbb-utóbb megkülön-

¹ *Zenészeti Lapok*, III. (1863), 224. (Ábrányi.)

² U. a. X. (1870), 215. has. (Vajda V.)

³ —x jegyű kritikus megjegyzése Mosonyi Széchenyi-gyászzenéjéről («lassúra nyujtott és szélesen instrumentált csárdás») a *Pesti Napló* 1868. dec. 31-i «esti lap»-jában.

⁴ *Zenészeti Lapok*, I. (1861), 153. (Mosonyi.)

⁵ U. a. II. (1862), 233. (Mosonyi.)

⁶ U. a. III. (1863), 116. (Mosonyi.)

⁷ U. a. I. (1860), 95. (Ábrányi.)

böztetett helyre kerül a világ zenéjében, egész sor ösztönzéssel fogja azt gazdagítani s mialatt a nyugat régi zenekultúrája lassanként kifárad és alásüllyed, ez a romlatlan nemzeti erőket hordozó fiatal művészet hovatovább uralkodói magasságba emelkedik: meg kell hódítani, meg fogja hódítani Európát, nem, az egész világot! Gondoljuk csak meg: mindenekelőtt «a külföld nem lesz kénytelen néhány üres s trivial csárdás-átiratból ismerni meg zenénket; s idővel az európai zeneirodalomnak úgyis fogyatékán levő gondolat-tárházát még ős-eredeti zenénk gazdag terméseivel fogjuk elláthatni!»¹ Igen, «a magyar zene ős eredeti s még egészen meg nem rongált elemekből állván, s nem mindennapi sajátosságokkal rendelkezvén, idők múltával termékenyítőleg fog hatni az általános európai zeneművészetre».² Így «a Gondviselés mintegy újjal mutat reá, hogy a magyar zenének művészi értelemben vett kifejlesztése által (a német, olasz s francia zeneirány s iskola mellett) alapítsuk meg a 4-ik világhírű zeneírmódot is: a magyart.»³ Végső célul tehát ezt tűzzük ki mindenekfelett: «A magyar zenében rejlő életszikrákat világot meghódító s átmelegítő, magasan fellobogó művészi lánggá fejleszteni.»⁴ És higgyük: ez lesz az igazi magyar világhódítás, mélyebb és maradandóbb a régi vezérek és királyok hódító háborúinál.⁵

Ebben a jegyben: a végső felemelkedés és világgáindulás jegyében virágozik ki most hirtelen a tulajdonképpeni magyar romantikus zene, a hatvanas évek magyar műzenéje, — győzelem, kulmináció és befejező katharzis, mindez hat-hét éven belül. Mondhatnók, a magyar hangszeres stílus, a verbunkos második hőskora, sőt igazi apotheózisa ez a

¹ U. o.

² U. a. I. (1861), 315. (Mosonyi.)

³ U. o. 330. (Mosonyi.)

⁴ U. a. II. (1862), 105. (Mosonyi.)

⁵ Pontosan hetven évvel Mosonyi lázas program-igéinek megjelenése után fogja először kifejteni Kodály Zoltán a magyar zenének, mint egy új nemzetszervezés eszközének, ezen túl pedig egy új nemzetentúli kultúrközösség s egykor talán világszellem: a «magyar hellenizmus» úttörőjének eszméjét (*Népdal és közönség*, 1932).

néhány év ; mert ami itt mintegy varázsütésre készen áll : nemesi tánc-zenéből kisarjadt magyar szimfonikus nyelv a legnemesebb európai formák edényében. Ezen a néhány éven belül érkezik el Liszt *Szent Erzsébet legendájának* halvány magyarosságaitól a *Koronázási Mise* átható fényű «magyar zeneünnep»-éig, Erkel a *Bánk bántól* — *Saroltán*, ezen a színpadra emelt óriási verbunkoson át — *Dózsa Györgyig*, a nagy magyar romantikus zenedrámáig, és Mosonyi, kinek élete megkoronázását jelenti e néhány év, a *Tanulmányoktól*, *Széchenyi-gyászzenétől*, *Szép Ilontól* s a *Tisztulás ünnepe* ragyogó verbunkos-kantátéjától az *Álmos* kórusvizióihoz, a *Magyar honvéd* nagy szimfónikus tervétől az *Ébresztő* (1865) rajongó tetemrehívásáig ; ebben az áramban születnek az első *magyar szonáták*, Reményi magyar vonósnégyese, a *Déliabáb* (1861), Zimay László nagyobb szabású műdalai, a magyar zongora- és hegedűmuzsika (Székely, Siposs, Gobbi, Reményi, Huber), férfikar-irodalom, vígopera, egyházi és kamarazene első kísérletei, — mindez e néhány éven belül. S aztán 1867-től (ez a *Koronázási Mise* és *Dózsa György* bemutatásának éve) egyszerre mindez elhalkul, derékba törik, 1870-en túl rohamos sebességgel lesorvad és véget ér. Idézzük fel Liszt Ferencnek mind magábamerülőbb s megközelíthetlenebb öregkorát, mikor a *Sunt lacrymae rerum*ban, *Magyar Archépek*ben és egyebütt (Gárdonyi Zoltán szavával) már tisztán «önmagából teremt magyar zenét», — Erkel Ferenc merészségben töretlen, de magányos öregségét, mind ritkább és tartózkodóbb, mind elszigeteltebb és visszhangtalanabb megszólalásaival, — az elkedvetlenedő s elnémuló Mosonyi Mihályt, akit a győzelmesen terjedő dalárdamozgalom sem tud az életnek visszaadni, mert amiben kortársai legnagyobb vívmányukat ünneplik, abban ő nyilván meglátja az áltató «mellékvágány»-t... S gondoljunk az elvidékiesedő *Zenészeti Lapokra* is, melynek hasábjairól 1870-en túl szinte épp oly nyomtalanul eltűnik a magyar műzene programja, mint magából a magyar zeneéletből. Az összefogó kapocs, egy nemzedék végső erőfeszítése, meglazult ; a főutak egyszerre betemetődnek, a végletek, a *részek* egyszerre felbukkannak ; kivirágzik minden,

ami illúzió, sallang, felület. Országszerte diadalát űli a késői népszínmű, a csárdás, a dalárda, a szalónzene, a cigányos magyar nóta; a fővárosban ugyanakkor egyre konokabban hirdetik az új «nyugatosok» az ő gépiesen másolt Európájuk mindent egy kaptafára húzó, kizárólagos uralmát... Eljön az idő, mikor Erkel, Liszt és Mosonyi örökébe, a magyar zenekultúra hivatalos vezetőhelyeire Mihalovich Ödön és Zichy Géza lépnek, de ők már nem foglalkoznak a «magyar népzene» megnevelésével; eljön az idő, mikor Simonffy örökét Szentirmay Elemér és Dankó Pista foglalják el, de ők már nem vesződnek «magyar szonáták» ábrándjaival. Azután rohamos távolodása a széthulló elemeknek: Mihalovich Ödön és — Dankó Pista művészete egyszerre kulminál 1890 táján, de ami Erkel még egymaga lehetett, az sem Mihalovich, sem Dankó nem lehet többé külön-külön a maga világában. Mindaz, amit a romantikus nemzedék emberfeletti erőfeszítéssel egyesített egyidőre: «kultúra» és «nemzeti köztudat», főváros és vidék, tanult idegen zenészek és naturalista kedvenceivel eltelt, nótakedvelő magyar közönség, nyugat és kelet útja, így válnak el egymástól, hogy — úgy látszik — sohase találkozzanak többé. És Mihalovich, Zichy, Szentirmay és Dankó korában nincs, nem lehet szó többé európai, Európára kiható programról sem: belső egység és külső hódítás, gyökeresség és világperspektíva egyszerre enyésznek el az útvesztés kusza zűrzavarában.

*

Mielőtt a hanyatlásnak ezt az útját végigkövetnők, vessünk egy pillantást a mozgalom vezéreinek művészi fejlődésére.

Erkel Ferenc mindenekfelett az ösztönös, vérbeli zenésztehetség prototípusa; innen magyarázható, hogy a legmélyebb, legmegoldatlanabb kérdések (magyar operai nyelv, librettó-probléma) örvényei felett mint a bekötöttszemű gyermek, s csakugyan a gyermek naívitásával, gondtalan biztonságával és szerencséjével halad át, — innen folytonos, de szinte öntudatlan útkeresése és útratalálása, innen, hogy mialatt tudatosan csak külső szempontok alapján akarna

lépést tartani Európa zenéjével (italianizmus, wagnerizmus), azalatt ösztöne alapján valóban lépést is tart vele, bár más irányban és belső értelemben (romantikus nemzeti opera, a zárt számok drámai-realista felbontása). Mint Jókai és Arany, ő is végigéli a század minden nagy viharát, ő is tanújává lesz, hogyan válik a romantikus ifjú Pestből, a kevesek Pestjéből a modern nagyvárosi tömegek, a mindenki Budapestje — s a «kevesek Magyarországa»-ból (legalább névleg) a «mindenki Magyarországa». Ebben a forrongó átalakulásban két alappont marad meg Erkel számára mindvégig változatlan érvénnyel: egyik a nemzet életének mély valósága, másik az érzelmek-álmok-melódiák szabadon viruló, örök és biztos otthona. A század hatodfél évtizedét, elmondhatjuk, szakadatlan (mégis mindvégig csodálatosan spontán, belső harmóniával teli) erőfeszítésben, keresésben és fejlődésben tölti el, — amiben valósággal Verdire, nagy kortársára, a korszak Wagnerrel szembezőgülő másik nemzeti ellenállásának hőisére emlékeztet. Így vezet útja az olaszos betét-operától (*Báthori Mária*) az újromantikus, vezérmotívumos operáig (*Brankovics, István király*). Élete első felében (egészen *Saroltáig*) az olasz-francia, második felében a német romantikától s Wagnertől tanul; ezeket az elemeket igyekszik magyar anyaggá, magyar opera-alkatba olvasztani, mialatt «hátvédje», alapja voltaképp kevés, hiszen magyar szövetet és magyar formát csak a verbunkostól és népies műdaltól tanulhat. Természetes, hogy ebben az operalkatban, főként eleinte, kirívóan szembetűnnek a latin operakultúrák eltanult formatípusai és technikai jellegzetességei, még pedig nemcsak részletekben és külsőségekben, aminők az olaszos dallamfordulatok, recitativ- és ária-formulák, a koloratúra alkalmazása, koncertáló szólóhangszerek, énekes ensemble-ok technikája, a virtuóz hajlam stb. — nem, a latin opera-elemek sokkal mélyebben benyomultak Erkel színpadi gondolkodásába, vagy legalább is váratlanul mély rokonságra és visszhangra találtak ebben az alkotó-szellemben. Erkel mindenekfelett a színpad-zenei építkezés elveit tanulta meg olasz kortársaitól és mestereitől; azt a gondolatvilágot, mely lényegében a melódikus

leleményre bízva a drámai formák kialakítását, amely nem retten vissza attól, hogy a dráma helyzeteinek hordozójául és feloldójául könnyed táncritmusokat állítson vezető helyre (Rossini, Bellini, Donizetti, Verdi!), másfelől pedig egész tipológiáját alakítja ki a zárt zeneszámok színpadi formáinak. Innen kerülnek a cavatinák, stretták és cabaletták Erkel színpadára, innen a gyorsan perdülő drámai együttesek, innen a szóló-részek művészi ensemble-bekeretézése (*Dózsa*: Jónő-jelenet), de innen a romantikus kép- és szcenatípusok is, aminők a vihar- és örülési jelenetek (*Bánk bán*), a fegyverszentelések (*Sarolta*), esküjelenetek (*Hunyadi László, Brankovics*), jónő-jelenetek (*Dózsa*), madárjelenetek és jövőlátások (*István király*), bordalok, imák és indulók, a félreértés-, összeesküvés-, tanácskozás-, gyilkosság- és öngyilkosság-, önfeláldozás- és álöltözet-szkémák, melyek mind hatalmas építőkövei lettek az ő romantikus magyar operájának. Élete első felében a «visszatérő témák» s a nyitányban való motívum-előlegezések is kétségkívül inkább olasz és francia, mint német mintákra mutatnak vissza. Ha az idegen ösztönzéseknek ezt a termékeny áramát látjuk, nem fog csodálatba ejteni, hogy 1860 táján Fáy, Czeke, Bartalus és mások nem tudnak színmagyar operazenét elképzelni. Pedig Erkel a magyar zenétől, azaz a verbunkostól, népies dalirodalomtól és műzene-kísérletektől is tanul, amit tanulhat; részben itt is a külső «nyelvi» ismertetőjelek hatnak rá, mint a «magyar skála», bokázó, choriambus, dalszerű szimmetria stb., vagyis a kor általános magyar divatja; de itt is ösztönösen felismeri, hogy a verbunkosból nemcsak nyelvi, hanem mélyebb, formai ösztönzést is meríthet s így jut el a verbunkos hagyományos szerkezetén, a fokozatosan elrendezett többszakaszosságon alapuló drámai jelenetezés elvéig (Hattyúdal, Tiszaparti jelenet stb.). A verbunkos kétségkívül itt érkezett fejlődésének egyik csúcára: a lassú és gyors tánc-zenéből itt már egész drámai jelenet-komplexumok épülnek. A népies dalmuzsikából már nem igen meríthet ilyen formaelvet; s minthogy később, a verbunkostól való távolodásban mindjobban ehhez a magyar anyaghoz közeledik (*Névtelen hősök*, «Elvinnék én, csak adnának») szövegű

Petőfi-kar), az ilyen dalszerű magyar zeneanyag megformálása Erkel kezében részben idegenszerűbb, részben lazább lesz, az is marad mindvégig. S mindehhez hozzájárul élete második felében (*Dózsa György* óta) az új német zene hatása, főként a zeneanyag polifónikusabb szövésében, hullámzóbb, sűrűbb, differenciáltabb zenekar-kezelésben, a deklamáció wagneres hangsúlyában s a motívumok (immár részben «vezérmotívumok») zenedrámái szerepében, — ami mind nagyobb és nagyobb egységek felé ösztökéli; sehol megállás, sehol nyugvópont. Hogy mindebből mégis egyetlen operakoncepció születik, hibáiban és egyenlenségeiben is egy-szellemű, egyfogantatású, hatalmas ívű terv: az Erkel legbensőbb, harmónikus sajátosságaiából magyarázható; zenével s mindenekfelett csak zenével teli képzeletéből, mindent legyűrő, szabad és ösztönös dallambőségéből, mely az élet és alkotás problémáira új meg új melódiával felel, mely megengedi, hogy drámái, kifejezésbeli, nyelvi, prozódiai aggályokon sokszor játszva «túltegye magát» (s melyről talán csak «kortársi viszonylatba» állítva nyerünk igazi képet, — ha például öregkori Petőfi-kórusát összehasonlítjuk Zimay László azonos szövegű dalával); másfelől a külső színpadiaságon, színpadi formák színpadi ritmusán túlmenő *drámái* érzékéből, mely, ugyancsak ösztönösen, megtaláltatja vele nemzete és kora legelemibb tragikus problémáit (szerelem, hitvesi és baráti hűség, család, szabadságharc, király és nemzet, urak és jobbágyok, apa és gyermekei, kereszténység és pogány hagyomány, falu és forradalom, Európa és magyarság kérdései — a *Báthori Máriától István királyig*) s lehetővé teszi legnagyobb és legszabadabb zenedrámái egységeinek felépítését (*Bánk bán* 3., *Dózsa* 5., *István király* 4. felvonása, *Brankovics*). Erkel felemelkedését és győzelmét az ilyen nagy összefogások hirdetik legszebben, legmonumentálisabban; a «latin» operaelemek feldolgozása s beolvasztása a *Bánk bán*-ban, a németeké (Wagner) — olasz és újabb magyar impulzusokkal egyetemben — a *Dózsában*¹ sikerült legmaradan-

¹ Figyelemreméltó, hogy a *Zenészeti Lapok* gárdája *Dózsában* a maga elveinek győzelmét, Erkelnek az ő irányzatukhoz való csat-

dóbb érvénnyel. Előbbi 1852-ben, utóbbi 1864-ben készült el — és valóban megkapó, hogy a magyar zene s vele a magyarság romantikus nyugat-szerelmének, Európával való azonosságának ezek a nemes hitvallomásai épp azokban az években születtek, mikor maga a nyugati világ — vagy legalább is minden fórum, mely a magyarság szemében Európát képviselhette — közönnyel vagy kegyetlenül fordult a csatavesztes Magyarország felé.

A *Bánk bánt*, mint ismeretes, szószerint a «nonum prematur in annum» sorsa érte : csak 1861-ben (tíz évvel szövegírójának, Egressy Béninek halála után) került előadásra, nagy hazafias tüntetések közepett, — s így érthető, hogy a következő évben a *Sarolta* című historizáló-népies vígoperát, annak az Erkelnek művét, aki nem «befogadott» stílusát ismételte, hanem időközben másfelé fordult s ismét újfajta törekvések mellett tett hitet, közönség és kritika idegenkedő meglepetéssel fogadta, — aminthogy ilyen idegenkedés járt ki ezentúl Erkel minden újabb állomásának, fordulatának és eredményének. A *Sarolta* ugyanis (Czanyuga József librettója) — mint már említettük — beleszámítva egy-két olaszos számát és 2. felvonásának szinte meyerbeeri «fegyverszentelés»-ét, egyetlen nagy verbunkos-épület, melyből az egység sem hiányzik (az 1. felvonás előjátéka és fináléja), tehát lényegében, Mosonyi *Szép Ilonjához* hasonlóan, kísérlet tiszta-magyar opera megteremtésére, természetesen a romantikus magyar zeneanyag alapján. Néhány év múlva a Jókai—Szigligeti szövegére készült *Dózsa* (bemutatták 1867-ben) újabb meglepetés : legerőteljesebb drámai összeolvastása romantikus magyar anyagnak egykorú német és olasz nyelvi-technikai eredményekkel, egyre bővebb és egyre intenzívebb drámai formákban (3. felv. fináléja, 5. felvonás).

lakozását s egyúttal legteljesebb művészi diadalát látja ; így Z. L. VIII. (1867), 76. has. («Erkel F. is elfogadá alapúl ez operájában a magyar zenének szélesebb műformák és poliphonikusabb alakzatokban való előállítását») és IX. (1869), 291. has. («a mit Erkel *Hunyadi László*ban még csak sejtett, azt *Dózsa György*ben már öntudatos eredménnyel emelte érvényre»). Tudnivaló, hogy a «műzenepárt» szemében mindig ez az «öntudatos» alakítás jelenti a legtöbbit.

Később a *Brankovicsban* (1874) további lépés: a verbunkos-stílus utolsó drámai jellegű kulminációja (3. felv. fináléja), de egyébként a verbunkos-elemek feltűnő elhalványulása, általában feloldása a zárt számoknak, «vezérmotívum»-technika («végzet»-, «eskü»-motívumok), prózai vagy csak igen durván verselt szöveg (Ódry és Ormai—Obernyik nyomán készült — librettója, melynek révén Erkel itt öntudatlanul társává lesz Dargomysszkij és elődjévé Bruneau, Debussy, Strauss opera-reformjának, a színpadi próza-énekülésnek); uralkodó zeneforma a recitativ, a felvonások drámai kulminációs pontok köré épülnek. Azután a *Névtelen hősök* (Tóth Ede szöv., 1880): kísérlet arra, hogy a népies dalzene anyagából igazi operamuzsika alakuljon. Végül pedig az *István király* (Váradi Antal szöv., 1885): itt készül legmesszebbre előretörni Wagner birodalma felé; a siker nem teljes, az eredmény kissé fagyosan stilizált, kissé nagyon is kitervelt németes—olaszos—magyaros operazene, mely szinte kézzelfogható tanúságtétel a magyar romantikus zene hanyatló életereje, eszményeinek elégtelen volta s kiábrándító elgyengülése mellett; de így is, nem megkapó látvány-e egy hetvenöt esztendő művész, aki még mindig tanul s még mindig újat próbál, ha nem is adatott meg neki, mint Verdi-nek, hogy utolsó művében egész életét, legsajátosabb világát s legmélyebb álmait igazolja és felmagasztosítsa?

Hogy Erkel útja küzdelmes volt és nehéz, az szinte természetes; amit merészelt s amit végrehajtott, az méreteiben, koncepciójában és — hozzátehetjük —: sikerében is, jelülmúlta minden magyar kortársa munkásságát. De mert épp öregkora győzmes eredményeiről szólottunk, helyénvaló itt rámutatnunk, hogy ez a győzelem távolról sem volt egyetemes és maradéktalan kortársai szemében, sőt, hogy nemcsak a zenei maradiság állott Erkellel szemben mindvégig értetlenül, hanem maga a hivatalos kör is, melynek helyzetét köszönhette, melyben dolgoznia kellett s mely előtt, úgy látszik, teljesen érthetetlen maradt az a mód, ahogyan Erkel a maga drámai problémáihoz közeledett és ahogyan azokat zeneileg megoldotta, épp úgy, ahogyan maguk a problémák is mindvégig érthetetlenek maradtak számára.

Olvassuk báró Podmaniczky Frigyesnek, az Operaház első intendánsának feljegyzéseit Erkelről s gondoljuk meg, hogy ezek az igazságtalan sorok olyan időben írtak, mikor a 78 éves zeneköltő már túl volt élete minden nagy művén, küzdelmén, sikerén és csalódásán, s mikor joggal várhatta, hogy a körülötte élő nemzedék végre teljes mértékben megérti munkája jelentőségét. Podmaniczky szerint Erkel «dibrettóit megbírálni s megítélni tapintat- s ízléshiányánál fogva soha sem volt képes; mások jóakaró tanácsait pedig sem meghallgatni, még kevésbbé megfogadni soha semmi szín alatt nem akarta. Csodálatos, hogy e zeneszerző annyi dalművei között egyetlen egy sem volt, — *Erzsébet* című nagyon is gyenge s alkalmi művéről szólni nem akarván, — melyet valamely ünnepélyes alkalommal elő lehetett volna adni. Király- vagy királynégyilkolás, az aristocrazia elleni zendülés vagy forrongás, népszínművekbe való zsidó tirádák, elménczkedések vagy nemzetiségi harcz s torzsalkodás nélkül nem lehetett egy librettója sem».¹ Felhozza azután, hogy javítani, törölni egyáltalán nem akart, «csak phantasiáját s a kottapapírt . . . ismerte el főtényezőkül», viszont virtuózok számára írt s kiváló képességű előadókat kívánt, holott «az emberi torok szervezetét egyáltalában nem ismerte»² stb. stb. Észrevehetjük természetesen, hogy mindezek inkább az intendáns, adminisztrátor és udvari ember panaszai, mint az opera-dramaturgé, zenészé vagy esztétáé; de az értetlenségnek ez a foka így is eléggé megdöbbentő. Igaz, hogy ez volt az a kor, melyben Budapest nagy állami színházainak magnás-vezetősége általában túlzott loyaltásával tüntetett; gondoljunk a Jókai—Keglevich összetűzésre 1887-ben, a *Keresd a szíved* színrehozatala körül, vagy pár évvel előbb

¹ B. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824—87*, IV., 1888., 187. Erkel librettóiról politikai szempontból l. még *Erkel-emlékkönyv*, 1910., 15. A *Dózsa*t illetően érdekes párhuzam kínálkozik Greguss Ágostnak a Jókai Dózsa-dramájáról írt e soraiiban: «A költőnek társadalmi kötelességei is vannak . . . Nem korszerű dolog az osztályok közt a feszültséget oly minden engesztelődés nélkül fölmutatni . . .» stb. (*Tanulmányok*, II.)

² I. m., 188.

Podmaniczky és Liszt levélváltására a *Királydal* ügyében (1884. szept.), — ahol a *Királydal*ról, melyben Liszt, épp kuruc dalmotívumok felhasználása révén, valóságos «zenei kiegyezést»¹ akart megteremteni, kiderül, hogy nem adható elő az Operaház megnyitó-ünnepélyén, mert «dalmotívumai egy általánosan ismert és a legmagasabb uralkodóház ellen irányult forradalmi dalból (t. i. a Rákóczi-nótából) vannak kölcsönözve».² De Erkel is ilyen kuruc-labanc kiegyezésen dolgozik a *Névtelen hősök* óta; már itt megpróbálta ő, a «nyugatos» művész, a népies műdal elemeit és légkörét operává felfokozni, az *Ünnepi Nyitány* (1887)³ és a Petőfi-kar (1892) pedig mintha az öreg Erkel s vele az elfáradó romantika kettős búcsúja, kettős végrendelete volna: előbbi a nyugati forma biztos architektonikájával, telve a verbunkos pompájával, de mintegy szimbólumszerűen — akárcsak Mosonyi negyedszázaddal idősebb *Ünnepi Nyitánya* — a *Szózat* melódiája köré boltozódva, valóságos összefoglalás és hitvallomás az élet alkonyán, — utóbbi a verbunkos minden nyoma, s így azt mondhatnók: mindennemű történeti távlat nélkül, tisztán a népies műdal világot stilizálja egységes életképpé, mintegy nagy távlatból még egyszer visszamutatva arra, ami az ember s a nemzet életében tiszta forrás, megtartó erő és büszke szenvedély.

¹ L. *Muzsika*, 1929., 1—2. sz., 46, ill. Isoz Kálmán: *Liszt és Budapest*, 1929, 16.

² L. *Budapesti Hírlap*, 1929. dec. 25., 20. l.

³ Partitúrája a budapesti Filharmónia könyvtárában. A kompozíció szonátaformában készült, bevezető lassú résszel, mely a re-prizben is bennefoglaltatik, az expozíció és repríz végén a *Szózat* kezdőmotívumával. Hangszerelése már talán Erkel Gyula vagy Sándor műve.

SZEMLE.

Császár Elemér.

Gyászbeszéd Császár Elemér ravatalánál, 1940 július 6.-án.

Igaz fájdalomtól sajtó szívvel gyűltünk egybe ravatalodnál, Császár Elemér, hogy elbúcsúzzunk kiváló szelleted földi maradványaitól. Szomorúan siratunk mint kutató tudóst és fényestollú író, mint nagy sugalmazó erejű tanárt és mint tisztalelkű, igaz és szeretetreméltó embert, aki mindenkinek csak jót akart, akinek sírkövére valóban illik a római epitáfium szava: *tristem neminem fecit*.

Sokoldalúnak indultál pályádon: az irodalomtörténet mellett az esztétika és a művészettörténet vonzott; s ez a sokoldalúságod egész életeden át a szempontok gazdagságával termékenyítette meg négy és fél évtizedre terjedő hatalmas tudományos munkásságodat. Mint irodalomtörténetírót pályád kezdetén Gyulai Pál nemes példája sugallt, s végesvégig, míg csak a *Mors Imperator* le nem zárta szemedet, mind a kutató és adatgyűjtő, mind a feldolgozó és alkotó munkában helyeden voltál. Munkásságod tárgyai és a feldolgozás formái szempontjából rendkívül gazdag változatosságú. Írtál tudományos értekezéseket, írói arcképeket és életrajzokat, óriási számú bírálatot; közöltél irodalomtörténeti leleteket és adatokat, nagy odaadással gondoztad régibb és újabb magyar írók kritikai kiadását. Nagyszabású összefoglaló műveket is szereztél: alapos és szellemes úttörő munkákban megírtad két műfaj fejlődését: *A magyar regény* és *A magyar kritika történetét*. Az irodalmi szaktudománynak ebben a sokféle műfajában és feladatkörében módod volt sikerrel alkalmazni az irodalomtörténet valamennyi módszerét: a filológiát, a történetit, az összehasonlító, a lélektanit és esztétikait.

Levéltári kutatások alapján irodalmunkat a kor általános művelődési állapotaira is tanulságokban gazdag munkákkal ajándékoztad meg, amelyek után már alig van kutatni való *Verseghy Ferenc*ről, *Ányos Párról* és *Kisfaludy Sándorról*. *Bessenyei akadémiai törekvéseit* új adatok alapján épp oly alaposan jellemezted, mint *A német költészetnek a magyarra való hatását*. Az írói arcképek hatalmas serege

mellett meglepően nagy a száma tárgy történeti, hatástörténeti és összehasonlító tanulmányaidnak. *Shakespeare és a magyar költészet* c. könyved a teljes irodalmi anyag ismeretének, a módszeres elemző eljárásnak s az elmélyedő gondolkodásnak valóban mintaképe.

Óriási és szakadatlanul folyó munkásságodat szemlélve, elmulásodon érzett fájdalmunk még csak növekszik: legtevékenyebb, legtermékenyebb és legtöbb oldalú irodalomtörténetíróink egyikét vesztettük el Benned. A felsőbbrendű irodalomtörténetírói feladatokhoz is megvolt az istenadta rátermettség, melyet páratlan szorgalmaddal szüntelenül iparkodtál kibontakoztatni: az összefoglaló szempontok kitzűzéséhez, az anyagnak magas kategóriák alá foglalásához, valamint az esztétikai értékeléshez. Nagy tanultság, gyors lelemény, nemes ízlés és ítéletbiztosság lakozott elmédben. Az adatok pontossága nem jelentett Nálad bágyasztó szárazságot, mert megvolt Benned a jellemző erő, a lényegyet kidomborító plasztika, az előadás művészi fordulata és mozgékony-sága.

Nagyfokú frisseség, sokoldalúságod és ubiquitásod szellemet különösen ráhangolta az irodalmi kritika műfajára: ezernél több irodalmi műről írtál soha nem fogyó kedvvel bírálatot. Kritikai és irodalomtörténeti munkásságod nagyszerűen kiegészítette és értékben felfokozta egymást. Az élő irodalom jelenségeinek elemző szemlélete, ítéletednek állandó bíráló gyakorlása történeti látásodat is nagyban élesítette: ennek köszönhetik irodalomtörténeti munkáid a részletek elevevességét és az ábrázolás életszerűségét. Viszont irodalmi bírálataidat értékesebbé avatta a nagytávlatú történeti háttér. Kritikai munkásságodban is az alaposág, a józan ítélet, a tisztult ízlés, a legjobb magyar kritikusok hagyományain nevelődött, a szükséges mértékig konzervatív felfogás tükröződik.

A magyar irodalomtörténeti tudományak valóban egyik központi személyiségévé emelkedtél: munkaerőd és munkakedved nélkülözhetetlen értéke volt a legelőkelőbb tudományos és irodalmi testületeknek: a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának, a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak, az Egyetem Barátai Szövetségének, amelyeknek nevében és megbízásából a kartársi fájó szeretet koszorúit helyezem most le koporsódra. Az egyetemen egész sereg kiváló irodalomtörténészt neveltél: a Te példád és tanári erőszod sugalmazta őket e tudományterület művelésére. Tudós és irodalmi társaságaink üléseinek munkájából pedig mint értekező, szónok, előadó és bíráló sűrűn kivetted a magad részét. Tollad vagy ajkad mindig készen állott: mindig volt írni vagy mondani valód. Tollad az alaposágot a könnyű-

séggel tudta párosítani és a tudományosságot az írói művészettel egybekapcsolni.

S most a toll, amelyet mint az időnek nagy gazdája s ritka besztója, majdnem szüntelenül forgattál, kihullott kezedből. Sokat harcoltál vele, bár békés és harmonikus lélek voltál. Petőfi, akiről nevezett Társaságnak érdemes elnöke voltál, ezt mondja :

Az élet rövid béke és hosszú harc.
És a halál rövid harc s hosszú béke.

Pihenj csendesen ebben a hosszú békében, hosszú harcod után. A harc a Te szemedben a munka volt : ennek maradandó alkotásai emlékedet mindig őrizni fogják!

Kornis Gyula.

Képzőművészet.

Az 1940. év első hónapjainak képzőművészeti életében a kormányzó Úr feleségének legmagasabb védnöksége alatt álló *A magyar művészetért* című mozgalom uralkodott. Már az Operaházban rendezett élő tárlat is társadalmi, egyben művészi esemény volt. A mozgalom kiállítása pedig az Andrássy-úti régi Múcsarnokban egyike volt az utolsó évek legteljesebb magyar művészi sereg-szemléjének. Természetesen nagy gondot okozott a művészi szempontoknak a jótékonyági célokkal való összeegyeztetése.

A Képzőművészeti Társulat meghatározott tárgyú tárlatot rendezett. Ezúttal a *Gyermek a művészetben* volt a tárgy, de a rendezők meglehetősen szabadsággal értelmezték a témakört, mert tájképet, egyéb tárgyú festményeket és szobrokat is állítottak ki, amelyekben csak jelentéktelen szerepe volt a gyermeknek. Ha valaki nem ismerte a célkitűzést, akkor a tárlat anyagából bizonyára nem ismerhette fel, hogy a kiállítást a gyermek művészi ábrázolásának szentelték. Természetesen ez nem lett volna baj, ha az anyag egyébként értékes lett volna ; de a Szépművészeti Múzeum által kiállított festményeken kívül meglehetősen alacsony volt a bemutatott alkotások szintje. A Szépművészeti Múzeum néhány jólismert magyar képén kívül különösen a XIX. század külföldi mestereitől származó festményeket mutattak be. A kiállítás többi részéről, sajnos, kevés jót mondhatunk. Színtelen volt, csak elvétve találkoztunk művészegyé-
niségre valló alkotásokkal.

Az 1940. évi Tavasz Tárlat keretében a hetvenéves Edvi Illés Aladár ünnepelte méltó gyűjteménnyel, hogy ötven éve szerepel a Képzőművészeti Társulat kiállításain. Vízfestményeinek válogatott

sora bizonyítja, hogy az aquarell-technika kiváló mestere, aki lelkiismeretes gondnal, nagy odaadással másolja a természetet. Nem hanyagol el semmiféle részletet, fejlett tudásával pontosan old meg mindent, a gondos leírás a célja. Csak itt-ott csillan fel egyénibb líra előadásában, initt-amott tolul hangsúlyozottan előtérbe lapjain a rajz. Rodostóban készült képei, melyekkel Mikes Kelemen Törökországi Leveleit illusztrálta, olyan pontosak, hogy biztos útmutatóul szolgálhatnak II. Rákóczi Ferenc ebédlőtermének kassai felállításánál. Bár Edvi Illés Aladár művészi hitvallása az 50 év alatt alig változott, mégis van némi változatosság a gyűjteményben; ezt egyrészt a képek különböző tárgyainak, másrészt az előadás valamelyes különbözőségének köszönheti. A *Felsőmagyarországi könyha* talán legszebb darabja volt a gyűjteménynek. Áttetsző árnyékok settenkednek a tűzhely mellett, egy asszony ül félig háttal a nézőnek, az élőlény lelke betölti a szegényes, üres helyiséget, akárcsak a legjobb XVII. századi hollandi interieur-festők képein. Edvi Illés Aladár művészete talán ebben a képben emelkedett a legmagasabbra. A tárlat egyéb festészeti és szobrászati anyaga a megszokott színvonalon mozgott.

Gróf Almásy Teleki Éva Művészeti Intézete a magyar magántulajdonban lévő francia művészeti alkotásokból rendezett kiállítást. Franciaországban fejlődött ki a középkor második felében az a kulturális szellem, melynek művészeti hajtásai legfüggetlenebbek voltak a régi antik világtól. A román stílust még némi kapcsolatok fűzték a bizánci és a régi római művészethez, de a gótika épp olyan önálló kiteljesedése az emberi szellemnek, mint a keletázsiai ősi kínai kultúra. A gótikus művészet eredményei, értékei épp úgy klasszikusak, mint az antik művészeté, pedig tökéletesen eltérő törekvésűek ettől. Francia területen érlelődött ki a gótika legnemesebb, legarisztokratikusabb fajtája; a német, az angol, a spanyol, az olasz gótika csak nyelvjárása, legtöbbször provinciális sajátossága a franciának. Ekkor jutott el a francia művelődés első csúcspontjára; a kultúra, a művészet eredményei innen sugárzottak szét Európa összes országaiba. Chartres, St. Denis, Párizs, Rheims, Amiens székesegyházai építészetben, szobrászatban, üvegfestészetben a keresztény világnézetnek utólélelhetetlen tökéletességű kifejezői, épp olyan értékesek, mint a Partheon és a Pantheon. A XIV. és a XV. században előbb a szobrászatban, majd a festészetben és az építészetben Itália veszi át a vezérszerepet, hogy a renaissance-ban meghozza az antik és a keresztény kultúrának legcsodálatosabb összeforrasztását. Ugyanekkor Flandriában is felgyúladnak a festészetnek csodálatosan meghitt mécsesei,

amelyek olajukat ugyan a francia szomszédtól veszik kölcsön, de fényük melegét a flamand városok reális patriciusi kultúrájának, emberi közvetlenségének köszönhetik. A művészet itt megtalálta az embert hétköznapiságában a nélkül, hogy elvesztette volna az Istent és a szenteket.

Franciaország újra csak a XVII. században lesz az emberi szellem vezére. Az abszolút uralkodó barokk fényáradatában élte ki a művészet új lehetőségeit; épület, szobor, festmény, bútor, dísz tárgy, természet csak különböző hangszere volt a pompát harsogó zenekarnak. Hiába lobogtak a XVII. században Spanyolországban, Itáliában, Németalföldön utólérhetetlen lángelmék; XIV. Lajos kultúrája elsöpört mindent és rányomta bélyegét egész Európára. A francia ízlés ekkor lett mintaképpé mindenütt. Ugyanez történt folytatódóan a XVIII. és XIX. században, bár az utóbbiban megszakadt a hagyomány nyugodt folyamatossága. Társadalmi, szellemi, művészeti forradalmak kavarták fel a francia életet, de művészete mindmáig megmaradt a világ szellemi és ízlésbeli vezérének. Tagadhatatlan, hogy a XIX. század festészetének és szobrászatának legizgatóbb és legmegnyugtatóbb eredményeit is a franciáknak köszönhetjük.

A budapesti kiállítás a gótikus aranykorból csak néhány szoborművet mutatott be. A barokk időkből többnyire csak iparművészeti alkotások voltak, bútorok, órák, vázák, de Jean Baptiste Pater kis képe tökéletesen képviselte Watteau stílusát. A kiállítás anyagának zöme a XIX. század mestereitől származott. Budapest ismert magángyűjteményeinek állaga a háborút követő pénzügyi zavarok miatt ugyan erősen megfogyatkozott, még most is dicsekedhetik azonban néhány remekművel. Elég, ha Ingres, Géricault, Delacroix, Chasseriau, Courbet, Corot, Manet, Renoir és Gauguin festményeit említjük. Ezekhez járult még néhai Majovszky Pálnak páratlanul gazdag rajzgyűjteménye, melyet a Szépművészeti Múzeumnak hagyományozott. Az utóbbi nélkül nem lett volna teljes a kiállítás. A gyűjtemény lapjaiban sokszor igényteljesen, másszor szerényebben, de mindig legközvetlenebbül szólalnak meg a XIX. századi francia mesterek. Mellettük az utóbbi időknek sokat vitatott művészei már csak kétesértékűen szerepeltek. A kiállítás anyagának egybegyűjtése, sikerült rendezése Petrovics Elek kiváló képességeit bizonyította.

A Nemzeti Szalonban rendezte a Szinyei Merse Pál Társaság húszéves fennállása alkalmából jubiláris felvonulását. Petrovics Eleknek, a Társaság társelnökének lelkesedését és igaz hozzáértését dicséri, hogy a művésztagok olyan előnyösen vettek részt a kiállításon. Igaz

ugyan, hogy egyesektől régebbi alkotásokat mutatott be, de célját elérte, mert a gyűjtemény egyike volt az utóbbi évek legjobb tárlatainak. A Szinyei Társaság nem propagál semmiféle stílusterkvést, egyformán elismeri a konzervatív és a haladó irány eredményeit, csak az alkotások értékét nézi és híven őrzi a művészet szabadságát. A kiállítás anyagáról nem számolunk be, mert a művészek munkásságát gyűjteményes szerepléseik alkalmából már ismertettük.

A Szépművészeti Múzeum a magyar rajz 500 évét mutatta be mestereink java munkáiban. A magyar rajz multját a XIII. század első évéig tudjuk visszavezetni. Ezekben a századokban a mohácsi vészig a könyv-illusztrációkban virágozott ki. A kései középkori stílust a Nagy Lajos udvarában készült Képes Krónika, a renaissance törekvéseket a Mátyás király alatt alapított budai műhely fényes kódex-illusztrációi képviselték. Mindkét esetben miniátorainknak olaszok lehettek a mesterei, ami a két király művelődéséből is következik. Ezekből a századokból a Szépművészeti Múzeum kiállítása csak alig egy-egy példát mutatott be, mert az ősi kódexek közönyvtáraink elmozdíthatatlan kincsei. Két érdekes XVIII. századbeli miniatura I. Lipótot és feleségét ábrázolja kiterítve a XVII. századi magyar ravatalosképek mintájára.

A XIX. század anyaga annál gazdagabb. Ferenczy Istvántól, a szobrásztól, most élő, haladó irányú művészeinkig a legtöbb kiváló mestert nem egy remek lap képviselte. Nem törekedtek a teljességre; akitől nem állt értékes rajz, vízfestmény, pasztell vagy gouache rendelkezésre, azt inkább elhagyták, csakhogy az anyag szintjét megtarthassák. Viszont egy mestertől több jelentős művet is kiállítottak. A régebbiek között id. Markó Károly, Brocky Károly, Barabás Miklós, Borsos József művei voltak a legjobbak. Székely Bertalan, Lotz Károly, Zichy Mihály, Munkácsy Mihály, Benczur Gyula, Szinyei Merse Pál alkotásaiban a magyar rajzművészet szinte eléri a külföldi nagy mestereket. Munkácsynak *A kolpachi park* című vízfestménye, Székely Bertalannak egy szendergő leányt ábrázoló krétarajza a legjobb francia művészek alkotásaival is felveszi a versenyt. A későbbiek munkássága sem hanyatlik. Nem hiába, a rajz a képzőművészet legközvetlenebb, legötletszerűbb, legösztönösebb műfaja, minden művész lelkivilága a maga meghittségében jelentkezik benne. Egyes művészek például nem képesek megtartani nagyobb lélekzetű alkotásban az ihlet feszültségét, ellenkadnak, belevesznek iskolájukba, a rajz ellenben tökéletesen kifejezi a művészi fellobbanás erejét. Az élvezetes kiállítást dr. Hoffmann Edith igazgató és dr. Héjjas János segédőr rendezte igaz hozzáértéssel.

Vaszary János emlékének szentelte gróf Almásy Teleki Éva Művészeti Intézete március havi kiállítását. Petrovics Elek avatott rendezői keze idézte elénk a lobogó szenvedélyű mester munkásságát, aki ecsettel, szóval és írással áldozott a haladó művészetnek. Pedig Vaszary a legmerészebb eredményeiben is ösztönösen a hagyomány alapján állott. Tudása sohasem hagyta cserben, bármennyire akart is a multtól elszakadni. Sőt sokszor éppen a hagyományos tudásnak, a rajzbeli biztonságnak köszönhette, hogy ötletei nem nélkülözték a művészi tartalmat. Látszólag sokszor következtelen volt, nemcsak a régi akadémikus irányoknak, hanem az impresszionista kifejezésnek is hadat üzent, pedig stílusa szorosan kapcsolódott az impresszionista festői előadási módhoz. A harcban élte ki magát, de mindig művészi problémákért és tiszta erkölcsű alapon, önzetlenül küzdött, ezért érdemel tiszteletet nemes, férfias emléke. Csak a változás örök értékében hitt, «panta rei» mint a görög Herakleitos tanította; dinamikus lénye ma megtagadta azt, amiért tegnap még lelkesült. Ha lobogó temperamentuma fejlődésének egyes állomásainál hosszasabban megpihent volna, mélyebb, tartalmasabb lett volna, de ő korának igaz gyermeke volt, aki mindent csak ízlelni akart, hogy művészi útjában tovább rohanjon. A mai élet vágató tempóját fejezte ki, a felületes életiramot, a napos oldal nemzetközi világát. De tette ezt őszintén, genálisan, lüktetően, fiatalos egyénisége parancsára. Nem a logikus művészi fejlődés, hanem szenzációkra éhes, nyugtalan lelke kapcsolja össze stílusfejlődésének különböző állomásait.

A Bastien-Lepage hatását mutató, régi idejéből keveset láttunk a kiállításon, ekkor nevelődött a természet szigorú megfigyelésén nagszerű technikája. Sokszor már ekkor is keményen határozott, egyenes járású az ecsetvonása. A későbbi párizsi élmények után feloldják, vibrálóan könnyeddé teszik stílusát, majd Carrière befolyása alatt leegyszerűsödik, de nem válik barnán tónusossá és, mint a francia mester, nem veszti el érzékét a színek bársonyos puhasága iránt. A háború előtt áll élére a magyar stíluskeresőknek. Elfordul a természet másolásától, a vonal tömör kifejező erejét keresi, hangsúlyozza annak a mellékes részleteket elhagyó synthetikus kifejezőerejét. Fejlődésének ebből az erjedő idejéből csak kevés jelentős munkát mutattak be. A háború végén aztán kiteljesedik Vaszary stílusa. Igaz ugyan, hogy kissé visszakanyarodik a multba. Palettája megsötétedik, ragyogó fehérjét, kellemes sárgáját, meleg vörösét, lágy kékjét, viruló zöldjét asztfaltba ágyazza, melynek fekete szálai átszövik az egész képet. Úgy hatnak festményei, mint sötétből elővillanó víziók. Ez volt fejlődésének egyik legértékesebb állomása. Pompás csönd-

életei és a sokat emlegetett *Cirkusz* bizonyították ezt az emlékkiállításon.

De utána újra Párizsba megy és az ott látottak ismét megvilágosítják színskáláját. A *Golgotában*, a *Színpad*i jelenetben ugyan még előbbi stílusa alapján áll, csak derűsebbek a színei, határozottabb és szögletesebb az ecsetjárása. De később nemcsak világosabb, hanem hígabb, takarékosabb is lesz szín-felrakása. Lehetőleg tömören, kevés harsogó színnel, tulajdonképpen impresszionisztikusan adja a valóságot. Minden festménye természet utáni merész rögtönzés. A vászon fehérje is beleszól vakítóan a színek vitájába. Bámulatós technikai készültsége, szinte diabolikus biztossága van nagy segítségére. De az elsőkélyesedés veszélye is fenyegeti. Divatos festő lesz, aki boszorkányos ügyességgel, néhány ecsetvonással veti vászonra a nagyvilági szépségek vonásait, hosszú szempillákat, festékes ajkukat. Szerencsére a kiállítás Vaszarynak ebből a veszélyes korszakából csak a legjobb női képmásokat mutatta be, elhagyta a fényreklámos, éjjeli mulató, plakátszerű műveit, de kiállította japánosan genialis rögtönzését, a Székesfehérvári Képtár tulajdonában levő, *Parkban* című vásznát. Ha változott is később Vaszary stílusa, ha itt-ott később kereste is a stilizálás értékeit, vagy jobban hangsúlyozta a komponálás tudatos merészségeit, élete végéig híven kitartott a felfokozott, égő akkordok, a világos, élénk képhatás, a rajzos értékű színfutamok mellett.

A kiállítás kitűnő példája volt annak, miként kell egy sokat vitatott, de jelentős mester művészetét legszerencésebb oldaláról bemutatni.

A visszacsatolt Felvidék művészei mutatkoztak be március havában a Nemzeti Szalonban. Kétségtelenül tehetségesek, őszinték, nem áldozzák föl felszínes hatásokért igaz elveiket, de stílusuk némileg még idegen tőlünk. Híába, a húszéves cseh uralom egészen más szellemben nevelte őket, szláv kultúrközpont felé irányította művészi vágyaikat. De a cseh Prágát túlragyogó Párizs hatása is érezhető munkáikban és a francia festői haladás kölcsönös tisztelete fogja hozzánk visszatéríteni őket. Kétségtelenül új színekkel, új értékekkel gazdagítják a magyar festészet életét. Ezúttal csak a legtehetségesebbeknek, Prohászka István, Koecka András, Jakoby Gyula, Kathona Károly, Jassuch Antal, Nagy Antal, Harmos Károly, Hanák Károly és Reichental Ferenc festőknek, továbbá Cicsatka Ottokár, Berecz Gyula, Löffler Béla szobrászoknak nevét említhetjük meg.

A Tamás-galériában néhány szobrászunk kisplasztikáit mutatták be. Páczy Pál, Ferenczy Béni, Vilt Tibor, Mikus Sándor, Andrassy

Kurta János munkái voltak a legjelentősebbek. Különös örömmünk telt Ferenczy Béni ágaskodó lovában. A hősi ménnek az antik művészetben megpendített, Leonardo da Vincinél démoni erőt nyert, Delacroix festészetében pedig romantikus tűzzel telített két lábón való állását nagyszerű lendülettel és biztos formakultúrával valóította meg. Ferenczy Béni modern művész, de alkotásai közvetlen vonatkozásban vannak a régi nagy mesterek műveinek lelki és formai értékeivel, műveiben nem egyszer együtt zeng Leonardo rejtélyes szépsége, vagy Michelangelo emberfölötti, fájdalmas páthosza. Vilt Tibornak viszont a kései Donatello végletes realizmusa az eszménye. Fanyar szobrai nem ismernek szépséget, a könyörtelen igazságot hirdeti megdöbbenő következetességgel.

Az Iparművészeti Múzeumban ugyancsak kispasztikai problémákat vetett fel a Sportdíj-Kiállítás. Nagyon fontos, hogy az állam veszi kezébe az ügyet. A sport óriási népszerűsége folytán igen sok az alkalom versenydíjakkal való jutalmazásra. Ezek rendszeren kispasztikai művek vagy urnák. A sport és a versenyző megbecsüléséből folyik, hogy a díj ne legyen olcsó vásári munka; az ország kultúrája is ezt követeli. Ez a követelmény világosan rámutat a művészet és a sport ősi kapcsolatára. Elismert tény, hogy a görög szobrászat mennyire összenőtt a testedzéssel, az atléta-kultusszal. A legnagyobb hellén mesterek a sportban edzett meztelen emberi testen ismerték fel a figurális szépség, az arányosság, a mozgás összes harmónikus lehetőségeit. A rómaiak is gyakran ábrázoltak gladiátorokat, de bennük a lélek és a test herosi egyensúlyát átvette a brutális, nyers erő kifejezése. Lelkileg alacsonyrendű izom- és hústornyokat ábrázolt később a római művészet.

Csak a mai idők sportszeretete adta vissza az ábrázolásnak ismét az öncélú erő kifejtés motívumait, de ezt megsokszorozta a modern sportok nagy változatosságával. A különféle sportágak a mozdulatok óriási lehetőségeivel ajándékozták meg a művészetet. A szobrászat természetesen nem veheti át szolgailag a modern sportok egyes jellemző gesztusait, át kell alakítania a maga törvényei értelmében, de a megtermékenyítő motívumgazdagodás kétségtelen. Viszont a sporttársadalomnak is meg kell értenie, hogy nem szabad a szobrászoktól teljesen hű sportábrázolásokat követelni, mint ahogyan a hősi emlékművektől sem kívánhatjuk, hogy az utolsó gombig megfeleljenek a katonai szabályzatnak. A Sportdíj-kiállítás világosan rámutatott ezekre a problémákra és már egyes sikerült megoldásokat is hozott. Természetesen igen sok volt a szobrászat sajátos törvényeivel nem számoló, valóságos sportábrázolás, de ez

mindig a kezdet gyermekbetegsége. Ilyenkor még a megrendelőknek sportszempontjai elnyomják a tiszta plasztikai megoldás lehetőségeit. Túlfokozták az egyes sportágak jellemző mozdulatainak hangsúlyozását, gyakran olyan motívumokat kerestek ki, amelyek alig alkalmasak a szigorú szobrászi ábrázolásra. Viszont elhanyagolták a nyugalmas testábrázolásokat, amelyekben azonban kifejeződik az illető sport természetete. A kezdet nehézségeiből tehetséges szobrászaink bizonyára hamarosan ki fognak lábolni. Antal Károly, G. Fekete Géza, Grandtner Jenő, Ambrózy Sándor, Kóbor-Gärtner Elek, Bodnár Géza munkái máris előlegezik a várható eredmény sikerét.

A Nemzeti Szalonban az Országos Idegenforgalmi Hivatal által rendezett kiállítások sorozatában január havában magyar városokról készült festmények és grafikák következtek. A magyar városkép tartalmilag természetesen nem foglal el olyan jelentős szerepet művészetünkben, mint a tájkép. Hiányzanak ősi, festői városaink, az ódon házak, templomok, paloták övezte utcák, sikátorok, amelyeknek személytelen ábrázolása is művészi hatású. A kiállítás nagyjából tulajdonképpen tájképeknek volt a gyűjteménye, Buda zöldlombú hegyeiről, vidéki, falusias városvégekről, légköri hatásokat megrögzítő ködös dunai panorámákról. Budapest páratlan fekvése kitűnő motívum, festőink, grafikusaink sokszor ki is aknázzák művészi lehetőségeit. A kiállítás tehát inkább városkörnyéki tájakat, mint vedutákat nyújtott. Nádler Róbert *Tabán* című nagy vászna az egykori viskók tetőrengetegének színváltozataival igazi művészi élmény volt. A kevésbé ismert Vresics Lajosnak élesen kezelt szentendrei városrészelében tagadhatatlan a festői nagyvonalúság. Kívülük Kelety Gusztáv, Szlányi Lajos, Glatz Oszkár, Hermann Lipót, Klie Zoltán, Prohászka József, Pfannl Egon, Pohárnok Zoltán, Udvardy Pál és Zádor István városképei tűntek fel.

A mozgalom keretében a harmadik gyűjteményt a magyar népnek szentelték. Életképeknek együttese volt a kiállítás. Javát már régóta ismerjük, de nem egyet közülük szívesen láttunk viszont, mert emelték a kiállítás színvonalát. A legrégebb kép volt Csók István vörös színekben égő, dekoratív hatású vászna: *A vízholdók*, mohácsi sokác leányok érdekes viseletben. Viszont legtöbb örömünk telt Szőnyi István *Hajósok* és Berény Róbert *Jégtörés* című finom színélményeiben, de kevésbé emlegetett festőink, így Emőd Aurél, Bán Béla, Biai Föglein István, Háromházi Ferger Ferenc, Klie Zoltán, Kun István és K. Róna Klára művei között is találtunk értékes munkát. Lévay Lajos domborműve egyenletesen megérlelt, tudatos alkotás, kár volt azonban az alakok testének egy részét, így különösen a fekvő aktot elvágni.

A Tamás-galériában Freytag Zoltán újabb festményeit, Andrassy Kurta János újabb szobrai vonultatta fel. Freytag Zoltán sajátosan egyéni stílusát intellektuális jellegzetességének köszönheti. Bár képei világos ábrázolások, hiszen nem egyszer erővel szerkeszti meg a magasból látott terepet, a részletek rajtuk mégis inkább földrajzi jelek, mint vizuális élmények. Ez kétségtelenül bizonyos modoroságra vezetett nála, de ugyanakkor stílusa érdekes is lett. Egyes haladó francia festőknél, pl. Duffy-nél ugyanezt tapasztalhatjuk, ő is azonos módon csak jelzi a fák lombjait, de ez impresszionista lazasággal párosul, míg Freytag határozottan megszerkeszti képeinek tér- és formafelépítését. Viszont egyes lapjain lágyan éreztet minden domborulatot, színélményt. Művészetét most kevesen értékelik, de hisszük, hogy legjobb alkotásai maradandó értékűek lesznek.

Andrassy Kurta János szobrászatában erősen érzik tanárának, Medgyessy Ferencnek hatása, tanítványa azonban mozgalmasabb, mint mestere. Még motívumait is nem egyszer tőle kölcsönzi, turáni harcok lovása érdekes változata a Medgyessy által megálmódott őskeleti élménynek, mely minden igaz magyar lelkében ott szunnyad. Szobrainak tömör fogalmazása, biztos statikája, lapidáris egyszerűsége, őszinte kifejezése arra vall, hogy Andrassy Kurta János a fiatal magyar szobrásznemzedék egyik reménysége.

Az Új Művészek Egyesületének kiállításán különösen fiatal szobrászaink vonultak fel érett alkotásokkal. Kocsis András nevét még sokszor fogjuk hallani. Tömör, szófukar, igaz szobrászi stílusban felépített alakjai szilárdan állanak lábukon. Egyszerű körvonalaik emlékszerű nagyvonalúságot éreztetnek. Viszont Eősze András szobrai lírikusak, átmeneti mozgásokat, tovatűnő érzelmi hullámokat fejeznek ki könnyed, impresszionista előadásban. Már munkáinak címei is ilyen hangulatokról beszélnek. *Anyám új kenyérral* című munkájának elgondolása azonban szobrászi. A kiállítás helyén az Egyesület elhunyt díszelnökének. Vaszary Jánosnak három csöndélete függött. Köztük a *Virágok* mestermű.

A Nemzeti Szalon egyik csoportkiállításán viszontláthattuk Udvary Pál *Hajnali halászat* című nagyméretű kompozícióját. Noha tagadhatatlan Szőnyi István hatása, mégis ebben a képben adta vissza legtökéletesebben a fiatal művész festői élményeit. A kompozíció kiegyensúlyozott, eleven, feszültséggel teli, a színek zengése nemes, bátran vannak felkenve, a rajz biztos. A napfényben csillogó víz fényfoltjai a háttérrel kellően hangsúlyozzák. Egy kisebb vászon, a *Tihanyi rév*, legelőnyösebb oldaláról képviselte a művészt.

A Székesfővárosi Képtár külön kiállítás keretében mutatta be

Csánky Dénesnek, a Szépművészeti Múzeum festői tehetséggel megáldott főigazgatójának vízfestmény-sorozatát, melyben Budapestnek többnyire pusztuló, festői szögleteit örökítette meg dokumentáris hűséggel. A Székesfehérváros által megszerzett gyűjtemény csak egyik része a Csánky által hangyaszorgalommal és bámulatos odaadással készített óriási anyagnak. Kivételes lelki összpontosítást és szemléleti elmélyülést igényelt az aquarellek megfestése; a valóságábrázolás megbízhatóságának és a festői meglátásnak szoros kettősségét. A finom esettel készült vízfestmények nem száraz megállapítások, minden képnek festői a levegője, mindegyik az átélés melegevel szól hozzánk. Rudolf Alt az őse a vízfestmények stílusának, a jeles osztrák festő lapjaival versenyeznek Csánky aquarelljeinek legkiválóbbjai. Szinte kivételes jelenség, hogy az évekig tartó, aprólékos munkákban nem lankadt el festői szemléletének közvetlensége, nem vált modorossá, szokványossá, hanem mindvégig megtartotta az elsődleges élmény frissességét. A nagy gyűjteményben nekünk mégis azok a lapok a kedvenceink, amelyekben az ábrázolt motívum, az épületek nem kötik meg annyira ecsetét, hanem szabadabban áldozhat a levegő, a fény, a pára, a tájképi elemek igazi festői értelmezésének. Ezek Csánky művészetének mesterművei. Csalhatatlanul biztos távlatérzéke színekkel fejezi ki magát bennük, míg vedutáinak nagy részében érezzük a rajz szerkezetét. Ez azonban itt is csak az állvány hivatását tölti be, hordozza a távlatot éreztető színfoltokat és szinte eltűnik mögöttük. Helyesen cselekedett a székesfehérváros, midőn a hatalmas gyűjtemény egyik részletét megvásárolta képtára számára. Nemcsak művészi anyagban gyarapodott, hanem várostörténeti adalékokat is szerzett, amelyekre kétségtelen hitelességgel lehet hivatkozni művelődéstörténeti helyrajzokban.

Míg Csánky részletbe menően élvezi és követi valószerű természetélményeit, egy fiatal festő, vitéz Litkey György, nagyvonalú összefoglalással, magabizó határozottsággal hivatkozott a magyar parasztra, a magyar vidék festői értékeire. A Múteremben rendezett gyűjteményes bemutatkozása egyben tüntető faji nyilatkozás is volt a festés nyelvén keresztül. Nem egyszer kissé brutális, de mindig fiatalosan bátor és tehetséges Litkey stílusa. Azt hittük, hogy Vaszary volt a mestere, hozzá hasonlóan világos, hangos színekben lát mindent, a vászon vagy a papír fehér alapja beleszól harmóniáiba, pedig Litkey Rudnaynak mély tónusaiból indult ki, az utóbbinak festői romantikáját hangolta át valószerűbb, földhözköttöttebb, de erősen jellegzetes szemléletté. Alakos vízfestményei egyelőre még érettebbek, mint olajképei, de néha bennük is kiteljesedik merész

mondanivalója. Vitéz Litkey állandóan vidéken él és ez megkapó kapcsolatba hozta művészetét a magyar parasztság lelkével.

Múbarát címmel új kiállítási helyiség nyílt meg a Mária Valéria-utcában Krivátsy Szücs György festőművész vezetése alatt. Kizárólag értékes kiállításokat akar rendezni az Irodalmi és Művészeti Tanács ellenőrzése mellett. Az elsőt magyar festők és szobrászok vázlataiból állította össze. Még a Szépművészeti Múzeum is adott kölcsön néhány kiváló vázlatot és befejezetlen alkotást. A kiállítás szép és komoly volt, de nem felelt meg célkitűzésének. Például Molnár C. Pál kisméretű kompozíciói, vitéz Aba-Novák Vilmos vízfestményei, Fényes Adolf tájképei, hogy csak párat emeljünk ki, nem tanulmányok, nem vázlatok, hanem befejezett alkotások. Mégis jobban örültünk az értékes kiállításnak, mintha valóban vázlatokat, de selejtes munkákat mutatott volna be.

Spectator.

IRODALOM.

«Nemes ponyva.»

Nemzeti Könyvtár. 1. sz. Bencs Zoltán: *Magyar világnézet.* Bpest, 1939. 8-r, 32 l. — 2. sz. *Színes történetek a küzdelmes időkből.* Bpest, 1939. 8-r, 33 l. — 3. sz. Illyés Gyula: *Ki a magyar?* Bpest, 1939. 8-r, 32 l. — 4. sz. Szabó Pál: *A puska.* Falusi történet. Bpest, 1939. 8-r, 32 l. — 5. sz. *Katonadolgok.* Elbeszélések a szabadságharcból és a békevilágból. Bpest, 1939. 8-r, 36 l. — 6. sz. Makkai Sándor: *Örök Erdély.* Bpest, 1940. 8-r, 32 l. — 7. sz. *Mesél a nép.* Csokorba szedte Ortutay Gyula. Bpest, 1940. 8-r, 32 l. — 8. sz. Markó Árpád: *Magyar hadművészet.* Bpest, 1940. 8-r, 32 l. — 9. sz. Harsányi Zsolt—Móricz Zsigmond—Zilahy Lajos—vitész Somogyváry Gyula: *Mehály és egyebek.* Bpest, 1940. 8-r, 31 l. — 10. sz. *Az arany-szóló.* Magyar népmesék. Csokorba szedte Ortutay Gyula. Bpest, 1940. 8-r, 32 l. — 11—12. sz. *Horthy Miklós.* Bpest, 1940. 8-r, 79 l.

Nemzeti Könyvtár címmel, a miniszterelnökség támogatása mellett, még a mult évben olcsó füzet-sorozat indult meg. A füzetek 2—2 ívnyi terjedelemben gyors egymásutánban követték egymást. A vállalat céljáról megindulásakor azt olvastuk, hogy voltaképen a régi idők «nemes ponyvá»-jának az örökébe lép s rendeltetése első sorban az, hogy a nép legszélesebb rétegeihez is eljusson és «annak művelődését mulattató formában emelje. Arra törekszik, hogy a magyar népet érintő sorskérdésekben egyöntetű felfogást alakítson ki s az öntudatos, független, magyar gondolkodás fejlődését előmozdítsa. De egyben célja és feladata ennek a könyvtárnak az is, hogy a nevelés és művelődés mellett nemes szórakozást nyújtson, különösen a honvédség, a falusi nép és a munkásság számára.

A széleskörű elterjedést a vállalat számára az olcsó, füzetenkint 20 filléres ár s a terjesztésnek igen körültekintő szervezése igyekezett biztosítani. De nemcsak olcsóságra törekedtek a vállalat megindítói, hanem arra is, hogy a vállalat «olcsósága mellett is magas színvonalon» szolgálja «a tiszta magyar szellemet». «Ízlésesen kiállított formában» szándékoztak megjelentetni az egyes füzeteket, annak a tudatában, hogy «silány külsőben még a legértékesebb szellemi javak sem érik

el azt a hatást, amelyet belső értéküknél fogva ki kellene fejteniök, nevelni és ízlést formálni csak gondosan kiállított művekkel lehet».

A vállalat célkitűzése, mint látható, elég sokat markol s minden vonalon sokat ígér. Az első 12 füzet immár alapot nyújt annak a megítélésére, mennyiben sikerült ezeknek a céloknak a megközelítése s van-e elég municiójuk a tervbevett nagy hódításra.

Efféle vállalatoknak célszerű, szükséges és hasznos volta vitán felül áll, ha sikerül rendeltetésüknek megfelelően szerkeszteni. Vannak elődei ennek a vállalkozásnak is, közöttük a célnak talán legmegfelelőbb a *Jó Könyvek* sorozata volt, amelyeknek füzeteit többnyire jeles írók írták, közöttük Jókai és Mikszáth. Napjainknak igen érdemes vállalkozása Gyallay Domokosé Erdélyben s nagy körültekintéssel van szerkesztve a népkönyvtárak számára a vallás- és közokt. minisztérium által kiadott sorozat, melynek azonban könyvárusi forgalomba bocsátása nehézkes, inkább csak könyvtárak kapják meg.

Sokszor fejtegették már, mik a jó népkönyvek követelményei, és mégis hosszabb-rövidebb élet után elakadtak az efféle vállalkozások. Ezek, úgy látszik, még nagyobb rátermettséget kívánnak s nehezebben tudják biztosítani olvasóközönségüket, mint a tanultabbak számára szerkesztett vállalatok.

A *Nemzeti Könyvtár* szerkesztőjének nevét nem közlik a füzetek, csak felelős kiadójáét. Mindössze csak egypár, elbeszéléseket tartalmazó füzet összeállítójaként van megnevezve Cs. Szabó László. A vállalat eddig bizony eléggé magán is viseli ezt a «gazdátlanság»-ot.

Az első, könnyen szembetűnő fogyatkozás, hogy az eddig megjelent sorozat nem eléggé változatos. Legnagyobb része szépirodalom s az sem első közlés. A terjesztésnek ilyen nagy apparátusával megindított vállalkozás mögött állani kell akkora anyagi erőnek, hogy íróinknak is tudjon adni munkaalkalmat, még pedig úgy, hogy a legmegfelelőbb munkaerőket biztosítsa a maga számára.

Nem mondható szerencsésnek mindjárt az első füzet sem, sőt egyenesen kifogásolható nyelvének lompossága és a sok sajtóhiba miatt. *Magyar világnézet* címet visel. Sok szó esik mostanában a világnézet-ről, de megértetése nem könnyű s erre a feladatra való hivatottságnak édes-kevés nyomát látjuk a füzetben. Ami el van mondva benne, mindazt sokkal világosabban és szabatosabban is lehetett volna, sőt kellett is volna elmondani. Szükségesnek látja, hogy «összefoglaltassék és írásba foglaltassék az a különben olyan természetes és olyan kézenfekvő válasz, amit ez a két szó jelent: «Magyar világnézet» — de ezt aligha érti meg a nép az efféle értelmetlen mondatokból: «A teljes értékű magyarokat a nemzeti hivatástudat közössége közös

lelki alapra állítja minden olyan dologgal szemben, amely a magyar étellel kapcsolatos s hogy az ilyen teljes értékű magyarok a nap-nap után felmerülő akár kisebb, akár nagyobb súlyú magyar sorskérdésekre egyformán válaszolnak.» (3. l.), vagy «azokat az állítólagos osztályellentéteket, melyeket főként a nemzeti gondlattól elzárkózó vörös vagy zöld elméletek a maguk elvont elgondolásait légüres térbe mesterségesen megszerkesztenek» (15. l.). Van a nemzetnek ösztönös világnézete is : «az az egyetemes zsinórmérték, mely minden időben iratlan szentírása egy nép történeti célkitűzéseinek» (5. l.). Szép, szép, de mit ért ebből a nép?! Hát még az ilyesimből : a nemzet sorsfordulón áll, az a kérdés : «ki jut-e, ki akar-e jutni a történelemnek Istenkéz vonta láthatárára, vagy meg akar fulladni az egyéni célok után szaladó szűklátókörű pártpolitika korlátozott, levegőtlen falai között» (4. l.)!? Az a közvélemény, «melynek szelleme világít a közélet minden szögletén, az országgyűlésen épp úgy, mint a sajtóban és az irodalomban» (5. l.), — miért «szögletek» ezek, megértik-e azt a János bácsik?

Nyelvében a népiesség savát-borsát, úgy látszik, a *kell* igének keresetten erőltetett használatával gondolta megadhatónak a szerző. Mindjárt az első bekezdésben : «A magyar embernél természetes dolog kell az legyen», s a következő mondatban rá is dupláz : «Épp ilyen természetes dolog kell az is legyen», s még egy díszpéldány ezek sorából : «Ennek felismerése nem szabad gyűlöletet kiváltson» (26. l.). Az alföldi magyarnak ez hottentottául van mondva. Sűrűn botránkoztat meg bennünket a hibás egyeztetés, többnyire egyes számú alanyra többes számú állítmány, sőt még közvetlenül egymás mellett álló szavak közt is, pl. «az, akikben» (30. l.). Folytathatnók még ezt a felsorolást, sorra vehetnők a sok sajtóhibát is, de eddig sem szívesen tettük. Erre az írásmódra bizony egyáltalán nem alkalmazhatjuk a szerzőnek egyik klasszikus mondatát : «Ez kell legyen minden valóban magyar ember eszménye.»

Nyilván «a művelődésnek mulattató formában emelésére» szolgál Illyés Gyula füzete is : *Ki a magyar?* Rövidített formája ez a szerző hasonló című könyvének s nemzetünk eredetét, rokonságát és etnikai kialakulását ismerteti. Bármennyire könnyed formában teszi is ezt, mégis, különösen egyszerűbb embereknek, nehéz nyomon követni a sok vegyülést, melyen keresztülment nemzetünk. Markó Árpád *Magyar hadművészet* című füzete a magyar hadügy rövid áttekintését nyújtja, kiemelve azt, ami benne sajátosan magyar vonás, továbbá a hadviselésnek azokat az elemeit, melyek a magyar hadviselésből terjedtek el világszerte. Az utolsó, kettős füzet *Horthy*

Miklós címmel, kormányzó urunknak húszéves országglása örömnépeére készült. Azzal járult hozzá az ünnepléshez, hogy felidézte az ő eseményekben és áldásos eredményekben gazdag életét, hogy ezáltal a legszebb magyar példaadást állítsa a nemzet lelke elé.

A szépirodalmi tartalmú füzetek közül a legterjedelmesebb elbeszélés Szabó Pálnak *A puska* című «falusi történet»-e. Zavarban vagyunk, hogy milyen jelessége alapján tarthatták ajánlatosnak felvételét ebbe a gyűjteménybe. Egy vén orvvadászról szól. Majdnem rajtaveszt a nyúllövésen. Ez az a bizonyos kis hógolyó, mely az ő sorsára nézve lavínává nő. Bosszúságában lelövi a cigányok kutyáját, sőt a cigányokra is rápuskáz. A szerző szerint évek óta sejtí, várja, hogy valami rendkívüli esemény történik vele, most ennek beteltét érzi lelkében s örömmel szaporázza lépteit, hogy feladhassa a vármegyének magát és addig dugdosott puskáját. Móricz Zsigmond *Sáraranyának* befejező részére emlékeztet bennünket, de miféle nevelő célzatot lehet várni ettől a zagyva történetecskétől, melynek hőse a gyilkolásban, ártatlanok lepuffogatásában «magasztosul fel»? Miként meséjében, úgy stílusában is látunk bizonyos, visszajára sikerült törekvést a nagyot akarásra, a dagályra. Azt, amit a paraszt úgy fejez ki, hogy «megvirradt», Szabó így mondja: «A hegyekből épült lépcsőn készülődött az égre térdelni a nap. Fel is térdelt» (5. l.).

Három füzet (*Szines történetek, Katonadolgok, Mehály*) nagyobb-részt háborús történeteket tartalmaz. Egyiket-másikat már bizonyára másutt is olvashatták. Magukat az elbeszéléseket bírálni teljesen fölösleges volna, de minden szépsége mellett is nem sok értelmét látjuk ilyen egyszerűbb embereknek szánt gyűjteményben Jókai egyik pathetikus-heroikus csataképének (*Az ércleány*).

Két füzetben népmesék olvashatók, Mind a kettőt Ortutay Gyula «szedte csokorba», — a nép ugyan inkább úgy mondaná: bokrétába kötötte. Az egyiket (*Mesél a nép*) rövid bevezetés előzi meg. Ebben igen sokat olvas belé a vékonyka füzetbe az összeállító. Szerinte a rövid gyűjtemény megszólaltatja az egész, csonkítatlan magyar haza mesélő népét. A mesékből észre lehet venni, hogy a különböző tájak, egymástól messze eső vidékek magyar népe mennyire egyformán gondolkozik s mesélő kedvük mennyire megegyezik. Ezért a különbséget feltüntető nyelvi vonásokat, tájszólásokat érintetlenül adja, hadd ismerje meg az olvasó az ország mindegyik táját a hazának nyelvében is. Demegismerhetni a szerző szerint ezekből a magyar nép bátor, tiszta és derüs szemléletét is. Mindezt talán «megismerheti» a szakember, sőt talán az sem, egy kis füzet 9 darab rövid meséjéből. A «tiszta és derüs szemlélet»-re aligha szolgáltathat zavartalan

alkalmat mindjárt az első mese (*Mátyás király aranyszőrű báránya*) a burkus királyleányról, aki önmagát adja oda a bárányért a csobán-nak, apja pedig könnyen rááll, hogy feleségül adja a csobánhoz, — «úgy es megkóstolták egymást». Aligha hat ebben az irányban *A szegény ember és a zenészek* című mese is, amelyben visszataszítóan durva hatást kelt, hogy a szegény ember tréfájától biztatva a zenészek meg-ölik feleségüket, azután őket «vágj ale» egyenkint a szegény ember, Nem lelkesedhetünk a különféle tájnyelveken való közlésért sem mert ez kettős veszedelemmel járhat : nem értenek meg az olvasók egyes szavakat, sőt fölényesen nevetnek azon, hogy milyen furcsán beszélnek más tájakon, «vidékiek»-nek tartják őket.

Mulatságosabb meséket tartalmaz a másik füzet (*Aranyszóló*). Ennek a címe nagyon keresetten hat. Egyik mesének (*Aranyszóló pintyőke*) a címéből van véve, de így, jelzett szó nélkül, nemcsak keresett, hanem nyelvtanilag sem helyes.

Makkai Sándor füzete (*Örök Erdély*) mindig, de most különösen időszerű kérdéssel : Erdély sorsával és szépségével foglalkozik. Hangulatos, szép képeket fest erről négy fejezetben. Az első (*Maros vize folyik csendesen*) a Maros életét festegeti térben és időben s ezeken túl az erdélyi lélekben, mert hiszen a Maros az erdélyi léleknek is örök szimbóluma. A második fejezet (*Kiszálltam Enyeden*) Erdély drága iskolavárosát magasztalja s még ma is benne látja a legtelítettebb módon való képviselőjét az erdélyi lelkiségnek : «a kicsinységnek és a nagyrahivatottságnak sajátos öntudatát egy lelki ötvözetben». Szépen jellemzi Enyed lelkét : «Ez a kicsi erdélyi város, melyben Bethlen Gábor fejedelem nagy iskolája virágzott fel, mai napig a legműveltebb, a legintelligensebb, leginkább európai nivóra törekvő s a lelki értékeket legtöbbször becsülő erdélyi magyarok fészke . . . Magyar tudományak, művészetnek, irodalomnak ma is Enyeden van a legmegértőbb, leglelkesebb, legáldozatosabb közönsége Erdélyben. Dacol a végzettel, tudja, hogy csak felfelé szárnyalhat, de ezt a lehetőséget soha fel nem adja . . . Az enyedi kollégium ablakából valaha a heidelbergi univerzitás ablakába láttak és az enyedi öreg torony, felülemelve csillagos fejét a vér és tűz viharain, Európának hirdette a szellem elpusztíthatatlan hatalmát». A harmadik fejezet (*A kincses város*) Kolozsvár rajzában az erdélyi életnek egypár finom vonását emeli ki. «Az erdélyi életet jellemezte zártsága, szerénysége, anyagiakban való szinte hihetetlen szűkös volta», mégis Kolozsvár «a legfinomabb és legelőkelőbb magyar szellemiség, a legtisztább magyar beszéd varázsával ejtett bűvöletébe . . . Kolozsvár kincse : az élet-csúcsok felé törő lélek». Sajnos, «a kincses város háború előtti szép és

nemes arca elmerült. Megalvadt felette a halálra sebzett Nagy-Magyarország elfolyó vére.» A negyedik fejezet (*Mikó Imre városa*) a sepsiszentgyörgyi székely Mikó-kollégium sajátos életéről fest vonzó képet.

Ilyen füzetek szereznének bizonyára megbecsülést a vállalatnak.

—os.

Széchenyi gazdaságpolitikája.

Éber Antal: *Széchenyi gazdaságpolitikája*. Kultúra és Tudomány. Franklin-Társulat kiadása. Budapest, (é. n.) 8-r. 278 l.

Európában a XVIII. század második felében új társadalomszemlélet keletkezett, amelyet a történelem felvilágosodásnak vagy rationalismusnak nevez. Megindítói Rousseau, Voltaire és az enciklopédisták, akik rendszerüket a természetjogból fejtették ki. Elméletük szerint Isten az embereket a természetben egyenlőknek teremtette, s csak a társadalomban lettek egyenlőtlenekké. Vissza kell tehát állítani az emberek természetes egyenlőségét, meg kell szüntetni az előjogokat s megadni a lehetőséget mindenkinek, hogy az élet örömeit élvezhesse.

Hazánkban a rationalismus eszméjének első és legkiválóbb hirdetője Széchenyi volt, s Éber Antal könyvében ennek a minden idők legnagyobb magyar gazdasági lángelméjének közgazdasági politikáját tárja elénk könyvei, levelei, naplói, beszédei alapján.

A rationalismus a nyugati országokban állameszmévé válva azt eredményezte, hogy a kormányok figyelme egyre fokozódóbb mértékben fordult a szegényebb néposztály felé, s keresvén az eszközöket, amelyekkel annak sorsán enyhíteni lehet, ezt a munkára és takarékoságra való ránevelésben vélték megtalálhatónak. Kiadták tehát a jelszót: dolgozni és takarékoskodni. Széchenyi nyugateurópai útjáról való hazatérése után a közpályára lépve szintén ezt a jelszót írta zászlójára. «A jól elrendelt munka minden gyarapodás talpköve». «Éljünk takarékosan, forgassuk azt, amit markolunk, ügyesen s ha egyet s mást magunknak nem szerezhetünk meg, annyiival edesebben fog az esni, amit állhatatos dolog, takarékoság s eszünk által nyereprendünk» — mondja a *Hitelben*. De a munka és takarékoság a szegénység megszüntetésére és a vagyonosodás előmozdítására magában még nem elég; szükséges, hogy a megtakarított tőke ne heverjen otthon a fiókban elzárva, hanem bekerüljön a gazdasági élet ereibe s új munkaalkalomnak és új tőkének váljék forrásává; ennek pedig az a feltétele, hogy a tőkés kellő biztosítékra nyugodtan adhassa

pénzét kölcsön, és hogy megfelelő kamatot kapjon érte, vagyis bizalomra, hitelre van szükség. Széchenyinek összes nyilatkozatán átvonul az a törekvés, hogy honfitársait a hitel megszilárdításának szükségességéről meggyőzze. Írásaiban, beszédeiben ismételten bizonyítgatja, hogy milyen nagy előny volna az a gazdának, ha hitel állana rendelkezésére, és a tőkepénzesnek, ha pénzét nyugodtan kihelyezhetné. «A hitel híját tartom azon oknak, — mondja a *Hitelben* — hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene . . . » Megdönthetetlen érvekkel bizonyítja be, hogy ha a földbirtokot megkötjük, annak szabad értékesítését akadályozzuk, vagy ha megszerzését korlátokhoz kötjük, a földbirtokosnak okozzuk a legnagyobb kárt, mert kölcsönt nem kaphat birtokára, a vevők körének szűkítése pedig természetesen az árak süllyedésére vezet. Tehát a nemzet érdeke kívánja, hogy ezeket az akadályokat (aviticitas, fiscalitas, ius proprietatis) megszüntessük. Szigorú törvényeket kíván a hitelezők védelmére, mert csakis a kötelezettségek elmulasztásának súlyos következményei kényszeríthetik a birtokosokat a hitel óvatos igénybevételére és a vállalt kötelezettségek biztos teljesítésére. Sürgeti a váltókereskedési törvényt. Olyan törvényt kell hozni, amely a behajtási eljárást gyorsá és hatályossá teszi. Felveti annak eszméjét, hogy a hypothéka lehetőségén felül a földbirtokos is váltóképes legyen, vagyis váltói úton vállalhasson olyan fizetési kötelezettséget, amelyet a hitelező hosszas pereskedés helyett rövid úton érvényesíthessen.

Abból az elvből, hogy Isten az embereket egyenlőknek teremtette, az embernek nemcsak az anyagi jóléthez, hanem a szabadsághoz való joga is logikusan következik. A rationalismus apostolai tanításainak következményét Széchenyi ebben a tekintetben is levonta, s a szabadság eszméjéhez való törhetetlen ragaszkodás egész valóját áthatotta. «A szabadság a legfőbb jó.» «Én, ki élni sem akarnék inkább, mint szabad nem lenni . . . » — mondja a *Világban*. A szabadság az anyagi jólét emelkedésével szerinte éppen úgy együtt jár, mint a szolgaság a szegénységgel. Szabad csak a vagyonos nemzet, a vagyonosodás tehát ránk nézve a lét vagy nemlét kérdése. De itt is tettekre van szükség: le kell rombolni azokat az akadályokat, amelyek a szabadság eszméje érvényesülésének útjában állanak; el kell törölni a nemesi előjogokat, behozni a közteherviselést s felszabadítani a jobbágyokat. Ezt nemcsak emberbaráti, hanem gazdasági szempontok is követelik. Egészen más értékű az a munka, amelyet szabad ember, és más az, amelyet az elnyomott, jogaitól megfosztott, jövedelmében megcsontított munkás teljesít. Mint a szabadság

lelkes híve ellensége mindennek, ami a szabad forgalmat szabályozza. Ezért, mikor a honi műipar fejlesztésére Országos Iparvédegylet létesült, nem csatlakozott hozzá s az egész mozgalmat károsnak tartotta, mert az volt a véleménye, hogy a verseny megszűnése a silányabb áruk árának emelkedését fogja eredményezni. Ugyanezen okból ellensége a céhrendszernek. «Rég elismert axioma, — mondja a *Stadiumban* — hogy minden, ami egyeseknek kedvez s a konkurenciát kizárja, a közönségnek káros.» Szabadságszeretetéből magyarázható az is, hogy állandóan érdeklődik a szabad pályák, de különösen a kereskedői hivatás iránt és gúnyolja a kereskedelem- és gazdaságellenes szellemet. Külföldön szerzett tapasztalatai ugyanis meggyőzték arról, hogy a kereskedő nem spekulatív betolakodó a termelő és fogyasztó közé, hanem a termelés és elosztás lebonyolításának mellőzhetetlen tényezője. «A jó áru ahhoz, hogy megnyerjük az embereket, nem elégséges. Érteni kell az áruk eladásához is.» (*Levelei* I. 356.)

Széchenyit ellenfelei többször következtelenséggel vádolták. Éber Antal értékes könyvének főérdeme, hogy megtalálta Széchenyi elvei közt a logikai kapcsolatot és gazdaságpolitikáját világos, könnyen áttekinthető rendszerbe foglalta. Ez a rendszer a rationalismusnak bevezetőleg ismertetett eszméjén alapszik és épült fel. Ebből a szempontból nézve — s Éber Antal könyve meggyőz bennünket arról, hogy ez a helyes szemléleti mód — eltűnnek az ellentmondások és Széchenyi gazdasági elvei egy tökéletes egészet alkotó, harmonikus egységbe olvadnak össze.

Jirkovsky Sándor.

A hadviselés kérdései.

Suhay Imre : *Hadviselés és hadvezetés.* 8-r, 272 l. Singer és Wolfner kiadása. Budapest, 1940.

Néhai Riedl Frigyes találóan mondotta, hogy «a magyar ember a hírlapok papagálya», mert gondolkozás nélkül ismételteti azt, amit az újságban olvasott s minden bírálat nélkül el is hiszi. Ez az állítás különösen a katonai dolgokra vonatkoztatva találó, mivel minálunk mindenki hozzájuk szól, akár tanulta ezeket, akár nem. Ezért látjuk, hogy — bár valamennyire javult a helyzet — hírlapjainknak hadieseményekről szóló rovatát csak részben töltik meg szakemberek. Néha ugyanabban a számban katonától és laikustól származó cikket találunk s közönségünk akárhányszor inkább hisz az utóbbiaknak.

Kétségtől mulasztás volt, hogy katonáiróink nem igyekeztek szélesebbkörű terjesztésre szánt s így általánosabb érdeklődést

keltő munkákkal férközni az olvasók nagy táborához. Nálunk nem volt olyan útmutató, aminő például a világháború előtt *Strategische Bezeichnungen* címmel, J. S. betű alatt több kiadásban megjelent tájékoztató füzet volt.

Ezt a hiányt teljesen pótolja Suhay altábornagynak nemrégén napvilágot látott s mondanivalójában a laikus közönséghez igazodó könyve. A szerző — nagyon helyesen — legelső sorban a hadi tudományok mivoltáról tájékoztatja olvasóit, mert éppen ezeknek alapfogalmai körül észlelhető a legtöbb zűrzavar. Már pedig — akarva, nem akarva — például a taktika és a stratégia elemeivel mindenkinek jó megismerkednie ma, amikor a mindegyre általánosabbá váló «totális háború» révén, az ország minden lakosa, alig felserdült korától vénségéig, a honvédelem szolgálatába van állítva. A szerző könnyen érthetően ismerteti könyvének első részében ennek a két tudománynak alapfogalmait s velük együtt a vasútak, gépkocsik, repülőgépek stb. szerepét a mai hadviselésben.

Megtudjuk, mi a hadvezér és mi a vezérkar feladata ; miért kell a politikának, a hadvezetéssel karöltve, ugyanazon a síkon működni s milyen hatással lehetnek a netalán elhanyagolt erkölcsi és anyagi tényezők a végső katonai sikerre.

Különösen érdekes és fontos Suhay könyvének a háború különféle nemeit tárgyaló második része. Ebben világosan szemlélteti a tisztán katonai, valamint a gazdasági és szellemi tényezőkkel sokszorosán átszótt totális háború mibenlétét. Megismertet a szárazföldi, a tengeri és a légi hadviselés elemeivel s mindháromnak a hadvezéret eddig sohasem ismert nehézségei elé állító együttes alkalmazásával.

Részletesen foglalkozik a szerző a hadviselés eszközével, vagyis a hadsereggel. Ez az eszköz, hozzá nem értő ember kezében, vajmi könnyen felmondja a szolgálatot, s az elkövetett súlyos hibákat legtöbbször egyáltalán nem lehet többé jóvátenni. Megismerkedünk ebben a fejezetben a mostani követelmények színvonalán álló fegyveres erő szervezetével, minden téren való ellátásával és szakszerű kiképzésének módszerével ; végül pedig a hadsereget alkotó emberanyaggal s különösen a tanításra és vezetésre hivatott tisztikarral. Megtudjuk, hogy — korábbi időkhöz viszonyítva — milyen sokat kell követelnünk manapság a tisztikartól, még pedig nem csupán a hivatásostól, hanem a tartalékostól is. Sokan nem tudják, hogy milyen elevenbevigó csapás volt az, amikor a trianoni békeparancs megszüntette nálunk a tartalékos tisztek intézményét s a ténylegesek nagy részét is, már 48—50 éves korában, kiszorította a helyükből. A mai hadviselés megkívánja a tartalékos tiszteknek az eddiginél

sokkal alaposabb kiképzését és egyúttal azt is, hogy ez a tisztikar — már béke idején — szorosabban kapcsolódjék tényleges bajtársaihoz. De nem szabad annak se megtörténnie, hogy azok a hivatásos tisztek, akik még fegyverfogható korban kénytelenek megválni a szolgálattól, ezzel máris végleg elszakadjanak a hadseregtől, mert a háború nagyon sok tisztet követel.

Suhay altábornagy ezután behatóan ismerteti az egyes fegyvernemek szervezetét s a reájuk háruló általános és különleges feladatokat. A mai hadviselés a gyors döntést keresi s mindenképpen kerüli az arcvonalak megmerevedéséből folyó, de végleges sikert egymagában sohasem hozó állásharcot. Ez a gyorsaságra való törekvés szülte a sebesen mozgó alakulatokat, az eddig sohasem látott mennyiségben harcbevett páncélos kocsikat, motoros tüzérséget és repülőgépeket. Aki ezeknek terén számottevő fölényben van, ezzel máris biztosította magának a siker jókora részét. Azonban az ilyen újítások nem mindenütt törnek maguknak eléggé gyorsan utat. Az 1914—15-i világháborúban megjelent páncélos harcikocsiknak nem tulajdonítottak elegendő fontosságot a németek; most pedig azt látjuk, hogy a franciák maradtak el, még pedig nagyon, a németek mögött a gépesítés terén.

De ilyen mulasztásra vagy éppen visszazökkenésre mindig akadt eset. Hiszen tudjuk, hogy a múlt század hetvenes éveiben, amikor már minden valamirevaló állam befogadta a hátultöltő ágyút, az angolok — az Armstrong- és a Withworth-ágyúval szerzett rossz tapasztalások nyomán — mindenkinek nagy meglepetésére, az előltöltő rendszerre tértek vissza.

A szerző — nagyon helyesen — kellő méltatásban részesíti a harcban közvetlenül részt nem vevő, de mindamellet rendkívül fontos és nélkülözhetetlen szolgálati ágakat, azaz az egészségügyi, ellátó és szállító szolgálatot, mert ezeknek elakadása, vagy akár csak hiányos működése is, válságos helyzetbe juttathatja a harcoló csapatokat.

Befejezésül az egyes államok haderejének leírását és jellemzését kapjuk. Suhay altábornagy hézagpótló könyve, a napjainkban fennálló lehetőség határai között, a legújabb eseményekből leszűrhető tanulságokról számol be. Természetes, hogy ma még sok részletet nem ismerünk. Éppen ezért kívánatos lenne, hogy ez a kitűzött céljának mindenképpen megfelelő könyv, a mostani világégés megszüntével, újabb és bővebb kiadásban is megjelenjék.

Gyalóka Jenő.

Ex Oriente Lux ?

Lin Yutang : *Mi kínaiak*. Budapest. Révai. 1939. Révai. 371 lap. — Lin Yutang : *A bölcs mosoly*. Budapest. Révai. 1939. 383 lap. — Fordította Benedek Marcell. (A mű angol címe : *My Country And My People*.)

Nem foglalkoznánk részletesebben e két munkával, ha nem vált volna a külföldi és a magyar olvasó nagyközönség előtt is — tárgya s alaki értékei, könnyed csevegő hangja, szellemessége révén — igen népszerűvé, s ha nem kellene ilyenformán éppen népszerűsége miatt úgy tekintenünk, mint egyikét azon veszedelmes támadásoknak, melyek a mi nyugati világnézetünket legszilárdabb oszlopaiban, így keresztyénységében is fenyegetik.

A *Mi kínaiak* nemzetarcképnek készült, de mi főként erősen aláhúzott világnézeti vonatkozásaival kívánunk foglalkozni. Ha egy arcképnek nem ismerjük az eredetijét, a realiztikus vonások kezekednek róla, hogy ez az arckép mégis hű. Ezek a realiztikus vonások nem hiányoznak a Lin Yutang nemzetképéből, s a kép, melyet Kínáról kapunk, valószerű és nagyjából megfelel azoknak a fogalmaknak, melyeket eddig a magyarországi Kína-irodalom alapján alkothattunk magunknak a mennyei birodalomról.

Ha egy nemzetkép kívülről készül, tehát ha külföldi festi, szükséges hozzá az illető nemzet alapos ismerete, ha pedig belülről készül, tehát honfitárs kezétől, kell, hogy a szerző külföldi nemzeteket ismerjen, mert e nélkül az összehasonlítási alap nélkül a vonások nem lehetnek élesek s a kép sem lehet egyetemes érdekű.

Lin Yutang ismeri Európát s főként Amerikát : a «Nyugatot» s ahol csak teheti, összeveti hazájával. Ez az összevetés azonban nála nemcsak a kép élességét szolgálja. Szerzőnkben nemcsak a festő, hanem a bölcselő becsvágya is él. Az összehasonlítás mindig értéktételel végződik, s ez az értékelés legtöbbször Kína javára üt ki, amit ugyan tőle rossznéven nem vehetünk, de nem is érthetünk vele egyet.

Világnézetek között a különbséget úgy ragadhatjuk meg, ha megnézzük, hogyan válaszol a nagy kérdésre : Mi az értelme az életnek? A *Mi kínaiak* elméleti részében, az «alapvetés»-ben, Lin Yutang fölteszi a kérdést. Szerinte Kína sokkal teljesebb feleletet ad rá, mint a Nyugat, mert amit a Nyugat célnak tart : «a halál utáni élet», «a tökéletesség okozta kielégülés», a «haladás» (a nyugati életcélok Lin Yutang fogalmazásában), az szerinte «túláságosan metafizikai»,

«hiú» és «értelmetlen». «Az igazi cél, — írja — amint ezt a kínaiak rendkívül világosan megállapították, az egyszerű életnek, különösen a családi életnek az élvezése és harmónikus társadalmi kapcsolatok».

Ha szembesítjük a Kína (vagy talán inkább Lin Yutang) feleletét Európa feleletével, melynél magasabbrendű és átfogóbb választ az emberiség még nem adott és nem is fog adni, hogy t. i. az élet célja: értékeknek mennél teljesebb megvalósítása, akkor világosan látjuk Lin Yutang tévedését. A kínai válasz csak *egy* értéket jelöl meg, már pedig az értékek kapcsolatosak és egymás nélkül nem valósíthatók meg. Mert lehet-e például valaki jó családapa, ha nem él egyszersmind hivatásának is? S nem akad-e olyan hivatás, mint például az államférfi, az író, a katonáé, melynek teljesítése közben fel kell áldozni magát a családot is vagy a «harmónikus társadalmi kapcsolatok»-at? De meg különben is az élet céljának ez az epikureista fogalmazása kielégítheti-e az etikai magaslatok felé sóvárgó embert? Vagy Európa minden magános szentje, művésze, tudósa kívül marad az életecélján? S ha a dolgok pusztán anyagi rendjét tekintjük is, világos, hogy a család és a köz szembehelyezkedése és a család előbbretévése végeredményben magát a családot sujtja, lévén a köz emberek közössége, melybe a család is beletartozik. S a szerző maga is felpanaszolja, hogy a romlott tisztviselők kirabolják a nemzetet a családi dicsőség kedvéért. Szerinte ennek «egyetlen ellenszere a golyó». Ám a főbelevetés (a szerző szerint is) csak az igazság nevében történhetik, ezért tehát mégis csak fel kell áldozni minden egyéb ideált. Nem ez az egyetlen ellentmondás e lírai hangulatú írásokban, de meg kell jegyezni, hogy a tréfás paradoxonok miatt, melyekkel e két könyv tele van szórva, nem is mindig tudhatjuk, hogy mikor vegyük a szerző állításait komolyan.

Bántó az a megkülönböztetés is, melyet a szerző az «európai logika» és a «kínai józanész» közt tesz, természetesen az utóbbi javára. Holott mi más a józanész, mint intuitív logika, vagy mi más a logika, mint a józanész szabályai? De úgy látszik, hogy éppen e szabályok, a *rendszer* iránt nincs érzéke a kínaiaknak, s e megállapításban lehet összefoglalni mindazokat a hibákat, melyeket a szerző honfitársainak felró, mikor az európaiakkal hasonlítja össze őket, s amely hibába ő maga is beleesik. (A «huncutság» és az «érettség», mint egymás mellé rendelt lélektani kategóriák, kissé mégis szokatlanul hatnak.) Ezért nem is fejlődhetett ki Kínában európai értelemben vett tudomány.

Lin Yutang második könyve, *A bölcs mosoly*, kifejezetten világnézetet kínál, melynek cinikus-epikureista alapvonásait Lin Yutang

már a *Mi kínaiakban* előlegezte. «Az értelem terméketlen filozófiájá»-val szemben az «ösztön melegebb filozófiája» mellett tör lándzsát, a «lustálkodás fontosságá»-ról beszél és a «gondtalan, boldog csavargó» az ideálja.

Ez a két könyv és még inkább az a siker, melyet ezek és a hasonló tendenciájú könyvek Európa-szerte elérnek, jól példázzák korunk antiintellektualizmusát, melyet Huizinga is felpanaszol: a líra és a tudomány keveredését, a tudománnyal való visszaélést, az ítélőerő gyöngülését, a kritikai szükséglet hanyatlását, s annak a metafizikamentes világnézetnek a terjedését, mely minden cselekedet értelmének a földi életet vallja. Lin Yutang könyveinek értékét főként a kínai irodalomból bemutatott érdekes szemelvények teszik; a szerző figyelemreméltóan elemzi a kínai lelket, kitűnő dolgokat mond az irodalomról és művészetről, s mindezt könnyed, természetes stílusban és igen gyakran szellemesen is. De bántóvá lesz tréfálkozása, amikor a keresztyén dogmák ellen irányul.

Ex Oriente Lux? A kínai író könyvében ezt a fényt széles árnyékok homályosítják el: a keresztyénség és az európai hősi életideál teljes meg nem értése. Ebből a szempontból igazán mintha kínai fallal volna körülvéve a szerző lelke, bármilyen sajtatos és változatos is az a világ, mely a falakon belül fekszik. A szerző világnézete nem elégíthet ki bennünket, mert hiányzik belőle a mélység, mint a kínai képekből.

Kiss Ernő.

MUNKÁSNEVELÉS — MUNKÁSOKTATÁS.

A munkásosztály emelése a jelenkor egyik uralkodó eszméje, követelménye. Az intézmények hosszú sora e célnak szolgál. Egyik alapvető feladat a munkásnevelés és munkásoktatás megfelelő szervezése. Fontosságáról és jelenlegi állapotáról a következőkben óhajtunk némi tájékozást nyújtani.

A munkásoktatás intézményes biztosítása közérdekű feladat. Ismeretekre, sok ismeretre van szükség. Ma az egyszerű katonának is logaritmusokkal kell dolgoznia. A mechanizált világban a gép mellett dolgozóknak a mechanikához kell érteniök. De maga a tudás még nem boldogság. Csak kevés, nagyon emelkedett elmét elégíthet ki, azért munkásnevelésre van szükség. Ezt a közoktatásügyi minisztériumokban lassankint belátják. Ma a kedélynek, a léleknek kell táplálékot adni.

Ma a jellemet kell fejleszteni. Mint jogkari dékán a «sub auspiciis regis» címen osztott doktori oklevél kiadása alkalmával kifejtettem, hogy ma tudást szerezni a rendkívül sok erre szolgáló lehetőség mellett nem nehéz, ellenben az élet számos veszélye között a jellem fejlesztése nehéz. Erre kell tehát a nagyobb súlyt vetni. Egyáltalában életbölcseiséget kell a mai embernek nyújtani, akár munkás legyen, akár egyéb foglalkozású. Erről is bővebben szóltam *A szociális igazság felé* című munkámban. Különösen az életben álló, vagy az életbe belépő embernek kell életbölcseiséget nyújtani. Az idevágó irodalom igen gazdag Marcus Aureliustól Emersonig. Az ész ma sok táplálékot nyer és kell is nyernie. De az akaratot, a kedélyt se szabad elhanyagolni. És a munkásnak különösképpen szüksége van erre, mert az élet terhének

nagyrészt ő viseli. A munkást azonkívül meg kell ismertetni az őt közelebb érintő problémákkal, hogy illúziómentes irányban közreműködjék azok megoldásánál, elsősorban az önkormányzat terén. Általában magasabb típusú polgárokat kell nevelni.

A munkásnevelés, munkásoktatás három irányban folyik. Az első irány a szakmabeli kiképzést választja tárgyául. Arról itt nem lesz szó. A másik irány a munkást meggyőződéses párttaggá akarja nevelni. Erről sem lesz szó. A harmadik irány a munkást állampolgárrá, kultúr-emberré akarja nevelni, olyan emberré, aki a szociális társadalom, a szociális állam öntudatos tagja. E cél elérésének mikéntje legyen a további fejtegetések tárgya. A feladat kétféle módon teljesíthető: nevelés-oktatás, általános vagy különleges berendezések, intézmények útján.

A munkásoktatás célja a munkást, aki ma a magán- és közjogok, illetőleg szabadságjogok teljes birtokában van, a mai társadalom és a mai állam öntudatos polgárává nevelni. Nem ingatag elméleteket, nem csálthatatlan dogmákat kell neki nyújtani, hanem helyzetképeket, tényállásokat, tapasztalatokat, észleleteket és az azokból levonható következtetéseket. Ezeket a következtetéseket részben bizonyítás, részben vitatkozás, részben autopsia útján kell elérni. A munkást bele kell állítani a pezsgő életbe és meg kell neki magyarázni a társadalom és az állam problémáit, azokat a problémákat, melyeknek megoldása vagy megoldási kísérlete ma holnap napirendre kerül és amelyeknek megoldásához, illetőleg a megoldás kísérletéhez már neki magának is, mint a közület tagjának, hozzá kell járulnia. Az természetes követelmény, hogy tiszta alapfogalmakat kell a munkásnak adni a társadalomról, az államról, az egyénről, a jogrendszerrel, az alkotmányjogról, a gazdasági életéről. Társadalmi gazdaságtan, szociálpolitika, statisztika, történelem, földrajz ez oktatás fontos tárgyai. A mellett lehetőleg a munkás műveltségi színvonalát emelni kell. Ezért irodalomtörténet, szépirodalom, művészet, zene, tánc, természettudományi ismeretek, lélektan is foglaljanak helyet a tanrendben. A munkást szellemi öntevékenységre kell serkenteni őt érdeklő feladatok kitű-

zésével, szónoki előadásának és vitatkozási képességének fejlesztésével.

Látjuk ebből, hogy munkásoktatáson nem szabad a megszokott iskolázást érteni, hanem az életre való nevelést. Ki vagy? Milyen világ környez téged? Mit vár tőled a társadalom és mit vársz te a társadalomtól? Milyen problémákat vet fel az élet, hazád, társadalmad, korod? Ebben az irányban indítandó meg az oktatás. Tanuljon a munkás észszerűen gondolkodni, függetlenül ítélkezni, nem mások célzatos sugallatára. Tanuljon emberismeretet, jellemvizsgálatot. Végül adassék neki erkölcsi ösztönzés és életbölcsesség. Tudja mérlegelni a sors adományait, az igazi maradandó jót a kevésbbé és nem tartós jótól megkülönböztetni. Tanuljon okos életvezetést, higgadtságot, kitartást, megnyugvást a változhatatlanban, lássa az emberi rendeltetést emelkedettebb szellemben, nem állati színvonalon. Tanuljon olvasni és ismét olvasni. De csak jót, nem ponyvát. «Leggere, rileggere ed anche leggere» — mondja egy kiváló olasz író.

Tanuljon élvezni, nem a kocsma ételét és italát, hanem a nap, a hegy, a folyó, az erdő, a madár csicsergésének szépségét, a jól végzett munka utáni pihenés gyönyörét, az arra érdemes emberek iránti szeretetet és a jötevők iránti hála áldását, a jól kiérdemelt tekintély iránti tiszteletet, az állami és társadalmi rend iránti megbecsülés felemelő érzését.

A munkásoktatás tevékenységében, a szervezésben, ellenőrzésben, propagandában különböző közegek osztozkodnak. Itt első helyen említendők a munkásoktatással foglalkozó egyesületek, ilyen pl. a Londonban székelő «The workers Educational Association», mely e század elején alapított és intenzív, eredményes munkásságot végez, amiről gazdag évi jelentései tesznek bizonyosságot. Nemcsak a munkássággal, de mégis túlnyomóan a munkássággal foglalkozik az ugyancsak Londonban székelő «The World Association for Adult Education», mely rendszeren megjelenő Bulletinjeiben (1939. novemberben a 19. szám jelent meg) figyelemmel kíséri az egész világ tevékenységét e téren. Ilyen a «Canadian Association for Adult Education» is. Tisztán a munkásoktatással foglalkozó egyesület van Svédországban, Dániában, Finn-

országban, stb. A munkásoktatás terén egyes államokban az egyetemek is fejtenek ki nagyobb tevékenységet. A munkásoktatás ügyébe tevékenyen bekapcsolódnak a szakszervezetek, a szövetkezetek. Az állam és az önkormányzati közegek is résztvesznek a munkában, de különösen a költségek részbeni fedezésével mozdítják elő az intézmény fejlődését. De van állami intézmény is, így az Északamerikai Egyesült Államokban a «Workers Progress Administration». Érdekes megjegyezni, hogy a költségekhez sok helyen az ifjún munkások szervezetei is készséggel hozzájárulnak. Németországban és Ausztriában stb. az egyetemi hallgatók az oktatás alsó fokain tanítanak is. Van azonkívül számos más szervezet, így munkásotthonok, munkáskönyvtárak, stb.

A munkásoktatás rendszerét tekintve, a legnagyobb változatosságot találjuk. A legalacsonyabb fokon állanak azok a tanfolyamok, melyek elemi ismeretek elsajátítását nyújtják azoknak a munkásoknak, akik még ezen ismeretekkel sem rendelkeznek. Ezek fölött állanak az előadások, melyeknek száma igen nagy és melyek a kontingens nagy részét képviselik. Azután következnek a tanfolyamok, amelyek már nagyobb, erősebb, szolidabb ismereteket közvetítenek. Vannak többévi, évi, félévi, háromhavi, hatheti, egyheti stb. tanfolyamok. A kereszténység első századaiban az adeptusokat egy hétig tanították, a nyolcadik napon kiküldték, hogy az Úr igéjét hirdessék. A tanfolyamok közül különösen még az esti és a nyári tanfolyamok említendők. Egyes államokban ezeket törvény szabályozza. Említésre méltók még a vasárnapi iskolák, a weekend-iskolák, egynapi iskolák, stb. Nagy szerep jut a munkásoktatás terén az University Extensionnak is.

A legmagasabb fokon állanak a kollégiumok, amint ezeket az intézményeket külföldön többnyire nevezik. Ezek egyetemi színvonalon állanak, vagy azt többé-kevésbé megközelítik. Ezek itt-ott étkezéssel, esetleg bentlakással vannak egybekötve. A leghíresebb és legtekintélyesebb munkás-kollégium a «*Ruskin College*» Oxfordban. Nagy tekintélynek örvend a «*College Harlech*» Wales-ben. Dániában működik az Esbjerg- és Roskilde-kollegium (*Arbejder hojskolen*). Finn-

országban említendő a munkások intézete Tamperében és Riihimäkiben, Norvégiában a munkáskollégium Sywerind mellett, Svájcban a genfi munkáseyetem. Németországban is erőteljes fejlődést látunk különböző típus szerint, egészen az egyetemi jellegű oktatásig.

Nagyon beváltak Dániában a tanulmányi körök, melyek kevesebb költséggel egy vezető alatt télen nagyobb tömegek tanulási vágyát tudják kielégíteni. Az utolsó években több mint 800 ilyen kör működött 10,000 taggal. Egy szerény hajlék, néhány könyv az egész felszerelés, a problémák pedig azok, melyek a munkást mint munkást, mint polgárt, mint szülőt, mint művelt embert érdeklik.

Érdekes mozanata a munkásoktatásnak és speciális angol szervezet a rádióhallgató-csoportok (listening groups) munkája. Ezek a csoportok ugyanis összejönnek vezetőjük irányítása mellett s megbeszélik, megvitatják a rádióban hallgatott témákat. A rádióhallgató-csoportok és a rádió vezetője között szoros összeköttetés áll fenn, a rádió tanácsokat nyer a csoportoktól, kívánságaikat meghallgatja, szintűgy panaszait, kifogásaikat. Nagy gondot fordítanak arra, hogy jó vezetők legyenek. A londoni rádió programmjának egy részét a felnőttek és különösen a munkások oktatásának szentelik. A londoni munkásoktatási társaság egy tagja egyúttal tagja a rádióbizottságnak.

Nem foglalkozunk itt a társadalmi telepek, társadalmi központok (Settlements) munkájával, mely e téren is mintaszerű, de a munkásoktatás a telepeknek csak egyik feladata.

A munkásoktatási ügygel szemben bizonyos aggályok merültek fel, melyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. A munkás szemében az oktatásnak természetesen egyik rendeltetése, hogy a mai társadalomban magának jobb helyet biztosítson. Nagyobb jólétben, több méltánylásban akar részesülni. Az életnek nemcsak terhét akarja viselni, hanem annak jótéteményeiben is akar osztozkodni. Szóval, jobban akar élni. Az az alacsony színvonal, melyen sokszor egész munkásnemzedékek állanak, nem elégíti ki. A felmenő osztálymozgalom részese akar lenni : ez a vágy minden ember lelkében ott szunnyadoz. De kétségtelen, hogy az ezáltal indított

akarat, cselekvés okszerű irányt fog nyerni, ha a munkás ismerni és méltányolni tanulja a társadalom és az állam szerepét, a történeti fejlődés körülményeit és feltételeit, szóval a lehetőségeket, a szükségességeket és a saját erejét. A tudás távol fogja őt tartani illúzióktól, fantasztikumoktól, utópiáktól. A társadalom és egyes társadalmi osztályok haladásának korlátjait, ritmusait felismeri. Megóvja az anyagi javak túlbecsülésétől és megismerteti azon korlátlan gazdagsággal, melyet az erkölcsi és lelki világ nyújt. És ha mindamellettt egyesekben a velük született impetus, féktelenség észszerűtlen vágyakat és elhatározásokat szül, mégis szabad feltételezni, hogy ezek csak kivételek lesznek, míg a nagy többség az ember- és társadalomismeret fáklyája mellett, melyet a helyesen irányított munkásoktatás meggyújt, a társadalom továbbfejlődésének józan feltételeit fel fogja ismerni és azokat tiszteletben fogja tartani, közreműködve a társadalom, az állam és az egyén beláthatatlan haladása érdekében.

A munkásosztály gazdasági, szociális, politikai, kulturális színvonala emelkedésével szükségszerűen az egész társadalom színvonala is emelkedik, ez tehát a munkásnevelés és munkásoktatás megfelelő szervezésének általános érdekű eredménye lesz.

FÖLDES BÉLA.

A MAGYAR ROMANTIKUS MŰZENE FŐIRÁNYAI.

— Második, befejező közlemény.¹ —

Kétségtelen, hogy a verbunkosnak már a hatvanas, sőt, mint láthattuk, voltaképp már a negyvenes évek óta valóban bizonyos történeti színezete van; s amint az idő halad, mind határozottabban múlt-távlata, archaikus jellege támad. A hatvanas évek zenész-nemzedéke, mikor újult érdeklődéssel fordul feléje, bizonyos megtartó, hagyománymegőrző szándékot árul el, a nélkül, hogy tulajdonképp multba-fordulna, «visszahozna», archaizálna (gondoljunk a magyar viselet lelkes és tüntető divatjára, felélénkülésére 1859 és 66 között!); az a «délutánba hajló» pillanat ez, mikor a jelenből észrevétlenül mult válik, mikor a «van» szinte felismerhetetlen árnyalatokon át hajlik a «volt»-ba. Egyik legjellemzőbb vonása ennek a folyamatnak: mult és verbunkos összeforrása, — tulajdonképp régi keletű s még abból a szellemből magyarázható, mely a «rég magyar»-t mindig és mindenütt a verbunkossal azonosította. Most, a század közepetáján, ez a «rég magyar» gondolkör a táj érzésével is egybekapcsolódik s nyomában, épp a verbunkos tartalmi kiszélesedésével párhuzamosan, valósággal a régi francia művészet «paysage héroïque»-típusára emlékeztető tájbrázolási konvenció alakul ki a magyar zenében; zenei tájak irodalma, melyben egyszerre és egybefonódva érvényesül a falu, a természet s a mult utáni sóvárgás, — csupa eltűnt, elveszett ideál, hiszen akik dicsőítik, kivétel nélkül városi, modern, természetből elszakadt művészberek. Idézzük a *Bánk bán* tiszaparti jelenetét vagy *Szép Ilon* 2. felvonásának bevezető

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1940. évi 753. számában.

zenéjét ; idézzük Doppler Ferenc fuvolás pásztor- és bojtár-idilljeit, Mosonyi *Pusztai életét* és *Kazinczy-kantátéj*ának bevezetését, Székely Imre idillikus tájképeit stb. ; mily jellemző például, hogy még a nyolcvan esztendőös Erkel, mikor brácsazongorára írt *Magyar albumlapját* komponálja (1890), magányos csónakázóra, csillagos éjszakára és régi magyar időkre gondol!¹ Végül emlékezzünk a magyar romantikus zene «paysage héroïque»-jének egyik legkimagaslóbb példájára, Liszt *Hungariájának* bevezető részére, — arra a műre, melynek verbunkosból sarjadt, szuggesztív főgondolata később még Siegfried gyászindulóját is magyaros jellegűnek érezteti egyes lelkes hazafiak fülében.²

A *Bánk bán* egyidős Liszt Ferencnek zongorára és zenekarra írt *Magyar Fantáziájával* (illetőleg a 14. rapszódia orkeszter-átíratával) s csupán két évvel előzi meg Liszt *Hungariáját* (1854) ; szinte szimbólumszerű, hogy a korszak két magyar romantikus vezére egyidőben, ugyanazon évek lázában talál rá a maga mélyebb nemzeti hangjára. Liszt Ferenc életében a magyarság valóban ilyen örök láz, vágyódás és extázis marad ; művészi extázis, nem több annál s nem is kevesebb. De maga ez a láz különféle változatokon megy át élete folyamán, s minthogy a Liszt-mű magyar jellegű fejlődéséről újabb kutatás nyomán immár megbízható képünk van,³ «láza» kitöréseinek hőfokát, mélységét is figyelemmel kísérhetjük élete különböző szakaiban. «Első korszak»-ában — a «dallok»-tól és rapszodiáktól *Hungariáig*, tehát 1840-től (illetőleg 1846-tól) az ötvenes évek derekáig — a harminc-negyvenéves Liszt, kora aktuális magyar zeneéletébe kapcsolódik, a nemzeti lelkesedés, egyúttal a zenekultúra gyakorlati szükségleteinek kísérője, kiszolgálója, általános han-

¹ L. Érdy Lajos közlését, *Erkel-emlékkönyv*, 1910, 62.

² L. *Zenészet*i Lapok, 1875, 10. sz. ; Haraszti Emil: *Wagner Richard és Magyarország*, 1916, 392.

³ L. Gárdonyi Zoltán: *Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den mus. Werken F. Liszts*, 1931, főként 20. és 73—74; u. attól: *Liszt Ferenc magyar stílusa*, 1936; továbbá a *Muzsika* 1929. évi (1—2.) Liszt-számát, a legújabb irodalomból pedig Major Ervin (*Liszt F. és a magyar zenetörténet*, 1940) és Tóth Aladár (*Liszt F. a magyar zene útján*, 1940) tanulmányait.

gulatok hordozója s hordozottja, még nem mester és vezér, csak legjobb, legszerencsésebb, legmesszebbre kiáltó szóvivő, Európa küldöttje, aki nagyúri gesztussal szülőföldjét is fel-emeli és megajándékozza, mintegy reávallantva a világ termékenyítő napfényét. Technikában, formaszövében már ekkor is felette áll a magyar napi termésnek, melynek hangját egyébként ellesi,¹ — de művészi birodalma még kialakulatlan, ingadozó és ötletszerű, többnyire megmarad bizonyos csillogó társadalmi felületen. Széles látkörű kultúrember, nagyszerű előadóművész: ezek e korban inkább a befogadó és propagáló, mint a teremtő génusz jellemvonásai.

A «második időszak» a magyar zeneélettől való elszakadásának s egyúttal magyar törekvései elmélyülésének ideje, — *Hungariától a Koronázási Miséig* (1854—67), tehát az ötvenhat éves Liszt művészi magaslatáig. Tulajdonképpen csak most tesz kísérletet arra, hogy a magyar zenei nyelvet kiemelje az exotikum, a sallang és a különlegesség kétes légköréből, — csak most kísérli meg, hogy ezt az idiómát a kor szelleméhez képest, saját törvényeinek megőrzése mellett, a világ nagy formáival összhangba hozza s egyúttal, hogy megkeresse ennek a magyarságnak sajátos helyét a maga világképében, a maga teljes művészi programjában. Elszakadása a magyar zenei törekvésektől épp ezért csak látszólagos; hiszen ugyanakkor nyitja meg a magyar romantikus zenei nyelv számára Nyugat nagy zeneformáit, a szimfonikus költeménytől és oratóriumtól az ünnepi nagymiséig, amikor a magyar «műzenepárt» is ilyen merész formahódítással és nyelvi kibővítéssel próbálkozik, sőt legfőbb eszményeül épp a Nyugatnak ezt a meghódítását tűzi ki. Lisztet mindezekben a kérdéseken a geniális extázis forroláza segíti keresztül s ez a vad tűz nem hamvadhat ki a valóság hideg árama alatt sem; mert szerelme a harcso-heroikus magyarságnak s e magyarság eszményi szimbólumaként a verbunkos-nyelvnek, azzal a szerelemmel, melyet csak a romantikus otthonkeresés, a szegény és elnyomott szülő-

¹ Itt említendő a *Hungária-kantáta* 1848-ból; bemutatták a M kir. Operaházban 1935 okt. 21-én.

földdel való nagyúri maga-azonosítás s egyúttal e szülőföld igazolásának vágya olthat egy lángoló képzeletű művész szívébe, — mert a verbunkos nagyúri büszkeségével tud nagyúr és büszke lenni s így benne mintegy öntudatos egyéni életre ébred a verbunkos-zene hódító-hajlama (mily jellemző, hogy a verbunkos legszebb előadási jelzése nála: «fieramente» vagy «altieramente»), — mert világraszóló programja van ezzel a nyelvvel: nem tudja elképzelni, hogy ilyen nemes zenei idióma, fantasztikusan felizzított, hömpölygő, «dinamikus» állapotában át ne törjön minden történelmi határon s elfogadva, majd felöltve az európai harmónia-, építkezés- és hangulatvilág kifejezőképességét, el ne áradjon a nagy nyugati formák birodalmán. Példátlan intenzitással lát neki a feladatnak; s a magyar zeneanyag engedelmesen hajlik a keze alatt, kitágul és megolvad, felhigul és megsűrűsödik. A korlátok leomlanak; Lisztnek csak győznie lehet. Így és csak így, ebben a minden reális akadályt elsöprő deliriumban sikerül megteremtenie a nyugateurópai romantika magyar ágát; így sikerül a magyar romantika európai fővezérévé lennie. Hanem mindez még nemzeti, szociális, európai, emberi vívmány, a kor s a közösségek elemi parancsa; hátra van még, hogy ez a magyar zenei nyelv legszemélyesebb, belső, egyéni értelmet nyerjen Liszt számára. Ez a legnehezebb feladat s épp ezért már az öregkorba hajló Liszt Ferenc feladata; vele kezdődik a «harmadik időszak», próbája és igazolása egy egész életnek, tehát a legmélyebbről fakadt, legnagyobb eredmények megérlelője. Előhírnöke a *Koronázási Mise* s legfőbb állomásai a *Magyar történelmi arcképek* (1870—86, legjelentősebb a «Széchenyi» és «Teleki», 1884—85-ből), az *Années de pèlerinage*-sorozat *Sunt lacrymae reruma* (valószínűleg a hetvenes évek végéről vagy 1880-ból), a *Csárdás obstiné* és *Csárdás macabre*, a *Királydal* (1884) meg az utolsó rapszódiaik.¹ Ami Liszt zenéjében eddig szónokias és «színészi» volt, most elhalványul, elmélyül vagy lefoszlik; az utolsó művek lénye-

¹ V. ö. Gárdonyi Zoltán: *Liszt kiadatlan magyar zongorakompozíciói* (*A Zene*, 1932. jan.), u. a.: *Liszt's 20. Ung. Rhapsodie* (*Ungarische Jahrbücher*, 1930).

gében a magányos költő magányos vízióinak hangján beszélnek s e víziókban egyszerre új, «befelé-néző» értelme támad a magyar romantikus szókincsnek is. Gondoljuk meg, mit jelent ez a fordulat most, a magyar zenei romantika alkonyán; a verbunkos mindig az általánosság, a társadalmat átható szellem, a nemzeti életelvek s ideálok, a közösség nyelve volt, nyelv, mely sohasem lehetett alkalmas személyes, «egyszervaló» költői problémák kifejezésére, — erre csak most s éppen Liszt akarja először rákényszeríteni. De úgy rémlik, történelmi folyamatoknak egyetlen géniusz bármily hallatlan erőfeszítése sem tud más irányt szabni, nem tudja őket kitéríteni szinte eleve-elrendelt, végzetszerű útjuk medréből; Liszt öregkori kezdése, ez a vakmerő és lázas kezdet, fantáziaszerűen kibomló, mégis szigorú formáival, nyelvének bonyolult, mégis masszív tömörségével, tragikus súlyával, feszült és zordon erejében, a mellett emésztő nyugtalanságával és transzcendens lobogásával, — ma már világosan látjuk: megmaradt kezdetnek, torzónak s csak Bartók Béla ifjúkori, «romantikus» műveiben talált folytatásra. Másfelől, sajátos módon, épp ez az «alkonyi» kezdet világít rá legjobban Liszt és Erkel magyar zenei fejlődésének mély «anyagbeli» különbségére. Erkelnek a népies dalzenével eleinte csak szórványos találkozásait tudjuk kimutatni (*Hunyadi és Bánk bán* megnyitó kórusai, *Bánk* 2. felvonásbeli A-dur dala); még a *Sarolta* népies anyaga is kimerül verbunkos- és csárdás-elemekben. Később — *Dózsa* és *Brankovics* kritikusi fordulópontjai után — belső szükségből, ösztönös fordulattal közeledik újból a népies dalmuzsikához s öregségében mindjobban magáévá teszi, mint valami nehezen megtalált, végső, elpihentető megoldást (*Névtelen hősök*, Petőfi-kar). Liszt épp ellenkezőleg: első magyar jellegű műveiben, a verbunkos- és csárdás-muzsika mellett, sűrűn merít a népies daltermés irodalmából (1., 6—14. rapszódia),¹ később jóformán teljesen elszakad ettől az anyagtól és tisztán a verbunkos, vagyis a kifejezett magyar műzene elemeire támaszkodik, azokból konstruál (*Hungaria*, *Koronázási Mise*, *Sunt lacrymae rerum*,

¹ L. Major Ervin: *Liszt Ferenc magyar rapszódái*, 1929.

Magyar Arcképek). Az ifjabb romantikus nemzedék irányából megállapítható, hogy ebben az elhajlásban Liszt volt a «korszerűbb» és magányos reformjaiban is mintatadó, Erkel a gyökeresebb s egyúttal gyökerkereső, a (naív ösztönösségében is) kétkedőbb és — környezetét tekintve — magányosabb vezér. Kettőjük közül Erkel a rezignáltabb művész, ki élete végén is a nemzet egyetemes hangjában keresi egyéni hangját, aki csak itt, ebben a nagy feloldódásban tudja elképzelni léte végső, gyökeres-személyes problémáinak megoldását; Liszt a harcosabb, meg nem nyugvó s meg nem hátráló, utolsó percéig merész költő, akit épp a legmélyebb titkok ostroma, a legtiltóbb hallgatással lezárt ajtók döngetése közben ér utól maga a legmélyebb titok, a legtiltóbb hallgatás csendje: a halál.

A magyar zenei romantika harmadik vezető-egyénisége, Mosonyi Mihály, talán mindenki másnál jobban és fájdalmasabban érezte a romantikus zenei nyelv, a verbunkos, korlátozottságának és «személytelenségé»-nek súlyát; épp ő, a korszak legegényibb magyar zenész-lírikusa. Birodalma nem oly nagy, színskálája nem oly széles, mint Liszté vagy akár Erkelé; előbbinek mögötte marad a koncepció s a művészi bátorság arányaiban, utóbbinak szabadon áradó, ösztönös zeneiségben, — de heroikusan borongó lírája mély bensőségében, érzékenyen kifinomult, mindig előkelő és nemes nyelvében, másfelől kultúrmunkája messzetekintő komolyságában és tervszerűségében mindkét vezér-társát felülmúlja. Mióta felesküdt a modern magyar zene zászlajára (1857), hogy élete utolsó tizenhárom esztendejét ennek az eszmének szentelje, ő is közelebb áll (hajlamánál, művészi fejlődésénél fogva) a magyar «műzene», azaz a verbunkos anyagához, mellyel nagy terveit végre akarja hajtani, — míg a népies műdalhoz csak epizódszerűen talál utat (népdal-felfolgozások, 1860—61, *Hat népdal*, 1863, *Szentelt hantok*, 1869) s egy-néhány szerencsés kivételtől nem szólva (*Felleg borult az erdőre . . .*), ebben a formában, főként, ha kilép a legszűkebb keretek közül, mindig feszélyezetten s bizonytalanul mozog (l. például a *Tanulmányok* népies darabjait, *Szép Ilon* egyes számait stb.). Egyébként a verbunkos világhoz sem ragasz-

odik élete végéig; épp utolsó éveiben észlelhető, hogy más irányba, új «szintézis» keresésére indul, vagy legalább is készül megindulni. Mert ő is a szakadatlan kísérletezők közül való, ő a legfőbb, legtöprengőbb «alchimistája s astrologja» a kor magyar zenéjének; épp ezért az ő műveiben figyelhető meg legjobban a zenei nyelv, a tetőpontjára ért késői verbunkos-stílus tervszerű kicsiszolása és továbbfejlesztése. A prozódia terén például ő az első, aki tudatosan kezd kibontakozni a korabeli magyar műzene olaszos-németes deklamációjából s e téren, amennyit csak lehet, tanul a «népiesek» dalzenéjéből (ami annál csodálatraméltóbb, mert Ábrányi szerint élete végéig sem tanulta meg tökéletesen a magyar nyelvet);¹ másrészt programmszerűen differenciálja, szövi-bonyolítja a magyar motivikát, szereti a rendkívüli, aszimmetrikus mondatszerkesztést és gondolatfűzést, a szabálytalan képleteket,² különleges harmóniakat stb. Minthogy művei pontos felsorolását s időrendjét tartalmazó, tudományos hitelű monográfiánk máig sincs,³ talán helyénvaló, ha itt röviden végigfutjuk zeneköltőnk magyar irányú munkásságának főbb állomásait.

Mosonyi (1859-ig Brand) Mihály «magyar korszaka», mint ismeretes, a 2. szimfónia fináléjával (1856) és a *Pusztai élet* című zongoradarabbal (1857) kezdődik; az ezeket köz-

¹ Ábrányi Kornél: *Mosonyi Mihály*, 1872. Ellentmondó adatok: 48. l. szerint 1860 nyarán már «folyékony jártassággal bír» a magyar nyelvben; 101. l. szerint még 1869—70-ben is «a magyar nyelvben nem elégséges folyékonyágát» hozza fel visszavonulása okául. A mellett olyan nyelvi problémákkal vesződik, mint a Kazinczy-féle *Tisztulás ünnepe*, melynek metrikus lejtésű szövegét magyaros ritmus-alakzatokká igyekszik feloldani.

² Erre a sajátosságára már Ábrányi utal egyhelyütt, a *Szép Ilon* egyik kórusával kapcsolatban (*Zen. Lapok*, II. 1862, 132.); példa egyébként eléggé sűrűn akad rá: így a Széchenyi-gyászzené (1860) 11 ütemes főtémája, az *Égő szerelem hármasszíne* (1864) első darabjának, a *Piros rózsának* 12 ütemes, második darabjának, a *Liliomnak* 6+6 ütemes periódusai stb. Az ilyen képleteket Erkel is alkalmazza helyenként: a *Dózsa* parasztindulója például (előjáték és 3. felvonás) 3×3=9 ütemes periódusokból alakul.

³ Ujabb idevágó kísérlet Káldor Jánosé: *Michael Mosonyi (1815—1870)*, Drezda 1936.

vetlenül megelőző időszakból csak egy (a három, negyvenes évekbeli [1840—49 közt írt] misét követő) negyedik miséről (1854)¹ és a Liszt *Esztergomi miséjéhez* írt betétekről (1854) tudunk, de alighanem klasszicista szellemű kamarazenéjének egy része is ezekre az évekre esik (zongoratrió 1845—51?). 1860 körül, a «magyar világ» felvirradásakor aztán mintha évek visszafajtott s felgyűlt energiája törne ki belőle egyszerre, a pozsonyi diéták s a rétfalusi kószálások emlékei hirtelen felszínre bukkannak s egybeszővődnek benne a magyar élet régi-új eszményével; most van teremtfőereje teljében, alkotói láza tetőpontján. Legjelentékenyebb művei e néhány év alatt készülnek, köztük az a kettő, mely a magyar romantikus zenestílus legnagyobb, legmerészebb teherpróbáját jelenti: a *Magyarok az Ungnál* című kantáta (Kazinczy szövegére: *A magyarok tisztulási ünnepe az Ungnál*, 1860) és az *Álmos* című 3 felvonásos opera (Szigligeti Ede szöv. 1862), — két nagy mű, melyek közül egyik sem került előadásra Mosonyi életében; ² mellettük három legjelentékenyebb, előadásra került műve, a *Gyászhangok Széchenyi halálára* (1860), az *Ünnepi nyitány* (1861) és a *Szép Ilon* című 4 felvonásos dalmű (Fekete Mihály szöv. 1861). Mind az öt, nagy apparátusra készült kompozíció (melyekhez hozzá kell számítanunk a *Magyar honvéd győzelme és keserve* című elveszett szimfónikus költeményt 1860-ból) a verbunkos-stílus szélesívfű, monumentális arányú kifejlésén alapul; a tánc-zene hagyományos nyelvéből itt ragyogó fényű, hősi, de egyúttal mélabúra hajló, nemes költészettel teli, szabadon léleklző szimfónikus koncepció támadt, épp úgy, ahogyan Erkelnél nagy arányú drámai formák születtek belőle. A *Szép Ilon*,

¹ L. *Zenészeti Lapok*, IV. (1864), 208. — Egy ötödik Mosonyimise (l. Vas. Ujs., 1866. márc. 11.) már 1866-ban készült, valószínűleg ez év tavaszán került bemutatásra a józsefvárosi templomban s alighanem M. hagyatékában maradt (dr. Major Ervin közlése).

² A Kazinczy-kantátét a budapesti Rádió mutatta be 1931 augusztusában; a mű rekonstruált partitúráját ugyancsak a Rádió könyvtára őrzi. Énekkari szözlamai 1860-ban jelentek meg (Nemz. Múz. Könyvtára). Az *Álmos* kézirat partitúrája a M. Kir. Operaház könyvtárában van; bemutatta az Operaház 1934 dec. 6-án.

mint már láttuk, merész purizmussal tiszta-magyar operazenére akar példát mutatni, de kellő drámai lendület híján; az *Álmos* e nagy cél szolgálatában már segítségül hívja a wagneri apparátus egyes elemeit is, azaz lemond a tiszta-magyar forma-elvekről (formai «nyitottság», rövid ariózók, mint a szóló-ének uralkodó formája, recitativ, modulációk). A drámai tetőpontokon — s ezek valóban tetőpontok, mert az *Álmos*, *Erkel Bánk bánja* és *Dózsája* mellett a magyar romantikus zenedráma gondolatának kétségtelenül legművészebb megoldása — mindenütt a verbunkosból szótt «magyar műzenestílus» dominál (így a három fináléban, *Álmos* és *Árpád* 2. felv.-beli F-moll duettjében, *Álmos* 3. felv.-beli búcsúszójában; döntő súllyal ez a stílus az 1. felv. fináléjától kezdve érvényesül s kétségkívül azért csak innen, mert eddig démon- és tündérvilág szerepelt, melyet nem akar határozott nemzeti kolorittal jellemezni); a mellett mindenütt, mindvégig uralkodó helyen állnak a kórusok és együttesek, a kor magyar előadó-gyakorlatát s operai lehetőségeit nyilván jóval meghaladó mértékben, hiszen a komponista épp bennük s általuk «igyekezett a Wagner által felállított s dalműveiben követett drámai zene elvei s kívánalmainak megfelelni».¹

De Mosonyi programját 1860 körül távolról sem mértik ki ezek a nagy művek; reformtervei oly messzeágazóak, hogy minden eszközre szüksége van, a zenei élet minden területére el akar jutni, mindent újjá akar teremteni modern magyar s egyúttal nyugatos eszményei jegyében; merész, soha cserben nem hagyott álma, hogy egész Magyarország ettől az új zenétől visszhangozzék. Élére áll a *Zenészeti Lapok* s velük a romantikus program harcos gárdájának (1860-tól 1864-ig sűrűn, azontúl 1868-ig mind ritkábban ír a lapba); lelkesen s fáradhatatlanul agitál Berlioz, Liszt, Wagner művészete érdekében; jóformán minden műfajjal megpróbálkozik; meg akarja hódítani a vidéki magyar közönséget népdal-átirataival, Frank-, Bernát-, Palotási-feldolgozásaival; egész sor muzsikust nevel, komponistákat, virtuózokat, írókat, propagátorokat; el akar jutni az ifjúsághoz, hogy

¹ *Zenészeti Lapok*, III. (1863), 273.

zenei nevelésének új irányt szabjon, kétszólamú dallamokat kezd kiadni az iskolák használatára (csak a *Himnusz* és *Szózat* jelent meg), kidolgozza a *Magyar gyermekvilág* életképeit (1860) s egyre tovább halad az új irányú zongoramuzsika területén is, ahol Kazinczy emlékének szentelt *Hódolatát* (1860) csakhamar követik a jóval súlyosabb problematikájú *Tanulmányok zongorára, a magyar zene előadása képzésére*, 4 füzetben (1861); végre ugyanakkor, mintegy tapogatózva, megkísérli erejét még egyhelyütt: a magyar műdal birodalmában (Petőfi: *A szerelem* 1860). Azután, 1863-tól kezdve, lassanként lohadni kezd reformátori lobogása, csalódások, harcok, közöny, civódás, napi intrikák, fáradtság és — ötven év lassanként fojtogatni kezdik, szava halkul és ritkább lesz; egyúttal megfigyelhetjük, hogyan fordul egyidőre a népies dal felé (*Hat népdal*, Tóth Kálmán szöv. 1863), hogyan szakad el mindjobban a hangszeres zenétől (utolsó instrumentális művei, úgy látszik, az *Égő szerelem hármasszínű* című három négykezes zongoradarab 1864-ből s egy-két alkalmi induló), hogy mind kizárólagosabban a dal- és kórusirodalom felé forduljon, — majd, hogy miképpen keres újabb európai «fogózó»-t a maga mindjobban ellankadó, elmagányosodó reformeszméi számára. Ezekben az években támadnak legszebb dalai és kórusai; ekkor kísérletezik az egységes formaterv szerint végigkomponált műdallal (Tóth K.: *Gara Mária* 1864, Arany János: *Letésem a lantot* 1863, *Mátyás anyja* 1864) és mellette a szélesebb koncepciójú karművel (*Ébresztő* 1865, *Pacsirta* 1865, *Szellemvilág* 1865, *Dalra magyar* 1870). De már a Komócsy József szövegére komponált *Szentelt hantok* (1869), ez a sajtóságos Egressy-utánpótlás figyelmet bizonyos megtorpanásszerű stiláris ingadozásra; ha pedig azt a három különböző irányú kompozíciót nézzük, mely élete utolsó évéből (1870) ismeretes: a vegyeskarra írt, halk és sejtelmes, helyenként szinte a Verdi-requiem hangját megjósoló, «olaszos» *Liberát*,¹ az Ábrányi Emil szövegére készült s a kor magyar dalárda-stílusát klasszikussá

¹ Kéziratot partitúrája a budapesti Szent István-bazilika könyvtárában. A mű gr. Batthyány Lajos requiemjére készült (1870 jún. 9.)-

mintázó, diadalmas *Dalra magyar*-kantátét, végül a Komócsy versére írt, erősen wagneres *Boldogság emlékét*: lehetetlen rá nem eszmélnünk, mennyire lezáratlanul, mily fájdalmasan nyílt utak közepett szakad meg az ötvenöt éves Mosonyi Mihály élete és munkássága.

*

De ameddig a vezérek még itt vannak s maga a mozgalom alig haladt túl delelőjén: ne feledjük azt se, amit Európától, a magyar romantika nagy tanítómesterétől, a korszak zenészgárdája tanul, megszerez és átvesz. Az európai tájékozódás iránya, milyensége a következő nemzedékben, a «tanítványok» nemzedékében oly döntő fontosságú, hogy ez a nemzedék egyenesen a szerint tagozódik.

A magyar romantika zenéje a nyelv nyelvtani felépítésén, a gondolatszövés zenei alapelvein kívül mindenekfelett a tágabb formák területén volt Európa tanítványa. Az «átkomponált» daltól a szimfóniáig, miséig, oratóriumig és operáig, innen hozzák be lelkes úttörők az újabb és régibb nyugati formákat. És mert újabb és régebbi egyszerre jön, mert klasszikus nyelvet, ó-klasszikus építkezésmódot és romantikát, sőt újromantikát jóformán egyszerre kell megtanulni és feldolgozni, évszázados késedelmünk következtében: csakhamar sajtószerű zűrzavar üti fel fejét. A magyar «nyugatosok» csoportja — vezetőikről itt nem szólnak — lényegében mindvégig nem tudja, hová, melyik áramlathoz szegődjék, — hite ezért mindegyikben hamar meginog s az egyes kínálkozó formalehetőségekből túlságosan korán — mintegy éretlenül és máris túlreppen — ideje előtt kiábrándul. Legérdekesebb, ellentétes példák erre Bertha Sándor és Ábrányi Kornél. Előbbi — Mosonyiék kohójának legmesszebbre pattant szikrája — a romantikus formákból józanodik ki oly radikálisan, hogy maradi neoklasszikussá válik s csak későbbi műveiben békül ki a romantikával; utóbbi — egy nagy nemzedék heroldja és seregajtója — a klasszikus formákkal helyezkedik szembe, de közben visszadöbben Wagner és tábora győzelmétől is és

öregkorában «megtér» a klasszikus formahagyományhoz. Íme kettőjük művészi fejlődésének néhány jellegzetes állomása.

1864-ben jelenik meg Bertha Sándor magyar szonátája, a művei közt első, de alighanem minden továbbinál frissebb, ösztönösebb és lendületesebb *Palotás*; az ifjú szerző — a *Zenészet*i Lapok buzgó munkatársa — ekkor már két éve külföldön él, hová pesti tanára, Mosonyi Mihály, küldötte (a lipcsei Moritz Hauptmannhoz, rendszeres kontrapunkt-tanulmányokra). A *Palotás* évében — erről a kompozícióról maga Mosonyi ír meglehangú méltatást a *Zenészet*i Lapok-ba — Bertha a huszonegy éves művész lázával és titánkodó gesztusaival fejt ki merész programját egy Ábrányihoz intézett levél keretei között: «A zene legkezdetére viszem vissza a magyar zenét; minden sallangot elpusztítok...» Nem követheti Mosonyi népdal-irányát, ő — talán a verbunkos nyomán — valami eredeti magyar hangszeres muzsikát érez magában forrongani; «... a zene Vörösmartyja akarok lenni: valami idéetlen nagy, valami kolossus. A későbbi kor azután majd kéjelegjen, genialiskodjék: én az egyiptusi pyramisokat választottam mintaképül».¹ Kétségtől már ezekben az években megismerkedett Bach zenéjével, az ó-klasszikus polifóniával; a hatvanas évek derekán azután Párizsba költözik és itt a francia zene szigorúan kidolgozott formavilágától nyeri a további döntő ösztönzéseket. Eszménye ezentúl a verbunkosnak, melyben ősmagyar stílust érez, XVII—XVIII. századi nyugati formákban való kifejtése. Egykori fegyvertársaival, a *Zenészet*i Lapok gárdájával lassankint meglazul minden kapcsolata; új, forradalmi s egyúttal reakciós ideálok felé fordul. 1866 körül jelenik meg második, ú. n. *Budai palotása* s 1868-ban, Párizsban a harmadik, melyet Erzsébet királynénak ajánl. Erről már úgy találja Ábrányi, hogy «a tudomány, a száraz elmélet és a minden áron való mesterkedés viszketege nagyon hamar lehűti a keresetlen ihletség és az önmagából folyó költészet melegét s helyébe odaállítja a harmónia és az ellenpontozat mesterkéltné formuláit...»²

¹ Levele Ábrányihoz 1864 szept. 14. (Isoz: *Zenei levelek*, 115.)

² *Zenészet*i Lapok VIII. (1868), 443. has.

1869-ben zongorahangversenyt ad Pesten, s ekkor kitűnik, hogy régi mesterével és körével végképp elveszített minden kapcsolatot; Ábrányiék egy kissé holdkórosnak s valahogyan talán árulónak is érzik, mert romantikus nemzeti törekvéseikkel nem rokonszenvez többé s Liszt és Wagner ideáljai (nyolc éve még lelkes ismertetést írt a *Bolygó hollandiról!*) immár hidegen hagyják; Bertha pedig a «felnyílt szemű ember» értetlenségével és sajnálkozásával néz reájuk. Ábrányiék megdöbbenése teljesen indokolt; Bertha légüres magyar világa nem az ő világuk többé. «Talán visszaretent ama szédelő magasságtól, melyre Mosonyi Mihály őt fölemelni törekedett?» Vagy talán «a párizsi művészeti világfény» nyitotta fel szeméit ily különös, formalista ideálokra? «Nem állítjuk, hogy nem vívmány az is, ha valaki egy verbunkost, egy csárdást, vagy bármely táncformát szabatosabban dolgoz ki s tudományosabb periódusok és harmoniákkal állít ki, mint a naturalista, vagy a fölületes kéz: de ez nem nevezhető vívmánynak már akkor, midőn a kor ízlése s a szellem finomabb igényei már egész mást követelnek», s amikor már «a dalmű, az abszolút zene, a nemesített dalforma, a férfi- s vegyeskarok s az általános műízléshez alkalmazkodó magyar salon-zene térei azok, melyeken vívmányokat kell törekedni felmutatni».¹ Ábrányiék tehát, az itthon maradottak, az aktuális életben benne állók, abban a sajátságos helyzetben vannak, hogy «korszerűbbeknek» érezhetik magukat a világfórumon mozgó Berthánál; de ez a művész, akár valami korát és helyét tévesztett «neo-klasszikus» zeneproféta, a rögeszmétől megszállottak csökönységével megy előre a maga útján. 1869-ben elhagyja a sajtót negyedik (G-dur) palotása, melyben új formakereteit igyekszik szigorúbban körvonalazni; 1870 novemberében pedig cikke jelenik meg a *Színlapok* mutatványszámában s ebben már teljes élességében fogalmazza meg programját. Magyar zeneirodalom szerrinte még nem támadt s csak egy eljövendő lángelme teremtheti meg. A magyar zene olyan viszonyban áll a többi nemzetek zenéjével, mint a magyar irodalom a többi irodalmak-

¹ U. a., X. (1869), 180—81., 183. has.

kal Kazinczy korában ; az irodalom azóta követett útját kell neki is követnie, azaz ott kell keresnie mintákat a világ zeneirodalmában, ahol a most fejlődésük tetőpontján álló zenekultúrák a mienkhez hasonló korokban voltak (szvit-zene, kontrapunktikus stílus, preklasszikus homofón szonáta-irodalom). Ezzel a mesterséges elzárkózást és szigorú archaizálást követelő, spekulatív tanítással végképpen magára haragítja a romantikus magyar műzene hirdetőit ; most már kíméletlenül ellene fordul a kritika. Mikor 1871-ben a pesti Filharmónia (Liszt vezényletével) bemutatja Bertha *Nászindulóját*, nem késnek róla megállapítani, hogy a komponista «zenészeti ízlése- és irányában egy félszázaddal visszament a multba», holott «a világot nem lehet visszaterelni semmiben sem» ; hogy «ama formák, s főleg ama instrumentális irány, melyet szerző irányképen látszik követni, épp úgy túlélte már magát, mint pl. a diligence-utazás a vasutakkal szemközt. Folytonos coupirozott rhytmusokkal s régi szabású homophon tételekkel ma már nem mehetünk semmire».¹ De épp ily kevésbé tetszik, mikor Bertha rátér a szigorú polifóniára. 1871-ben kiadja ötödik palotását, mely egyúttal első *Suite Hongroise*-a, s melyben többek között a «Cifrá»-t egy kánonszerűen felépített szigorú «invenció» képviseli — még mindig a klasszikus verbunkos anyagából! Bertha ekkor már «önmagával meghasonlott lélek» Ábrányi szemében ; «el kell ítélnünk az ily meddő és minden költészeti érzéket elriasztó tudákosságot szenvedő irányt», annál inkább, mert ez az irány nemcsak céltalan, hanem veszélyes is. A feladat semmiképp sem állhat abban, hogy «a magyar műzenében oly irányt honosítsunk meg, mely már az általános zeneirodalomban is mindinkább elmosódásban van . . .»² Bertha azonban nyilván minden «korszerűségi követelménnyel» szemben kitart azon meggyőződése mellett, hogy a kontrapunkt a jövő igazi zenéje, sőt, legalább a magyar zene számára, a jelen egyetlen lehetséges zenéje is. Hatodik palotása, a második *Suite Hongroise*, mely Erkelnek szóló ajánlással jelenik meg

¹ U. a. XI. (1871), 391. has.

² U. a., XII. (1871), 27., 29. has.

1872-ben, már teljes egységben mutatja Bertha preklasszikus ideálját és verbunkos-ábrándjait; öt tétele ugyanis így következik egymásra: Preludium, Fuga négy szólamra, Thema con variazioni, Toborzó és Friss — és mindez ugyanegy képzelt, délibábos XVII—XVIII. századi, mégis romantikus magyar stílusban... Ábrányi, akinek már imponál ez a fanatikus következetesség, nem tudja elképzelni, miért kerget Bertha ilyen stílus-chimérákat, mikor a kontrapunktikus többszólamúság «a kosmopolitikus zeneirodalomban is csak addig uralkodott, míg a valódi költészet lehe át nem lengte az egyetemes zenészeti törekvéseket s a különböző nemzeti stílusok s önálló törekvések kifejlődésével, háttérbe kellett ez alapnak azonnal szorúlni» — azaz kontrapunkt és nemzeti-ség végső fokon ellentmondanak egymásnak. Annyit mégis elismer, hogy a komponista megmutatta: «Magyar zenészeti motívumokból ép úgy lehet ellenpontozatos műformát, sőt még fugát is gyúrni, mint bármely más internationalis ritmikái képletből». ¹ Ezek tehát az elkülönülés és összecsapás évei; a következő időszak egyelőre még mélyíti az irt. Bertha különböző francia lapok munkatársa, tanulmányai jelennek meg a párizsi folyóiratokban, politikai és zenei újságoktól kezdve a *Revue des Deux Mondes*-ig (itt adják ki 1878-ban a magyar zenéről és cigányokról szóló cikkét, melyet egy évvel utóbb Bartalus István, a régi bajtárs fordít le a *Budapesti Szemle* számára), zenekari műveket komponál (Othello-nyitány, Ünnepi induló) s 1877-ben befejezi, majd 1882-ben átdolgozza kétfelvonásos francia vígoperáját, a *Mathias Corvint*, mely különböző viszontagságok után ² 1883 nyarán kerül bemutatásra a párizsi Opéra Comique-ban, egy évvel utóbb pedig a budapesti Nemzeti Színházban (*Mátyás király* címmel), elenyészően csekély visszhangot keltve. Mind-egy, Bertha merész álma: Mátyás királyról szóló dalmű s még hozzá magyar komponista magyar stílusú műve a francia

¹ U. a., XII. (1872), 525—26. has.

² L. *Zenelap* 1890. máj. 13. és máj. 31. sz. A dalmű szövegét Milliet és Levallois írták; Jules Ferry pártfogását illetőleg l. *Irodalomtört. Közl.* 1931. 98. V. ö. még *Mátyás király emlékkönyv* 1940. II. 510—13.

fővárosban! — a művész negyvenéves korára beteljesült s most már higgadtabban fog hozzá egyéb tervei megvalósításához. Kétségtől magá is érzi, hogy leleménye legfeljebb ha formailag tart lépést szándékaival; ezentúl a kompozíció terén egyre óvatosabb s a kilencvenes évek óta szinte teljesen elhallgat. Írásaiban azonban egyre következetesebben, egyre érettebb dialektikával véd, támad és fejteget. Egyik legérdekesebb cikkét (*A magyar zene jövője*) Gyulai Pál közli a *Budapesti Szemle* 1880-i évfolyamában. Ott folytatja, ahol Mosonyi tíz évvel előbb, ő maga pedig közel húsz éve a *Zenészet*i Lapokban abbahagyta: a cél «egy önálló magyar zeneiskolát alapítani».¹ Le kell ráznunk a német zenei szellem béklyóit; a külföld zenéje hanyatlóban, könnyen elérhetjük, hogy ránk figyeljen az egész világ. Csak ne kössük magunkat formaságokhoz, elméletileg meghatározott külső jellegzetességekhez, nemzeti sajátágnak vélt csecsebecsékhez! Ellenkezőleg: ki kell tágítanunk a kereteket, fel kell vennünk, el kell tanulnunk minden idegen formaelemet, s ugyanakkor olyan erőseknek, olyan egyénieknek kell lennünk, hogy a sajátos magyar tartalom újjászínezzé a legidegenebb formákat is. «Legyünk mi magyarok a menuetben, keringőben, tarantellában»...² «Nemzeti érzelmeink hű kifejezésére kísérsük meg a legkülönbözőbb irányokat és formákat, s a jellemünknek legmegfelelőbbek mellett maradjunk meg minden ingadozás és minden fejesség nélkül...»³ A kibővülés tényezőit pedig megtaláljuk a Magyarországon lakó idegen nemzetiségek zenéjében is; ebből egyfelől «egy újabb, a nemzetiségeket hozzánk fűző szellemi kapocs»⁴ támadhat, másfelől a magyar zenének hatalmas erőgyarapodása. (S itt Bertha, mintegy a maga módján megsejtve egy Bartók-szerű reformot, arra gondol, hogy a magyar zene Kelet-Európa egyéb népzeneitől felduzzasztva, népvándorlás-szerű erővel jelenhetné meg Európa színterén. Tehát világhódítás jár az eszében, még most is, olyan korban, mikor minden

¹ *Budapesti Szemle*, 1880, XXIV, 413.

³ U. o. 421.

⁴ U. o. 420.

² U. o. 420.

hozzávaló feltétel s maga az eszme is már jórészt a múlté, — vagy a jövőé.) Külföldön ezidőtájt inkább romantikaellenes, neoklasszikus eszméinek propagálását folytatja. Támadja Lisztet és Wagnert (*Mémorial Diplomatique* 1886, *Nouvelle Revue* 1897), a mellett — s itt a következetesség önkéntelen iróniáját természetesen nem veszi észre — épp a «romantikus egység» szellemében kel ki a magyar végtelek: cigányok és wagneriánusok ellen (*L'art musical* 1886), kárhoztatja a Beethovennel kezdődő romantikus formabontást (*Nouvelle Revue* 1888), politikai és irodalmi műveket rendez sajtó alá, általában egyre többet foglalkozik politikával (*Magyars et Roumains devant l'histoire, La Hongrie moderne* 1901) stb.; később egy magyar zenetörténete is megjelenik francia nyelven (*Le Mercure Musical* 1907). A mellett világfi, zszurnaliszta és irodalmi habitué; házában jónevű művészeti szalónt tart, ahol a Párizst járó fiatalabb magyar zenészek közül a Hubay—Aggházy-duó is megfordul. Közben mégis tagadhatatlanul érezni kezdi, hogy hazájában — melynek mindvégig szóvivője az idegen Nyugaton — lassanként elfelejtik, — hogy neki, akiben a magyar műzene-mozgalom hulláma legmerészebben, legkíméletlenebbül s legöntudatosabban lendült előre és — hátra, nincs többé szava, súlya a fiatalabb magyar nemzedék művészi kialakulásában: Aggházy Károly, — aki pedig, mint említettük, egyidőre éppen az ő közelébe, Párizsba költözik, — Juhász Aladár, Hubay Jenő (szintén Párizs neveltje), Horváth Attila, Szendy Árpád nélküle lesznek azzá, amik. Görcsös kísérleteket tesz, hogy odahaza észrevétesse magát, elkeseredett leveleket ír Gyulai Pálnak s másoknak; büszke rá, mikor Hanslicknak ajánlott *Előjáték és fugája* megjelenik a *Magyar Zeneköltők Kiállítási Albumában* 1885-ben. Szívesen ír a *Zenelapba*, ámbár bizonyára érzi a különbséget, mely Sággh József gárdáját az egykori *Zenészeti Lapokétól* elválasztja. Régi vádjait, öntudatosan dölyfös hangját is szereti olykor hallatni ezeken a hasábkokon; itt meaculpázik Liszt és Wagner egykori felkarolásáért, a magyarországi német invázió elősegítéséért,¹ innen igyekszik

¹ *Zenelap*, 1887.. 160—61.

a magyar komponisták tévedéseit s egyúttal a maga történeti jelentőségét belevinni a köztudatba: a képzett magyar zenészek még ma is «oly bánásmódban részesítik zenénket, mely zsenge korával . . . nincs a legkisebb összhangzásban».¹ «Én nem a magyar zenei stylt keresem, hanem keresek magyar érzelmeimnek megfelelő stylust, mely azután természetesen más, magyarul érző szerzők stylusával együtt a magyar stylt fogja megteremteni» . . .² (Bertha nyilván nem érzi, hogy a nemzeti individualizmusnak erre a tételére saját régi doktrinái cáfolnak rá legerősebben.) És: «kivéülem nincs képzett zenész, ki kizárólag a magyar zenének élne. Szerzőink, mihelyt felértek a zenetanulmányok egy bizonyos színvonalára, elkezdik utánozni a külföldi előképeket» . . .³ Épp ezért szíven találhatja, mikor Kereszty István egyik cikkében, kétségtelenül reá célozva, kifejti, hogy van egy zenei párt, mely «a magyar zenei stíl kifejtését tekinti életcéljának, a nélkül azonban, hogy ez irányú tevékenységének . . . meggyőző jeleit adta volna».⁴ Természetesen, ezekben a meggyőző jelekben mindig hiány volt, ezt maga is érzi; innen leküzdhetetlen nyugtalan-sága s innen, hogy most lassanként kibékül a gyűlölt romantikus formákkal és romantikus mesterekkel is. 1886-ban három stilizált csárdása s egy *Air hongrois varié*-ja jelent meg Párizsban, 1890-ben hozzájuk szegődik hat magyar tánc: *Six Hongroises*, melyekről szinte mentegetőzve írja: «Miután a fenkölt ,Palotás‘ és a népiesebb jellemű ,Csárdás‘ keretében megkísérlettem Múzsám szárnycsattogatását, hiányát éreztem egy oly mű-formának, mely a magyar szellemet a salon-zenében — természetesen a Chopin, Heller-féle salon-zenét értem — is képes volna bemutatni. E célból írtam ,Hongroises‘-aimat; elnevezésüknél a czím könnyen emlékebe véshetősége vezérelt s azon óhajtság, hogy úgy szólván pendant-t állítsak a ,Polonaise‘ mellé. — A kivitelnél szem előtt tartottam Mendelssohn ,Lieder ohne Worte‘-jeit is . . .»⁵ Tehát még most is, megtépázottságában is a régi

¹ U. a. (1886), 231.⁴ U. o. 57.² U. a. (1887), 45.⁵ U. a. 1890. jan. 20. (5. l.)³ U. o. 46.

gőg és hiúság: mikor visszatér természetes kiindulópontjához, a szalonszerűen stilizált romantikus tánczenéhez, mikor verszerinti otthonát elvesztve legalább művészetének otthonába hazatalál, mikor Bach, Händel és Mozart után fejet hajt Chopin, Mendelssohn és Heller előtt — még most is csak az ő tettével születik meg egy új műfaj, egy új magyar forma: előtte, körülötte senki; elődje, társa nincs, nem is volt, nem is lehet . . . Azután múlnak az évek s körülötte egyre nagyobb a csend; aki nincs otthon, ahhoz hűtlen lesz az otthona, akit a hullám zátonyra vetett s nem készít új hajót, az ott reked, azt ott felejtik s nem oldja fel, csak a halál.¹

Ábrányi Kornél, a romantikus magyar műzene-mozgalmak harcos szervezője, szóvivője és krónikása, több mint húsz évvel idősebb Berthánál s előtte is dől ki tíz esztendővel; ha sorrendben mégis Bertha után idézzük fel néhány vonását, épp azért tesszük, mert útjuk merőben ellenkező irányba vezet: az ifjú Ábrányi is Párizsban — Liszt Ferenc Párizsában — eszmél magára, de onnan (s Bécsből is) hazatér, azontúl itthon marad, az itthoni viszonyokba kapcsolódik, mindvégig ott küzd a porondon, s így életével, nézeteivel, főként későbbi fordulataival a magyar romantikus mozgalomnak is későbbi stádiumát képviselheti, mint a magyar viszonyok közül korán kiszakadt s azontúl csak saját fanatizmusától fűtött, magányos «bolygóként elkerülő» Bertha Sándor. Hogy viszont alig néhány mondatát idézzük, annak az az oka, hogy Ábrányi életében sok a nagyon is aktuális, a csak-aktuális, mélyebb nyomot nem hagyó, komolyabb következményekkel nem járó állásfoglalás és álláspont-változtatás. Ábrányi hírlapíró-temperamentum volt, sok komoly felbuzdulással, művészi meggyőződéssel s őszinte elszánással, de ugyanannyi alkalmazkodókészséggel, sokszor az opportunizmusig menő simulékonysággal és hangulatingadozásokkal.

¹ Újabban Szomory Dezső, aki 1894-ben kereste fel Berthát Párizsban, közöl visszaemlékezéseiben jellemzést a komponistáról, mint «magányos», «boldogtalan», «hazafelé kívánczó» emberről, egykérő «azoknak az öreg embereknek, akik természetüknél s irányzatuknál fogva is öregek» (*A párizsi regény*, 1930, 347. s köv. ll.). Bertha ekkor — tizennyolc évvel halála előtt — mindössze 51 éves volt.

Ha Reményivel hadat visel vagy kibékül,¹ ha Erkelt támadja vagy magasztalja, ha Wagnert isteníti vagy elborzad tőle, ha a naturalistákat hol ledorongolja, hol tüntetőleg azonosítja magát velük, ha a Daláregyesület mozgalmáért épp úgy tud lelkesedni, mint a Zeneakadémiáért, hogy azután időnkint egyiktől, másiktól vagy mindkettőtől elhidegüljön: ezek napi színváltások, melyek a. korszak ingadozó zenepolitikájától, nem egyszer személyes kérdésektől és érdekektől függenek. Ami állandó és lényeges benne, az feltétlen odaadása a romantikus eszmények iránt, hite az úttörő mesterekben, a magyar zenében s abban, hogy ennek a zenének sorsa, igazi kibontakozása és diadalútja a nyugati formák világán át vezet. Már ifjúkorában felesküdt Erkelt és Liszt, később Mosonyi lobogójára s három mesterének eszményeihez nagyjában mindvégig hű maradt; épp ezért lehetetlen volt nem látnia a hármuk elvonulása nyomán beállott hanyatlást. De Ábrányi egyúttal a nagy magyar zeneintézmények születésének korában élt s ez helyzetét — befolyásolhatóságán kívül is — sokszorosan megnehezítette: mert nehéz elképzelni viruló intézményeket bennük és körülöttük viruló kultúra nélkül. S ha Ábrányi talán magáévá is tette Mosonyinak azt a megállapítását, hogy «egy felépítendő új operaházzal még nem fog mindjárt egy új magyar dalműi irodalom is teremni»: ² mégis nehéz volt elképzelnie, hogy Filharmónia, Daláregyesület, Zeneakadémia és Operaház huzamosabb ideig valami hanyatló és veszendő tartalomnak lehetnének díszes tartályai, hogy pompájuk délibábos és homokra épült. Innen szakadatlan tétovázása intézmények és ideák, kézzelfogható eredmények és homályosuló elvek, aktuális közélet és elvont program között; innen — ami ezen a helyen bennünket legjobban érdekel — ingadozó állásfoglalása a külföld döntő ösztönzéseivel szemben is. Meg kell még jegyeznünk, hogy zeneszerzői látköre nem volt oly széles és sokoldalú, mint Bertháé, épp ezért jóformán

¹ Kettejük kritikusi munkásságáról l. Gyulai Pál megállapításait, *Dramaturgiai dolgozatok* I., 485. s köv. ll.

² *Zenészeti Lapok*, II. (1862), 389.

csak egyetlen körben, a magyar szalónzene gondolatkörében mozgott; tizenkilenc éves korában megjelent *Magyar Ábrándjától* (1841) magyar népdaláig, a *Hat magyar zeneképig* (1866), *Ábrándvilágig* (1869), *Három éjikepig* (1872) és az *Elegáns csárdásokig* (1884—86) mindenütt ugyanez az ábrándos vagy csevegő, könnyedén érzelmes hang uralkodik, kisebb-nagyobb módosulásokkal és árnyalatokkal. Munkáinak túlnyomó része zongorára készült s ebben kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy legerősebb hatással a könnyebb fajsúlyú s hatásosabb romantikus zongoratechnika volt rá, akár Hummelra, Kalkbrennerre és Hellerre, akár — külsőségekben — Fieldre, Chopinre és Lisztre gondolunk. Ilyen «iskola», ilyen irányú nevelkedés mellett valóban nem csodálhatjuk, hogy a klasszikus nyelv és kifejezésforma hidegen hagyja, s ha Bertha archaizáló törekvései felháborítják. Bertha irreális törekvései mellett Ábrányi maga a reális józan ész. Hogy egyébként a romantikus tudatosság mindnyájukban közös vonás, a programmszerű, elv-igazoló, kezdeményező alkotásra való készség — az *elvi* készség — belőle sem hiányzik, arról többek között tanúságot tehet az olyan «ajánlólevél», aminővel *15 eredeti magyar népdalát* (1872) az előfizetési felhívásban ellátja. Itt különféle hangulatú strófákból álló népdalszövegek megzenésítéséről beszél s hozzáteszi: «Az ilyenekben megtartani a népies formát, könnyedséget és felfoghatóságot, s a strophikus kidolgozást úgy alakítani, hogy az mégis visszatükrözője legyen a versszakok váltakozó hangulatának: ezt igyekeztem megkísérteni s feltüntetni némely népdalomban, mely törekvés szorosan vett népdalirodalmunkban eddigelé még megkísérelve nem volt».¹ (S hogy a népies dal keretein belül újszerű problémákat igyekszik megoldani, annál feltűnőbb, mert nemrég ő maga állapította meg: «A szorosan vett magyar népdalirodalmat mintegy bevégzett fejezetnek tekinthetjük már korunkban. Amit e nemből maga a nép és a nép teremtő génuszával rokon szellemek mint örökbecsűt teremtettek, azt nehezen lehet még csak meg is közelíteni, annál kevésbbé túlszárnyalni e

¹ U. a. XII. (1872), 759—60. has.

századnak».¹ Másutt viszont ismételten utal rá, hogy a «népdalirodalomnak» is lépést kell tartania a kor követelményeivel.²) Ugyanilyen aprólékoskodó és mégis határozatlan szellemen készültek Ábrányi elméleti művei is. Kritikáiban ez a szellem annyiban bizonyult elevenebbnek és szerencsésebbnek, mert természeténél fogva az élet reális igényeit hangsúlyozza, azokhoz igazodik, azok alapján ítél; amikor tehát lelkesedik valamiért, vagy állást foglal valami ellen, bírálata mögött a napi igények aktuális hullámzását, a közhangulatot kell keresnünk — s az ilyen kritikusként a történetíró mindig és sokszorosan hálás lehet. Gondoljuk meg, mily messzire világít a kor zeneéletének változásaiba, hogy Ábrányi 1869-ben «a magyar nemzeti zene fejlesztésében a Wagner-irányt tűzi ki vezéroszlopául», még pedig «nem a Wagner német zenéjét akarja összekötni magyar nemzeti zenénkkel, hanem ama elveket, melyeket a korszellem Wagnerben hangoztat»...³ . . . s azután rövid három év múlva már azzal tiltakozik a magyar Wagner-egylet ellen, hogy «itt Magyarországon először magyaroknak s csak aztán kell lennünk művészeknek»,⁴ vagy ha még később meghökkenve és megrovólag jegyzi fel Zimay újabb stílusú dalairól, hogy nemzetietlen irányban orientálódnak s nevezetesen «az újabb korban divatba jött úgynevezett örökös hullámozó melódia alapjára vannak állítva».⁵ Ez az «újabb korban divatba jött» stílus nem más, mint Wagner stílusa; ugyanaz az irány, mely 1869-ben még követendő eszmény volt, de 1876-ban már nemzetiségromboló, veszedelmes kórság. A kétféle állásfoglalás mögött a magyar zeneéletnek 1870 táján bekövetkezett nagy válsága lappang: az a nemzedék, mely utat tört a modern német géniusznak Magyarországra, ijedten döbben rá győzelmének váratlanul széleskörű eredményeire, a még gyenge lábón álló, fiatal magyar romantikus zenekultúra gyors fonnyadására és háttérbe szorulására, a német zenei szellem ellenállást nem tűró

¹ U. a. X. (1870), 236. has.

² U. a. X. (1869), 10. has., stb.

³ U. a. IX. (1869), 258., 260. has.

⁴ U. a. XII. (1872), 357. has.

⁵ U. a. XVI. (1876), 29.

bevonulására s már-már berendezkedésére. Most már ez a haladó nemzedék is igazat ad Erkel sokat támadott és gúnyolt konzervativizmusának s a könnyen békülő Ábrányi lényegében épp úgy meaculpázik, mint a fanatikus Bertha. Dehát lehet-e másként elképzelni az ilyen kérdések megoldását, mint hogy igenis tárt kapuval várjunk minden új és jelentékeny külföldi eredményt? Hogyan védjük meg hát a magunkét, mikor az, amit kívülről kapunk, túlságosan megrészegető, nagyszerű és diadalmas, mikor attól kell tartanunk, hogy harsogó hangja elnyomja a mienket? A válasz csak az lehet, hogy semmiféle külföldi invázió nem árthat, ha a magunk világa már kialakult és biztosan áll; de nem árthat akkor sem, ha megalapozottan jön, nem gyökértelenül, ha arányait helyesen tudjuk felmérni, őt magát világunkba megfelelően elhelyezni, az illető kultúráról nyert történelmi képünk, komoly műveltségünk alapján. Amit Bertha menekvésszerűen, védekezésből, de jóval korábban kezdett vállalni, azt Ábrányiék, akiknek az európai távlatot közvetve, Magyarországról kellett megszerezniök, jóval nehezebben és lassabban tanulják meg: Wagner soha és sehol sem lehet pusztító veszedelem, ahol Bachot, Mozartot, Beethovent jól ismerik; ahol a nagy klasszikus mesterek valóban mindennapi táplálékává lettek a zenei műveltségnek, ott az új romantikus német szellem is csak gazdagíthat és erősíthet, de meg nem fojt és el nem tapos. Ez az itt-ott kimondott, de legtöbbször kimondatlan felismerés hozza meg Ábrányi álláspontváltását a klasszikus formákkal, a klasszikus ideálokkal szemben. A 60—70-es években, mint láthattuk, még értetlenül áll a romantika klasszicizáló törekvésű ága előtt. A kontrapunkt az ő számára lényegében ellenkezik a nemzeti jellemmel, a klasszikus forma pedig sokkalta idegenebb a magyar zene szellemétől, mint akármely laza romantikus forma-szkéma. 1868-ban például ezeket a sorokat írja Gobbi Henrik *Grand sonate dans le style hongrois*-járól, a magyar szonátairodalom egyik legelső — formájában egyébként inkább kusza, mint «klasszikus», nyelvében erősen Chopin és Liszt hatása alatt álló — kísérletéről: «Nem célunk ez úttal kimerítő elemzésébe bocsátkozni azon kérdésnek, ha vajjon lehetséges

és szükséges-e a magyar zene eszményítését s általában magasabb iránybani művelését a szorosán vett klasszikus műformákban mint kifejezési eszközökben keresni. Véleményünk szerint a magyar zene ezt nem követeli, épp úgy, mint nem követelték más zeneiskolák sem akkor, midőn a meglevők mellett új kifejezési formákat törekedtek létrehozni. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy az újabb iskola már a szentesített klasszikus műformák helyébe is újakat állít, melyekben eszméinek kifejezést ad, úgy kétszerte okunk van tartózkodni saját zenénk terén oly formák utánzásától, melyek úgylát már a netovábbig ki vannak merítve. Egy fejlődő új zenészeti ág főfeladata legyen mindig, hogy maga teremtsen formákat saját eszmevilágának». A komponistának «vagy sonatot kellett írnia magyaros zamat és szellem nélkül, vagy ezeket érvényesíteni a sonata-forma feláldozásával»; a kettő együtt képtelenség, mert «az ily irányú erőltetés nem fér össze a magyar zene szellemével». Gobbi épp ezért helyesebben tette volna, ha művének «ábránd», «rapszódia» vagy «rögtönzet» címet, illetve formakeretet ad.¹ Ábrányi nyilván arra gondol, hogy ilyen kötetlen műfaji kategóriák sokkal tágabb teret engednek valamely eljövendő, sajátos magyar zenei forma lassú kibontakozásának, mint a kikristályosodott klasszikus formák; fantáziának, rapszodiának, improvizációnak ezért közelebb kell állnia a magyar muzsikushoz, mint a szonátának (s vele egyúttal a szimfónikus és kamarazene klasszikus szerkezetének) vagy a fugának (s vele egyúttal a klasszikus polifónia formáinak). Kétségtelenül ez a felfogás sugallja ifj. Ábrányi Kornélt is, mikor ugyanez időtájt, teljesen apja szellemében, éles kirohanást intéz a klasszicizáló «vad-genie» típusa ellen. Az ilyen, szerinte, «egy kalap alá vesz tücsköt-bogarat. Enthusiasmusában ír magyar fugát, sonátát, praeludiumot, vonósnégyest, symphoniát, s tudja az Isten miket még! Olyan formákba nyomorítja a nemzeti zenét, minőkben az elveszti szellemét. A forma is absurdum, a zene is irtóztató».²

Mikor ezek a szavak elhangzanak, a magyar zenei ro-

¹ U. a. VIII. (1868), 218. has. ² U. o. 309. has.

mantika épp hogy elhagyta zenithjét; itt kezdődik bealkonyulása. S innen van, hogy az elkövetkező két évtized megváltoztatja Ábrányiék véleményét is. Talán az a nézet érlelődik meg bennük, hogy túlbecsülték a magyar zeneirodalmat, mikor önálló formák kisarjasztását várták tőle, — talán csalódtak a romantika szabad formáiban, vagy szilárdabb alapját vélik immár megtalálni saját zenekultúrájuknak is a szigorúbb klasszikus szerkezetekben, — talán az az érzés fogta el őket, hogy koruk nem teremtett maradandó zenei formát s ezért főhajtva fordulnak vissza a nyugati zene nagy évszázadainak márványos építkező-típusai, e viharállóbb eredmények felé. Valóban, a nyolcvanas-kilencvenes évek zenéjében és zeneéletében félreismerhetetlen a rezignáció s a lankadtság hangja; Ábrányi pedig ott van a legelső közt, kik ezekben az években — mintegy befáradva a század nyugtalan kísérletezéseibe — a fiatalabb remzédekkel együtt meghódolnak a zártabb nyugati formáknak, a készen kapott eredményeknek. Mindez, sajtáságos módon, egyidőre csik egy merőben másirányú «egyezkedési folyamat»-tal: a magyar wagnerizmus utolsó felemelkedésével, Erkel *Istrán királyától* (1885) Mihalovich *Toldijáig* (1893). 1885-ben egyszerre jelennek meg a *Magyar Zeneköltők Kiállítási Albumában* Bertha *Előjáték és fuga*ja s Nikolits Sándor *Magyar kánonja*; 1886 körül, néhány évvel a *15 Invenió* után, elkészülnek Székely Imre magyar preludiumai és fugái is; 1887-ben írja Erkel Ferenc az *Ünnepi nyitányt*; 1890-ből való Farkas Ödön *Ünnepi nyitánya*, valamint Major J. Gyula *Magyar szimfóniája* s 1890—91-ben adja ki maga Ábrányi Kornél is első «magyar irányú szonátái»-t, melyeket nemsokára «millenáris» szonátája követ; 1892-ben készül el Aggházy Károly magyar tematikájú F-moll vonósnégyese, ugyanez időtájt Horváth Attila magyaros hegedűszonátája, végre 1895—96-ban Szendy Árpád «kiállítási szonátá»-ja, Szabados Béla vonósnégyese, Lányi Ernő zenekari «Mesé»-je (klasszikus dalszerkezettel) és az alig tizenkilenc éves Dohnányi Ernő Zrínyi-nyitánya; — tehát néhány éven belül felvonulnak mindazok a formák, melyek Ábrányiékát még 1870 táján felháborították. (A millenáris év egyébként új magyar szín-

padi műveket is hoz : gróf Zichy Géza *Alár* és Hubay Jenő *Falu rossza* című operáit, többnyire ugyancsak nyugatosan mintázott magyaros elemekkel.) Ábrányi «fordulata» tehát itt sem tisztán személyes ügy, hanem háttérben ismét ott van a teljes magyar zeneélet másfelé-fordulása, átalakulása ; az a görcsös erőfeszítés, mellyel a magyar késői-romantika, szigorúbb formák öltözetében szorongva, még egyszer s utoljára megkísérli halványuló magyar hagyományainak a századvégi Európa életébe és problémáiba való bekapcsolását. De különös és lehangoló látvány : Ábrányi utolsó éveiben nyoma sincs annak a kielégülésnek, mely egy búcsúzó nemzedéket a fiatalabbak győzelmes mozgalmában való osztozásakor el szokott tölteni ; mert itt valójában épp oly kevésbé van szó osztozásról, mint fiatalabbak győzelmes mozgalmáról. Nem, sokkal kuszább és visszásabb világot lát maga körül, akit 1900 táján ér el az aggkor ; itt valójában a fiatalok látszanak búcsúzni, az öregek pedig fájdalommal érzik, hogy akár maradhatnának is . . . Ezek az utolsó évek rezignált visszapillantások,¹ kétségbeesett «fölfedezési» kísérletek² és sötét elkomorulások között telnek el ; a jelen vigasztalan s megszépíthetetlen sivársága mintha egy egész heroikus nemzedéknek, egy egész korszak nagy eszméinek veresége volna, — hiszen még glóriába vont emlékével, még sóhajtván csodált reflexeivel sem tudja bearanyozni az a régi fényesség, mely immár minden sugarával együtt elvonult.

*

Erről a pontról visszafordulva, most már végigpillant-hatunk a XIX. század három, illetőleg négy határjelző zenész-nemzedékének munkásságán.

Szorosan véve három nemzedékről kellene szólnunk, mert ha az eredmények megérlelésében s kialakításában többben osztoztak is, a három legdöntőbb, legelhatározóbb szó

¹ *Életemből és emlékeimből*, 1897, *Képek a múlt és jelenből*, 1899, *Jellemképek a magyar zenevilágból*, 1900, *A magyar zene a 19-ik században*, 1900.

² L. Makray Lászlóról szóló cikkét, *Ellenzék*, 1900. dec. 15.

nyilvánvalóan azé a három korosztályé volt, mely a század harmincéves határvonalai táján, pontosabban 1820, 1860 és 1885 körül állott alkotóképessége tetőpontján. Kétségtelen azonban, hogy az első két időszak közé beékelődik egy áthidaló nemzedék, melyet inkább virágzásának ideje, — a negyvenes évek — mint születésének időpontja foglal össze egységes, korosztályszerű csoportba.

Az *első nemzedék* jelentőségét abban határozhatjuk meg, hogy az 1780—1800 közt kialakult «kezdeti» vagy «korai» verbunkos-stílusból határozottan körvonalazott táncformát és kész, hajlékony zenei nyelvet teremt. Plasztikusan tagolt, rugalmas «kisformákon» nem jut túl, vagy ha igen, csak színpadi applikáció révén, általában mindig és mindenütt megőrzi az új zenei nyelv táncszerű kereteit és sztereotíp alakzatainak, szókészletének kötött rendszerét. Viszont általa emelkedik az új táncmuzsika nemzeti érvényre s lesz általánosan elfogadott, szinte hivatalos nemzeti zenestílussá, általa a magyarság mindenütt elismert, minden egyebet elfeledtető zenei kifejezőmódjává s ezen a réven egyetemes nemzeti ügyé. A verbunkos e korban a nemzeti öntudat hangja; szorosán vett zenetörténeti szempontból pedig az első szélesebben megalapozott magyar műzene-stílus, mely a népítől való eltávolodás — noha a köztudatban a néppel való közöség — jegyében, bizonyos úri-nemesi, nyugatos hagyomány kifejtéseként, az ország minden társadalmi és kulturális rétegére kiterjeszti hatását, a nélkül, hogy külön népies közvetítésnek szükségét érezné. Tulajdonképpen népies irány e szerint ebben a korban még nincs, mert a verbunkos formavilága s a vidéki magyarság zenei igényei között meglehetősen csekély a távolság, sőt jóformán semmiféle távolság sincs, annyira, hogy a magyar vidék hangadó társadalmi rétege később is mindig önmagára fog ismerni az új magyar stílus ez első hőskorának zenéjében, a «verbunkos tavaszában». Akik ezt a zenét képviselik és diadalra viszik, akik az «első generáció» tagjai: valamennyien harmincadik évük körül járnak a század kezdetén s csaknem valamennyien a huszas évek folyamán, vagy a harmincas évek vége előtt tűnnek le (Bihari, Lavotta, Csermák, Ruzitska Ignác; közéjük kell

sorolnunk Ruzitska Józsefet is, a *Béla futása* és *Kemény Simon* szerzőjét, akinek közelebbi életrajzi adatait eddig nem sikerült megállapítani, de akit a huszas évek elején írt színpadi munkái, nevezetesen azoknak verbunkos-elemei, ugyanebbe a körbe utalnak). Közülök a legkevesebben töltenek be állandó állásokat, — ez többnyire csak regens chori-knak, egyházi karnagyoknak sikerül (amilyen Ruzitska Ignác vagy Arnold György); legfeljebb ha időnként színtársulatok karmesterei-ként s korrepetitoraiként szerepelnek, mint Chudy, Pacha, Lavotta, Szerelemhegyi, később Heinisch és mások; egy-némelyik — s köztük csupán *ezek* a naturalisták — cigánybandák élén áll, mint Bihari és Lóczi Jancsi; mások nemes urak kúriáinak vándor virtuóz-vendégei, mint életük legnagyobb részében Lavotta és Csermák, házi-muzsikusok, mint Kossovits József, talán Késmárky Zsigmond is. Állandóbb életviszonyokat csak rendszeresebb városi zeneélettől várhatnának; de a városok régebbi idő óta meggyökeresedett német zeneműveltsége nagyobbrészt csak akkortájt kezd kaput tártni a magyar zene hódító mozgalmának, maga a főváros pedig akkor nyitja meg Nemzeti Színházát, mikor a verbunkos «első hőskorának» nemzedéke már szinte maradtalanul kidőlt.

Egy *második* zenészcsoporthoz, melyet csak a legtágabb értelemben nevezhetnénk nemzedéknek, minthogy tagjai között 1780-as és 1810-es évek szülöttei egyaránt akadnak, 1840 körül virágzik fel s a negyvenes években kettős irányú törekvésben egyesít egy sor, viszonyaira és származására nézve meglehetősen különböző komponistát. Nagyrésztük felvidéki: a nógrádi Rózsavölgyihez, a borsodmegyei Egressyhez, az abaújmegyei Bartayhoz s a szepesmegyei Thernhez szinte kuriózumként csatlakozik az alföldi születésű Szerdahelyi. Jelentőségük, mint mondtuk, kétirányú: egyik részük nagyobb, tervszerűen felépített formákat, első sorban ciklikus szerkezetet sző a verbunkos anyagából (Rózsavölgyi, Bartay), más részük valóságos új műfajként megalkotja a magyar népies mūdalt (Mátray, Bartay, Egressy, Szerdahelyi, Thern). Előbbiekkel létrejött a legbiztosabb híd minden magasabb műforma felé, utóbbival megszületett a még vi-

rágzó németes műdal győzelmes vetélytársa. Mint tudjuk, a három összefoglaló romantikus mester már ezekkel a komponistákkal egyidőben megjelenik a színtéren, de igazi delelőjükre mindhárman csak mintegy húsz évvel később érkeznek el; s jórészt épp innen van, hogy a negyvenes évek zenészenemzedéke — történeti szemmel nézve — mindennekfelett az átmeneti, előkészítő, epizódszerű időszakok bélyegét viseli magán. Legnagyobb formaművésze az öregedő Rózsavölgyi, legősztönösebb tehetsége az alig harmincéves Egressy Béni; de mialatt Rózsavölgyi tánc-ciklusok előkelő fűzérformáját építi s önálló műfajjá fínomítja a csárdást, mialatt Egressy lépésről lépésre feltárja a népies műdalnak e korban először meglátott birodalmát: azalatt Erkel már a magyar operán dolgozik. S ha vállalkozása talán túlságosan korai, talán el-sietett s kellőleg meg nem alapozott kezdemény is: de minden-
esetre a korszak magyar zenéjének legnagyobb cselekedete, amely mellett eltörpülnek a történelmileg szilárdabban megalapozott, de szűkebb arányú kezdeményezések. Ami azonban Erkelben és negyvenes évekbeli zenésztársaiban közös: a verbunkos valamennyiök számára a magyar műzene természetes alapja, a magyar hagyomány zenéje, melyhez most már önkéntelenül s mind szorosabban hozzátapad a hazafias búsongás, multba-révedezés hangja. Ebből a zenéből kell kiindulni, de valóban *ki* kell belőle indulni, hogy a ma zenéje megszülessék; ami szalónszerűbb, csárdásszerűbb vagy teatralisabb alakjában a legaktuálisabb jelen, az most a maga tiszta, stilizálatlan formájában mintha archaisztikus, kezdetleges, nagyon is hagyományoszerű ízt kezdene kapni. Ugyanekkor a régebbi verbunkos-nyelv már annyira elfoglalta a köztudatban a magyar zene helyét, hogy itt-ott már útját is állja a belőle kiinduló fejlesztési, bővítési kísérleteknek; régi verbunkos és új verbunkos tehát mint konzervatív és haladó áramlatok kerülnek egymással szembe. Bihariék zenéje és Bartayék vagy Erkelék törekvései között e szerint úr támad, még pedig jelentékeny úr, melyet a magyar közönség széles rétegei egyelőre nem is hajlandók áthidalni; immár szükség van népies közvetítőre, immár hivatása támad a népszerű zeneszerzőnek, ki óvatosan, a régi, ismerős formában hozza

az újat s maga is csak bizonyos fokig törekszik az újra. Itt nyílik meg Egressy Béni, Szerdahelyi József, Svastics János, a népies dal, a népszínműi dal, a népszerű tánczene korszaka. S ilyen népies közvetítőre annál inkább szükség van, mert a romantikus mesterek s a negyvenes évek kisebb reformátorai egyaránt városlakó emberek, akiket hivatásuk, megélhetésük, életformájuk, vérmérsékletük, hajlamaik visszavonhatatlanul s «jóvátételükön» a városhoz, sőt fővároshoz kötnek, akik nagy intézmények élén vagy szolgálatában állanak, esetleg kisebb körben működnek, de mindenképpen ott folyik le az életük a központban, élénkebb társadalmi élet központjában, ahol népre, vidékre kevés kilátás nyílik, ahonnan a falusi magyarságra ezentúl épp csak egy-egy futólagos pillantást vethetnek alkalomadtán. (A város, tudjuk, a nemzettest egyik nagy alakulási folyamatának, az asszimilációnak legfőbb színhelye e korban ; s a zenészek közül többnek — Rózsavölgyinek, Ruzitska Györgynek, Thern Károlynak és másoknak — életében épp ezen a réven követhetjük nyomon az asszimiláció folyamatát.) A muzsikus tehát helyhez kötött, városi ember már ebben az időben ; legfeljebb az egy Rózsavölgyi őrzi meg élete során a régi, hajszoltan élő, koldusan elhaló vidéki virtuózok sorsának hagyományát ; a többiek már mind elbúcsúztak a vándorélettől s el a falusi kúriáktól is. De abban már Rózsavölgyi, sőt Egressy sem kivétel, hogy valamennyien Nyugat tanítványai egyben vagy másban, — ki élete munkájának egész tervében, ki csak egy-egy «kirándulás»-ban ; valamennyien szomszoroson isszák az új európai zene italát, melyet Pest-Buda lüktető élete pazar kezekkel önt eléjük, kaotikusan és szakadatlanul.

A *harmadik* zenészgárda, mely 1860 körül érkezik delelőjére, s nevezetesen annak vezérkara, már valóban «generáció» : az egykorúak egyakarató közössége, — annak ellenére, hogy ez a «közösség» alig néhány főből áll. Erkel, Liszt és Mosonyi közel egyidősek (Erkelt, a legidősebbet csupán öt év választja el Mosonyitól, a legfiatalabbtól), *egy* országrészből származnak (Erkel családja pozsonymegyei, Liszt sopronvidéki, Mosonyi mosonmegyei), közel egyidőben állnak alkotóerejük tetőpontján, bár külső érvényesülésük meglehetősen

különböző — s mindhárman a század utolsó harmadában tűnnek le. Szorosan véve az ő nemzedékükhöz tartozik Thern Károly is, kit azonban programja, szereplése, népszerűsége, hatása közvetlenül a negyvenes évek nemzedékéhez csatol s a tulajdonképpeni romantikusoktól, ettől a későn virágzó művészcsaládtól határozottan elválaszt; Bognár Ignác, a legheterogénebb zenestílusok között tétovázó énekeskomponista, szintén egyidős a romantikus vezérekkel s irányukat, ha külsősegesen is, de részben követni igyekszik. Liszt, magyar törekvései révén, mint egyenrangú bajtárs szerepelhet Erkel és Mosonyi oldalán, annak ellenére, hogy az ő számára csak egy fejezet, ami társai szemében az élet teljes programja volt; ezt azonban Liszt egyéniségén kívül épp a korabeli magyar zenekultúra sajátosságai magyarázzák, azé a zenekultúráé, melyhez e korban valóban *kívülről* lehetett — s talán kellett — csatlakozni, mely a maga romantikus koncepciójában, tragikus szerkezeti hibáival, a Liszthez hasonló tehetség számára csak az élet egyik mély és feledhetetlen epizódját jelenthette, — míg a maga valódi, elburkolatlan állapotában, romantikus illúziók nélkül, Lisztnél is különb tehetség alkotóerejét, éleslátását és megfeszített energiáját követelte volna. Épp a romantikus mesterek késői virágzásával kapcsolatos, hogy művészi környezetük, tulajdonképpeni munkatársaik a fiatalabb nemzedék soraiból kerülnek ki: Reményi, Székely, Ábrányi, Siposs, Gobbi, Bertha, Erkel Sándor, valamennyien az ő tanítványaik. A hatvanas évek zenészcsoportja e szerint végeredményben csaknem ugyanolyan távolságokat egyesít, mint a negyvenes éveké, azzal a különbséggel, hogy e komponisták, mint láthattuk, valóságos «iskolák»-ká szervezetteren, tervszerűen kidolgozott munkaprogrammal állanak egymás mellett és egymással szemben. Egyfelől a «műzenei» irányzat — most már egész sor hadakozó író és zenész programja — elválík a népies törekvésektől, melyeknek keretében viszont a «népiesek»: Simonffy, Nyizsnyay, Szénfy, Pecsényánszky-Palotási, tudatosan szembehelyezkednek a főváros zenei követelményeivel; másfelől a «nyugatosok» példátlan erőfeszítéssel igyekeznek a hagyományosan népiest az egykorú európaival egy újszerű, nyugati

formákba símuló, de gyökeresen nemzeti zenestílus jegyében összefoglalni, egyesíteni. Ez a közös nemzeti alap újból a verbunkos-nyelv, kisebb részben a népies dal; de a hatvanas évek verbunkosa már a negyvenes évekével szemben is megújhdott, rugalmas és hajlékony zenei mintázást mutat, minden nagy formába símán beleilleszkedő, nemes zeneanyagot, mely a mozgalom vezéreit már világhódító ábrándokra lelkesíti. A hatvanas évek zenésznemzedéke ezzel a nyelvvel, ennek az anyagnak birtokában kísérli meg egy teljes zenei birodalom meghódítását; a régi verbunkos hazafiasan búsongó hangja észrevétlenül átalakul a hódítás hangjává, a multba-merengés rezignációja még egyszer átengedi helyét a diadalmas jövőt köszöntő elszánásnak. Amikor tehát ez a nemzedék «visszanyúl» a verbunkosra, nem archaizál, hanem újjáteremt és «átértékel». A mellett meg kell gondolkunk, hogy a verbunkos életének folytonossága sohasem szakadt meg, hanem szinte észrevétlenül ment át különböző változások időszakain; hogy mellékgékként időközben kihajtott belőle a táncdal és a csárdás, az a «főanyag» sorsát mindeddig nem befolyásolta, — legfeljebb ha időnként divatosabb áramlatok kerültek elébe népszerűségben (a «friss», a «körmagyar», a lassú csárdás, majd a gyors csárdás divatja). A hatvanas éveknek: a «verbunkos nyarának» magyar zeneszerzői tehát lényegében aktuális, körülöttük élő anyagot nemesítenek meg komplikáltabb művészi célokra. A műzene, mely így támadt, jórészt még idegen mankókra szorul, de egyfelől minden idegen elemmel símán elvegyül s ha markánsabb jellegű, minden idegen elemet könnyen és gyorsan át-színezt a maga hasonmására, másfelől megvan benne — vagy legalább is a komponistákban — a törekvés mind nagyobb lélekzetű önállóságra, mind teljesebb formateremtésre. Itt ott ez a teljesség, azaz nagyobb koncepciójú formaszervezések felépítése tisztára magyar (verbunkos) zeneanyagból, sikerül is, bár nem mindig a művészileg legmagasabbrendű alkotásokban (Mosonyi: *Szép Ilon, A tisztulás ünnepe az Ungnál*, Erkel: *Sarolta*). Ahol ez nem sikerül, a művészi terv egysége igyekszik kárpótolni a stílus egységéért s ez a terv mindig a nemzeti gondolat átfogó egységében fogant.

Általában megfigyelhetjük, hogy a zene, mely a század első felében a nemzeti lelkesedés kiszolgálója s legfeljebb szítója volt, e korban a nemzet legfőbb problémáinak szóvivője igyekszik lenni, feladatának érzi, — legalább átmenetileg — hogy valóban «a dolgok élén» járjon. Nagyjában mindenesetre ilyen szellem hozza létre a hatvanas évek nagy magyar műformáit, az operát (Erkel), a szimfónikus és kórus-zenét (Mosonyi), a misét (Liszt), a kamaramuzsikát (Reményi), a zongorairodalmat, a dalt stb. Mindez azonban, ha él is benne a törekvés, hogy hagyományos és «népies» elemei révén az egész nemzetben gyökeret verjen, már jórészt apparátusa révén is, elzárt és megközelíthetetlen marad a nemzet széles vidéki rétegei számára; ott tehát más zenére szomjaznak, ott tovább virul a külön népies dal és tánc irodalma. Igaz, ez az irodalom egyelőre szoros érintkezésben áll a romantikusok városi körével: műkedvelő komponistái, jórészt maguk is a vidéki úriosztály tagjai,¹ számtalan közvetlen ösztönzést nyernek a főváros tanult, hivatásos zenészeitől, akik, ha időnként hadakoznak is ellenük, végeredményben mégis számítanak rájuk, hiszen velük és általuk akarják reformterveiket valóra váltani. Falu és város külön igényei ellenére, Erkel nemzedékének sikerül ily módon, ha csak egyidőre is, megteremtenie a magyar zenekultúra romantikus-nemzeti egységét.

A következő nemzedék — a *negyedik* és utolsó, mely e korban kulminál, azaz alkotóereje teljességét még a XIX. század folyamán éri el — ezt az egységet nem ismeri többé, vagy ha ismerte, hamarosan elveszíti. Fussuk át azt az érdekes gyűjteményt, melyben e nemzedék ismertebb tagjai mintegy reprezentatív felvonulás keretében mutatkoznak be; a *Magyar Zeneköltők Kiállítási Albuma* 1885-ben jelent meg

¹ V. ö. még újabban is, Rákosi Jenőnek Fráter Lóránd *Genere Kuli* címmel kiadott emlékezéseire írt előszavában (1927): «Fráter Lóránd mindenek felett magyar úr» stb. Vahot Imre, a «magyar zene Petőfijé»-vel: Patikárus Ferkóval kapcsolatban, még a cigányok közt is ebben a szellemben különbözteti meg a «testestül lelkestül magyarrá s úrrá lett cigány zenészt» (*Emlékiratai*, Nemzeti Könyvtár, 1881., 382.).

Bartalus István szerkesztésében s alig néhány hiányát leszámítva, valóban gyűjtőtükre lehet mindannak, ami ebben a korban mint törekvés vagy eredmény a magyar zene területén jelentkezett, — a mellett, hogy csaknem kizárólag zongoramuzsikát tartalmaz. Az idősebb (ötven éven túli) nemzedéket ebben a gyűjteményben a szerkesztőn kívül Liszt Ferenc, Heller István, Székely Imre, Ábrányi Kornél, Goldmark Károly, Zimay László és Nikolits Sándor képviselik, a «most delelőket» Siposs Antal, Mihalovich Ödön, Bertha Sándor, Végh János, gróf Zichy Géza, a fiatalokat Aggházy Károly, Juhász Aladár, Major J. Gyula, Gaál Ferenc és Horváth Attila. Liszt ekkor hetvennégy, Horváth huszonhárom éves, a többiek e két korhatár közé esnek ; ha mint legidősebbet közéjük képzeljük Erkelt, a «delelőkhöz» Beliczay Gyulát, a fiatalok közé Hubayt, és melléjük még a 20—35 évesek korosztályából Farkas Ödönt, Sárosi Ferencet, Vavrincz Mórt, Szabados Károlyt, Szendy Árpádot, Sztojanovits Jenőt, Lányi Ernőt¹ (közülük alig egy-kettő írt zongoramuzsikát) : nagyjában teljes képünk van a nyolcvanas évek magyar — természetesen magyar *városi* — zeneprodukciójáról. A *Kiállítás Album* önmagában is eléggé változatos képet ad a vége felé közelgő század magyar zenéjéről ; s itt feltűnő, hogy a törekvések rokonságát, összetartozását csak igen lazán szabja meg a korhatár : iskola és neveltetés, főként a fiataloknál, szinte mindennél erősebben érvényesül. De épp ezért, aki az ifjúság «ígéreteit» keresi ebben a kiadványban, lehangoltan fogja félretenni. Idősebb és ifjabb nemzedék mérkőzéséből itt merészség, erő és komolyság szempontjából mindenképpen az előbbi kerülne ki győztesen. Nézzük a jelentékenyebb műveket : Liszt, öregkorának egyik nehezen megközelíthető kompozíciójával, a 18. rapszódiaival szerepel, Heller és Goldmark, mint a magyar romantikus stílus előkelő «hazajáró», illetőleg «hazaüzenő» vendégei, bizonyos európai kerettel emelik a gyűjtemény színvonalát, Major, Zichy, Végh és Zimay

¹ Lányi jellegzetes és mégis különálló Janus-alakja a századfordulónak ; hangszeres művei a verbunkos Mosonyit követő fénykorának hagyományait őrzik, s ugyanakkor dalaiban első visszfényei jelentkeznek a népi dallamvilágnak.

újabb külföldi ösztönzéseket követnek s közvetítenek, Horváth Attila újszerű szalónhangot üt meg. A romantikus hagyomány sorsát azonban hat szerző műveiben figyelhetjük meg legjobban: Székely Imre *Magyar ábrándja* a műfaj érett, de lényegében már csak önmagát ismétlő példája, Ábrányi (*Öt jellemrajz*) és Aggházy (*Vigasztaló, Hősi alagya*) a hatvanas évek hagyományait igyekeznek folytatni, a késői verbunkos-nyelv késői továbbfinomításával; Juhász Aladár egy nehézkesen vívódó, különös kísérlet keretében (*Zeneköltemény magyar irányban*) valósággal elemeire bontja, szét-töri, feloldja s mintegy újraönti, vagy újraöntené a romantikus zongoramuzsikának immár hagyományossá lett késői verbunkos-nyelvét; Siposs Antal *Apotheosis*ában Liszt és Mosonyi hősi-elégikus líráját idézi fel; Bertha pedig az *Előjáték és fugá*ban adja újabb bizonyosságát kíméletlen merészségének s már-már zsákutcába tévedező spekulatív hajlamának; mellette Nikolits *Magyar jellegű Canonja* csak kuriózum-számba mehet. Tehát külföldiesek, epigonok és kísérletezők: próbálkozás még sokféle, de eredmény már alig — íme, a századvég zenésznemzedéke, a folytatók és befejezők. Az ő kezükbe kerül a romantikus nemzedék hagyatéka, ők azok, akik a század magyar műzenei nyelvét, a késői verbunkos-stílust, mely immár kizárólag a városi műzene birtoka, modorossá és zsúfolttá szövik, mesterségesse bonyolítják, túlfeszítik és feloldják. Velük a verbunkos-zene megszűnik élő nyelv lenni, bizonyos görcsös keresettség, archaizáló póz, hivatalos merevség ömlik el rajta; ezentúl történelmi stíluskészletté lesz, ezentúl immár múzeumi anyag, mely megfeledezett az életről, ahogyan az élet is megfeledezett órára. De ez a folyamat elkerülhetetlen, mert így hozták az «utolsó generáció» mély belső hajlamai: ezekben a művészekben tagadhatatlanul elevenen él az európai áramlatokkal való megmérkőzés (már nem külső hódítás, hanem belső erőpróba) vágya, — ahogyan Ábrányi Kornél nevezi: «az idegen nagy nemzetek vívmányaival való vetélkedési ösztön»¹ — de ugyanakkor rabjai a különféle idegen hatások-

¹ *Zenelap*, 1898. márc. 25.

nak s hiányzik belőlük a zenei nyelv gyökereikig ható, belső megújításának vágya és képessége. A nagy vívmányokat tehát úgy akarják elérni, valóra váltani, hogy a már elmondottakat ismétlik, vagy erőszakkal keresnek új kifejezés-módot: mindkét úton csak epigonok maradnak, magyar és külföldi kezdeményezések epigonjai, visszfényei. Európával megmérkőzni ilyen körülmények között épp oly lehetetlen, mint akadémikus műzene-stílus és elsekélyesedő népiesség teljes, szélsőséges szétválását megakadályozni. Innen a század végének nyomott hangulata, innen, hogy e korban a magyar műzenének valóban el kell színtelenednie, alá kell merülnie, el kell buknia. Így következik el a romantikus eszme s vele a romantikus nyelv, a verbunkos, össze és pusztulása. Szinte természetes, hogy ilyen pusztuló nyelvet nem menthetnek meg sallangos hajlamú műkedvelői fellobbanások, tehát a vidékies ízű népies műzene egykorú kísérletei sem; mert ezeknek a vidéki s félig-vidéki áramlatoknak és kezdeményezőiknek nyilvánvalóan inkább a városiak hanyatlása adott erőt, semmint saját képességük. Szentirmay, Dankó, Serly, Bánffy György, Erkel Elek és Gyula, Pete Lajos, Dóczy József és mások dal-, népszínmű- és operettzenéje — langyos-lágy, szentimentális-negédes hangjával — lényegében jóval halványabb a negyvenes vagy hatvanas évek népies termésénél, de fokozott súlyt nyert a vidék teljes elárvultsága, a romantikus hagyomány (az egységes nemzeti stílusban való összefoglalás hagyományának) kilobbanása, s főként a városi produkciónak még a vidékiénél is felülőbb halványodása révén. (Köztük a cigány-eredetű Dankó dalai, sajátos módon, jórészt népiesebb, «falusibb» hangot ütnek meg a magyar nemesi származású Szentirmayéinál, bár a nép között távolról sem tudnak úgy gyökeret verni, mint Szentirmay több melódiája.) A vereség, mely a század «nagy nemzetedék»-ének merész tervét, az egységes magyar zenekultúra koncepcióját érte, ezen a ponton talán még súlyosabb, mint a városi termelés terén: mert város és vidék, ugyanakkor, amidőn áthidalhatatlan messzeségbe kerülnek egymástól, tragikus módon találkoznak a hanyatlásban s a legfőbb ideálok cserbenhagyásában. És mialatt ez a folyamat egész táv-

latában feltárul és lezajlik, megkondul az új századot köszöntő hajnali harangszó : íme, ezzel az akkorddal búcsúzik a XIX. század utolsó zenésznemzedéke.

*

Úgy látszik tehát, mintha a teljes mozgalom, három vagy négy nemzedék élete-műve, a kudarc éles disszonanciájával érne véget ; mintha azt, amit két-három generáció, vagy inkább egy teljes évszázad, következetes munkával felépített, a korszak utolsó nemzedéke lebontotta volna. Pedig, bármilyen szigorúak legyünk az ítélkezésben, ez a nagy pusztulás mégis csak látszat s épp történeti szempontból könnyen tévedésbe ejthet. Az utolsó nemzedék, a maga fáradtságával, önállótlanásával, nyugtalan ingadozásaival olyan erjedési folyamatot indított meg, mely a magyar zenekultúra alapjainak megrendülése s ennek nyomán gyökeres revíziója révén, új zenei irányvételnek vált előidézőjévé. Emlékezzünk rá, mily egyöntetűen kezdik hangoztatni ebben az időben, hogy magyar zene nincs még, csak ezután kell megszületnie, — mennyire felkészülhet rá ebben a kétségekkel teli légkörben egy új nemzedék, hogy elfogulatlanul, bátran, mindent előlről kezdve álljon a magyar zene nagy kérdései elé. Másfelől a századvégi zenésznemzedék nem is volt abban a helyzetben, hogy bármit változtasson a magyar romantika nagy eredményein ; ezek az eredmények értékükben és történeti jelentőségükben változatlanok maradtak : a magyar romantikának, minden nehézség és gyors felbomlás ellenére, *először* sikerült magyar földön egységes nemzeti műzene-stílust kialakítania. Az átmeneti korszak forrongásai legfeljebb elmoshatták a köztudatban ennek a kezdeményezésnek igazi fontosságát, helyes történeti képét, a nélkül, hogy akár magát a folyamatot, akár annak hatását és kisugárzásait eltörölheték volna. Az elkövetkező időszak vezérlő eszméit a századvégi forrongások nem tűzhatték ki, nem is vetették felszínre ; de ne feledjük, hogy az új elvek *lehetőségét* mégis minden korszak önkéntelenül, öntudatlanul megadja utódjának, a nélkül, hogy magukat az elveket öntudatosan, közvetlenül kijelölni hatalmában állana.

GEPIDÁK VOLTAK-E A SZÉKELYEK ŐSEI?¹

Néhai, egyébként a magyar történetírásban maradandó érdemeket szerzett tudósunk, Karácsonyi János, vetette föl azt a képtelen, szerencsétlen ötletet, hogy «a régi székelyek ősei a gepidák voltak s a XI—XII. századokban is még gepida (tehát germán) nyelven beszéltek». (*A székelyek ősei és a székely magyarok*. Cluj-Kolozsvár, 1924. Továbbá *Új adatok és szempontok a székelyek régi történetéhez*. Márki-émlékkönyv. 1927.) Néhány, első pillantásra germán eredetűnek látszó hely- és személynévre alapított következtetéseit, amelyeknek csak a székelyek eloláhosításán dolgozó oláh propaganda örült, egy kiváló történetírónak megtévedése esetén kijáró hallgatással vette tudomásul a magyar tudományos világ.

Karácsonyi tévedésének két fiatalember esett nemrég áldozatul. Fülöp Kálmán és Ács Albert a Karácsonyi adataira való hivatkozással *Kik voltak a székelyek?* című nagyobb tanulmányukban azt igyekeznek kimutatni, hogy a székely név kezdetben külön etnikumot jelölő népnév volt és hogy a gepidák egykori Sig-gipéd—Szigi—Sziki—Sziğe—Szike neve az az ősi szó, melyből a sziki-ek = székelyek neve származik. Két, honfoglalás-korabeli krónikából bebizonyítottnak veszik, hogy bár Gepidia mint külön ország 566-ban megsemmisült is, az avarok szolgálként, segédesapataiként átvészelték az avarok uralmát és «kisebb-nagyobb népcsoportok, néptöredékek alakjában itt laknak Magyarországon a honfoglalás idejében és a honfoglalást követő első századokban» (24. l.). Telepeiket Karácsonyi nyomán hazánk «hegyes s főképpen erdőben gazdag vidékein, az ú. n. avar sáncokon kívül» vélik megtalálni, ahol mint «az avarok szolgálkainak . . . az a szerep jutott, hogy ezeket az ú. n. gypüket kívülről védelmezzék esetleges támadások ellen» (25. l.). Ilyen gepida települést állapítanak

¹ Dr. Fülöp Kálmán és Ács Albert: *Kik voltak a székelyek?* Hozzászólás a székely-magyarok származásának és nevének hét-százasztendő vitájához újabban felszínre jutott régi történeti adatok s a modern nyelvtudomány alapján. Budapest (Stephaneum-ny.), 1939. 8-^o., 97 l.

meg a Bükk- és a Mátra-hegységek vidékén a mai Heves megyében, a Berettyó felső folyása táján, Szilágy, Szatmár és Bihar megyében, végül Krassó-Szörény és Arad megyékben. A továbbiakban — ugyancsak Karácsonyi nyomdokait követve, de saját adataikkal is kiegészítve — ismertetik felfogásukat az Árpádok-korabeli első keleti gyepüvonalakról, majd négy későbbi gyepüvonallal együtt Erdélynek a székelyek közreműködésével történt végleges elfoglalásáról, utoljára pedig a székelyeknek a mai Székelyföldön való elhelyezkedéséről, arra vetve itt is a súlyt, hogy székelyföldi község-, dűlő- és személynevek alapján is igazolják a székelyek «gipéd-eredetét». Az utolsó fejezetben a székely-kérdés jogi vonatkozásait tárgyalják.

Mint e rövid tartalmi kivonatból is látható, a szerzők a széke-lyek gepida eredetét akarják minden áron bebizonyítani. Az a lidércfény, melyet Karácsonyi gyujtott meg, s amelynek kioltását akkoriban fölöslegesnek vélték szaktudósaink, csalta magával a két jó-hiszemű fiatal szerzőt a nyelvészkedés ingoványaiba. Elegendő volt számukra bármely ó-germán személynévvel csak némileg is hasonló hangzású magyar hely-, sőt mai családnév is, hogy kisüssék belőle az illető község vagy család gepida eredetét.

Azóta Knieszsa István, jeles nyelvészünk közreadta *Gepidák voltak-e a székelyek?* címmel alapos kritikáját¹ Fülöp és Ács művéről. Igen helyesen, bírálatot mond Karácsonyi tanulmányairól is. Megállapítja, hogy az ő névmagyarázatai között «nem akad egyetlenegy sem, amelynek gepida jellege volna. Sőt, magyarázatainak túlnyomó többsége olyan súlyos elemi hibákkal van teli, hogy már a kezdő germanista is első tekintetre láthatja, hogy bizony Karácsonyinak a leghalványabb sejtelve sem volt a legegyszerűbb germanisztikai kérdésekről sem». A VII—XI. században már nincs ó-germán nyelv, amelyből Karácsonyi és követői kiindulnak, hanem teljesen differenciálódott germán nyelvek vannak s ezek közül a gepida a keleti germán nyelvek közé tartozott s a góttal volt azonos. Az állítólagos gepida eredetű székelyföldi helynevek lehetnek tehát esetleg német eredetűek, de semmiesetre sem gepidák. «Karácsonyi a gepida elméletnél nem támaszkodik másra, mint saját tájékozatlanságára a germanisztika és a magyar hangtörténet területén». Követőinek módszere pedig még Karácsonyiénál is primitívebb. «Helynévmagyarázataik Karácsonyi gyenge névmagyarázatainak még gyengébb utánpótlásai». A sigipedes és sicobotes népvneket minden tárgyi alap

¹ *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1939 szept.—okt. füzeté, 181—193. l.

nélkül azonosítják a gepidákkal, holott sigipedes nevű nép nem volt soha, a szó maga hibás másolásból származott. A pusztaszemélynévből alakult minden helynév — bármily eredetű is a személynév — magyar jellegű, a magyar, német és szláv helynévképzés módja és törvényei szerint.

Kniezsa e megállapításait a példák egész tömegével igazolja a szaktudós alaposágával. Bírálatunkban tehát csak azokra a részletekre terjeszkedünk ki, amelyekre ő nem hivatkozik, egyetlen célunk lévén ugyanis, hogy a ma rendelkezésre álló, tudományosan is ellenőrizhető tárgyi érveknek, adatoknak mennél szélesebb körével bizonyítsuk be a szerencsétlen gepida-székely elmélet teljes tarthatatlanságát.

Ez okból említjük meg a szerzők által gepida eredetűeknek jelzett hevesmegyei községek közül csak Bod és Kál községeket, melyek közül az elsőben a sikebod = gepida szó utótagját fedezik fel, az utóbbit pedig Kal ó-germán személynévből származtatják. A biharmegyeiek közül kiemeljük a Székelyhid mellett fekvő Falkamár nevű ma már csak pusztát és Márkaszékét. (Magyarozatuk szerint Falka = sólyom, már = híres a gót-gepida nyelvben, Márka = határ.) «Ebben a két községnévben látjuk mi — írják — a székelygépéd eredet szimbolumát is» (37. l.). Végül a krassó-szörénymegyei helynevek közül megemlítjük Ajtjou-pusztát és Kudricot, amelyek nevét a szerzők szintén ó-germán személynévekre vezetik vissza, még hozzá az előbbiről elmondják, hogy névadója a hasonló nevű lázadó gepida főúr volt.

Nem szólva itt arról, hogy Ajtony, kinek nevét község is viseli Kolozs megyében, az utolsó hatalmas törzs- vagy nemzetségfő volt, akit Szt. István leverni kényszerült, csodálkozásunkat kell kifejeznünk azon a nagy változáson, amely a gepidák helyzetében végbe ment akkor, amikor az avarok szolgálából Szt. István koráig egyszerre főurak lettek, mint Ajtony, kinek hatalma a Köröstől az Aldunáig s a Tiszától Erdélyig terjedt! Hasonló lehetetlen elképzelés, hogy a határokat védő gepida telepeket az akkor még bizonyára őserdőktől borított hegyvidékeken helyezték el az avarok, amikor közben pl. az egész Tisza völgyét ily védelem nélkül hagyták. (A szerzők szerint pl. a kis Tarna folyót, amely nagyjából észak-déli irányban szinte merőlegesen siet a Zagyvába és metszi a Csörszárók két ágát, öt gepida községgel is fedezték: Vernelét, Kompolt, Kál, Tarnabod és Boconád nevű telepekkel.) Ha a szerzők kezükbe vettek volna egy magyar helységnévtárt, azonnal megállapíthatták volna, hogy Kál nevű község a Kál ősmagyar személynévből, ez volt a Botond atyjá-

nak neve is, van Maros-Torda megyében (Székelykál), Zala megyében (Dióskál és Köveskál) és Sopron megyében is (Sajtoskál). Bod nevű község pedig van Nyitra megyében is Alsó- és Felsőbodok nevű falvakkal együtt a nagytapolcsányi járásban, tehát oly vidékeken, ahol Karácsonyi sem keresett gepida nyomokat.

Falkamár és Márkaszek nevének vizsgálatánál bizonytalanságosabbak lettek volna a szerzők, ha figyelembe veszik Bihar megye régebbi történetét is, amikor még a mai Nagyvárad városrészei között voltak Velence (jelenleg Váradvelence), Bologna és Padova nevű olasz települések is.¹ Ezekre gondolva nem nehéz megtalálnunk Falkamár olaszföldi névrokonát: Falconara-t, amely a pápai tulajdonban volt egykori egyházállamhoz tartozott Márkákban (Le Marche) ma is virágzó város. Ez a két, szimbolum jelentőségűnek tekintett helynév tehát esetleg olasz települések emlékét őrzi; de legnagyobb valószínűség szerint Marchald és Folkmár, Folkoman német személynévekből származik. (L. Bunyitay i. m. II. köt. 329. l. és III. köt. 279. l.) Viszont a már eltűnt Kudric község szláv eredetét könnyűszerrel megállapíthatták volna maguk a szerzők is, ha kezükben térképpel dolgoztak volna. Ez esetben ugyanis észre kellett volna venniük, hogy Temes megye legalsó részén, Versec közelében van a Kudric-tető nevű hegy és ott van az utóbb Temeskutásra magyarosított Kudric nevű falu is.

Tucatszámra mutathatnók még be azokat az erdélyi, főleg székelyföldi helyneveket, amelyeket a szerzők gepida elméletük igazolására ó-germán személynévekből próbálnak levezetni. Kniezsa idézett bírálata után azonban csak kettőre hivatkozunk. Az egyik a háromszékmegyei Barót, szerintük Warold személynévből, de ezt a szászok — ha jól emlékszünk rá — Boralt-nak hívják. Ebben a formában használja az 1224. évi Diploma Andreanum, a szászok híres kiváltságlevele is. Ha már most a székelyek csak a tatárjárás után magyarosodtak el, hogyan alakulhatott át a tatárjárás előtt a XI. században beköltözött szászok ajkán a Warold név Boralt-tá? A másik helynév a marosszéki Kibéd. «E községnevét örökíti meg — írják a szerzők — a gepidáknak egyik, a Sziki, Szike általánosan használt nemzet-neve mellett ritkábban előfordult nevét, mégpedig sokkal eredetibb és az ó-germán nyelvek természetének megfelelőbb alakban, mint a latinosan gepida vagy a görögös ipida elnevezés. Csupán egy torokhang-keményülés különbözteti meg azt a langobárd Név-telennél található Gibéd és csupán egy ajakhanglágyulás a Schönfeld

¹ l. Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története* I. köt. 38. l.

által az elrontott gepiddel szemben egyedül ó-germánosnak tartott gipéd alaktól» (67. l.).

Találón jegyzi meg erre Kniezsa, hogy Kibédnek mint helynévnek, ha csakugyan a gepidák nevét őrizné, — bár ezt nem hiszi — épp ellenkező bizonyosága volna. Ez a név azt jelentené, hogy a környező lakosság nem volt gepida..., mivel... a helynevek arra szolgálnak, hogy az egyes telepeket a környék többi telepeitől megkülönböztessék. Tiszta magyar környezetben fekvő falut nem volna értelme Magyarfalunak, tót környezetben levőt Tótfalunak... elnevezni... tehát tiszta gepida környezetben sem kereshetünk Gepida nevű helységeket» (189. l.). (A nélkül, hogy a műkedvelő nyelvészkedés terére kívánnánk lépni, annak a föltevésünknek adunk kifejezést, hogy itt valószínűleg a Gebhard személynévvel állunk szemben. Ebből származhatnak a zalamegyei Gébárt nevű pusztája és Gibárt község neve is Abaúj-torna megyében. A Kibéd nevéhez hasonló névátalakulásnak példája volna a Damianus személynévnek magyarországi Damján, Domján, Demjén, sőt Székelyföldön a Dimény családnév. Erre a Kibéd névvel kapcsolatos fejtegetésünkre azonban nem vetünk súlyt. A kérdés tisztázása nyelvészeinkre vár.)

A szerzők logikája szerint meg kellene állapítani, hogy pl. az udvarhelymegyei Ábrahámfalva, Szentábrahám, Szenterszébet bibliai nevekből képzett községnevek zsidó őstelepülőkötől származtak, viszont pl. Adorján — ez egyébként egyik székely nemzetség neve is — nevű községeink a régi Marosszéken latin alapítóktól vették nevüket.

A tanulmány azt a kérdést is megvilágítja, hogy kik indították meg és kik fejezték be «az eredetileg ó-germán nyelvet beszélő székelygipédek között megindult elmagyarosodási folyamatot» (76. l.) Válaszuk erre az, hogy ez a folyamat a keleti, t. i. a Tiszától keletre lakó magyarsággal való együttéléssel kezdődött és a tatárjárás után a Dunántúlról odatelepitett nyugati magyaroknak a számban és erőben megfoghatkozott székelyek közé való telepítésével fejeződött be (76. l.). Oly nagy volt ez az áttelepítés, hogy e miatt számos dunántúli község elveszítette község jellegét és ma már csak mint pusztája maradt fenn (81. l.).

Szerzők itt álláspontjuk igazolására hivatkoznak Erdélyi Lajosnak *A székelyek eredetéhez nyelvjárásai alapján* c. becses munkájára is, mint aki Udvarhely és Marosszék nyelvjárásai alapján mutatja ki az összefüggést a székelyföldi és a dunántúli magyar tájszólások között (80. l.). Néhai jeles, épp kibédi születésű székely nyelvészünk maga volna legjobban meglepődve, ha megérte volna ezt a rá való

hivatkozást. Ő ugyanis nem azt mondja, amit a szerzők neki tulajdonítanak, hogy t. i. a Dunántúlról áttelepített magyarok olvasztották a székely-gipédeket a magyarságba, hanem azt, hogy «a székelyek... részben nyugatról, Dunántúlról vonulhattak Kelet felé a honfoglalás és az azt követő századok folyamán» stb. (i. m. 71. l.). Részletes, komoly vizsgálatai alapján pedig megállapítja, hogy «a keleti és maros-aranyossszéki székelység főként a Dunántúl é-ző részével és a palócsággal, az udvarhelymegyei nyugati székelység pedig főként a Dunántúl ö-ző déli részével s az Alfölddel, a Dráva mellékével meg a Mátjusfölddel rokon» (i. m. 68. l.). Megállapítja továbbá, hogy az udvarhelymegyei székelység főként a Dunántúl déli részével, az alsódunántúli és drávavidéki nyelvjárással s a Csallóközzel meg Vágvidékkel, a csik—háromszéki és marossszéki székelység pedig főként a Dunántúl nyugati részével (Vas és Zala m. Őrség és Göcsej stb.) és a palócsággal hozható összefüggésbe nyelvjárási alapokon. Erre mutatnak a helynevek és a néprajzi, népköltészeti, sőt ember-tani egyezések is sok tekintetben... Végül annak megállapítása után, hogy a nyugati, dunántúli eredet nincs ellentétben a hún hagyománnyal, arra a következtetésre jut Erdélyi, hogy a székelyek «az ezeréves magyar haza keleti őrállói, a magyar konzervativizmus legjellemzőbb képviselői, akiket nem beolvasztottak, hanem maguk voltak beolvasztók, szívósságukkal, míg a többi erdélyi magyarság egy része beolvadt» (72. l.).

Az Erdélyi Lajos művéből vett ez idézetekből nemcsak a nyelvjárások azonossága kétségtelen a székelység és a jelzett dunántúli vidékek lakossága között, amit azonnal észrevesz a felületes megfigyelő is, hanem a néprajzi és ember-tani egyezések is. Ebből következőleg az állítólagos székely-gipédek nem a tatárjárás után áttelepített dunántúli magyaroktól tanultak meg magyarul és nem az ő környezetük hatása alatt olvadtak a magyarságba, hanem már a honfoglalás idején, részben talán előbb, részben utóbb a magyarokkal rokon törökfajú népelemekként — soraikban hún és avar töredékekkel — lettek szívvel és nyelvben magyarok. Már mint ilyen teljesen beolvadt népet telepítették őket királyaink a XI—XII. században a gyepük fokozatos eltolásával a mai Székelyföldre. Ha csak a tatárjárás után olvadtak volna a magyarságba, okvetlenül akadna nyelvükben némi gepida maradvány és rovásírásuk sem török, hanem germán eredetű volna.

A szerzőknek tehát Erdélyi Lajosra való hivatkozásukkal sincs szerencsájük, amint elhibázott a munkájuk is. Tévedésük oka az, hogy kellő nyelvészeti és történeti képzettség nélkül téves alapok-

ból kiindulva, néhány német szótár (Schönfeld : *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*; Förstemann : *Altdeutsches Namenbuch*; Holthausen : *Gotisches etymologisches Wörterbuch*) személynév-anyaga nyomán hasonló vagy csak némileg hasonló germán nevekből vonnak következtetést nemcsak egyes magyar községek nevére, hanem első telepeseik nyelvére, eredetére is. Már pedig annak, aki a magyarországi helyneveket magyarázza, ismernie kell a finnugor, a török, a germán és a szláv nyelvek alapkérdéseit : hangtanát, fejlődéstörténetét, jövevényszavait, helynévképzésének általános szabályait stb., sőt nem szabad figyelmen kívül hagynia azokat a nyelveket sem, amelyekről a Tisza, Maros, Körös, Szamos stb. folyónevek még a dákokat megelőző időkből származnak. Azonfelül ismernie kell az illető területnek és még az ott levő egyes községeknek helyi történetét is. Találón mondja Pesty Frigyes, hogy «a helynevek fejtegetését éppen a legalaposabb tudósok mindig a legnehezebb feladatok egyikének tartották». (*A helynevek és a történelem* c. akadémiai székfoglalója 60. l.)

Összefoglalva az elmondottakat, bár az utolsó két fejezetben vannak részben helytálló fejtegetések is, mindamelllett a munka célja : a székelyek gepida eredetének bizonyítása, nem sikerült. A gepida-székely elmélet a szigorú tudományosság ítélőszéke előtt végleg megbukott. Annyiból azonban hálásak lehetünk a szerzőknek, hogy amire Karácsonyi életében nem került sor, most tanulmányukkal alkalmat adtak Kniezsa bírálatának és jelen cikknek megírására.

NAGY MIKLÓS.

IRODALOM.

A Felvidék borús és derűs képe.

Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*. Budapest, Franklin-Társulat, 1939., 8-r, 304 l. — Cseh Béla: *Daróctól a talárig*, 1919—1939. Komárom. Szerző kiad., 1939., N. 8-r, 160 l. — Szmrecsányi Géza: *A skvarka*. Regék, mesék, való történetek sárosmegyei őslakókról, zipszerekről, ruténekről a «Dobry Luft» hazájából. Kassa, 1940. Kis 8-r, 243 l.

Két könyv is jelent meg egyidőben a nyugati államok dédelgett kedvencének, a mintaállam gyanánt reklámozott Csehszlovákiának paradicsomi állapotairól.

Jankovics Marcell könyve a húszéves cseh iga alatt sýnylódó Pozsony életét rajzolja. Maga a szerző «hangulat-könyv»-nek mondja s céljáról úgy nyilatkozik, hogy «a pozsonyi levegő»-t akarta jellemezni. Ezt bizony állandóan borús köd ülte meg ez alatt a húsz esztendő alatt. «*Pozsony!* — mennyire fáj, ahányszor e nevet leírom!» — tör ki a szerző lelkéből a keserű sóhaj. Bevallja, hogy az ő szerelme a régi Pozsony, mely örökre elveszett a gyászos 1919. február 4-én, s az egész könyv annak a fájdalmas történetnek a filmjét játszatja le, hogyan lett a boldog, szép Pozsonyból «la citta dolente».

A szomorú képek sora az 1918. év haljóslatú peripetiájával kezdődik, amikor a szerencsétlen Károly király fogadására készül a régi magyar koronázó város, s amikor az író szavai szerint «már csak a gyerek tudott nevetni és az őrült». Csupa memento volt egypár különös találkozása az írónak: a Semmeringen dr. Bardach Mihállyal, aki megjövendölte a szerencsétlen Magyarországra váró katasztrófát, aztán gróf Esterházy Gyulával, aki a frontra indulva ezekkel a szavakkal búcsúzott tőle: «Ezt a háborút magyarnak nem érdemes túlélni». A tragédiát még lesújtóbbá tette, hogy a cseheknek nagy eredményekkel járt aknamunkáját idehaza eltitkolták s így nem tudtunk felkészülni sok mindenre, amire pedig *lelkileg* is fel kellett volna készülnünk.

Nagyon eleven, mozgalmas képet fest arról a zűrzavaros fejtelenségéről, mely az imperium-változás nyitányaként úrrá lett Pozsonyban is. Egymást érik aztán az új uralomnak gonosz és szégyenletes tettei.

Hitelesen rögzíti meg a szerző Pozsony megszállásának tragikus élményét, az 1919. február 12-i «pozsonyi veesernye» fölháborítóan oktalan vérengzését s Fadrusz remekművének gyalázatos elpusztítását. Éles szemmel figurázza ki egy árulásokon s hazugságokból épülő állam operettszerű nagyzási hóbortjának nyilvánulásait (Kuffner Hanus tervezett nagy cseh állama). Ha nem volnának ránk nézve olyan szomorúak, mulathatnánk rajtuk.

Mély szomorúsággal kell gondolnunk arra a tömérdek gonoszságra, amelyet elkövettek a kisebbségi sorsra szorított magyarság ellen: a köztartozások révén lelketlenül kisajtolt könnytengerre, az álmatlan éjtszakák sokaságára s a nincsetlenné tett magyar földönfutók seregére, a földreformmal elkövetett felháborító visszaélésekre. Mindezek mintha csak Anatole France mondását akarták volna igazolni: «Van demokrácia, mely nem más, mint a résztvevők nagy száma által korlátozott lopás.» Talán még fájdalmasabb lehetett a szegény magyarságra a lelkükön való tiprás: az iskolák, tankönyvek és könyvek útján elkövetett sok visszaélés. Ezek lassankint mind mérget oltottak a becsületes fiatal lelkekbe. «Nem lehet hitelesen megállapítani... — írja szerzőnk — hány derék lélekben idézett elő tanítómester és tankönyv meghasonlást és hány, a régi hazának anyjai karjaiba visszatért derék magyar lelkében marad meg valami — hamarjában alig észrevehető bénaság, az *intoxikált kórokozó*, melyet a tanítómester gyűlöletes irányítása vagy a tankönyv hamis színezése, sokszor meg a tanítás feneketlen üressége idézett elő. Ezrével lesznek kifogástalan magyarok, akik átestek a csehszlovák iskola gyermekbetegségén és bizony ez a fiatalon kiállott betegség a lélek szervezetében hátrahagyott valami kis vagy nagy gyógyíthatatlan bajt, mondjuk, valami kis lelki színvakságot magyar meglátásoknál, valami kis lelki siketséget magyar érzések meghallásánál, némi lelki táplálkozási hiányt, mikor rendületlen lelkierőre van szükség. Ezt mind nem lehet egyhuzmar pótolni.»

S mennyi túsúrassal tudták megkeseríteni az egyén életét is! Szinte drámai erővel kapja meg lelkünket annak leírása, hogyan akarták elrekvirálni a szerző beteg, öreg anyjától békés lakását, egyszerű bútorait, hogyan repítettek a szerző ablakába kis fiának szánt orosz golyót azért, mert az atya nem akart örömtüzet gyujtani a neki fájdalmas «nemzeti örömnép»-en. Mennyire kíméletlen lelki terrorként nehezedett a magyarságra ezeknek a kényszerünnepléseknek az erőltetése! S mily fájdalmas volt anuak az érzése, hogy a külföld közönyös, sőt sokszor egyenesen ellenséges érzésű volt velünk szemben! A csehek szemforgató farizeuskodással hitették el a világgal, hogy a magyarság ellen elkövetett minden erőszakosság és igazságtalanság

csak kis forradalmi kilengés, s hogy ezek érthetők, de elmúlnak, s akkor elkövetkezik a demokrata eldorádó. Nemcsak magyar részről sírt fel a panasz, hanem maga Hliuka is «halálra ítélt nemzet»-nek, «halálra fojtogatott ország»-nak mondta Szlovákiát zsolnai kiáltványában, melyet «segélykiáltás»-nak szánt «a civilizált világhoz».

Aki ezt a könyvet olvassa, nemcsak trianoni katasztrófánkat éri át mélyebben, hanem határtalan undorral gondol az új államalapításnak e gyalázatos módszerére s becstelen eszközeire, arra a szemérmetlen világcsalásra, melyet szégyenérzet nélkül űztek. Pedig a könyv szerzője nagy önuralommal, úri mértéktartással és ízléssel ír még a legföhláborítóbb esetekről is; nemes emberiessege inkább fájjalja, mint megbélyegzi az embertelenség túlkapasait is. Visszavonul féltett és dédelgetett otthonába s lelkének fájdalmas rezdüléseit írja meg a nagyon művelt ember világszemléletével s előkelően választékos hangján.

*

Keményebb és szókimondóbb Cseh Béla járásbíró könyvének a hangja. Nem is csoda; ő hosszú fogságot is szenvedett. Mint az esze ment cseh szoldateszka áldozata 33 havi börtönt volt kénytelen ártatlanul elszenvedni a theresienstadti kazamátában. Egy rosszindulatú cseh tisztnek meg nem értett s a hadseregben nem is használatos vezényszava juttatta őt ehhez a négyévi súlyos büntetéshez. A könyvnek csaknem harmadát ennek a darócban töltött időnek az emlékei foglalják el. A börtönéletnek minden nyomorúsága és piszka feltáru előttünk, ugyanazzal a tanulsággal, amellyel annak idején a mi nemes reformereink buzgólkodtak a börtönrendszer javításáért folytatott küzdelmükben: a börtön nem javít, sőt a beléje került jót is elrontja.

Megtudjuk a továbbiakból, hogy végül is 33 havi börtön után egy emberségesebb érzésű cseh ezredorvos kiszuperálta szerzőnket. Hosszú küzdelmet folytatott ezután rehabilitálásáért. Erre a bornírt katonai bíróság tekintély-kérdéssé tette az ügyet s a fölmentő ítéletet megváltoztatta, már csak azért is, hogy a büntetett ne perelhesse kárpótlásért a csehszlovák államot. Annyi büntetést szabtak ki rá, amennyit már úgyis leült. Ennek jogerőre emelkedése után kegyelmi kérvénnyel is hiába próbálkozott egyideig, míg aztán az 1928. évi rehabilitációs törvény meghozta erre is a lehetőséget. Míg ez meg nem történt, hiába kísérletezett életpálya-választással is.

Szabadulása után segédtanítóként próbált elhelyezkedni Garam-újfalun. Itt lehetetlenné teszi a hírhedt «Slovenska Liga» sovinszta iskolapolitikája. Ez valójában gonosz lélekmérgezés volt a magyar iskolásgyermek ellen. Ilyen szlovák liga-iskolákba volt kénytelen

járni a Csallóköz színmagyar ifjúsága is. A gyermekek így elvesztek a magyarság számára, de a szlávok sem nyert velük semmit — «felemás emberek»-ké váltak. Természetesen a szerzőt is hamarosan menesztették. Ekkor mint segédszerelő próbált boldogulni, majd a nagyszombati papnevelőbe szeretett volna bejutni, de itt sem maradhatott. Heteken keresztül még napszámos-munkát sem tudott kapni. Újságíró szeretett volna lenni, de csak hirdetésszerzőként tudott boldogulni. Végül is egy cseh egyetemi jogtanár emberséges bánásmódja bizalmat ébreszt benne s mihelyt megtörténik rehabilitációja, bevégzi tanulmányait s bírói szolgálatba lép. Erre a pályára elsősorban annak a tudata vitte, hogy a magyar bíró végzettszerű hivatást teljesített a mindent elnyelni akaró szláv tengerben. «Amikor a pozsonyi táblán letettem a bírói vizsgát, — mondja — azt írtam édesanyámnak, hogy imádkozni fogok, hogy az Isten adjon erőt nékem ahhoz, hogy jobb és igazságosabb ítéleteket tudjak hozni, mint az én prágai hadbíráim, kértem édesanyámat, hogy imádkozzon ő is. Hivatásnak éreztem a bírói foglalkozást. Fegyvenmultam kötelezett erre. A daróctól a talárig nehéz volt az út. Szívem és tudásom maximumát vittem bele úgy a tárgyalásokba, mint az ítéletekbe.» Az élettől részvétre fogékonyá sulykolt szív szólal meg ebben a vallomásban.

A lelkiismeretes bíró tisztének gyakorlását rendkívül megnehezítette az, hogy csendőrállamban kellett szolgálatot teljesítenie. Szellemben jellemzi ezt a szerző: «Minden bűncselekményt kétféle szemüvegen lehet nézni. Az egyik a csendőri, a másik a bírói szemüveg. A csendőri álláspont szerint minden ember gazember, míg be nem bizonyítja, hogy ártatlan. Mindenki gyanús, aki él! Ennek ellentéte a bírói álláspont. Minden ember tisztességes és ártatlan, míg be nem bizonyítják róla, hogy gazember. A cseh uralom alatt a csendőrség és a rendőrség minden esetben csak azokat a bizonyítékokat kereste, melyek a vádat alátámasztották. Az enyhítő körülményeket elhallgatták. A legszentebb emberi jogot körülbelül úgy respektálták, mint a virágoskertbe betévedt tehén a virággyakat. Névtelen levelek alapján tartóztattak le embereket és hónapokig vizsgálati fogságban tartottak . . . A személyi szabadság védelme háttérbe szorult. A húszéves elnyomás alatt a rendőrspiclik és a csendőrök 'magasabb állami érdekből' leterrorizálták az embereket . . . A csehszlovák köztársaság csendőrállam volt. A csendőrök voltak a legnagyobb urak . . . A bíróságokon a büntetőügyeket a fiatal, tapasztalatlan bírákra bízták. Ezek a fiatal jogi csemeték elhitték azt a zöldséget, amit a csendőrök jelentettek. Ítélték nyaklól nélkül. Nem keresték az enyhítő körülményeket . . . A törvényszéken működő vizsgálóbírák fiatal bírák voltak . . . Ezek . . . vakon engedelmességek az államügyészségnek.» Bőven hoz

fel példákat a szerző az igazságszolgáltatás visszásságaira s az ezekből keletkezett tragédiákra.

Ezek s elsősorban a maga egyéni tragédiája szolgálhattak indokál annak, hogy befejezésül a szerző két cseh törvényre hívja föl a figyelmet: egyik a feltételes elítélésről és a szabadonbocsátásról szól, másik az elítélés törléséről. Elfogulatlanságát bizonyítja, mikor bevallja, hogy ezek humanusabbak, mint a mi büntetőtörvényünk intézkedései.

De nemcsak a jogszolgáltatás terén fölmerült visszásságokat látja éles szemmel, hanem az állami és társadalmi életét is. A republikát «századunk rosszul sikerült epizódállamának» mondja, melynek nagy hibája volt, hogy szerette volna elhithetni a világgal, hogy nincsenek kisebbségei, hanem erős nemzeti állam. Ezt a célt szolgálta mindenekelőtt a kisebbségi jogokat szabályozó hírhedt nyelvtörvény. Éles fénnel világít rá a szerző a nyelvtörvény értelmezése terén elkövetett szélhámosságokra s hogy minő csalás és lélekmérgezés uralkodott e tekintetben minden téren. A cél az volt, amit Benes vágott Pozsonyban a magyar küldöttség fejébe: «Remélem, uraim, hogy tíz év múlva már szlovákul fogunk beszélgetni és tolmács nélkül is megértjük egymást.» Az állam elnöke ugyan azt írta, hogy egy nemzetnek nyelvétől való megfosztását a lelketlen materializmus és politikai mechanizmus barbárságának tartja. Igen nemes és szép szavai voltak az elnököknek, de ezeket rajta s néhány prágai humanista érzésű teoretikuson kívül aligha vette valaki komolyan s a legvadabb csehesítés folyt... «A nyelvtörvény megtartása egyenesen bűnnek számított, felrugása pedig érdemnek.»

A társadalmi élet is alapjaiban megrendült. A földreform miatt kenyértelemné és hajléktalanná lett főként a Csallóköz magyarsága. A nyomorultak a városokba szivárogtak s ott lestek munkaalkalmakra. Személyes tapasztalatai alapján a szerző főként Komárom és Pozsony «texasi állapotairól» fest vérlázító képet (118—119. l.). Nagyon lehangolók azok a képek is, melyeket a magyarságnak az elnyomókkal szemben való viselkedéséről fest. A városi magyarság szolgálalkúságával szemben igazán gerincesen csak a fehérre meszelt parasztházak, a dűledező nemesi kúriák és falusi paplakok keménykötésű lakói viselkedtek.»

Érdekes a felszabadulás előtti feszült csendnek a leírása, amikor már nyilvánvalóvá lett, hogy «a XX. század legügyesebb politikai mixere», Benes, elveszítette a játszmát, mert túlfeszítette a húrokat. Beteljesedett az, amit Szüllő Géza évekkal azelőtt megjósolt: «A cseh-szlovák republika nem állhat fenn, mert születési hibában szenvedett. A gyerek a normális 3—5 kg helyett 15 kilós lett». «Ez a beteg

bajuszos csecsemő, ez a csodagyerek állandóan megalomániában szenvedett; több generálisa volt, mint a régi osztrák-magyar monarchiának, többet költött fegyverkezésre, mint bármelyik nagyhatalom . . . De 1938-ban gyorssorvadást kapott és pár hónapon belül kiszenvedett.»

Szerzőnk sem titkolja, hogy az anyaországhoz történt visszatérés némi csalódással járt az itthon maradottakra is, a visszatértekre is. «Szívből örültünk és lelkesedtünk — írja. — Szerettünk volna rég nem látott édesanyánk szerető keblére könnyezve borulni, de édesanyánk bennünket, hazatérő fiait, nem tud vagy nem akar megérteni. A viszontlátás örömeit csakhamar megzavarta a kölcsönös bizalmatlanság». Az azóta eltelt idő talán meggyőzte a szerzőt arról, hogy ez erősen egyoldalú szemlélet, épp oly mértékben, mint amennyire egyoldalú szociológiai okoskodással keresi ennek okait. De minden magyar lélekben megértő visszhangra találnak zárószavai: «Anyaországi Testvéreim! Higgyétek el, hogy a mi húszéves mély gyászt viselt lelkünk ugyanazzal a rajongó szeretettel ragaszkodik ehhez a sokat szenvedett országhoz, mint Ti. Szeretjük ennek az országnak minden talpalatnyi rögét és mindannyian százszor inkább választjuk a becsületes halált, mint még egy — bármilyen — idegen elnyomást».

A könyv stílusa igen közvetlenül ható, de a jellemzetesség kedvéért elég sok benne a jassz nyelvből vett elem is. Alighanem sajtóhiba egyik furcsán ható kifejezése: «Ettől eldült (helyesen: elbődült) bennem a borjú» (106. l.).

Érdekes a különbség Jankovics Marcell és Cseh Béla könyve közt az író szubjektivitása tekintetében. Az előbbi, ki célkitűzése szerint Pozsony képét kívánta rajzolni a megszállás idején, mindent a maga egyéniségén szűr át, csakugyan «hangulat-könyv»-et írt, melynek címéül nem nagy túlzással adhatnók ezt: Én és Pozsony. Az utóbbi, aki a maga egyéni sorsát akarta nyujtani, itt-ott kissé indulatos, de egészében tárgyilagosként ható rajzát adja a magyarországi cseh uralomnak.

*

Vidámabb világba visz bennünket Szmrecsányi Géza könyve: Sárosba, a pipacos, búzavirágos mezők, a dobry luft (jó levegő) földjére. A címet adó kifejezés azt «a régi jó módból megmaradt keveset jelenti, amely az ősi birtokból az unokák részére mutogatóba maradt.» «A skvarka megmaradt s vele a régmúlt idők tréfás kedélyességének emléke, amikor minden kitelt a házból s megmaradt egy álomvilág minden regéje arról az életről, amely mesélte, hogy a pazarló ősök mellett ott éltek a dolgoz munkáskezüek, akik a vármegye tagjainak

sorából kiemelkedve babérleveleket hoztak kúriájukba. S ezeket a babérleveleket nem használták fel ugorka ízesítéséhez, hanem koszorúba fonták és feldíszítették onladozó kúriájuk mohával benőtt kőpilléreit.»

A kötet tartalmát nehéz volna alcíménél rövidebben meghatározni. Sok mindentről van benne szó, de mindennek a színtere Sáros: Mikszáth sárosi világa, melynek uralkodó plánétája az anekdóta, az adoma. Kifogyhatatlan ebből könyvünk szerzője is. Valami megnyerő közvetlenséggel úgy beszél alakjairól, mintha csupa ismerőseink volnának vagy mintha egy jóismerősökből, yafiakból álló társaságban volnánk. Egészen familiárisan, többnyire csak szűkebb körben ismert személyekről elmondott históriák ezek, de mégis érdekesek, mert érdekes légkörükkel, eredeti világukba beállítva tudja bemutatni őket a szerző.

A történetek egy része az író élménye, más részükről úgy nyilatkozik, hogy megtörtént és meg nem történt események jártak szájról-szájra s most már azt sem lehet tudni, mi volt az igazság s mi volt az adomázó kúria szüleménye.

Egymást érik a könyvben a híres sárosi családokról szóló anekdoták, köztük a Péchyekről, Szirmayakról, Berzeviczyekről, Szinrecsányiakról. Az egyik Szirmay gróf egy koldus-párt fogat el hajdúval s ezeket íratja be egyik leánya keresztszüleiül. Ugyanígy keresztelték meg báró Berzeviczy Vincét is, a kassai színészet mecénását. A Berzeviczyek közül megemlékszik Ádámnak fényes kitüntetésekben gazdag életéről, sőt a hajdan Erdélybe származott s Báthory István bizalmasává lett Berzeviczy Mártonról is. Elmondva a Mikszáth *Fekete városának* tárgyaul szolgált esetet, ehhez hozzáfűzi a Görgyeyek és Berzeviczyek viszálykodásának történetét is. Kedves eseteket beszél el a Szinrecsányiaknak hypochonder voltak mellett is bámulatos szívósságáról, elpusztíthatatlan életerejéről és szellemi frissességéről.

Életének csaknem minden mozzanatában bemutatja ezt a világot, sőt hanyatlásáról is nyujt egypár hangulatos képet. Érdekes világ ez még az elnyomatás idején is a maga lelkes magyar érzésével s felemás, kevert nyelvével. Sokat idéz efféle makaróni-verseikből is, általában «a sárosiak naiv, de durvasággá nem fajult kedélyvilágának kedélyes termékeiből». Bemutatja őket, amint a szép úri, gondtalan élet után ácsingóznak s ennek élvezőiről valóságos áhítattal beszélgetnek; bemutatja bártfai fürdőzésüket, híres Anna-báljaikat, erdei históriákat s vadászkalandjaikat. Bemutatja a sárosi társaságokból elmaradhatatlan lengyel emigránsokat, a nagy füllentők közt a még nagyobb füllentőket.

De rávilágít értékesebb tulajdonságaikra is, mindenekelőtt nagy összetartásukra s gyermekszeretükre. Csodamód ragaszkodnak egymáshoz. Ha ügyes-bajos dolguk volt Pesten : minden ügyben volt egy sárosi származású, nagy befolyású vezéremberük, aki eljárt velük ügyeikben s aztán társaságba verődtek és kitartottak egymás társaságában. Szerették és megbecsülték a gyermekáldást. Híres mondásuk volt : gyerek és pohár soh'sincs elég a háznál. Gondosan nevelték nyomorúságos skvarkájukból gyermekeiket s általában az eszemiszom mellett a kultúrát is megbecsülték. «A kúriák lakói nemcsak mulatságra, hanem komoly munka elvégzésére voltak hivatva. Lehetett tréfa, vígság, mulatozás az itt lakók kedélyvilágának egyik nyesegetnivaló ága, de a hangos kúriák kacagó lakói szívesen felszították a kultúra nektárját s a műveltség magja jó talajra, televény földbe hullott. Kihajtott, gyenge bimbója kinyílt, virult és messze terjesztette illatát, mint tavaszkor a sárosi kúriák elmaradhatatlan dísze, az orgonabokrok lilaszín virága.»

Ma már minden másképpen van ott is. Kiesett a magyar szent koronának ez a drágaköve is és a gyász fekete kárpítja takarja el vágódó tekintetünk elől a pipacsos, búzavirágos «dobryj luft»-ot árasztó skvarkákat s kedélyes, kissé könnyűvérű gazdáikat.

Kéky Lajos.

Új magyar regényíró.

Köváry Margit : *Víz és kenyér.* Regény. Budapest, Singer és Wolfner. Évjelzés nélkül. (1940) 8-r., 310 lap.

Könyvünk borítéklapján a kiadói tájékoztató is azon kezdi, hogy Köváry Margit új író. Nem tudjuk, igazi neve-e a szerzőnek vagy írói álnév, de ez a kérdés nem is fontos. Ismeretlen név volt eddig, azt hisszük azonban, hogy hamarosan ismertté válik majd, mert első munkájában már kétségbenvonhatatlan tehetség nyilvánul. Sőt elismerésünk ilyen furcsa fogalmazásban kívánczik ki belőlünk : szinte aggasztóan hibátlan ez az első írói kísérlet. Hangulata olyan művészi egységű, ízlése olyan vigyázatos, sem ebben a tekintetben, sem a jellemrajzolás módjában annyira nem mutatkozik túlzás, kisiklás, a hatásvadászatnak semmi rikitőbb fogása, hogy egyelőre bizonytalanságban vagyunk a felől, vajjon ezzel a kezdeti kiforrottsággal összefér-e a további fejlődés lehetősége. A könyv végén a kiadói hirdetés már jelzi szerzőnk sajtó alatt levő második regényét, de mi ezt még nem ismerjük.

A regény főalakja Nagy Kata, egy pesti külvárosi kisiparos-

család tagja. Az apa vasesztergályos, felesége mosónő és három gyermekük van. A gyermekek közül Kari a legidősebb, egy évvel fiatalabb Magdi, ennél három évvel fiatalabb Kata. A 310 lap terjedelmű regény első 20 lapján szerzőnk pillanatfelvételszerű képekben átfut a Kata életének gyermeki szakaszán, négyévestől tizenhat éves koráig. Kata lelkét rendkívüli tudásvágy hevíti, s ez kiemeli őt testvérei közül; a polgári iskola négy osztályának elvégzése és szülei ellenkezésének legyőzése után gimnáziumban folytatja tanulmányait, de a VI. osztéllyánál derékbatörök iskolai pályája, mert apja hirtelen meghal, a család teljesen elszegényedik, kicsiny házuk jelenti egész vagyonukat. Ekkor kezdődik a Kata tulajdonképpeni élete, a megélhetésért folytatott keserves küzdelem kora. Hat évre terjed ez a korszak, ez tölti ki a regény keretét, s a cselekvény azzal zárul, hogy a huszonnégy éves Kata nőülmegy egy ügyvédi irodai alkalmazotthoz, akinek éppen ekkorra sikerült megszereznie az ügyvédi oklevelet. Katanak az élettel, a sorssal vívott hosszas és kemény küzdelme tehát nem végződik valami nagyszerű diadallal, sőt a létért való küzdelem egyáltalán nem is fog reá nézve megszűnni, mámoros szerelmi boldogság sem jut osztályrészéül, — sikere csak annyiból áll, hogy különféle kísértések között meg tudta menteni az önbecsüléshez és a tiszta házaset megkezdéséhez való jogát.

Igazán egy darab élet tárul itt elénk, egy külváros környezetében, ennek jellegzetes embereivel, színhelyeivel és körülményeivel. Elismerésreméltó az a tárgyilagosság és művészi egyszerűség, mellyel Kóváry Margit ezt az élet-darabot látni és láttatni tudja. Talán az egész regénynek legkitűnőbb része az a megragadó életszerűségű ábrázolás, melyet Kataék nyomorúságos, sivár családi együtteséről kapunk. A nagyobbik leány, Magdi, férjhezmegy a regény elején, a családi házikóban hárman maradnak. Anya, fiú, leány: külön-külön is meszterien megrajzolt alakok, de különösen sikerült írói teljesítmény az a mód, ahogyan szerzőnk a Kataék kényszerű együttélésének, a háromféle egyéniség állandó egymásra hatásának következményeként egyre fűlasztóbbá sűríti az inséges családi «otthon» levegőjét. Ugyanez a hatásos megelevenítő módszer érvényesül a környezet-rajz többi részletében is, Kata kenyérkereső kálvária-útjának váltakozó állomásain. A lakásközvetítő iroda tulajdonosa, tulajdonosnéja, titokban költői babérokról álmódó ügynöke, egy szépirodalmi lapot semmiből teremteni akaró ravasz-naív alkalmi szövetkezet tagjai, a társadalmi életnek két nagyobbstíli, jómódú képviselője, ezek irodai személyzete, a külvárosi leányszíveken taposó jóképű, üresfejű és lelkű legények stb. — ezek az alakok sokféleségükben is egyformán rávallanak szerzőnk ügyes mintázó kezére.

Egyik főértéke a regénynek a cselekvény egészét előntő hangulati varázs, melynek forrása világnézeti mély rétegből fakad fel. Kata élete csupa küzdés, de küzdelmei közt egyre jobban beléidegződik az a meggyőződés, hogy az ember sorsának irányításában az ember akaratát nem sokat jelent, helytoll vagyunk valami emberfölötti, hatalmas akarat kezében. Ez a hitté vált tapasztalat a rezignációs világnézethez egy rokonszenves fajtáját érleli ki, mely lemondás is, megnyugvás is egyszerre, s ennek az életlátásmódnak egy fiatal leány lelkében való meggyökerezése különösen megható látvány számunkra. Az emberi felelősségnek, tehát az emberek cselekedeteiről való erkölcsi ítéletmondás jogának gögös dogmája nem fér össze ezzel a halkszavú, mélabús világnézettel, az emberek sem nem ördögök, sem nem angyalok, maga a regény hősnője is talán éppen azért jut közel a szívünkhöz, mert jóra törekvése közben maga is mindig érzi, hogy hajszálon függ a kenyérkereső leány sorsának ilyen vagy olyan alakulása, öntudatlan pillanatok döntenek egy-egy ballépés megtörténte vagy meg nem történte felől. Kata egy-két óhajtott vagy kénytelenségből eltúrt csók árán megmenekül a komolyabb ballépéstől, de huszonekét éves korára világosan látja, hogy nem szabad anyagi boldogságra várnia, meg kell hálásan elégednie egy félszeg, de becsületes fiatalemberrel, akivel együtt családi kis félszket alapíthat, de ezt is csak úgy, ha mind a ketten tovább robotolnak a hivatalban, a feleség havi hatvan, a férj havi száztíz pengő fizetésért; mihelyt azonban a férj fizetése száznyolevan pengőre emelkedik, Kata otthon marad és családjának fog élni.

Dicséreitem végén nem hallgathatom el, hogy mikor szerzőnk életszémletének és ízlésének okos, józan vigyázatosságára visszagondolok, időnként mintha egy kis pedagógiai szándék kozmás szaga is megütné az orromat; vagy talán inkább annak a benzinnek a szaga ez, mellyel ezt a külvárosi történetet a szerző «fehér» regénnyé tisztította. De még ha csakugyan megvan is regényünkben ez a hiba, bizonyára megérdemel a bírálat részéről annyi elnézést, amennyi ki szokott járni a sokkal több regényírónál (regényíróknél is) megállapítható másik végletnek, t. i. annak, amely, mielőtt orrunkhoz dörgölné a külvárosi élet kétes tisztaságú lepedőjét, előbb mesterségesen is berondítja azt válogatott undokságokkal. Kőváry Margit írói egyéniségéről későbbi munkái alapján lehet majd véglegesebb érvényű véleményt mondani.